

MEEB, KES JÄI ELLU. Taadu

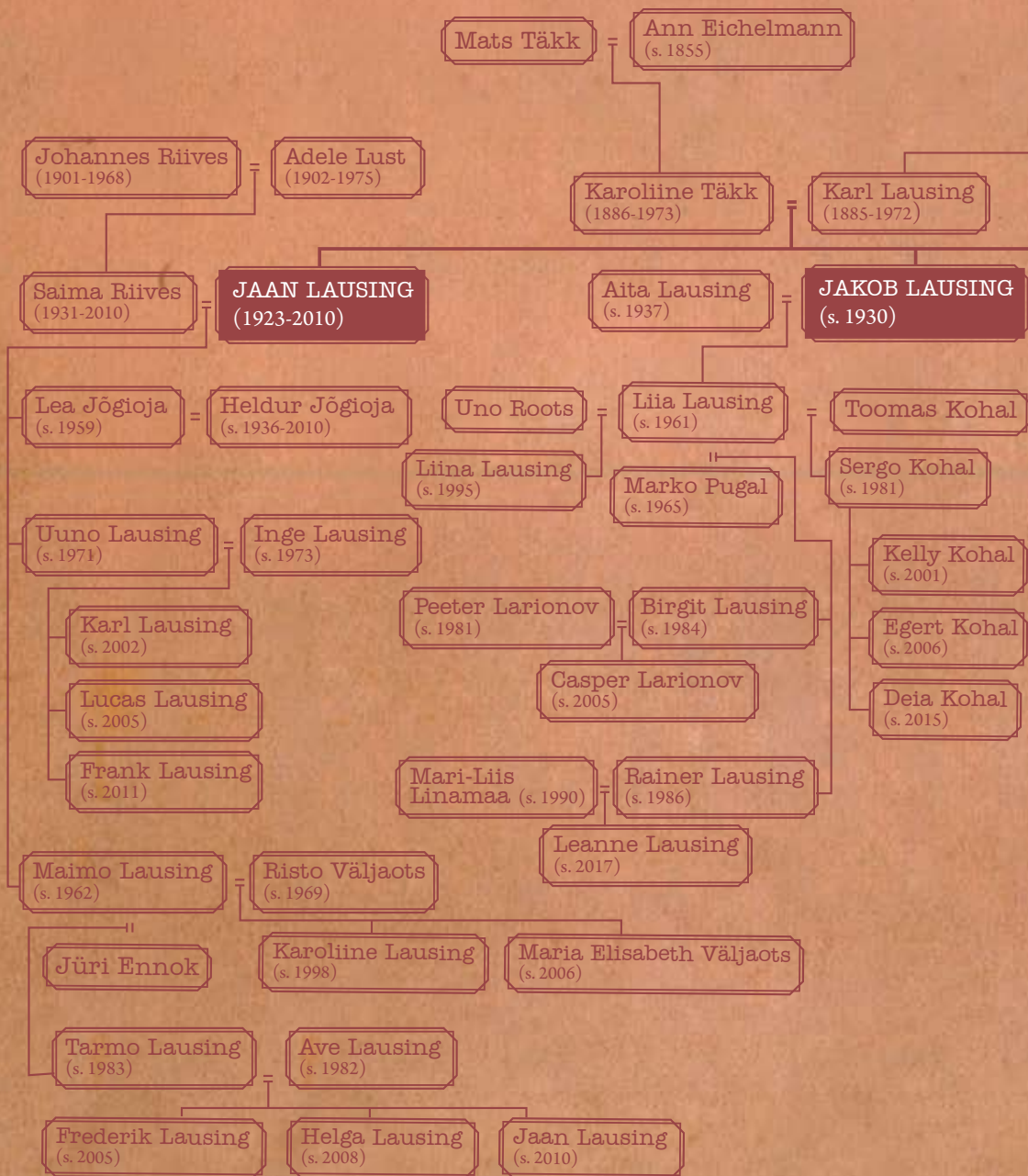
JAAN LAUSING

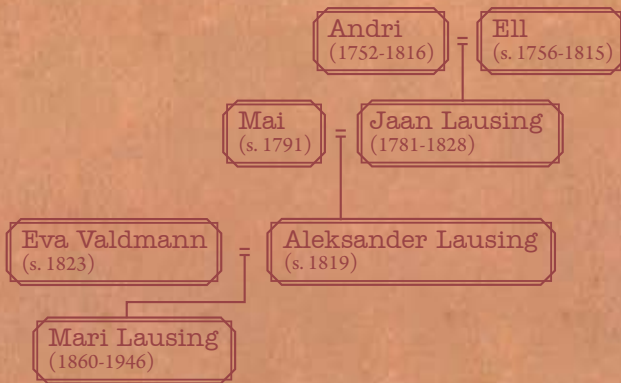
TARMO LAUSING

Lausingute sugupuu

1752-2017

SALME LAUSING
(1925-2016)

Endel Oja

Silvar Oja (s. 1960) = Eve Unger (s. 1965)

Sirje Hütt (s. 1955)

Peeter Hütt (s. 1957)

Mihkel Oja (s. 1996)

Elle Puur (s. 1949)

Arvo Puur (s. 1949-2003)

Aivar Heitur (s. 1955)

Siim Hütt (s. 1989)

Veronika Hütt (s. 1987)

Elle Haan (s. 1967)

Janek Puur (s. 1974)

Roman Hütt (s. 2013)

Rasmus Puur (s. 1999)

Angela Puur (s. 2001)

Rauno Heitur (s. 1982)

Marge Sellenberg (s. 1980)

Ülo Tsopp (s. 1965)

Pille Tsopp-Pagan (s. 1971)

Aleksandra Sellenberg (s. 2007)

Kristofer Sellenberg (s. 2009)

Martin Tsopp (s. 1990)

Romet Heitur (s. 1979)

Meelika Tamberg (s. 1984)

Mart Volk (s. 1989)

Inga Tsopp (s. 1988)

Lisette Heitur (s. 2004)

Rome Heitur (s. 2011)

Oliver Tsopp (s. 2007)

MEEES, KES
JÄI ELLU.
Taadu

JAAN LAUSING
TARMO LAUSING

Otepää – Norilsk – Maglakova – Ilmatsalu

Fotod erakogudest, Eesti Rahvusarhiivist, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Tartu Linnamuuseumi, Eesti Sõjamuuseum -
Kindral Laidoneri Muuseumi fotokogudest, KGB kongide muuseumist.
Kirja pannud Tarmo Lausing ©
Toimetanud Ester Šank
Tallinna Raamatutrükikoda

ISBN 978-9949-88-119-2

*See kirjatöö on pühendatud Taadu otsestele järeltulijatele Karoliinele,
Maria Elisabethile, Helgale, Karlile, Lucasele, Frederikule,
väikesele Jaanile, Frankile
... ning kõigile inimestele, kel ei olnud isiklikku võimalust
kuulata Taadu lugu otseallikast.*

Sisukord

Sissejuhatavaid märkusi	7
Varjukangelased	9
Sõit külma põrgusse	11
Väikemehe salasoov	13
Torm Kastolatsis	17
Vanaperemees Karl Lausing	22
Päev Metsakuru talus	29
Mulle meeldis talupidamine, mitte kool	32
Kastolatsi kiriku kellad	36
Ühe talu tuhat tööd	39
Salapüügil kolonelleitnant Asmusega	50
Salme elu ainuke õnnelik aeg	55
Meie veski oli üle küla	59
Maapoisi esimene Tallinnas-käik	62
Vana Karli vimkad	64
Vägivalla pealetung	66
Kuperjanovi abi Rudolf Riives	68
Herman Riives – jurist, keda ei olnud enam vaja	71
Lõbusad päevad leeris ja ehal käies	75
Suveõhtu Lill Helga manu	81
Sakslased tulid sisse väga kiiresti	83
Vestlus Jakobi ja Aitaga Mustvees	88
Sakslane hakkab taganema	94
“Olete arreteeritud...”	105
Jäime koju värisema ...	108
„Kui vangist välja saame, võtad mu tütre endale naiseks.“	111
Tartu KGB 3. vangla kamber nr 10	113
Ülekuulamine	115
Sõit külma põrgusse	119
Paul Holvanduse palvekiri võimudele	121
Juhan ja Adele Riives	124
Lähemal ajal tuleb suur sõit ...	126
Ema küüditati, vennal õnnestus peituda	128
Tühjadega pihkudega hirmutavasse maailma	130
Elu ja surm NORILLAG-is	132
Orjatöö virmaliste taustal	137
Elada võib ka Norilskis	142
Norilski laager mässab	146

Käik mööda mälestuste rada	148
Surmalaagri trahviisolaatorid	151
Lähedased naasevad Siberist	153
Nõukogude võimu suurim kuritegu	156
Siberis asumisel	158
Ühiselamu porduelu	162
Eesti tüdruk otse Maglakovas	164
Isa kutsub koju	167
Ema ei tunne poega ära	169
Uue elu algus Ilmatsalus	181
Üle küla sapukas	183
Virutamine ja sigade kastreerimine	188
Saima unistus oma majast	193
Talude tagastamine	197
Tervisehädad	208
Tulesäde, tütar Maimo	210
Kui peres on viiulimees ... Heldur Jõgioja	223
Kangelane langeb	227
EPILOOG. Viimne läkitus	231
LISALOOD	232
Arhiividest Mari Lausingu ja Jakob Karnioli kohta	232
Arhiivid Karli kohta	238
Lehekülgi Saima Riivese päevikust	240
Mamma ja tema loomad	245
Töökaaslased meenutavad	250
От личной трагедии к глобальной надежде: книга о жизни, силе и любви	254
“The Man Who Survived. Taadu”	255

Sissejuhatavaid märkusi

Selle raamatu jaoks on ettevalmistusi tehtud juba alates aastast 2001, mil Taadu (Jaan Lausing) rääkis kassettmaki lindile esialgse lühiversiooni oma eluloost ning mina selle siis arvutisse tippisin. Edasi Jaan üha täiendas ja laiendas seda lugu, sest juba kirjepandud mälestusi lugedes tuli detaile järjest enam meelde ning lugu läks aina sügavamaks.

Järgnevatel aastatel hakkasin oma vanaisa juba teadlikult intervjuerima, minnes teemadega laiemaks ning küsimustega üha rohkem ja rohkem detailidesse. Nii said linti Jaani lood Wabariigi ajast, II maailmasõjast, Norilski sunnitöölaagrist ning asumiselt Siberi taigas, aga ka pere loomisest ja tööst Tartu näidissovhoosis. Lisaks Jaanile intervjueerisin ka tema abikaasat, minu kallist vanaema Saimat, Jaani õde Salmet ja vend Jakobit ning teisigi. Ajakirjaniku kogemusega Ester tuli appi, et intervjuerida mu ema, onu Uunot ja mamma-taadu töökaaslasi.

Viimased intervjuud Taaduga tegin 2008. aastal, veidi aega enne ta esimest insulti.

Taadu – see on hellitusnimi, mida kasutasin igapäevaselt oma vanaisa kohta. Pruukisin seda nime ka võõraste seltskonnas, nii et mõned inimesed mäletasidki mitte ainult Jaani, vaid ka mind selle järgi ja hakkasid kutsuma mind hüüdnimega Väike-Taadu.

Raamatu autorid koos kaukaasia lambakoer Akbariga 2001. aastal.

Raamatus on erinevad ajastud, sündmused ja isikud eristatud peatükkidena. Kaminategelased on peatükiti erinevad, mis ehk lugeja tähelepanu teravdab ja sündmuste jälgimise huvitavamaks muudab. Mõned üksikud peatükid (Torm Kastolatis, Suvepäev Metsakurul, Ülekuulamine) on aga fantaasialend, minupoolne ajaloo rekonstruktsioon – nagu see võinuks olla.

Lõviosa raamatust moodustab siiski mälestustel ja dokumentidel põhinev tõestisündinud lugu. Isiku- ja kohanimed, samuti kuupäevi ning muid faktiandmeid on kõigis peatükkides püütud edasi anda nii täpselt kui võimalik nende andmete piires, mis olid kättesaadavad.

Palju abi on raamatu kirjutamisel olnud Eesti arhiividest, kust leitud materjalid on aidanud oluliselt laiendada Taadu lugu. Nii on kokku saanud memuaarid, mis heidavad pilgu üsna tüüpilisele Eesti elule läbi kuue põlvkonna – 19. sajandist kuni 21. sajandi alguseni.

Täna kõiki, kes on andnud oma panuse! Sügav kummardus toimetaja Ester Šanki ees. Aitäh, Salme ja Jakob – teie jutustused lisasid palju väärtuslikke detaile. Täna Ilze Talbergi Salmega tehtud sisukate intervjuude eest. Aitäh Elfi Nobelile paljude intervjuude stenografeerimise ning Ann Vaidale sugupuu väljajoonistamise eest! Olen tänulik teile, Heinz Valk, Linnar Priimägi, Tanja Lavrova ja Justin Petrone, et käsikirjaga tutvusite ja ausa hinnangu andsite. Ning muidugi suur tänu perele igakülgse toetuse eest raamatu valmimisel!

Tarmo Lausing

Varjukangelased

Ühes minu lemmikraamatus öeldakse: „Suur aeg nõuab suuri inimesi.“ Kuid milline aeg ei oleks selles elavate inimeste jaoks suur? Iga aeg nõuab inimesi, kes kannavad mistahes oludele vaatamata edasi elu, kultuuri, usku, lootust. Igas ajas elab inimesi, kes ei anna alla, kellele on otsekui emapiimaga antud midagi igikestvat. Nad võivad olla pealtnäha tavalised inimesed, teha oma rutiinseid argiasju ning neid põgusalt jälgides võib tunduda, et argimured ja igapäevatöö näivad neile isegi olulisemad ülemsetest probleemidest või kõrgkultuuri sündmustest.

Alles süvenedes hoomad, et just argised tegemised ja päevast päeva korduvad väiksed rituaalid on need, mis ei lase neil inimestel elule selga keerata. See on päriselu oma oluliste toimetustega, igas hetkes kohalolemisega, mis paneb elujõe tegelikult voolama, kandes inimest oma voogudes edasi.

Mõni ööklubi dändi või ekstsentriline teadlane on kahtlemata värvikavam ja silmapaistvam, kuid selle raamatu tegelaste kõrval kahvatub oma ebaolulisuses – jääb kõigest vägeva jõe ahtaks kõrvalharuks, mis võib küll värskust lisada, kuid ei saa kunagi elujõe kandvaks vooks.

Selle raamatu peategelased on nn varjukangelased. Nad teevad igapäevase leiva nimel rasket tööd, sünnitavad ja kasvatavad lapsi, harivad ja koolitavad neid, annavad neile armastuse, hoole ja hädavajalikud teadmised eluks, lühidalt – aitavad neilgi inimeseks saada. Selliseid varjukangelasi on meiegi ümbruses tuhandeid. Kuid nagu muudki väärtused, nii on ka selline kangelaslikkus hindaja enda silmis. Kellegi jaoks võib tegemist olla täiesti tavalise Eesti talumehe ja -naisega. Kuid hea silma ja tundliku meelega lugeja leiab selle raamatu lehekülgedelt nii mõnegi kangelase. Kuni nendesuguseid leidub, voogab ka elujõgi ning püsib meie maailm.

Taadu ja Mamma olid ja on endiselt meie pere sild esivanemateni. Ainulaadne ühendus eesti talukultuuri ning ateistliku ja postsovetliku, moodsa ja tõejärgse uue Eesti vahel. Mul on vedanud, sest õnneks armastas vanaisa jutustada, ja ta ei rääkinud mulle mitte ainult enda kirevast elust, vaid ühteist ka oma vanemate ja vanavanemate omast. Need lood ulatuvad juba enam kui poolteise sajandi taha.

Jaani vanaema – minu vaarvanaema ehk vanavanavanaema Mari Lausing (tollases kirjaviisis Marri) oli maalaps, nagu tollased eestlased valdavalt, aga sattus tänu oma tublidusele ja esinduslikule väljanägemisele Kastolatsi mõisaproua toatüdrukaks. Ja nagu sarnase elukäigu puhul ikka ette tuli, sai tõenäoliselt mõisaelu „kaasaandena“ vallaslapse. Oli see esimese öö õigust kasutanud mõisahärra või mõni teine, Mari ise ei avaldanud oma lapse pärisisa nime kunagi. Oma kangusega saavutas naine koguni kohtupidamise ja väidetavalt isalt elatusraha väljamõistmise lapsele, ehkki mees kinnitas, et „ei ole teda putnu“ ega võtnud last omaks. Hiljem leidis Mari jaoks üks

suure südamega mees, Jakob Karniol, kes hakkas Mari pojale Karlile kasuisaks ja pärandas talle lõpuks ka oma talu.

Karl Lausingust sai Jaani isa, minu vanavanaisa. Ta kosis Karoliine, kellega sai neli last: pärast Jaani sündisid Karl, Salme ja Jakob. Väike Karl suri kahjuks lapsena. Vana Karl oli veskimees ja oma olemuselt tüüpiline eestlane-rehepapp. Kopsis metas ilusate mastimändide jala ümbert koore lahti, et puu hakkaks kuivama ja ta saaks selle mahavõtmiseks loa. Või õmbles lastud jäneste nahas kinni kuuliaugud ja müüs rikitud naha ikkagi kaupmehele terve pähe maha.

Jaan, minu vanaisa Taadu, päris ja omandas elu jooksul oma isalt nii mõndagi, sealhulgas kõikvõimalikke vimkasid ja krutskeid. Kui ta poleks läbi elanud Siberi sunnitöölaagri õudusi, oleks ta ehk olnud läbi ja lõhki elumees, kes armastas pidu ja pillimängu. Ka oma 6-klassilise haridusega oleks ta võidukalt läbi elu sammu, kõige ja kõigiga hakkama saanud. Paraku tabas teda tuhandete eestlaste poliitvangi saatuse ja kui ta Siberist tagasi tuli, oli lustlik nooruk temas kadunud. Ja kuigi ta polnud kunagi suur viinamees, lõi pärast kolmandat viinapitsi temas välja viha vene värgi ja nõukogude võimu vastu. Siis pidi naine teda kõigiti püüdma vaigistada ja tagasi hoida.

Minu vanaema Saima Riives, Jaani naine, pärines jõukamast taluperest, kus valitsesid vaimsed huvid ja hariduspüüdlused. Saimal oli kavas minna meditsiinikooli, aga temagi plaanid põrmustas küüditamine. Jaani oli ta näinud Tartu vanglas oma isa vaatamas käies ja uuesti ristusid nende teed Krasnojarski kraisis. Abieluni jõudsid nad külmalt maalt tagasi pöördudes. Saimast sai medõe asemel farmitöölaine, kelle füüsilisele küll raske töö jälje jättis, kuid kelle hing ei kahestunud. Ta luges palju ja pidas vanas easki päevikut. Saima ja Jaan said kolm last: Lea, Maimo ja Uuno. Neist keskmine on minu ema.

Tundsin oma vanavanemate juures end alati nagu kodus. Kuulasin nende lugusid – peamiselt jutustas küll vanaisa – ja elasin alati südamest kaasa. Jaan oli julge ja sirgeselgne, heatahtlik mees, kellesarnaseid olen vähe kohanud. Tänu tema julgusele rääkida sündis ka see raamat – eelkäijatele austusavaldusena, olevate jaoks hea võimalusena vaadata nii endasse kui ajas tagasi ja edasi ning anda veel sündimata põlvkonnale seda, mis on meie võimuses.

Sõit külma põrgusse

Mai 1945

Meid viidi üle Toomemäe raudteejaama. Seal pandi tapivagunitesse, kus olid trel-litatud kongid. Olime jällegi isaga koos ... Viidi meid Tallinna, kus laaditi maha ja paigutati patareivanglasse. Olime isaga ühes kambris, nii umbes nädalapäevad. Siis hõigati mõned välja – nooremad mehed – ja viidi tappi. Isa jäi must sinna maha.

Laaditi meid loomavagunite peale ja algas sõit üle Peterburi Venemaa avaruste poole. Sõitsime teadmata suunas. Peatustes klopiti vaguneid, et poleks kuskilt läbi lõigatud. Meie vagunis es lõigatu, aga teistes küll. Vahel oli juhuseid, kui rong peeti kinni ja hakati tulistama – mõned vangid olid tagumistes vagunites lauad läbi lõiga-nud ja hüppasid välja. Seda ei tea, kas nad kätte saadi või ei.

Viidi meid Molotovskisse, natuke Arhangelskist lõunasse, nii 40 kilomeetrit. Seal oli karantiinilaager. Selles linnas olid tänavad tehtud palkidest, nagu sillad. Jõud-sime suure traataia juurde, kus oli näha saksa sõjavange töötamas. Oli tohutu suur barakk, nagu meil kaarhall, nelja-vieekordsed narid sees, spetsiaalselt vangide jaoks tehtud. Aga muidu oli ilus aeg – juuli lõpp. Ei olnud väga häda, süüa ka anti mingit lobi. Olime seal nõndaviisi karantiinis kaks nädalat, siis hakati laeva peale viima.

Suure aluse nimi oli „Arhangelsk“. Meid viidi laeva peale kahekaupa. Viis tükki ootasid oma järge, põlvili maas. Meid koheldi kui sunnitöölisi, orje. Laeval oli mitu trümmi ja igas tohutult palju vange, meie trümmis vast tuhat. See oli D-trümm ja minu number oli D78 ...

Inimesi trümmist välja ei lastud. All oli suur tünn, kus asjal käidi, aga too sai täis. Tavaliselt tõsteti seda üles ja tühjendati. Osa inimesi jäid tormi ajal merehaigeks. Vett anti, söögiks leiba ja soolakala – kes sai, kes ei saanud. Veega oli nii, et esimesed said ja kaugemale ei jõudnudki. Janu kustutada sai nii, et panid käe vastu laevakeret, mis higistas, ja nii sai peo pealt vett lakkuda.

Mehed leidsid laevast ühe suure paagi, mis pidi olema mageveepaak. Leiti siis üks rauatükk ja kõik, kes seal ümberringi olid, pidid järjekorras sealt paagist tulevat toru nühkima. Nühkisime, nühkisime, kuni hakkaski vesi jooksuma. Sealt saigi siis meiepoolne trümmiots juua...

Sõitsime 13 päeva, mehed jäid merehaigeks ja tegid ennast täis. Trümmi põhjas loksus juba sitt ja kusi, kuni jõudsime Dudinkasse. Jenissei on seal nõnda lai, et teist äärt ei näe. Inimesi laaditi siis ühe parvlaeva peale ja veeti kaldale. Kaldal oli traataed, mille ees kraav ja põhjas voolas vesi. Mehed kargasid siis kohe kraavi vett lürpima.

Aeti meid siis aeda sisse, kus olime mitu päeva. Hakati aeda vett vedama, aga nii kui vanker sisse tuli, aeti ta suures janus ümber, nii et keegi es saanu midagi. Seejärel vanamees läks vankriga uue vee järele ja siis lasti kolme-nelja kaupa väljapoole aeda konvoi saatel jooma. Selline jootmine kestis kaua.

Paari päeva pärast hakati meid viima Norilskisse mööda kitsarööpalist raudteed. Pandi meid lamama vagunite peale ja laeti maha enne Norilskit. Seal nägime traat-aeda, mille sees ehitati barakke ...

Kitsarööpalise raudtee vedur, millega meid Dudinkast Norilski viidi 1945. aastal. Praegu pole seal enam raudteed, vaid on ehitatud maantee.

Väikemehe salasoov

1980ndad

Mäletan üht kohutavalt külma ja pimedat novembrilõpu hommikut, kui olin väike laps. Ainuke valgusallikas ses lumeta pimeduses on Ilmatsalu tänavavalgustuse letargiline oranžikas kuma. Olen Taadu mootorratta M külgkorvis nahast katte all ning külmetan luudeni. Mu ninast tõuseb auru, samuti vanaisa omast. Mootorratta metallosad, külgkorvi kate, minu iste – kõik, mida puudutan, on jäänud. Isegi raagus puud külmetavad ja näivad õnnelikud. Inimesed, keda on liikumas vähe, käivad külma tõttu küürus ja väga kiiresti. Mulle tundub, et ka mootorrattal, põrgulärmi tegeval M-il, on külm, kuigi vähemalt temal peaks ju soe olema.

Vanaisa viib mind tihtipeale nõnda mootorratta külgkorvis lasteaeda. On varajane hommik ja olen veel unine. M-i külgkorvis sõitu võin võrrelda saanisõiduga, väga kiire saanisõiduga. Heal juhul olen kurguni sisse pakitud, nii et keha on soojas. Heal juhul! Kindlasti aga peksab vastu sooje põski külm novembrivihm, sel ajal kui M kihutab 50 km tunnis. Näkku vihisev tuul ja vihm on nii jäiselt terav, justkui peksaksid peenikesed pajuoksad vastu silmnägu.

Ma ei naudi niisugust külgkorvis sõitu sugugi, kuid sel hetkel ei oska ma ettegi kujutada, et just sellest saab mu kauane teravaim elamus, mälupilt varajasest lapsepõlvest, mis jääb mind saatma ka aastakümneid hiljem. Ja selgitab vastumeelset lasteaias käimist.

Sel hommikul ei tahtnud ma lasteaeda minna. Tegelikult ei tahtnud ma ju kunagi lasteaeda minna. Tahtsin magada, olla meie soojas kodus Tükil. Kuid Mamma-Taadu pidid tööle minema, ja ema oli ka ära tööl.

Päeva tuli aga vanaisa-vanaema kodus minulgi alustada. Vanaema oli keetnud mune, ehmatanud neid ja nüüd auravad need köögilaul. Vanaisa sööb veidi tooreks jäetud kollasega neljaminutimuna, vanama pigem kõvaks keedetud muna. Ta koorib muna ära, lõigub viiludeks ja paneb siis kiluvõileiva peale. Vanaisa lööb munakoore pealt katki ning sööb seest lusikaga – nii teen tema eeskujul minagi. Eriti maitsev on, kui lisada ülevalt haugatud munale nootsaga võid, pipart ja soola. Või sulab kuuma muna peal, pipar-sool teevad oma töö ning see, mis jõuab suhu, lausa sulab seal! See on minu lapsepõlve üks eredamaid maitseid.

Vanaisa avab konservikarbi vürtsikiludega või räimed tomatis. Need sobivad suurepäraselt leiva peale. See käib nii: värske leib, kiht võid ja siis hekseldatud räim tomatis koos kastmega. Mmm, keele viib alla!

Vanaema teeb endale võileibu ka tööle kaasa. Need on siis kotletiga või pekise ahjulihaga. Tema puhul on leivaviilud alati paksud, samuti ka lihaviilud keskmisest rammusamad.

Muide, mu Mamma-Taadu on kõvad konservitegijaid. Pool siga tehakse hakkli-

haks, see pannakse konservikarpidesse ja kuumutatakse autoklaavis, seejärel lastakse konservid võrgu sees sügavale kaevu. Külma vee sees säilivad need palju kuid. Vanaisa tehtud konservliha maitse on samuti üks elamustest, mis iial meelest ei lähe.

Niisiis pean ma jälle pärast hommikust keedumuna ja räime tomatis minema lasteaeda. „Lapsi ei peaks saatma hommikul vara vastu nende tahtmist lasteaeda!“ avaldan ma, väikemees, oma arvamust. Aga ma lähen, „nutan ja lähen“, nagu emal on tavaks öelda. See on kõle ja ebaturvaline tunne. Tunneksin täna samamoodi, kui mind aetaks tänavale võõras külmas linnas, pimeduses, ilma raha ja telefonita – just nii tundis väike laps end sel hommikul.

* * *

Hiljem, vahest juba esimestes kooliklassides, räägiti mulle sugulase Birgiti kohta hullu lugu: ta olevat Tallinnas Lasnamäel teinud lihtsalt ühel kenal päeval lasteaias värava lahti, astunud välja, sulgenud enda järel värava ning läinud linna peale jalutama. Olen mõelnud, miks mina midagi sellist kunagi ette ei võtnud. Isegi turvalises Ilmatsalu alevikus tundus see midagi niivõrd ilmvõimatut, et ei tulnud pähegi! Või ei leidunud minus toona küllalt kuraasi?

Lasteaia värava juures veetsin siiski palju aega, vaadates läbi aia autoparklasse, jälgides möödakõndivaid inimesi – kes ruttas tööle, kes läks poodi saia ja piima ostma. Hiljem heitsin endale ette, miks ma Birgiti moodi lasteaiast vahelduseks jalga ei lasknud. Kes siis ei tahaks vanglast kasvõi korraks välja saada!? *I'm gonna get out of this prison-cell! One day I'm gonna be free ...!*¹

* * *

Lapseeast mäletan end tihtipeale üksinda patja nutmas, sest Taadu oli haige, kõhis astmahoo käes või viibis lausa kopsuhaiglas ja mul oli hirm, et ta võib haiguse kätte surra. Minu juurest jäädavalt lahkuda. Vanaisa ja vanaema tundusid mulle alati sellises eas, et surm ei saa olla enam kaugel.

Mäletan üht pimedat ööd. Olin sovhoosi² kuuenda sealauda (kus töötas Mamma) tiigi juures, vaatasin tähti ning soovisin, et minu Mamma ja Taadu mitte kunagi ei sureks. Sõber Erkki oli minuga jaganud tarkust: kui näed tähte langemas, tuleb kohe mõelda mingi soov ja see läheb täide. Loomulikult tuli soovi hoida kõigi eest saladuses.

Nii ma siis nägingi ühel ööl langevat tähte ja esitasin oma palve kõrgematele jõududele. Esialgset soovi küll korrigeerisin pärast mõningast järelemõtlemist, sest ükski inimene ei saa ju elada igavesti. Nii ma siis lootsin taevatähtede abile, et Mamma-Taadu elaksid vähemalt seni, kuni ma saan täiskasvanuks, nii umbes 21-seks. Toona paistis selleni olevat igavesti pikk aeg, sest olin alles kuuene. Kujutasin ette, et täiskasvanuna oleksin piisavalt tugev, et suuta üle elada lähedaste inimeste lahkumist. Tol soovimise hetkel oleks see aga olnud väljakannatamatult valus.

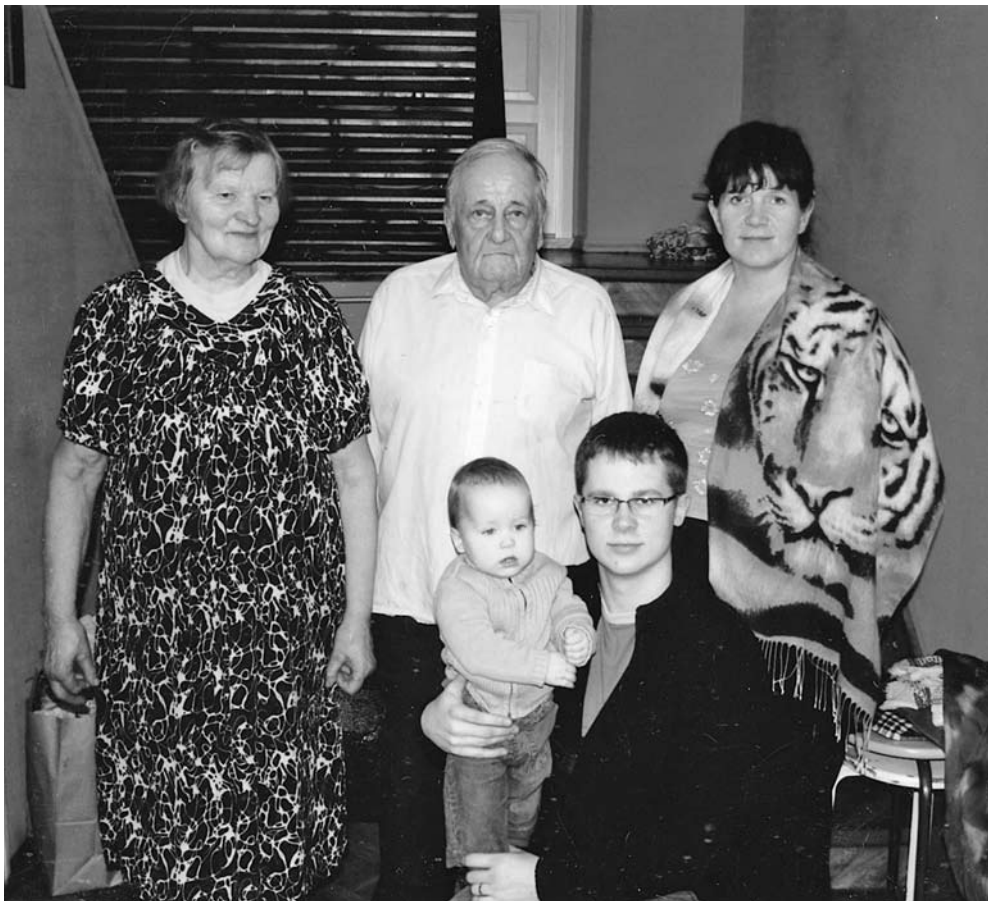
1 „Ma saan sellest vangikongist välja! Ühel päeval olen ma vaba ...!“ (ingl k) – laulust „Somebody to love“ Freddie Mercury ja ansambli Queen repertuaarist.

2 Tartu nädissovhoos.

Minu soov täideti. Mamma-Taadu surid, kui olin juba 27-ne. Täni hoidsin oma soovi kui saladust ega rääkinud sellest kellelegi. Nüüd, pärast nende lahkumist, võin rääkida.

Samamoodi nagu ma lapsena patja nutsin, olen seda hiljemgi teinud, kui mõtlen Mamma ja Taadu peale. Nutan vähem, kuid tunne on sama. Pisarad tulevad isenesest, kui mõtlen nende headusele ja soojusele. Milline tingimusteta armastus ja hool!

Taadut ja Mammata ei saa keegi ega miski asendada. Nendest jäänud tühi koht jääbki täitmata. Meie ainus võimalus on süüdata küünal ja neid mäletada, anda nendelt saadud armastust edasi oma lastele ja lastelastele ...

Neli põlvkonda Lausinguid: Saima 1931, Jaan 1923, Maimo 1962, Tarmo 1983 ja Frederik 2005.

Torm Kastolatsis

24. veebruar 1885

Tihe lumesadu kasvas üle tuisuks, taevas tõmbus järjest tumedamaks ja õues pimenes, kuigi oli alles varane pärestlõuna. Taamal tõusis võimas mustav pilv justkui ratsavägi, mis kavatseb vaenlase kantsi äkkrünnakuga vallutada, jätmata kivi kivi peale.

Kastolatsi mõisa targad jämmed puud kriuksatasid, kui Mari nende all põlvkõrgustest lumehangedest läbi komberdas. Nad oleksid kui hoiatanud teda, oma igapäevast tuttavat, algavast tormist ja saabuvast marulisest õhtust. Kuid naine ei teinud seekord puude sõnu kuulma. Tal oli muid asju, mille pärast muretseda. Homme pidi peetama peretütre sünnipäeva, kuhu külalisi tuleb lähedalt ja kaugelt. Peoks oli vaja ettevalmistusi teha, aga mõisa tulekuga oli ta juba tublisti hiljaks jäänud, sest pidi teel ikka ja jälle peatusi tegema, et edasiliikumiseks jõudu koguda. Nüüd, mil mõisahooned oli juba kiviga visata, Mari lausa taarus puude vahel, sumbates rohkem ühel ja teisel pool teed hangedes kui kojamehe poolt puhtaks lükatud rajal. Justkui ei tunneks ta teed, mida ometi iga päev käinud oli.

Kui keegi oleks teda tol tormieelsel tunnil kõrvalt näinud, siis oleks küllap arvanud, et see inimene peab kas väga purjus või nõnda väsinud olema, et sedasi jõuetusega võideldes, endast viimast andes tahab üle läve jõuda. Tulemas oli Mari aga vaid mõne versta kauguselt talust. Purjus ei saanud ta olla, sest juba üheksa kuud lapseootamist oli tal täis saanud. Kuid elu-surma võitlust pidas ta küll, oma ähmaseks muutunud teadvust viimse jõuvaruga ärkvel hoides, et maksu mis maksab päralt jõuda.

Taarudes puust puuni, aiapostist aiapostini ning lõpuks väravast mõisa peukseni, klammerdusid ta tugevad sõrmed viimaks vasest nikerdatud ukselingi külge. Terase mõistusega inimesena oli Mari viimases hädas astunud üle mõisa teenijatele kehtestatud seadusest, et teenijarahvas käib eranditult tagauksest. Praegu aga oli Mari tundnud, et tagaukseni ta enam kuidagi ei jõua, teda võis päästa vaid mõisarahvale ja külalistele mõeldud paraaduks. Naine tegi viimase jõupingutuse, et tõmmata lahti massiivne uks ning astuda samm üle ukسلäve. Ise seda juba kuulmata ja üldse tähele panemata, tõmbas ukselingi külge klammerdunud käsi selja taga ukse ka valju paugatusega kinni. Otsekui läbi udu teadvusse jõudnud hägune pilt mõisa eeskojast värvus samal hetkel veripunaseks ning seejärel kadus ta pilkasesse tühjusse. Tüdruk varises kokku ja lamas nüüd kui koer mõisa eeskoja matil.

* * *

Mari oli sündinud 1860. aasta novembrikuus Andre Lausingu peresse viiendaks lapseks. Kuuvanune Mari ristiti Rõngu õigeusu koguduse ees, tema ristivanemateks

said Juhan ja Maria naabertalust. Kui viis aastat hiljem poleks tulnud nooremat õde Miinat, siis olekski Mari jäänud pesamunaks. Aga kolm päeva pärast Mari uhket viiendat sünnipäeva õde oli sündinud ja see tõik muutis suuresti Mari elu. Tal tuli nüüd omajagu tegeleda väikese lapse järel käimise, söötmise ja kasimisega. Mõne aasta pärast lisandusid veel kergemad talutööd, ema abistamine majapidamises ja muud kohustused.

Mari oli isa lemmik, sest isale meeldisid töökad ja asjalikud inimesed. Oma naise Ewagi oli Andre valinud tema silmapaistva innu ja töökuse, aga ka laiade puusade tõttu. Ja valik oli ennast õigustanud: naine kinkis Andrele kuus tervet ja tugevat last – kaks poissi ning neli tüdrukut.

Pere elas ja kasvas Aakre kandis Togaste talus. Esiklaps Simon oli juba ammu oma elu peal. Ta oli ostnud talu Võrtsjärve äärde ning pidas seal oma plaani. Ka teised lapsed olid pesast lennanud, kes lähemale, kes kaugemale Liivimaale. Vanematele olid suurest perest vaid Mari ja Miina koju jäänudki.

Veel aasta tagasi oli Mari olnud täies tööjõus ning värskest õidepuhkenud noor naine. Oma 24 eluaasta ja pikkade mustade juustega nägi ta välja kui tõeline maailudus. Mari ei olnud liiga madalat ega ka mitte väga pikka kasvu, ei matsakas ega ka kõhn. Tema sirge rüht ei reetnud, et naine on pärit talust ja seal sitke töötajana olnud, pigem võinuks ta oma väljanägemise poolest sobida kirikuhärra või mõisavalitseja perre. Isa tõtt oelda ei kiirustanud Mari mehelepanemisega, pigem lükkas seda tasahilju muudkui edasi – vaatamata naise Ewa pealekäimisele, kes oma tütarde küll väga kiindunud oli, kuid samas neile parimat soovides ei tahtnud parimat õitseaga mööda lasta.

Nii tuligi isale kui välk selgest taevast Mari teade, et tema saanud koha Kastolatsi mõisa. Sealne uus provva tahtnud vahetada välja teenijaid ning otsinud uusi. Mari olla sellest naabertalu Olga kaudu kuulnud ning juba kohalgi käinud. Provvale olla Mari meeldinud ning nõnda saidki kaubad tehtud.

„Ah nõnda siis ...” oli ainus, mida peremees Andre endale vaikselt habemesse pomises. Tal tõmbas süda rinnus magusast valust kokku, et tema tüdruk ja nüüd mõisasse. Aga seegi kord ei sõandanud ta tütre soovile vastu seista. Ema jäi endaks, ei kiitnud ega laitnud maha, kuid salajas oli uhke oma tütre üle, kes saab talumajast hoopis peenemasse kohta ja parema rahva sekka.

Alguses oli Mari ikka üle kahe nädala kodus käinud. Säranud nagu roosiõis, olnud teenistusega rahul ning mõnikord jutustanud põnevaid või ka pentsikuid lugusid mõisarahvast ja nende külalistest. Tüdruku prooviaeg läks nõnda edukalt, et tal koguni tõsteti palka ning kutsuti provva enda toatüdrukuks. Mõisa perenaine hindas Mari töökust ning head välimust. Tema arvates tüdruk sobis hästi mõisa ruumidesse teenijaks.

Vastu talve hakanud aga tüdruk harva kodus käima. Saatnud aina sõna, et küll olla palju tööd, küll külmetus kimbutamas, nii et ei saavat pikka sõitu Aakre kanti

ette võtta. Isa Andre, kel ühel hetkel hakkas igatsus tütre järele juba und segama, lasi Marile sõna viia, et tütar ikka vanemaid ei unustaks. Või peavad nad emaga ise teda mõisa kanti kaema tulema?

Seepeale möödus paar nädalat ning Mari tuligi veidi enne jõule koduseid kaema. Ja kuidas veel tuli! Tuli koos seitsmekuuse kakukesega põlle all. Kõht oli õige suur, nagu hakkaks kohe pudenema, kuid Mari kinnitas, et on just seitse kuud käima peal olnud. Ema ei suutnud ennast talitseda, vaid hüüdis käsi kokku pannes, justkui hakkaks palvetama: „Kuidas sul siis nii, tütreke? Miks sa es rääkinu ometi varem oma emale?” Isa ei öelnud seekord midagi, ainult piidles hämmeldunult kord oma tütre kaunist näolappi, kord tema kõhtu. Ta oli löödud mees.

„Ma es tahtnu teid liiast ära ehmatada. Ja et mind hakataks nurganaise juurde sundma,” ütles Mari pärast mõningat vaikimist. Ta oli tõsine, kuid rahulik, ja võis märgata isegi kerget õnnelikele üle näo libisemas, kui ta oma lapsest rääkis. Ewa ja Andre vaatasid oma tütart ning said enda ehmatuseks korraga aru, et tüdruk ongi juba täiskasvanud inimene.

„See on minu poiss ja ma kasvatan ta üles ausaks meheks,” lisas tüdruk. Mari rääkis nii selgelt ja rahulikult, et ema ei osanud enam kusagilt kinni võtta. „Kust sa tead, et just nimelt poiss on?” ei osanud endast väljas isa targemat küsida. „Küllap ma juba tean, ma tunnen, et on poiss.”

„Aga mis mõisas sellest arvatakse?” päris isa edasi. „Nad jätavad mu tööle. Pärast lapse sündi lubatakse puhkust nii palju, kui ma soovin. Peasi, et ma neile edasi jääks.”

Nüüd hakkasid vanemad muidugi pärima lapse isa kohta, kuid siin oli Mari resoluutne ja napolisõnaline. „Küllap tal isa ka on, ega ta pühast vaimust tulnu, aga sellest räägin siis, kui poiss on sündinu ja õige aeg käes. Kui keegi tahab seda mult vastu minu tahtmist välja nõudma hakata, siis vannun, et vaikin kuni hauani,” näitas Mari oma tõelist loomust. „Kui tahan, siis ütlen ise.”

Et isa-ema olid nähtust-kuuldust ehmatanud, aga ei tahtnud ka lapseootel tütrekesele suuremat meelehärmi teha, siis jäigi see jutuajamine sinnapaika. Hilisematel talvistel kohtumistel – vaid mõni üksik neid veel oligi – püüdis Andre ikka juttu lapse isa peale veeretada, kuid tulutult. Mari suu oli lukus ning jutt lõppes sedamaid või viidi osavalt teisele teemale.

Veebruarikuu 24. päeval, olles viimast otsa lapseootel, oli Mari asunud Wana-Otepäält sõbranna juurest teele, et veel enne pimedat mõisa jõuda ja järgmise päeva tähtsa peo tarvis ettevalmistusi teha. Valud hakkasid tal juba teekonna alguses, kõigepealt harva ja nõrgalt, nõnda et peaaegu ei seganud kõndimist. Hiljem tuli tüdrukul aga juba korduvalt peatuda ja oodata valu möödumist. Kui mõis juba paistma hakkas, läksid valud nii ägedaks ja enesetunne nii hulluks, et silmad ei tahtnud hästi teed seletada. Viimased sammud läbi mõisa aia käis Mari nagu roosas udus, saamata hästi aru, kas teda ümbritsev on veel ilmsi või juba teisepoolsuses.

* * *

Kastolatsi mõisa eeskoja matil lebav keha oli pentsikus asendis, nii et esimese hooga ei meenutanud see sugugi inimest, kes oli langenud põlvedele ja jäänud ebaloomulikku asendisse, selg küürus, justkui oleks viskunud kõhuli kivi peale. Pealegi oli eeskojas hämar ja keha kaetud pika kasukaga. Lähemale astuja pidanuks siiski märkama paksude mustade naisejuuste alt paistvat valget kätt, mis oli ukselingi haaramisest saadik endiselt kramplikult kokku surutud.

Kuulnud valju uksepaugatust, võpatas mõisaproua Elfriide korraks, lõpetas viisakalt lause oma vestluspartneriga ning tõusis oma tugitoolist küdeva kamina ees, et minna vaatama, mis ukseks toimub. Tõusis ka mõisavalitseja Vladimir ja pakkus, et ta läheb vaatab ise. Proua palus tal aga istuda, sest ta tundis millegipärast, et peab ise minema.

„Mein Gott!” hüüdis mõisaproua, kui oli ukselängel lamavas kehas ära tundnud oma toatüdruku. Nagu nõiaväel ilmus kohale ka mõisavalitseja. „Woldemar, holen Sie den Arzt!”³

Mõisavalitseja, kes Vene sõjaväeteenistuse ajast oli harjunud kuuletuma silmapilkselt, ei viitnud sekunditki, vaid haaras varnast oma mantli ja läkiläki ning kadus tuisu sisse.

Vahepeal kohale tõtanud köögiteenijad kutsusid kohale turske koka, kes mõisaproua käsul viis Mari külalistetoa voodisse. Üheskoos vabastati tüdruk üleriietest. Mari lõtv keha ei näidanud muud elumärki peale selle, et oli tulikum. Proua Elfriide, kes oli põetamisasjus kodus, katsus Mari laupa, kohendas patju pea all ning laskis tuua kausi veega ja rätiku, et kasta tüdruku õhetavat palet.

Veidi aja pärast saabus ka arst. Mõisavalitsejal oli vedanud – ta sai tohtri kätte teeristil, kui viimane oli ühe patsiendi juurest teel koju ja tormi kätte jäänud.

„See tüdruk on viimseid päevi lapseootel. Herr Doktor, ta tuli Wana-Otepäelt ja sai uksest sisse, kuid mitte enam. Ma väga karrdan temma perrast. Kas tal hakkas üks Kind tullema tee peal...” paiskas mõisaproua erutunult sõnu.

„Rahu, rahu, proua Elfriide! Ma teen, mis suudan,” ütles doktor Moorits. „Jätke mind temaga üksinda. Ja laske igaks juhuks kutsuda Kase talust Maali, kes on nendes asjades kogenud.”

Proua andis mõisavalitsejale korralduse sõita Kase Maalile järele, lahkus ise ruumist ning asetas ukse taga käed palveks risti. Ta sulges silmad ja palvetas mõttes oma väikese, nõnda armsaks saanud toatüdruku eest.

* * *

„Laps tahab tulla. Kuid ma ei saa lubada midagi. Tüdruku sain teadvusele, nüüd on tarvis tema pingutust. Ma ei saa midagi lubada. Kui tuleb verejooks, siis... Ta paistab olevat nõrk,” rääkis tohter.

3 Mu jumal! Woldemar, kutsuge arst! (saksa k)

„Grosser Gott,” sosistas proua Elfriide tasa. Ta noogutas tohtrile ja ütles: „Ta on teie ja jumala kätes. Möge Gott uns beistehen!”⁴

Doktor Moorits oli Mariga mitu tundi vaeva näinud, et teda teadvusele turgutada, sest selline olukord on riskantne nii emale kui ka lapsele. Lõpuks kesköö paiku tuli tüdruk pooleldi teadvusele, oli nii nõrk, et rääkida ei suutnud, kuid paistis aru saavat ning reageeris ämmaemanda käsklustele.

Sünnitus oli raske, Mari kaotas mitmel korral uuesti teadvuse. Kuid selgetel hetkedel paistis hästi aru saavat ja töötas kaasa, kui ämmaemand käskis suruda. Oli näha, et tal on väga valus, kuid ta ei karjunud. Talus valu hambad risticis.

* * *

Hommik oli vaikne, torm vaibunud ning väljas laiutas lõputu valge väli – tuisk oli lumele tublisti lisa toonud. Mõisa teed olid kinni tuisanud, kuid teenijad tegid juba varavalges algust nende puhtaks rookimisega.

Mõisaproua ei olnud vaatamata doktori korduvatele palvetele magama heita küllalistetoa ukse tagant lahkunud. Viimaks oli talle kamina eest toodud tugitool, kuhu ta oligi tukkuma jäänud. Doktor ei olnud magada saanud, tal oli öö läbi tegemist sünnitaja abistamisega.

Mõisaproua ärkas selle peale, et doktor teda õlast puudutas.

„Proua... Laps on käes, muidu poisslaps, kuid kõik pole korras hingamisega. Hingab raskustega. Ma ei ole kindal, kas ta elu pääle jääb.”

„Oh lieber Gott!” Proua vaikis hetke, siis lisis: „Lasen saata kirikuõpetaja järele. Kui asi nii, siis vähemalt laps peab saama ristitud! Kuid tüdruk, kas tema jääb elama?”

„Ta on väga nõrk. Seda näitavad järgmised päevad, kas ta peab vastu või mitte.”

* * *

„Õpetajat pole kuskilt võtta, teed on tuisanud, Kastolatsi õpetaja on Dorpatis, Otepäält tuua täna juba hilja,” tegi mõisavalitseja kokkuvõtte oma ülesande täitmisest. Tema nägu õhetas rääkides, ta ei olnud raisanud aega lahtiriitumiseks, kopsis vaid jalad lumest puhtaks ning astus sisse. „Jääb vaid üle erakorraline ristimine, võin kutsuda kooliõpetaja Pauluse,” lisis ta.

„Jah,” nõustus proua Elfriide. „Parem hädaristimine kui üldse mitte ristimine. Anna õpetajale edasi minu sügav palve veel täna öhtul tulla mõisa, et viia läbi poisslapse ristimine. Et ta saaks surreski jumalariiki.”

„Just nii, proua,” ütles Vladimir ja asus teele.

* * *

Vaatamata rasketele katsumustele jäid ellu mõlemad, nii ema kui laps, ning elasid pika eani. Poisile sai nimeks Karl.

4 Suur jumal! Aidaku meid jumal! (saksa k)

Vanaperemees Karl Lausing

Karl Lausing, kes oli sündinud 1885. aastal, kuulus ea poolest samasse põlvkonda Johan Laidoneri ja Konstantin Pätsiga. Mitte et ta karvavõrdki sama masti mees oleks olnud! Ilmest oli ta neist mõlemast palju ettevaatlikum, mistõttu ei toppinud ka kunagi oma nina poliitikasse. See omakorda tegi võimalikuks, et ta elas neist tunduvalt kauem, jõudes ära näha oma lastelastegi sirgumise. Karli pikaealisus ei tulnud muidugimõista ainult ettevaatlikkusest ja heast ninast. Pigem oli see pärandus ema Mari liinist.

Iseloomu poolest oli Karl midagi Tammsaare kuulsaks kirjutatud Mäe Andrese ja Kivirähki reheapipi vahepealset. Temas oli eesti talupojale omast töökust ja murdumatust, mis tõi mitte ainult leiba, vaid ka jõukust majapidamisse. Kuid ta riukad ja kavalus eristasid teda teistest selle maakoha taluperemeestest. Lisaks kõigele oli ta nii osav pillimees, et see poleks olnud õige pidu ega pulm Vana-Otepääl ja kauge- malgi, kust papa Karl oma lõõtsaga puudunuks.

Tänaseid sünnipäevi.

Karl Lausing 50-aastane.

Täna pühitsetes oma 50-a. sünnipäeva Vana-Otepää valla Metsakuru ja Loodi talu omanik Karl Lausing.

K. L. sündis 1885. a. Aakres kehvade vanemate lapsena. Edasipüüdmise tagajärjel suutis ta varsti niikaugele jõuda, et ostis Vana-Otepääl endale Metsakuru väiketalu. Aastaid seal töötades õnnestus K. L. mõned aastad tagasi Metsakuru läheduses olevat Loodi talu omandada.

Sünnilari ei tunta mitte ühti kui hoolikat põllumeest ja aednikku, vaid ta kui energilist seltskonnategelast.

12. veebruaril 1935 kirjutas Postimees Karli 50. sünnipäevast järgmist:

„Karl Lausing 50-aastane. Täna pühitsetes oma 50-a. sünnipäeva Vana-Otepää valla Metsakuru ja Loodi talu omanik Karl Lausing. K. L. sündis 1885. a. Aakres kehvade vanemate lapsena. Edasipüüdmise tagajärjel suutis ta varsti niikaugele jõuda, et ostis Vana-Otepääl endale Metsakuru väiketalu. Aastaid seal töötades õnnestus K. L. mõned aastad

tagasi Metsakuru läheduses olevat Loodi talu omandada. Juubilari ei tunta mitte üksi kui hoolsat põllumeest ja aednikku, vaid ka kui energilist seltskonnategelast.“

Karl pani aluse kogu järgnevale Lausingute soole. Talle omistatakse nii mitmedki järglaste head, aga ka riukalikud iseloomujooned. Papa Karl, kes on meie loo nurgakivi, ei olnud ometigi siia ilma tulles kuigi paljutöotavate väljavaadetega: sündis ta ju vallaslapsena. Ta ema Mari oli sedavõrd kange naine, et suutis oma pika elu lõpuni varjata isegi kõige lähedasemate inimeste eest tõde Karli pärisisa kohta. Mari oli nõnda ettevõtlik naine, et leidis lapse kõrvalt endale mehe, kes ka poisi omaks võttis ja teda ilmselt lausa omaks pidaski. Karlil oli ka kasuisa Jakob Karnioli käest palju õppida, et kasvada omas ajas üsna silmapaistvaks.

Poiss oli loomuldasa uudishimulik ja omandas uusi teadmisi kiiresti, mistõttu sai ka tollal väga heaks peetud kihelkonnakooli hariduse. Esimese maailmasõja pidi ta veetma rindel, kus tegutses velskrina Vene tsaaririigi raudteepataljonis Peterburi lähedal ja mujal. Sõjakogemus kulus Karlile järgnevas elus ära. Muuhulgas kirjutas ta eeskujulikult vene keeles, nii et oli sellega hiljem ka Venemaal tehtud mees.

Veel enne maailmasõja puhkemist kosis Karl endale naabertalust Karbitinnult naise. Tema nimi oli Karoliine Täkk ja tal oli kaks klassi kooliharidust, omandatud venestamise ajal, mil eesti keelt koolis rääkida ei tohtinud – õppetöö käis kõik vene keeles. Ja kuigi koju oli vaid viissada meetrit, pidi ikkagi koolis öömajal olema. Nõnda range oli tollane kord.

Pikka aega, lausa 14 aastat, elas noorpaar ilma lasteta. Sel ajal kasvas peres kasupoeg nimega Rüga Johannes.

Karoliinel oli noorem õde Liisa (Elisabeth) ja kaks vanemat venda Aleksander ja Jaan, kellest viimane suri paraku kõigest 20-aastasena. Liisa elas hiljem Tartus väga kõrge vanuse, lausa 97. eluaastani.

Kui pärast Esimest maailmasõda Vene tsaaririik lagunes ja kommunistid võimule said, oli Peterburis suur segaduste aeg. Tänaval vabalt kõndida ei olnud võimalik, igauht võidi arreteerida. Karli jutu järgi oli vaja kampa võtta mõni tuttav soldat, kes tegi kahest-kolmest mehest justkui konvoi – selle saatel sai siis liikuda. Linnas marodööritseti, valitses üleüldine kaos, mille käigus tassiti laiali kõike, mis vähegi ripakil oli.

Karl tõi sealt samuti ühte-teist kaasa: näiteks vasest ukseelingid majale ja elektridünamo veskisse. Viimane pandigi Loodil üles ja tänu sellele dünamole põlesid veskis väikesed autopirnid. Pärast sõda olnud noorperemees Karlil riulid igasugust träáni ja apteegikraami täis. Seal oli nii palju erinevaid rohtusid, et Otepää apteeker Jalviste käis ikka tema käest lisa otsimas. Muuhulgas leidunud varudes isegi tripperi-lillat ehk kaaliumpermanganaati ja streptotsiidipulbrit – mõlemat suur klaaspurk.

Usklik mees Karl ei olnud, pigem võinuks teda nimetada ateistiks, nagu temasuguseid kutsuti nõukogude ajal. Samas ei norinud Karl sugugi ka kõigevägevamaga tüli ega astunud vastu paikkonna ja aja kommetele. Tema Metsakuru talus leidis

Papa Karl oma lõotsaga pärast Siberist naasmist.

ümbruskonna esimene raadio, mida naabrinaised pühapäeva hommikuti nagu jumalateenistust kuulama kogunesid.

Karl oli elu näinud teoinimene ja osav suhtleja, tänu millele olid tekkinud ka head tutvused siin ja seal. Nõnda on väga tõenäoline, et 1941. aasta poliitilisest küüditamislainest pääses Karl koos oma talu pärija Jaaniga mitte juhuse, vaid heade tutvuste tõttu. Olid ju Karl ees ja poeg Jaan järel ka Kaitseliidus – isa vana kotkas, poiss noorkotkas. Ja nagu sellest vähe, oli Karlil ka üle keskmise suur talu, mille tegi veel silmatorkavamaks veski. Seega pidanuks 1941. aasta arreteeritavate nimekirjades olema ka Karl Lausing, aga sealt aidanud ta pere välja jätta vallas töötanud hea tuttav Iismets, teab Jaani õde Salme rääkida.

1941. aastal ära viidud Vana-Otepää meestest ei ole teada kuigi palju neid, kes oleks tagasi tulnud. Nad kadusid nagu vits vette. Ilmselt suuremat osa neist ei saa-

detudki Siberisse, vaid lasti lihtsalt Eestis kohapeal maha. Karl kuulus nende hulka, kel oli õnn surra rahulikult omaenese voodis, olles jälginud oma võsukeste sirgumist täisealiseks ning näinud ära ka lastelaste kasvamise. **Tütär Salme meenutab oma vanemate kohta:**

„Ema Karoliine oli mul pärit kohe isa kõrvaltalust, üle jõe Karbitinnolt. Ema poolt vana-ema nimi oli Ann Eichelmann, kuid ta suri siis, kui ma olin veel väike. Aga vanaisadest ma ei tea mitte kui midagi. Karbitinno oli väga heas korras, kuid veidi väiksem talu kui meie oma.

Ema oli küllaltki suurest perest, neid vendasid ja poolvendasid oli seal väga palju. Varem oli nende perenimi Aleksandrov. Ühte vendadest, Aleksander Aaret ma tundsin ka. Endla Lilienthal oli tema tütar ning Endla tütar jällegi Kai. Endla õde oli Aino, kes elas Haapsalus, kuid nüüd on surnud. Nende lapsed olid Anne ja Rein Altmäe.

Ema oli selline, et ta tegi noad ka ise. Vikati terast lõikas välja noad ja tegi käepideme ka taha. Ja need noad olid ikka teravad! Nii et kui olid rehepeksud või mingisugused talgud, siis meilt laenati ikka nugasid.

Isa oli käinud Esimeses maailmasõjas. Olla olnud nii, et sel ajal, kui isa sõjas oli, vedas ema metsast maja ehituse palgid koju.

Ta oli meil kihelkonnas lugupeetud mees. Kui kusagil simman oli, siis tema oli ikka pillimees. Emale see asi ei meeldinud, tema ei tahtnud ju kaasa minna. Ta ei olnud seltskonnainimene, oli rohkem oma töö küljes kinni. Tegi palju käsitööd - millised kardinad ja riided ta ise tegi, voodilinaidest käterättideni – kõik olid nii peened! Fileekardinad olid kõik ema tehtud. Mina isegi tegin seda fileevõrku, aga nüüd ükskord proovisin jälle teha – ei oska enam.

Isa oli jahimees ka, tõi ikka kitseliha koju. Teatud ajal oli see kõik salaküttimine, siis es tohtinu midagi lasta, aga isa ikka salaja lasi. Siis oli nii, et isegi nahkasid ei tohtinud näidata. Meil olid ikka kogu aeg elutoas kitsenahad põrandal. Ma ei tea, kas isa ise parkis neid või lasi parkida.“

Salme noorema venna Jakobi sõnul ei visatud tollal talus midagi ära ja toiduvalmistamises oldi meistrid. Nii tegi ema Eesti ajal näiteks kopsuvorsti, mis olnud „maru hea toit“. **Jakobi abikaasa Aita mäletab:** „Kui me Metsakurul käisime, siis mõnikord tapeti sigu ja ema tegi nendest vorsti, ise keetis ja suitsetas. See oli poolsuitsuvorst. Kõik need maksad ja asjad, mis sinna sisse siis aeti, mida muidu ei olnud nõukogude ajal saada. Ilusad rõngad olid, mida potis keedeti. Ja enne vist pandi veel suitsu ka veidikene. Meile anti neid vorstirõngaid kaasa, kui me ära tulime.“

Arhiividest selgub, et Karl arreteeriti 19. novembril 1944 ning Loodi talus toimus ka läbiotsimine. Midagi kahtlast ei leitud. Karl saadeti Tartu 3. SARK-i vanglasse, kus ülekuulamine toimus 10.12.1944 ja 10.02.1945. Tunnistajatena kuulati üle Karl Luik (Loodi veski endine mölder), Aleksander Lang, Stepan Maspanov, Aleksander Liivak ja Villem Puurits. Vahialuse kohta koostatud ankeedi järgi elas Karl 1944. aastal Loodi talus, tal oli 3-klassiline algkooliharidus, ta teenis tsaari ajal raudteepataljonis ja reservis oli sanitar.

Karl vigurdab. Koos Kuld-onuga enne äraviiimist.

Karlile esitati 19.03.1945 süüdistus isamaa reetmises, kuna „astus juulis 1941 vabatahtlikult Omakaitseesse, võttis isiklikult osa nõukogude aktivisti Karl Luige arreteerimisest 20.07.1941. Talvel 1941 konvoeeris Otepääle ja Elvasse arreteeritud nõukogude kodanikke, kelle edasine saatus on teadmata. 1941-1942 aasta jooksul määrati Lausing mitmeid kordi arestante ja kinnipeetavaid valvama“.

Karl tunnistas end süüdi. Tartu vangla meditsiinitöendi järgi ta füüsiliseks tööks ei kõlvanud. Seejärel tunnistati ta süüdi ENSV SARK-i Vägede Sõjatribunali otsusega 11.05.1945 ja karistati VNSFV KrK § 58-1a järgi 10-aastase tööparanduslaagriga ja poliitiliste õiguste kaotusega viieks aastaks ning kogu vara konfiskeerimisega.

Karl suri oma kodus Metsakuru talus 29. aprillil 1971, surma põhjuseks märgiti krooniline bronhiit.

Päev Metsakuru talus

15. juuni 1931

Suvi on oma haripunkti ületanud, kuid sellele vaatamata on ikka veel Eestimaa kohta lausa harjumatu palav. Juba on valminud esimesed viljad: kirsid, ploomid, mõned varasemad õunasordid. Käib viljakoristus. Kõikjal taludes, nii Metsakurul kui ümberkaudsetes, on tunda seda imelist tuhinat, tööindu, mis käib kaasas rikkaliku viljasaagi koristamisega. Tundub nagu oleks aeg seisma jäänud ning see imeline aastaaeg ja rahulolu-seisund võivad igavesti kesta.

Jaan vaatab parajasti üle viljasaaki ja annab sulastele korraldusi uue viljaaida ehitamiseks, kui äkki ei tea kust, nagu maa alt, kuuleb ema häält: „Jaan, Jaan, on aeg ärgata, isa sätib juba minekule.” Magus võlumaailm kaob ning kuju hakkab võtma emakese rätti seotud nägu.

„Tule, poiss, nüüd üles, ise tahtsid ju täna isaga kaasa minna. Aeg on kasti võtta ja siis minema,” ütleb ema ja surub Jaanile soolapekiga leiva pihku.

Poiss püüab silmi püsivamalt lahti hoida, ja saab selles abi köögilaua kohal asuvast aknast, kust immitseb hommikust valgust. Kell võib olla viie ja poole kuue vahel. Jaan asetab leiva lauale ja paneb jalga ema tehtud tugevast takusest riidest püksid, selga vammuse ning jalgade otsa pastlad.

Metsakuru talu sulane heinakoormaga.

Õde Salme veel magab sügavalt, tema läheb seakarja alles tunni-paari pärast. Lapsevoodis tukkuva väikevenna Jakobi poolt ei kostu kippu ega kõppu – temal on tavaliselt kaks olekut: ta kas karjub täiest kõrist või on täiesti vait. Praegu on see teine olek.

Lonks rabarberikisselli laual olevast kruusist annab kosutust, see lausa paitab suud ja kurku. Nii head kisselli, pehmet ja maitsvat, oskab küll vist ainult ema Liine teha. Teiste oma on ikka kas liiga hapu või läägelt magus. Aga see on kuldaväärt kraam! Leivakääru haarab poiss õue kaasa ning juba ta astubki tareuksest välja.

Tare on armas tumepruuniks võõbatud terava viilkatusega majake, kus ei ole küll palju ruumi, kuid selle eest on olemas veranda. Nii pääseb majja esiku kaudu niioelda peauksest või veranda sissepääsust. Sees on pliidiga eestuba, otse edasi magamistuba ja sealt vasakule minnes pääseb köögituppa, mis on ühendatud verandaga. Seal köögitoa teises pooles, ahju kõrval, ongi Jaani ase. Maja all on keldri moodi ruum, kus saab hoida õunu ja kartuleid. Viilkatuse all on veel üks põnev tuba, mida kasutatakse hoiustamisruumina.

Niisiis astub Jaan välja mitte verandauksest, vaid peauksest, mille juures seltskond juba ootab. „No etskae, kas tõesti! Ja saidki maast lahti, poisius!” tunnustab isa.

„No mes ta es tule, oma isa poig ju, ikka tuleb! Ja-jaa!” kiidab Kattai Mari järele. Sulased ei ütle midagi, ainult noogutavad heakskiiduks või tervituseks või siis mõlemat koos – võta sa kinni. Üks neist, kel nimeks Kolka, sätib hobuse taha rakendatud vankrile tööriistu: vikatid, hangud ja rehad. Ukrainast pärit sõjavang Karp aga paneb omatehtud paberossi põlema.

Asutaksegi teele. See on Jaani esimene päev päris-töötajatega koos heinamaale minna. Isa astub kõige ees, vankri ette rakendatud hobune käekõrval. Karp kõnnib tema kõrval, Jaan sammub Kolkaga vankri taga ning neist on pisut maha jäänud vaevaliselt astuv Kattai Mari. Tema samm on küürus selja ja mitte enam kõige käbedamate jalgade tõttu kõige lühem.

Kohale jõudnud, rakendatakse hobune lahti ning seotakse pika nõoriga vilusse kohta puu külge, et loom saaks värsket heina nosida.

Heinategu soolt kätte võidetud heinamaal – taluperemehe au ja uhkus! – läheb raskelt, kuid tulemus on silmaga näha. Isa, Karp ja Kolka on kolm tugevat niitjat, kes teevad vikatiga laias kaares tööd ja paistavad lausa väsimatud. Jaani ja Kattai Mari asi on hein ühtlastesse vaaludesse riisuda, et see paremini kuivaks, ning niitmise vaheaegadel ka töömeeste vikateid luisata.

Mõne tunni möödudes näeb Jaan ema käbedalt lähenemas. Ta tuleb söögikorviga, kus on värsket leiba, keedumune ja hapupiima. Ema jätab korvi ning läheb kiirelt tagasi, sest ta on jätnud Salme väikest poissi valvama.

Toit maitseb hea ja mõjub rammestavalt. Tööga on puhkus välja teenitud, isa lasebki kõigil pool tunnikest hinge tõmmata. Ümber on kena lage plats, kus äsja laiutas poole puusa kõrgune rohi, nüüd aga on veel kastemärg hein vaaludes maas. Kõikjal hõljub värskelt niidetud heina lõhna.

„Nii on ikka hea niita küll, kui hein veel kastene,” poetab Kolka nii muuseas. „Es tiia, riisuda küll nii hää pole, kuivembat ikka paremb riisu,” vaidleb Kattai Mari oma mätta otsast vastu. „Küllap riisuda jõuab, kui niitmise töö juba tehtud,” ei jää Kolka võlgu.

Isa Karl, kes on mõttevahetust teistele märkamatuult kuulama jäänud, muigab ja käsutab kõik uuesti tööle: „Kolkal, kurat, on õigus, anname vikatile valu, kuniks päike veel kesktaevas pole.” Ja näitab kohe ise teravaks ihutud vikatiga eeskujugu. Nii käib töö peaaegu kella üheni, siis seatakse sammud kodu poole. Poole tee peal viskavad sulased vankrile kaks puuriita, mis on tee ääres parajalt ära kuivanud.

Pärast korralikku lõunat – piimasupp ja kartul heeringaga – on luba pikemaks puhkuseks, mida Jaan sisustab väikese uinakuga küüni all. Ta ärkab valju hirnatus peale, mis kuulub hobusetalli poolt. Poiss virgub ja tõttab sinnapoole.

Paistab, et uuel suksul, süsimustal tõutäkul uhke numbriga 745, on külalisi. Neid käib nüüd viimasel ajal järjest tihemini. Mära on kaunis loom, päikesepruuni värvi, kuid täkust oluliselt väiksem. On üllatav, kuidas ta selg ära ei murdu, kui täkk Aral talle selga tuleb. Seekord käib asi kähku ning Jaan saab kogu ürituse segamatult ära vaadata. Muidu on ema ta alati tupp aajanud või mingi töö selleks ajaks leidnud, kuid nüüd oli tal vist laudas toimetamist – ei pannud tähele.

„Tal on asi iga korraga järjest paremini käpas,” kommenteerib isa toimuvat ilusa mära omanikule. Mära on tulnud teiselt poolt Otepääd, ta tuuakse nädala pärast uuesti – nii igaks juhuks.

Isa ja teised lähevad tagasi heinamaale, kuid Jaan peab jääma lauta emale appi, sest Salme on ära seakarjas ning emal on titega omajagu tegemist. Laut on üsna suur, igatahes suurem kui elumaja. Lehmi on seal tosinkond, kui noorloomi mitte sisse arvestada. Muidugi ka lambad, sead ning kõikvõimalikud muud nelja- ja kahejalgsed lojused. Tori tõugu täku Arali kõrvale mahub talli veel kolm hobust: kaks töölooma ja üks sõitmiseks.

Piim, mida ema laudas osavasti lüpsab, on talu peamine sissetulekuallikas. Igal hommikul rakendatakse täkk Aral hobuvankri ette ja viiakse piim meiereisse. Vastu saadakse sealt lõss. Koorest teeb meierei juustu ja võid. Sellest teab Jaan juba kõike, sest Kolka võtab ta tihti piimaveole kaasa ja laseb tal koguni hobuvankrit juhtida.

Kaheteistkümne lehma lüpsmine pole aga naljategu, seda isegi nii osavale ja tugeva haardega perenaisele kui seda on ema Karoliine. Jaani ülesanne on raskete piimaämbritega tegeleda – ülesanne, mis on täpselt poisi jõu piiril. Aga ta saab sellega hakkama, sest soov mehe eest väljas olla on nii suur. Mõnikord proovib Jaan ka ise lüpssta, kuid tema väikesed sõrmed ei ole sellega veel harjunud ja väsivad kiiresti.

Mulle meeldis talupidamine, mitte kool 1920–1930ndad

Sündisin 17. aprillil 1923 Metsakuru talus Kastolatsi külas Vana-Otepää vallas. See jääb nelja kilomeetri kaugusele Otepääst, mis kuulus sel ajal Tartumaa alla.

Meid oli kolm venda ja üks õde: Jaan, Karl, Salme ja Jakob. Minust vanuselt järgmine vend Karl suri noorelt, sest sõi kogemata tooreid marju. Sel ajal ikka juhtus, meditsiin oli selles osas mannetu. Mäletan, kui teda maeti – laps oli ehk pooleaastane siis. Matuse aegu ema võttis mind sülle. Oli väike valge kirst ja kui seda alla lasti, siis ma hakkasin nutma. Rohkem mul meeles ei ole. Vend on maetud vanasse surnuaeda mäe otsas, mis on Vene ajal maha jäetud ja võssa kasvanud.

Enne kooli käisin ma seakarjas koos õde Salmega. Kooli läksin Vana-Otepää 6-klassilisse algkooli 10-aastaselt koos õega, kes oli minust kaks aastat noorem. Esimest korda läksime kooli koos emaga, mina ja Salme. Mäletan, et ema korjas punase sõstra marju kooliõpetajale viimiseks.

Koolimajas olime mõlemad Salmega esimesel päeval väga kartlikud ja häbelikud. Hoidsime aina kahelt poolt emal käest kinni, nii et pinki istuma meid es saanu panna. Ema siis istus alguses koos meiega pinki. Ei teagi, kuidas ta lõpuks minema sai. Ju siis Pettai-preili meelitas kuidagi meid, et ema sai ikka minema minna. Aga Salmega olime ikka kahekesi sabast kinni üksteisel – nii kartlikud olime. Ema ootas meid väljas, kuni tund läbi sai esimesel koolipäeval. Järgmistel päevadel viis ema samuti

Vasakult Salme, väike Jakob ja Jaan, 1931. aastal.

meid kooli, kuid siis oli juba lihtsam jääda, me ei kartnud enam nii hirmsasti. Pärast hakkasime ise käima. Minna oli kilomeetreid neli-viis.

Tunde andis meile kaks pedagoogi. Õpetaja Armulik oli kooli juhataja ja andis matemaatikat. Selest Pettai andis eesti keelt, tegi etteütlust ja muud sellist. Meil Vana-Otepää koolis olid segaklassid: esimene, teine ja kolmas olid koos ühes ruumis, ja siis neljas, viies ning kuues klass olid teises ruumis. Meie klassiruumis oli esimene rida esimene klass, teine rida teine klass jne. Õppetund kestis 45 minutit.

Kui nüüd õpitulemustest rääkida, siis eks Salme õppis ikka paremini. Mina olin igavene väänik. Mul etteütlus es lähe kohe üldse. Nõrga ja kõva d ja t vahel es tee vahet üldse, kurask! No mida sa ütled! Ükskord anti kirjand kirjutada, see oli suu-remates klassides juba. Salme kirjutas mulle ka kirjandi, aga aru saiva. Pettai-preili ütles, et see ei ole küll õige, see on Salme kirjutatu. Salmel olid etteütlust hääd, aga minul olid need punased ja punased.

Õde Salme lisab:

„Meil üksteise kiusamist koolis ei olnud. Väike kool, kolm klassi kolmes reas ühes toas koos. Kõik olid ümberkaudsed lapsed, Pilkuselt ja Kastolatsilt ja teistest kohtadest.

Koolis tehti lõunaks suppi alati. Aga päev oli ikka pikk. Mäletan, et mõnikord koju minnes oli kõht nii tühi kui tühi ...

Meil oli kaks õpetajat ja kolmas, usuõpetaja, tuli kirikust. Usuõpetus oli korra nädal.

Vanema venna Jaaniga me koos lõpetasime kuus klassi, tema edasi ei tahtnud minna, aga mina läksin. Tal oli selle kirjutamisega... Nii et kui etteütlus oli, siis oli tema töö üle klassi punane. Jaan läks talutöö peale.“

Salme läks edasi Otepää gümnaasimi. Isa üüris talle tuttava juures Otepääl toa, et tal oleks parem koolis käia. Mina es taha edasi õppima minna, mulle meeldis talupidamine ja kodu juures olla. Kuus klassi lõpetasin ära ja tulin koju. Minu klassivennad ka mitte üks es lähe edasi õppima. Ega meil neid palju olnudki – mina, Mõtus Juss, Kruus Villem, Lubja Johannes, Kõiv Kalju, Väärti Leo ja üks Põdra poiss. Lubja poiss sai juba sõjas surma. Ülejäänud kõik on praeguseks surnud.

Mina käisin kooli mitte pasteldes, vaid ikka kingades, aga raamatud – need oli räti sisse köidetud ja nõõriga seljas. Raamatud minu teada pidi ostma ise. Lõpuklassis ma käisin, kingad jalas, aga osad käisid ikka muidugi pasteldes, nii nagu kellelgi võimalust oli. Aga kui me lapsed muidu linna läksime kodunt, siis Hundimäeni läksime pasteldes, seal panime kingad jalga. Kui linnast tagasi tulime, siis vahetasid jällegi ära – et kingi vähem kulutada. Mina sain ruttu, juba 6. klassi lõpuks endale säärikud. Kingsepp Pleier tegi need mustad säärsaapad. Minu täditütre Leida isa oli ka kingsepp, aga ei olnud nii hea kingsepp kui see. Aga nende säärikutega – no too oli ikka väga kõva poiss, kel sellised säärikud olid!

5. klassist alates elasime internaadis. Esmaspäeval viidi ja laupäeval tuldi järele. Siis es ole talvel vedamist iga päev, oli mugavam nii. Muidu meid ju kogu aeg veeti.

Olid Kattai ja meie lapsed – kahe peale veeti: üks päev viis üks, teine päev teine. Talviti viidi meid internaati ree peal. Kaasa keedeti suur kausitäis kapsaid. Leib ja suhkur ja kõik muu muidugi oli samuti kaasas. Ja pann oli ühes, et ise said soojendada. Salme tegi meile süüa siis seal. Kolmapäeval toodi järgi kartuli- ja tangupuder – mulgipuder. Liha oli ka kaasas, sinki pandi ja kindlasti searasv topsiga. Leiba sai siis praadida.

Pärastpoole hakati juba lõunat kooli poolt andma. Muidu anti lõunaks vaid teed, kaks senti maksis teeklaas. Leib oli omal kaasas. Hiljem siis korraldatigi nii, et jagati ära talude vahel, kes milliseid toiduaineid kooli toob. Ja siis hakati lõunaks sooja toitu tegema. Selleks oli üks Adele-nimeline kokk. Aga kui internaadis olid, siis hommikul soojendasid ise endale kapsast. Lõunaaegu sai suppi ja õhtul tegid jälle midagi, mis sul oli – ikka kapsast peamiselt või mulgiputru.

Tundidest on meeles eesti keel, matemaatika, laulmine, usuõpetus. Iga kord esmaspäeval oli hommikupalvus ja laupäeval oli siis lõpupalvus. Palvust luges koolijuhataja Armulik. Koolis oli harmoonium, mida jalaga sõtkuti. Tollel Armulik mängis ja võttis laule üles: „Ma tulen taevast ülevalt“ ja muid kirikulaule. Ega too palvus pikalt es kesta, oli üsna lühike alati.

Internaadis oli õhtuti üldiselt väga lõbus. Pingid aeti kokku suures saalis ja siis õpiti järgmise päeva tundideks. Kell oli kaheksa või üheksa õhtul, mil tuli magamine. Aeti magama ja valmis, pandi tuli surnuks ja kõik. Poiste magamistuba oli põhjapoolses maja otsas, tüdrukute oma lõunapoolses. Ja väljakäik oli seal ümber minna, väljas. Aga ega pimedas es julge väga väljakäiku minna küll.

Õhtuti sai internaadis igasugust pulli. Nagu poisid ikka – müramise värk. Üleval saalis oli suur petrooleumlamp, elektrit ju es ole siis veel. Kui lampi natuke keerutasid, siis tuli kustus ära. Siis sai pimedas tüdrukuid krabada – see oli väga vahva mäng, tüdrukud kiljusid, mis hirmus! Niikaua kuni lamp jälle põlema pandi. Siis kui Armulik tuli, oi siis sai ära peidetud ahju peale ja kuhu veel sai. Poisid tõmmati siis välja ja pandi nurka seisma.

Ükskord oli selline lugu. Ma kustutasin tule ära, et tüdrukuid krabada. Ja siis Armulik tuli ja küsis, et kes oli. Et Lausing, ahah, selge. Mina ronisin suure ahju peale, aga seal oli sulgi palju – kirjutamise sulgi. Kui sulg katki läks, siis visati sinna ahju peale. No leiti mind üles, tõmmati maha ahju pealt ja öeldi: „Vaat, homme enam internaati ei jää.“

Noh, mina läksin kodu, es ütlegi emale-isale midagi. Ütlesin, et ma ei tahagi internaati jääda, et ma käin parem kodust iga päev. Vanamees küsis mult ikka, et mispärast mina siis ei jää internaati. Ei taha, ei taha, vastasin. Nii ma siis käisin iga päev koju suuskadel. Meile saadeti asja kohta kiri ka koju, et poiss rikub internaadis korda ja nii ja naa. Aga mina toda kirja üldse isale es näitagi. Meil oli sulane, Mõttuse-nimeline. See kirjutas alla, ta oskas järgi teha isa allkirja. Pärast tuli see asi muidugi välja, aga siis oli juba hulga aega möödas ja asi maha rahunenud. Ja siis ma sain jälle internaati jääda.

Otepää kihelkonna lapsed Wana-Otepää 6-klassilises Algkoolis. Jaan tagumises reas paremalt teine, Salme tema paremal käel istumas toolikäsipuul.

Ja siis ükskord saadeti usuõpetuse kohta vanematele lehe peal koju küsimus, et kas usuõpetust lastele õpetada või mitte õpetada. See oli viiendas või kuuendas klassis. Mina kirjutasin lehe peale vastuse juba enne isale andmist ära, et MITTE õpetada. Aga Salme kirjutas, et JAH, õpetada. No läksime siis kooli tagasi, andsime vastuslehed ära ja siis Armulik vaatas neid ja küsis: kuidas see võimalik on, et õele õpetada usuõpetust, aga sinule mitte? No ma mõtlesin, et saan sellega tunnist vabaks. Aga tutkit, es saa midagi! Es lasta välja, ma pidin ikka istuma tagapingis ja õppima.

Isa oli muidugi nõus sellega, et mitte õpetada, tema es ole usumees. Ta käis ju pappidega kohut kogu aeg. Ta oli Kastolatsi õigeuskoguduse liige – muidu es anna kirik maad, pidi kirikukoguduse liige olema. Ma ei tea, mispärast ta nendega kohtus käis ja kas ta sai õiguse seal või mitte, aga ema ikka ütles, et „vana Kaarli käis pappidega kohut“. Too võis olla veel enne minu sündimist.

Salmega samal ajal läksime kooli ja üheskoos lõpetasime ka. Mina lõpetasin 39ndal, siis ma olin juba noorkotkas ka. Koolijuhataja Armulik oli vanakotkas. Kui venelane sisse tuli, siis noorkotkaste organisatsioon likvideeriti. Telgid ja kõik varustuse pidime komnoortele üle andma.

Kastolatsi kiriku kellad

1930ndad

Kui mina hakkasin juba kaela kandma, siis oli Kastolatsi kirikus preester Nikolai Küppar. Tollel oli kaks poega. Aga nood olid igavesed kaagid ja viinamehed. Kui olid ülestõusmispühad, siis me käisime nendega tornis kella löömas – siis võis ja oligi vaja lüüa. Aga me vahel käisime seal kirikus ka niisama.

Kui kirik tühi oli, siis käisime omal algatusel „jutlust pidamas”. See oli selline poiste oma väljamõeldud ropuvõitu jutlus, mis kantslist siis maha hõigati tühjale saalile. Too on mul praegu veel pealuu sees. Mõtles – kuuskümmend aastat on möödas sellest! Igavene äge lugu oli. See jutlus öeldi maha altari juures. Sinna juurde es tohtinu tegelikult keegi minna. Aga poisid siis tõmbasid riide eest ära pühaliku näoga. Kullatud ukSED tõmbasime lahti ja siis pidasimegi seal „jutlust“.

Ükskord sai külapoistega jälle nalja. Jordanit, kolmekuningapäeva peeti kiriku kõrval valges köstrimajas, kus vanasti oli kool, sest see aasta oli liiga külm kirikus pidamiseks. Vesi toodi sinna suurde tünni, kus seda siis pühitseti muidugi. Ja naised kõik, kes seal olid, viisid seda pühitsetud vett omale koju raviveeks. Aga siis oli üks Riisa Evald seal, minu klassivend, too oli ka igavene vembumees. Tal oli nõel ja niit kaasas ja kui siis naised põlvitasid seal kõrvuti maas, õmbles Riisa-poiss põlvitavad mutid külgepidi kokku. Ise panime kablutama. Mina es õmble, aga mina olin pundis nendega.

Ma olin siis veel selline saamatu, kuskil es ole käinu, no selline maakolka poiss. Evald oli samasugune, aga oma krutskid olid sees. Maalapsed olid tol ajal väga kartlikud. Kui võõrad tulid, siis joosti tavaliselt voodi alla peitu.

Jõulupüha oli vanasti niisugune talvepüha, kui ei olnud enam palju töid teha. Lihavõttepüha oli ka väga oluline. Kolm päeva peeti, esimene, teine ja kolmas püha. Niisama kui jõulupüha peeti kolm päeva. Ja siis oli veel suvistepüha, samuti kolm päeva. Ristiusus on ju ülestõusmispüha tegelikult kõige suurem püha. Vaiksel laupäeval es tohi midagi teha, isegi naela seina sisse lüüa. Ülestõusmispühade aegu tehti õlut. See oli iga kord pühade ajal nagu aamen kirikus.

Samas meil eriti es järgita kirikupühi, isa es ole usumees. Ema küll oli, tema ikka käis kirikus, isa ei käinud. Kirik oli küll ligidal, vast ainult 500 meetrit kodust. Kirikus oli pärast üks teine õpetaja – Bleive, ta käis Rõngust, Kavildast kohal jutlust ütlemas üle pühapäeviti.

Kenas väiksemat sorti Kastolatsi kirikus oli üleval viis kella. Kaks neist oli suuremat – üks õige suur, teine keskmine – ja ülejäänud väiksemad. Siis panid niiviisi till-pomm, till-pomm. Kolm väikese kella nõõri pandi sõrme otsa, isa oskas hästi lüüa. Tema oli muusikamees kah, oskas pilli mängida. Siis ta mängis nende kelladega ikka tilladi-pommadi, tilladi-pommadi. See käis kogu aeg niiviisi. Sai isegi polkat mängida. Kella löödi näiteks pühapäeva hommikul.

Nõukogude võim võttis Kastolatsi kirikul kuplid maha ning kasutas kirikuhoonet hiljem viljakuivatina. Aga pühade ja kiriku kohta mäletab rohkem minu õde Salme.

Salme:

„Lihavõttepühad, jõulud ja jaanipäev – see oli tore aeg. Eriti jaanipäev, siis isa mängis lõõtsa ja terve küla oli koos.

Jõuludeks tehti ikka sülti, selleks tapeti siga. Kevadel tapeti kindlasti vasikas, aga sügisel rehepeksu aegu oli lambal minek. Kõik oma kraam oli. Seep keedeti ka ise, loomatapmisel jäid ju rasvajäägid järgi. Osteti seebikivi ja siis teatud ajal keedeti need jäägid seebiks.

Pärm oli ka oma, seda paljundati kodus. Ega ei olnud aegagi seda pärmi otsima minna. Oli ikka hea, kui oli omast käest võtta.

Ega saia ka iga päev ei tehtud, see oli ikka pidupäevadel rohkem. Kuigi oli oma nisu, aga see müüdi ikka kõik maha – kust see raha tuli muidu! Mis pühadeks alati tehti, oli õlu. Eriti jõuludeks ja jaanipäevaks ja lihavõteteks. Odrad viidi järve ligunema mitmeks päevaks. Siis toodi kotiga tupp ja pandi põrandale. Pikk too idu seal pidi olema, kui nad seal idanesid ... Nood siis kuivatati ära ja viidi veskisse, jahvatati jahu, kuid mitte peenikene. See siis röstiti ahjus tumedaks ja sellest tehti õlu. Ja too oli häa õlu.

Lastena käisime ka kirikus kaasas, Kastolatsi kirikus. See oli ikka lastele huvitav ja tähtis.

Selles kirikus, nagu vene kirikus ikka, orelit ei olnud. Oli laulukoor, kes laulis: „Issand, heida armu ...” Ja siis teised laulsid: „Heida armu, heida armu ...” Sellised ilusate häältega naised.

Kastolatsi kirik 1961. aastal.

Täiskasvanud kuulasid, mis õpetaja rääkis. Meil lastel oli hää ümber kiriku joosta ja mängida, külalapsed koos. Lõbu ja lust! Lapsi ei kästud sees olla. Keegi ei ütelnud, me ise hiilisime välja. Kus sa muidu ikka saad!

Kui oli surnuaiapäeva, siis peeti jutlus kirikus ära ja rongkäiguga mindi surnuaeda. Ees olid, nigu vene kirikus ikka, mingisugused lipud toki otsas. Kõik kullatud kirjaga ja tutilised. Ja õpetajal oli kullatud ürp seljas.

Ükskord, kui oli üks laulatus kirikus, siis nad liikusid seal protsessioonis nii, et õpetaja ees ja pruutpaar taga. Ja nende taga olid veel inimesed, kas lähemad sugulased või midagi. Muudkui kõndisid ja õpetaja jutlustas. See on hoopis teistmoodi kui luteri kirikus. Need kõndisid küünaldega seal taga ja järsku läks pruudil loor põlema! Liiga ligidale oli tulnud see taga kõndija küünlaga. Ja elu ei läinud neil ka hästi – õige varsti olid lahus.

Isegi kirikutornis ma olen käinud. Kas see oli lihavõtete ajal – siis võis sinna minna. Aga kõige hullem oli see, et ma läksin üles küll, aga ei julgenud enam alla tulla. Seal ei olnud ülemise jao peal treppi, oli redel. Vaata mitte es julge tulla, tee mis tahad! Siis võeti mind kinni katelt poolt, öeldi, et pigista silmad kinni ja üks pani mu jala redelipulga peale ja niimoodu sain sealt alla. Kotun es julge kõneldagi, muidu oleks poisid saanud ka pahandada – Jaan ja külapoisid, Kastolatsi mõisa lapsed.

Üks Kriisa elaski Kastolatsi mõisas. Tal on Otepääl, Valga maanteel maja, ta elab siiamaani. Samuti ühed Kadaja nimelised elasid säääl mõisas. Siis mõis ise oli juba lagunenud, see oli puumaja. Tänapäevaks ei ole sellest midagi järgi jäänud, üks väike putka on ainult alles. Kõik muutub, midagi ei ole enam endist.“

Ühe talu tuhat tööd 1930ndad

Peale kooli hakkasin kohe talus tööd tegema. Meil oli kaks talu – Metsakuru ja Loodi, mille piirid olid koos. Metsakuru oli 18 hektarit, Loodi koos vesiveskiga 62 hektari suurune. Aed ümber taluhoonete oli rohkem kui hektar suur.

Majapidamine oli heal järjel, meil oli isegi rehepeksumasin aurukatlagaga. Majas oli kaks tuba, köök ja suur sahver. Maja kõrval asusid sealaut ja hobusetall, suur loomalaut, mille otsas küün. Lisaks veel vana-tare, mille otsas oli rehealune ja selle otsas omakorda hobusetall. Sead olid oma laudas ja loomad olid teises laudas. Laut toodi üles alt Loodi talust, ait samamoodi – võeti Loodil lahti ja pandi Metsakurul uuesti kokku. Loodi jäi justkui veskitaluks, sealt toodi kõik muud hooned ära. Vana elumaja asemele ehitati uus, too mis praegustki Metsakurul seisab.

Loodi veski oli kolmekorruseline, nagu selleaegsed veskid ikka. Loodis jahvatati lihtjahu, ülesõelajahu, ka tangu tehti. Veski pais asus Elva jõe ülemjooksul. Meie maal paiknes pool Kolmjärve. Piir läks keset järve, see oli Nikluse taluga pooleks, kuigi Nikluse talu asus kirjade järgi hoopis teises vallas, kirikuvallas.

Kolmjärv oli umbes 3-4 hektari suurune sügav järv. Järvest püüdsime kala – rohkem lõbu pärast ja oma tarbeks. Öhtu viskasid võrgud sisse, hommikul võtsid välja, no pannitais või paar oli ikka kala sees. Isal oli kolm võrku, kakskümmend meetrit pikad. Järves oli ahvenat, särge, haugi, isegi latikat. Praegu on järv täiesti kinni kasvanud, seal es ole midagi alles. Enne oli ikka ka ümberringi mäda, ainult jõesuust sai peale minna. Nüüd on aga täitsa kinni kasvanud.

Tööpäev talus algas kell viis, niipea kui päike tõusis. Siis mindi ikka heinamaale või kündma. Talvel muidugi hiljem. Tehti tööd viiest kaheksani. Hommikul võeti väike pruukost ja esimene tõsine söömine oligi siis kell kaheksa. Seejärel pikutati kuni kümneni. Kümnest kaheni oli jällegi töö. Kahest neljani söögivaheaeg. Ja pärast seda tehti tööd, kuni päike loojus.

Eks isa vaatas kella ka, peremehel oli ikka kell olemas. Toas olid ka kellad ja emal oli uur. See on praegugi alles, aga osutid puudu. Minu lapsed Lea ja Maimo hiljem mängisid sellega ja nüüd on osutid kadunud, kuid sihverplaat on alles.

Alguses oli meil suviti tüdruk abiks – suviline. Kevadel, jüripäeva paiku tehti kaup ja siis nad olid sügiseni, koristuse lõpuni. Ja muidugi isa ise ka töötas.

Lehmi oli meil üksteist või kaksteist. Noorloomad lisaks, ning lambad, kõik selline pudi-padi. Kolm hobust oli – sõiduhobused. Lõpus oli ka neljas, Aral nimeks. Ta oli tõutäkk, number 745 oli külje peale löödud. Loomakliinikus tembeldati, põletati talle kintsu peale märk SG, see tähendas „segavereline tori“. See asi oli nii, et kuum raud kõrvetas, aga valu peale hobune surus veel rohkem ennast vastu kuuma rauda. Mul on hästi meeles, et hobusest oli mul väga kahju. Eks alguses muidugi on seal

Suvel külalistega Metsakuru talus: vasakult kolmas papa Karl, tema selja taga Jaan, edasi Jakob ning Salme. Ema Karoliine paremal ääres.

põletatud kohal koorik peal, aga kui koorik ära tuleb, siis on ilusti SG näha. Rahvas käis siis meie täku juures märadega, millest oli väike sissetulek ka.

Täkuga viisime piima. Ega ta märadega paaris es käi, siis ta hakkas ju märatsema ja hirnuma. Oma märadega oli ta veel enam-vähem, aga kui temaga piimavabrikusse läksid, käsipuu külge ta kinni köitsid ja kui siis tuli sinna võõras mära – ossa issand, küll ta siis hirnus ja lasi oma vända välja!

Kui mina juba kaela hakkasin kandma, siis hakkasin käima piima viimas, kuid enamasti tegi seda isa. Too meierei on praegu ka alles Otepääl. Oli toona täismeierei, seal tehti kõike. Praegu tehakse seal juustu – Pühajärve juustu. Piima veeti siis kolme talu peale kordamööda – Liivaku talu, Kõivu talu ja meie. See asi käis hommikuti. Kui läksid, siis vanker oli piimanõusid täis. Ja lõssi said tagasi. Vastuvõtja kirjutas sulle ära sada kilo piima, siis lõssi said vastu 80 kilo. Lõssi anti sigadele ja vasikatele, see oli väga vajalik. Eriti siis, kui põrsad või kesikud olid. Ega täit piima siis keegi ei andnud loomadele ette. Ja lõssist sai kohupiima ka teha.

Jakob oli 14-aastane sel ajal, kui meid isaga ära viidi. Temast siis tõsist töötægijat veel polnud, ta käis küll karjas. Salme oli emal abiks. Süüa tuli teha kolm korda: hommikul kaheksaks, lõunaks ja õhtul. Lehmi tuli ka kolm korda lüpsta. Praegu lüpstakse kaks korda, kolm korda siis, kui on alles lüpsma tulnud lehm. Masinatest ei olnud toona midagi teada. Ma ei olnud kuulnudki, et lehma saab lüpsta masinaga.

Vend Jakob mäletab, kuidas Loodil kraave kaevati:

„Isal oli krunt võrdlemisi suur, seal ei olnud nii lihtne kõike korras pidada. Ta tegeles ka metsahooldusega, ja meil oli soo – seda kuivendasime. Ükskord olid meil Suuressaares kutsutud kraavikaevajad. Seda kraavi ma mäletan – sai alguse Kolmjärvest.

Suuressaarde oli vaja käia põllule. Sinna käidi hobustega Porisilla kaudu. Metsakurust alla kohe tuli Porisild, vasakule metsa keerata, seal oli niisugune soomaa... Ja see Suuressaare põld oli sihuke nigel, väga liiva- ja kiviklibu. Ma mäletan, et seal oli tatrapõld. Igal aastal vist ei olnud, aga üle aasta äkki. Tatar vist talus niisugust pinnast. Ja suvel, kui see tatar õitses – oh sa issand, kus oli mesilasi seal! Sa ei kujuta üldse ette! See oli vast hektarine põld. Siis ei olnud seal muud kui üks SUMIN! Kui sina siis tahtsid, et jooksed põllust läbi, no poiskene olid, siis said mitu matsu. Sa astusid mesilastele seal peale... Seda ma mäletan selgelt.

Sellepärast see kraav sinna tehti, et põllu juurde ligi saada. No seal oli vast pool kilomeetrit. Ei olnudki niipalju! Aga kust see kraavikaevaja tuli... Meil oli üks Kolka Irboskast⁵, suvel alati käis meil sulaseks. Vist kaevaski Kolka või oli mõni Saaremaa mees. Too kraav siis kaevati ära, aga ega ta suurt midagi ei aidanud, sest ei olnud langust. Kolmjärv oli sealsamas. Aga väga ilus korralik kraav sai! Mul on selgelt meeles, kuidas seal nõöri järgi kaevati kraavi. Et oleks silma järgi ja muidu ka ilus.

See oli 1937. või 1938. aasta. Ma ju tõllasin kogu aeg isa taga või ükskõik kelle taga,

5 Irboska – koht Pihkva oblastis Venemaal, mitte kaugel Eesti piirist.

metsi ja heinamaid pidi. Missugune jant oli selle kündmisega! Traktor ei saand peale – ega tol ajal lintraktoreid ei olnud. Oli ratastraktor. Üks Eeringe talu oli seal meie lähedal, sellesama Karbitinno talu kõrval. Temal oli traktor, tagaveoga neljarattaline masin. No ei saanud selle traktoriga! Siis prooviti hobustega.

Kolm hobust pandi ette. Aga hobusel oli maa nii pehme, et kabjad vajusid muda sisse. Jälle ei saanud! Ja siis tehti hobustele kapjade alla niisugused paksust puust tallatoed, niisama nagu taigas käiakse lume peal selliste laiadega. Kahe hobusega ei saanud, siis toodi kolmas hobune ja passitati juurde. Kolvid jagati niiviisi ära, et igale hobusele oleks võrdne koormus. Nad olid ühendatud adra ette nii, et kõik rakendasid oma jõudu võrdselt. Aga ikkagi hobused ei osanud nende lobastikega kõndida. Sammu tegemisel need asjandused käisid üksteise vastu plöks ja plöks. Ja tagumised jalad samamoodi, plöks ja plöks. Ei tulnud sellest asjast midagi välja. Ja lõpuks ... nad vist ei saanudki künda. Too jäigi looduslikuks heinamaaks, aga tasandati ikkagi ära kuidagi. Ma ei mäleta, kuidas ta tasaseks sai, aga künda seal igatahes ei saanud.

Seal heinamaa peal olid sellised väiksed kännujupid, pooleldi äramädanenud kännujupid – nood juuriti välja. Siis olid seal veel mättad, 20-30 sentimeetri kõrgused. Kunagi oli see olnud känd, aga lehtpuukänd mädaneb kiiresti ära ja sinna kasvab heinamätas otsa. Siis need tehti tasaseks ja hiljem sai seda niita hobuniidumasinaga.

Üks kultuurheinamaatükk oli meil veel. Seal sai ka hobustega niita. Aga muidu oli meil kõik käsitsi hein. Metsakuru talus oli kolme neljandiku ulatuses veepiir – jõed ja kaks järve. Ainult lõunapiir, Otepää-poolne külg oli veevaba. Seal oli riigimets ja Liivaku talu. Aga kõigis muudes ilmakaartes oli veepiir.“

Töid oli talus erinevaid. Olid kündmistööd, mida mina küll vähe tegin. Aga ma tihtipeale äestasin ja rullisin. Hobuse taga oli väike kultivaator. Kartulipanekul aeti hobusega jooned ette, sõnnik veeti väikestesse hunnikutesse, siis pandi kartul maha ja sõnnik laotati kartulile peale. Tehti ka niimoodi, et alla pandi sõnnik ja siis hobusega jälle vaod kinni. Suviti tuli ka kogu aeg harida kartulit. Lahtiajamine toimus samuti adraga.

Karbitinno peremees, minu ema vend Aleksander Aleksandrov (hiljem eestindas ja perenimeks sai Aare) oli esimene, kes ostis kartulivõtumasina. Aga meil seda es ole, me võtsime kuni äraviimiseni hobusega. See kartulivõtumasin käis siis hobuse taha, rootoriga nagu nüüdki on. Suurtes taludes olid Eesti ajal ka kartulikülvimasinad olemas.

Varasemalt oli nii, et karjas käis vanaema Mari. Aga pärast mu kuuenda klassi lõpetamist ütles isa, et nii, kooli sa es lähe, nüüd lähed karja. No ja ma siis käisingi karjas mõnda aega, seni kui sain põllutöö peale, hobuse taha rullima. See oli ikka palju parem töö. Siis vanaema läks karja jälle.

Väiksemana olin ma seakarjas küll käinud. Ega ema nii vara üles es aa. Sead, nood magavad hommikul kaua. No Salmega siis läksime kesa peale. Too on selline põld, kuhu sügisel rukis külvatakse. Karjase ülesanne oli karja koos hoida. Ega sead ja

muud loomad siis kogu aeg ringi jookse. Kui keegi eemaldub karjast, siis ajad koera peale, koer ajab tagasi jälle ja nii see käib. Meil oli üks pruunikas koer Karu, väga hea koer oli. Ta lasti hiljem Saksa ajal maha, sest marutaud oli ja anti korraldus kõik koerad külas maha lasta.

Vend Jakob mäletab koerte kohta:

„Meil oli alati majas kaks koera. Vene aja hakatuses oli meil üks Karu, pruunikirju koer, eest valge lipsuga, hästi armas koer oli. Ja ütlemata hea karjakoer – tema hoidis karja alati koos. Kui mõni lehm või mullikas läks karjast välja, ega ei olnud vaja koera käskida, et mine aja tagasi. Tema käis aga ümber karja ja pilk oli kogu aeg peal. Kui keegi karjast eraldus, siis ta kohe läks ja ajas tagasi. Vot selle koera hävitasid ära nõukogude hävituspataljonlased 1940. aasta talvel vastu 1941. aastat.

Talviti oli marutaudijuhtumeid. Siis võtsid püssimehed koera kaasa ja viisid metsa, seal lasti maha. Kui oli marutaudi levik, siis vallast tuli ka niisugune komanda⁶ kohe, et koerad hävitada ... Ja siis hiljem oli üks väike koerakene – Suli. Siis oli veel suurem must koer, ei mäletagi, mis tolle nimi oli. Aga nood ei olnud head karjakoerad.“

Vanaema Maril, põhilisel karjaskäijal, oli kasutütar Ivask Olga. Tal käis langetõbi tihti pääle ja läks segi, kuigi oli väga ilus tüdruk muidu. Maru pikad juuksed olid tal. Aga hari-mata inimene oli – nihuke metsik. Kui see langetõbi pääle tuli, siis ta kukkus pikali maha, ajas suust vahtu välja ja pures oma keelt, nii et verist vahtu tuli suust välja – hirmus oli vaadata. Peaaegu iga päev käis tal see hoog pääle. Vanaema siis hoidis tal kätt ja nad käisid koos karjas. Ma mäletan, et vanaema, kui tüdruk ülemealikuks läks, siis võttis ta pikad juuksed ja sidus endale ümber käe. Ega ta vanaema es löö. Pärast ta läks ikka segi nii palju, et viidi meie juurest ära hullumajja ja seal oli ta õnnetu lõpu leidnud.

Mu õde Salme meenutab:

„Mina olen eluaeg olnud selline äbarik, väike ja kartlik, ma kardangi kõiki asju. Kui siis talgud olid, võtsin kõige vanema hobuse ja ütlesin nii: „Andke mulle Borne, tema on vana ja käib aegapidi.“

Ja siis mina sõidan seal oma Bornega, tõmmati koorem maha ja hakkas kodu poole tagasi tulema. Keegi sõitis minust mööda ... ja vaatan siis: Borne tõstab saba püsti ja paneb ajama. Ja nii ajama, et mul jäid ohjad ümber jalgade kinni. No see ei olnud harilik vanker, seal olid sõnnikuletid kahel pool, et sõnnik maha ei kuku. Ja siis teine lett kukkus muidugi maha ja need ohjad vedasid minu järgi. Siis ma olin nigu sant pärast. Esimesed hambad olid lõhki, kõik paistes ... Praegust veel on armid jala peal. Ei paranenud hästi ära, mädanesid luuni välja.

Teine äpardus juhtus siis, kui ma käisin karjas. Meil oli sugupull, kui ta kevadel nägi lehma, siis läks tigidaks. Olin ma siis karjas ja äkki pull tuli mulle kallale. Lõi mu pikali vasta maad ja ega ma röökida ka väga ei saanud. Koerad olid küll ja kiskusid teda sabast. Võsarauija oli seal, meie sulane. Too siis nägi, et sihuke asi on, ja tuli appi, muidu pull

6 Käsklus (vene k).

Metsakuru talu vana emis. Taustal Salme koeraga.

oleks mul soolikad välja keeranud. Kui ma sealt üles tulin, ei saanud enam kätt liigutada. Oli rangлуу lahtine murre. Ta ei olegi õigesti kokku kasvanud, on nihkes.

Pärast seda mina ei julgenud enam karja minna. Isa ütles: „Misasi see nüüd on, et pelgad! Ei ole midagi, mine! Jaan kaasa ja mine.” Ja läks siis ise lauda juurde, aga pull tuli talle kallale. Siis oli pullil minek ka.“

Jakob:

„Ma mäletan, et pull oli isa pikali löönud. Ta oli seal õlekuuri all ja hirmasti möllas, puskis maad ja räuskas seal ... arhhhuuu ... Ja siis oligi otsus: kuidagiviisi temast enam jagu ei saa. Siis saadeti Jaan lauda lakka ja ta lasi sealt püssiga maha selle pulli. Kutsuti mehed appi, võeti nahk maha ja see läks käiku. Ja pull ise viidi vorstivabrikusse.“

Salme:

„Siis hakkas Jaan käima karjas ja mina hakkasin sigadega käima. Nendega käisime siis all Loodil ädalat söömas – seal oli ristikuädal, neile meeldis seda süüa. Ja kui tulime sealt üles tagasi, siis tee peal olid linaleo lombid. Kui sead sinna sisse läksid, siis vaat enam välja ei tule. Muudkui tuhnivad seal ja välja ei tule. Mina hakkasin siis karjuma, aga mis sa ikka karjud. Äkki tuli naabrimees ja küsis: „Issand jummal, latseke, mis sul nüüd viga on?” Ma ütlesin, et sea ommava poriloigus ja ei saa kätte enam. Siis ta aitas mul sead välja ajada ja saime koju ära minna.

Jaan oli väga sõbralik minuga, me saime kogu elu hästi läbi. Ega maal ei olnudki muud, saadi ikka hästi läbi. Käisime sellel vabal ajal, mis meil oli, Karbitinnol külas. Ega palju vaba aega ei olnud, igalühel olid omad tööd.“

Jakob:

„Kui õunasaak oli suur, siis kelder veeti aganaid täis ja õunad pandi sinna aganate peale maha, nii et peaaegu iga õun oli eraldi aganate sees. Siis nad säilisid seal hästi. Aganad andsid neile kuivust ja külma ka ei saanud ligi.

Saksa ajal oli nahanorm: pidi viima normiks nahka. Samamoodi seanahk – sead pidi ära nülgima ja normiks viima. Selle eest anti siis punkte ja nende eest sai suitsu, soola ja petrooleumi – kõige hädavajalikumaid asju. Saksa ajal oli väga levinud naturaalmajandus. Poest midagi osta ei saanud, kõiki asju vahetati omavahel.“

* * *

Sügisel sain uue töö. Meie käes oli isesõitja aurukatel, see oli seltsi oma. Suur, nihuke nagu kuulsa Prosti oma. Oi sa kurat, no küll ma olin seal kõva poiss, kui katelt juhtisin! Konnu Värdis oli masinist, too andis mulle ka vahepeal roolida. Aga no kus sa sellega – kui me siis ühest talust teise sõitsime, siis masin käis minu käes ikka ühest tee äärest teise. Sellega oli nii, et kaks ringi keerad peale, siis alles hakkab rool võtma. Seal peab seda asja siis tundega tegema. Eks ma pärastpoole sain ikka kätte selle roolimise. Aga hiljem, Saksa aegu, ostis isa endale ka katla – hobusega veetava,

Karoliine ja Karl mesilas.

ja rehepeksumasina kah. Aurukatlale sai mida iganes külge panna. Määrdeõli ja puudega ta töötas, neid oli saada ikka.

Hiljem ma käisin ise juba omapäi reht peksmas. Saksa ajal oli see lausa sunduslik kohe, et pidi minema. Ma olin masinist ja mu abiliseks oli Liivak Johannes. Ta oli minust hulga vanem, sõjaväes käinud mees juba. Tema oli katlakütja ja teda kutsuti Tuha-Juhaniks, mida ta üldse es salli. Nii me kahekesi käisime taludes.

Saksa ajal sai isegi jõuluni reht pekstud. Inimesed töid vilja ühte kohta kokku. Otepäält Palupera poole minnes on mäe otsas Kirikuküla. Masin oli seal ja inimesed vedasid vilja sinna kokku. Aga see asi jäi seal nii palju hilja peale, et ei saanud enam masinat ära tuua enne talve, jäigi sinna talvituma.

Kui Otepääle sisse sõita, siis on kohe loomakliinik. Vot säääl ma peksin ka ühe nädala või paar reht. Linnainimestel oli ka vilja – kellel koorem, kel kaks. Enne peksmist pidi vili rõugus kuivama. Hoopis vanasti peksti vilja rehemajas ja kootidega. Minu ajal piisas sellest, et rõugus oli kuivanud, redelite peal. No ilusate ilmadega piisas nädalast-kahest ja oli kuiv. Terad tuli muidugi ikka kuivatada üle, selleks oli kuivatustuba, kus oli ahi keskel ja ahjust läksid torud välja. Seal siis kuivatati ja hiljem viidi aita. See kuivatus oli meil vana maja rehetoa otsas.

Ma mäletan, kui mina olin alles poiss, siis oli meil veel reheahi ka alles. Üleval olid parred, sinna peale pandi vili üles kuivama ja ahi köeti kuumaks. Kui vili ära kuivas, toodi alla, pandi rehe alla maha ja siis sõtkuti hobusega või peksti kootidega. Matstimatsti peksti ja segati. Korjati põhk ära. Siis oli suur sõel, kuhu pandi sisse aganad ja terad koos. Rehetoa kahes otsas olid suured ukсед, need tehti lahti, et oleks tuuletõmbus, siis sarjati ja tuul ajas aganad kaugemale ning terad jooksid otse alla.

Mõnikord kui viljajahu oli vaja ja es ole masinat, siis vili oli niimoodi vihkudes, neid rabati ühe pingi peal – peksti seal ja terad jooksid välja. Ma poisikesena ise ka olin kootidega peksmise juures, aga kui ma juba suurem olin, siis oli meil rehepeksumasin ja kuivati. Kuivatamise ajaks visati parred ja muud sealt välja. Kuivatustoa ahju kohale tehti selline koonus, kust toss ja aur välja läksid. Seda ma mäletan ka, et pärast peksmist sõeluti linaseemned vilja seest välja. Neid osteti kokku. Seeme külvati maha ja linavarrest tehti hiljem linasid.

Kui linad kitkuti üles, siis seal sees oli ka umbrohi. Aga seda ei tohtinud sees olla, tuli välja korjata. Kuprad tõmmati küljest ära, sealt sai uue seemne. Edasi linavarred viidi likku, pandi oksad, lauad ja kivid peale. Isa käis aeg-ajalt vaatamas, kas on juba piisavalt ligunenud. Siis pandi linad jällegi kuivama. Kui ära kuivas, siis pandi suurde kimpu kokku. Rehe all oli selline masin, mis murdis ära need linavarred. Lina kiudne osa on see, mis on varre ümber, südamik – see oli vaja ära murda ja purustada. Pärast seda tuli rabajasega prügi lina seest välja võtta. Siis kraasiti läbi. Kraasitud lina pandi hunnikusse. Ja siis jäi see kaupmeest ootama. Selle linakiu siis linakaupmees ostis ära.

Linad olid alguses tumedad. Need pandi päikese kätte pleekima. Päikese käes pleegib kenasti valgeks. Voodilinat tehti kodus ise samast linakiust. Emal jalg käis

kogu aeg voki taga. Ta oskas kõiki asju ise kodus teha. Neid töid tehti talvel. Teljed olid kogu talve toas üleval. Linariie oli voodilinate jaoks. Lina oli nõnda ilus nagu naise juuksed.

Takk on materjal, mis linadest praagina üle jääb. Takust tehti tööpükse. Mul olid potisinised takust tööpüksid. Need värviti lambakusega. Täiesti potisinine! Ja see värv ei pleekinud kunagi ära. Takused püksid olid mul kogu aeg maal jalas. Ka villase riide tegi ema kodus alati ise. Villane riie tuli suur, kümne meetri pikkune. See viidi siis Otepäele vanutada. Pärast vanutamist on riie ühtlane ja tugev. Siis tuli rätsep koju ja võttis mõõdud ja tegi sellest riidest ülikonna, kellele vaja.

Isa müüs ka ise nisu ja rukist. Tal oli leping 900 kilo peale, see tuli Palupera jaama viia. Kolme hobusega viisime. Piim oli ikka peamine, ja siis pekoon.⁷ Meil oli kaks-kolm emist, kevadel nad poegisid, oli 15 pörsast. Siis käisid pörsaostjad, neid kutsuti „pörsavenelased”. Maspanov oli Otepäält, ja üks teine ka. Tulid tegid kaupa ja ostsid pörsad kokku. Maspanov ükskord tuli, aga isa oli maru kaupmees, ta saatis tolle esimese hooga minema. Aga kui ema oli kodus, siis tema andis poolmuidu ära. Ükskord tuli Lesnikov ja ema müüs talle pörsaid, ja kui isa koju tuli, siis oli nii suur tüli sellest, et miks pörsad nii odavalt müüdi.

Mesila oli meil ka, alati üle kümne puu, kõrgajal vast koguni 15-16. Isa ikka õien- das nendega seal. Tartust üks Raudsepp tuli, too tõi piimanõud meile. Sinna pandi temale mesi ja sügisel ta viis ära. Raudsepp viis alati suure hulga – kõik mee, mis meilt sai. Ta oli kaupmees, käis autoga. Ja mis üle jäi, oli oma tarbeks. Ärklitoas seisis piimanõu, kus oli vene tääk sees, millega siis lõigati nii palju kui tahtsid ja kes taht- tis.

Osa kaupasid viidi kohale Palupera jaama – vili ja pörsad ja kõik muu. Ärimees tuli tallu, lepiti kokku ja seejärel tuli kõik viia teatud ajaks jaama. Seal pandi siis kau- bad vaguni peale ja läks teele. Ja kohapeal ka tasuti, enne muidugi maksti käsiraha sisse.

Ega poest väga palju me ei ostnud, enamus asju oli endal käes olemas. Soola mui- dugi ostsime, suhkrut ka. Võid toodi meiereist, vastukaubana piima eest. Peamine sissetulekuallikas oli talus ikka piim. Aga vajalikke kaupu ostsime ka majandusühi- susest, seal oli Otepää Tarbijate Kooperatiiv. Kapten Talbak oli selle juht.

Ega masinaid siis tee peal ju ei liikunud, neid ei olnudki. Kooperatiivil oli üks masin, söidumasin oli Truuvälil ja Tederil – selline takso moodi. Jeemetil oli buss ja veomasin ka. Otepää ja Palupera vahel oli tollal bussiühendus, Jeemet pidas seda. Rongi pealt tõi inimesi Otepäele ja tagasi. Tartusse käidi siis ikka rongiga. Oma ho- busega käisime turu pääl Tartus isaga mitu korda.

Mul on meeles, ükskord oli isa lasnud kolm jänest – siis oli jäneseid palju –, need olid veranda peal ja kass oli ühe jänese kõvasti ära lõhkunud. Siis tuli need jäneseid

7 Бекон – peekon (vene k).

ära viia, Reolas olid juba lihunikud vastas. Tuli siis too peremees ja tõmbas põlle üles. Isa küsis, kui palju makstakse, aga ei olnud hinnaga rahul ja ajas tagasi: „Ei-ei, nii odavast ei anna!” Läksime siis edasi, aga too ostis nood jänesed ikka ära. Ühel jänesel oli kõht täitsa lõhki, aga vanamees oli niidiga selle kinni tõmmanud. Panime siis ruttu hobusega minema. Ja oi kuidas mina siis pelgasin! Kartsin, et avastavad ära pettuse, et nahk oli rikutud ja tulevad järgi. Aga ei juhtunud midagi.

Kaupmehed olid tavaliselt tee ääres ja igauks tükkis ikka ettepoole, kui nad ootasid inimesi, kes Otepää poolt tulid – et mis nad linna toovad, kas põrsaid või kanu või muud. Ja kui Otepää laad oli, siis Tartu lihunikud ostsid laadalt elusloomi. Põisikeste abiga aeti siis lehmad Tartusse jala. Siis olid neil jalad nii läbi, et sõrad ära kulunud. Need loomad läksid otse tapamajja. Sinna viidi pekooni ka. Hobuvankril oli sihukene kast, kuhu aeti siga sisse, kast tõmmati vankri peale ja läks nagu suitsas. Aga sada kilo pidi olema siga, sada kuni sada kolm. Vahe oli nii väike – see oli pekooni jaoks. Kui oli juba sada kümme, siis oli rasvasiga ja hind juba madalam. Inglismaa jaoks läks see pekoon ja või samamoodi. Meier oli mu isa hea tuttav, ta käis ka minu leeripeol, too tegi eksportvõid Inglismaa jaoks. Laada aegu müüdi hobuseid ka. Hobustel pidi pass olema, hobusevargus oli tol ajal suur. Meilt küll ei varastatud. Nüüd varastatakse autosid nii nagu toona hobuseid.

Auto oli tollal ainult rikkastel ärimeestel, väga vähestel. Minu vanaonu Tallinnast, temal oli kullassepaäri aadressil Suur-Karja 2, seitsmendal korrusel elas. Nimeks oli Kulla, varem Eichelmann, eesnimi Peeter. Ei teagi täpselt, kuidas, aga ema poolt sugulane ja Kuld-onuks teda kutsuti. Millegipärast ta aga Karbitinnul ei tahtnud kunagi suvitada. Nii ta siis käiski meil suvitamas, elas üleval ärklitoas. Temal siis oli auto. Ilus auto, välismaa oma, süsimust. Ükspäev nad läksivad kalale Kolmjärve peale. Mina siis hiilisin autosse sisse – katsusin ühte nuppu, teist nuppu ja äkki hakkasid klaasipuhastajad käima. Ehmatasin jubedalt ära, hüppasin välja ja panin minema. Mõtlesin, et mis nüüd küll saab...

Salapüügil kolonelleitnant Asmusega

Kevad 1935

Veel poisikesena käisin isaga ükskord kevadisel kalapüügil Võrtsjärvel. Kolonelleitnant Asmuse Peeter oli isal hää sõber, tollega koos käisid latikat püüdmas, kui see käis järve ääres kudemas. Ma mäletan, et vesi kõik kees kaladest – seljad olid vee peal. Aga valvepaat tuli Kuradisaare poolt ja läks ümber Pähklisaare tagasi. Kui paat läks ära Kuradisaare taha, siis tõmmati noot sisse. Oodati nii kaua, kui paat tuli tagasi ja tõmmati noot siis pärast paadi äraminekut jälle välja. Veeti noot välja võssa ja siis oli jälle kõik vaikne. Ma kartsin väga, kui kästi pikali maha visata ja oodati paadi äraminekut. Siis hakati jälle tegutsema, korjati kalad kokku.

Ma mäletan, et toobritäis kala sai meile, ülejäänud jäi teistele. Vanker oli latikaid täis, kui me kodu tulime. Ema rookis kala ära, see soolati sisse, nõõrile ja pandi lakka kuivama. Kuivatati korralikult ära ja kui siis talvel kartulit keedeti, pandi üks latikas potti keeva kartuli peale. Ta aurutati seal nii ära, et oli väga hea pehme – hea kartuliga süüa.

Peeter Asmus sündis 26. mail 1893 Kambja vallas Pangodis (21 km Otepäält). Ta alustas sõjaväeteenistust Venemaa keisririigi armees, kus ülendati ohvitseriks.

1918. aastal alanud Eesti Vabadussõja alguses teenis Asmus 4. jalaväepolgus. Hiljem juhtis ta laiarööpalist soomusrongi nr 3, mida teati ka Onu Tomi nime all. Üks märkimisväärseid episoodide tema sõjameheteest on Võnnu vallutamine 23. juunil 1919, kus põhiraskust kandis Peeter Asmuse juhitud väeüksus.

Eesti Vabadussõja ülevaates kirjutatakse selle lahingu kohta muuhulgas: „Võnnu linn vallutati soomusrongi nr. 3 dessantpataljoni poolt, keda juhtis ltn. Peeter Asmus, kella 6.30 paiku pärast lühikest pooletunnist lahingut Landeswehr'i järelväe osadega, kes ühe soomusrongi toetusel püüdsid kaitsta linna loode- ja põhjapoolset serva.“

Isikliku sõjalise vapruste eest Vabadussõja lahingutegevuses annetas riik talle kaks Vabadusristi, mõlemad 1920. aastal (VR II/2 ja II/3). Ka Läti riik pidas õiglasteks vaprat sõjameest meeles pidada, andes Peeter Asmusele kuulsa Karutapja (Lāčplēša Kara) ordeni.

Sõja lõppedes jätkus ta sõjaväelasekarjäär kuni meie riigi anastamiseni Nõukogude Liidu poolt. Siiski tuli tal ette ka tagasilööke. Nimelt 1925. aastal Otepää manöövritel juhtunud inimohvreid kaasa toonud soomusrongide kokkupõrke tõttu alandati Asmus kapteniks ning läks 1925. aasta novembris erru. Kaks aastat hiljem naasis ta siiski sõjaväeteenistusse.

Seejärel nägi Asmuse teenistusleht välja järgmine:

1927–1928 Kaitseliidu Petseri maleva pealik

Kolonelleitnant Peeter Asmus.

1928–1929 Kuperjanovi jalaväepataljoni ülem

1929–1931 õppis kõrgemas sõjakoolis

1932–1939 Kaitseliidu Tartumaa maleva pealik

1939–1940 Tartu sõjaväeringkonna ülem

Peeter Asmust on tunnustatud muuhulgas Kotkaristi III klassi teenetemärgiga (1934) ning Valgetähe III klassi teenetemärgiga (1938). Ka oli ta aktiivne ühiskondlikus elus. 1932. aasta Postimees märgib teda Tartu Lahinguvendade Klubi asutajana. 1936. aastal liitus Asmus Tartu Rotary klubiga.

Kolonel Asmus arreteeriti NKVD poolt 21. detsembril 1940 ja viidi Gorki oblastis asunud Unžlagi koonduslaagrisse, kus seejärel tapeti väidetavalt 25. veebruaril 1942.⁸

Kala suitsetamist ma ei mäleta, meil seda ei tehtud kodus. Liha suitsetati küll. Kevadel kolm-neli päeva liha suitses saunas. Seda oli siis hea võtta. Sinke hoiustati aidas, mõnikord rukki sees, siis es tule ussid sisse.

Kui siga tapeti, siis ta oli ikka väga rasvane. Pekk aeti läbi rasvamasina ja pandi patta sulama. Sinna pandi soola ka muidugi sisse. Rasvaämber seisis nurgas ja kui

⁸ Allikad: http://bhr.balanss.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=5218:vabadusristi-kavalerid-peeter-asmus-eeesti&catid=18:i-vabadussoda&Itemid=57
http://et.wikipedia.org/wiki/Peeter_Asmus

süüa tehti, siis võeti sealt kopaga rasva ja pandi ikka söögile sisse. Terve suviaeg nii, praadimiseks ja kõigi toitude valmistamisel kasutati rasva. Õli meil kodus ei olnud.

Egas keegi suvel ju siga tapnu. Värsket liha said ainult siis, kui oli seatapmine – enne kui sügisel hakati oinaid tapma. Too oli rehepeksu ajal suurematel talgutel. Rehepeksu ajal tehti talu rahvale korralik söök. Ülejäák, mis oinast jäi, pandi muidugi soola jälle.

Seatapu ajal muidugi praeti värsket liha – see oli nagu maiustus. Aga pärast oli soolaliha, too oli lõpuks nii läbisoodunud, aga ikka söödi, tehti sousti. Siis ei olnud soustile vaja panna soola, kui soolaliha kasutasid. Aga nüüd ei oska isegi mõelda, et terve suve jooksul ei saa värsket liha. Sink muidugi oli iga päev meil laua peal. Isa lõikas liipsudeks ja pani lauale. Või toodi lauale suurem tükk ja siis igauks lõikas ise endale.

Isa oli mul ka hobikorras jahimees, lasi oravaid, rebaseid ja muidugi jäneseid. Parsedajatele müüdi talvel jäneseid ja loomanahad maha. Tuhkrunahku ja oravanahku osteti ka kokku. Nurgas oli puu, kus kõik nahad rippusid, nahaostja tuli ja siis tehti kaupa. Kitsed ka liikusid sealkandis, aga neid es või lasta. See oli salaja, kui lasid, ja kui vahele jäid, siis said sarvi vahele (trahvi). Mina olen kaks kitse lasknud salaja. Saksa aegu kõik kartsid, metsavaht es julenu väljagi tulla, kui pauku lasti.

Ükskord siis läksin meie vanema hobusega. Hellenurmes oli Mittendorfil välja pandud söödad kitsede jaoks. Kui hobusega läksid, siis võisid sõita nii lähedale kitsele, ta es pannu plehku. Ja siis panid säraki! Kits ree peale ja kodu poole teele kiiresti. Es julge keegi sulle järgi tulla sõja ajal.

Ja ükskord jälle, siis kui metsavahiks oli Haidak, olid põllu veeres heinakuhjad. Kuuvalges oli poole kilomeetri pealt näha, et kitsed söövad. Lähavad kuhja sisse, võtavad heina, tulevad välja ja jälle vaatavad ringi. Lasin suuskade peale kõhuli maha ja kui kitsed sööma läksid, liikusin paar sammu lähemale. Ja siis sain nii ligidale, panin käraka. Mul oli ront-haavel ees, too läks kitsest läbi, nii et auk oli taga. Sain kitse kätte ja tõstsin selga, tollel veri jooksis muidugi. Läksin kodu poole, selge verete oli kuhja juurest kuni koduni. Haidak pärast ütles mulle: „Ma tean küll, et sa lasid kitse, verejäljed läksid sinu poole, aga no hää küll.“ Tollel segasel ajal ei julgend keegi sulle metsas järgi tulla.

Vend Jakob meenutab samuti jahil käimist.

„Vot isa mind jahile kaasa ei võtnud, sest laps ju alati räägib. Tema käis oravaid laskmas – nahkade pärast. Ja kui sattus ette siis ükskõik mis karusloom, kasvõi tavaline rebane, siis neid ta tõi koju. Püss oli tal alati kaasas ja kui mõni loom ette jäi, siis ta neid lasi.

Mõnikord läks ka nimelt metsa jahile, läsksi selle peale välja. Ja ega ta siis ainult oma maa peal käinud – eks ta käis ikka riigimaal ka. Nagu salakütina umbes. Ega alati es saanud seda luba ka ... Ja kes seda tol ajal, Saksa ajal nii väga kontrollis. Eks isa tundis oma territooriumi hästi, teadis, kus käia.

Pärast Saksa aega käisime naabripoisi Liivaku Endliga „jahil“. Suuresaarest läbi,

kirikuvalda, püssid seljas. Seal oli kitsi ja jäneseid. No me siis käisime noid taga ajamas. Tattninad, nagu me olime, muidugi kunagi ühtegi kätte ei saanud.

Too oli peale selle, kui isa ja vend olid juba ära viidud. Liivaku talu peremees Jakob oli minu ristiisa.

Aga Jaaniga käisime oma maa peal vahest jahil. Ükskord, mäletan, tulime veski juurest. Porisillas äkki Jaan näeb, et kurat, orav! Meil jahipüss kaasas. Millegipärast ise ta ei tahtnud lasta ja andis mulle püssi, et näe, lase. Ise pani oma õla alla toetuseks, et tema õla pealt lasen. No lasksingi. Ei läinud külge, aga läks niivõrd lähedalt, et orav kukkus sealt männi otsast matsti maha. Ja maailmatuma suur paks lumi oli. Jaan siis kargab kohe orava juurde teda võtma. Orav aga hüppas lupsti üles ja pani plehku. Vot see on mul selgelt meeles.

Ja teine kord. Meile käis üks Jaani sõber, Raiga August. Too oli siis meile tulles näinud lume peal värsked jälgi – et loom on sealsamas meie aia taga, lähme! No Jaan pani mind siis valvesse tollesama tee peale, mis Karbitinnole läks. Ütles: „Jää siia seisma, mina lähen ajama.”

Mina siis seisan jahipüssiga tee peal ja ootan. Seal oli umbes üks kuuskümmend meetrit sirget lõiku. Ühekorra kuulen, nagu oleks seal midagi krõbinat, ja siis korraks näen: rebane läheb mööda, aga nii korraks, et ainult pead nägin sealt mäenuka tagant. Ja mina tegin ka plöksaka ära siis, aga tuli tõrge – pauku ei tulnud. Nii et tollest midagi ei tulnudki välja.

Raiga August koos perega oli kõva jahimees. Ta käis tihti meie pool, kannel oli kaasas. Ja meie käisime jälle sinna. Õhtuti mängisime kaarte, atškoode tikkude peale.“

Isa hoidis metsa väga. Oma metsa ei puutunud, enne võeti kuidagimoodi riigimetsast. Metsavaht oli vanamehel tuttav. Talle viidi ikka kogu aeg viina ja veini ja mis käepärast oli. Too siis sokutas isale ikka palke. See asi käis nii, et kevadisel ajal, kui puudel on koor lahti, lööd kirvega ümbert ära, niiviisi juure lähedalt koputad vastu koort. Sügiseks oli see korralik puu siis kuivanud ja müüdi ära odava hinnaga. Ja isa siis ostis ära – see oli puha kokkumäng metsavahiga.

Oma metsa hoiti, aga näed, läks kõik ...

Isa oli kaitseliitlane, tal oli relv ka kodus. Ma ise olin omakaitstes Saksa ajal, käisin mõnikord vallamajas valves, kui tarvis oli. Hiljem ka sakslastega koos haarangul Marusoos, Nõukogude parašütiste püüdmas.

Mu vanaonu elas Hellenurmes, Eichelmann oli nimi, ema poolt sugulane. Vanaonu ise sures ära, talu jäi pojale. See oli Ruusa talu, heal järjel suur talu. Poeg aga oli maru joomamees, Ruusa Elmar. See oli Eesti Wabariigi lõpuaastatel. Elmar müüs metsa ära, jõi kõik maha. Talu jõi ka maha. Kui oleks isa elus olnud ja talu alles hoidnud, siis oleks ta kindlasti küüditatud ja pere ka takkaotsa. Aga joomamehest poeg oli tehtud mees, sobis kommunistidele ja teda es küüditata. Samas eesti mees oli ta jällegi kõva. Ja talu kohta ütles: „Õieti tegin! Näed, sain naistega ringi ajada ja kõike teha, mis süda lustis, ja nüüd olen jälle tehtud mees.”

Nüüd mõni aeg enne valitsuse vahetust 80-ndate lõpus, kui ma Endla juures käi-

sin, siis seesama Elmar oli seal ja ütles nii: „Mina küll kaua ei ela enam, aga vaata, valge laev on varsti kohal. Mastid paistavad juba, mastid paistavad.”

No valget laeva oli ju kõik need 50 aastat oodatud Eestis. Ta suri aasta enne Eesti valitsuse tulekut, aga ennustus läks täide. Tuligi valge laev ja Eesti oma valitsus lõpuks tagasi.

Salme elu ainuke õnnelik aeg 1925-1941

Jaunist kaks aastat noorem, väheldase kasvuga, kuid sitke ja töökas **õde Salme räägib oma lapsepõlvest ja taluelust.**

„Sündisin Kastolatsis, kodutalu saunas. Tollel ajal olid kodus sünnitused põhilised, eks kutsuti ikka ämmaemand abiks. Arstimatega oli nii, et kui kutsuti arst, no mis ta siis andis sulle – aspiriini, ega tal muud ei olnud. Kui haigeks jäime, siis ikka kolm tükki korruga, mina ja vennad. Ja kui olid nakkushaigused koolis, näiteks leetrid, siis kogu kool oli korruga haige. Pandigi kool kinni selleks ajaks.

Maal kasvanud lapsed – meil oli kõvasti tööd. 6-aastasena pidin minema juba karja. Kui üksinda ei läinud, siis oli vend kaasas. Lõunavaheajal pidin sigadele heina ette vaatama. Siis oli tsaeraud, millega raiuti noid heinu. Pärast osteti hekslimasin, siis ei olnud vaja enam käsitsi raiuda.

Saunas käidi iga laupäev. Ega maal ei olegi muidu võimalik elada, kui saunas ei käi. See oli suitsusaun. Üks külätädi, Kattai Mari, käis kogu aeg meil saunas. Ta teadis, et me vett ära ei visanud, siis ta tuli meile sauna. Seal oli ka tiik – saun oli ehitatud kohe tiigi äärde.

Kevadeti oli veega nii, et tiigist ei saanud vett võtta, kuna tulid kaasa konnakullesed, need siblisid seal vees. Siis pidime kaevust vett võtma. Aga kui konnad olid juba ära kudenud, saime tiigist hääd pehmet vett sauna jaoks.

Enne heinategu oli alati selline reegel, et pais tuli maha lasta, et jõgi läheks

Salme 30ndate alguses.

oma sängi ja saaks heinamaadele ligi heina tegema. Meil oli kõik järve- ja jõäär tehtud heinamaaks ja see kõik niideti vikatiga! Kui siis tamm maha lasti, siis hakati sealt jõest kala püüdma. Olid spetsiaalsed kalapüügiriistad – noodad ja kuuritsad ja võrgud. Neid kalu saadi tohutult palju, ja vähki ka. Siis oli kalapidu! Suitsutati kala ja haugi kuivatati päikese käes. Soolakala söödi siis talvel – kui kartult keedeti, siis pandi kala sinna kartuli peale.

Talutoit oli kõik oma põllu pealt. Meil oli vesiveski, seal jahvatati leivajahu, sepikuja-hu, tangu tehti. Aga püülijahu tehti Hellenurmes. Lihakraami ka ju ei ostetud, nuumati siga ja siis tapeti. Nuumati siga nii, et siga ei jõudnud enam kõndida, ainult istus.

Poest suurt midagi siis ei ostetud, kui ehk jõulu ajal pandi lastele ukse taha midagi erilist, mis oli poest – kas siis mõni lõhnaseep või topsikene. Joulukuuse külge osteti komme, kus olid inglitiivad pääl ja inglid ise. Nendega me tegime ka niimoodi, et seest võtsime kommid ära ja nahad jäid ikka kuuse külge rippuma. Suhkurt osteti väga vähe. Isa pidas hoopis mesilasi, meil oli magus omast käest. Sõja ajal, kui suhkurt saada ei olnud, siis me tegime ise peedist siirupit – sellega sai kõik asjad magusaks teha.

Mina aitasin ema köögis. Tavapärase toit kodus oli hernesupp, oasupp või tangusupp. Õhtuks tehti alati kõrti – see oli odrajahu piimaga, nagu jahusupp. Väga hea maitsega. Odrakarask – jälle väga hea! Kartulipudrud, kartuli-tangupudrud. Tangusuppi kutsuti „suurmaa-leem“. Kolm korda päevas tehti süüa. Hommikuks tavaliselt munast, või kui oli jäänud kartult järgi, siis praeti seda. Liha oli ka meil alati laua peal, singid või soolaliha.

Ma mäletan, et kui siga tapeti – oh issand, see oli nii õudne kisa, et ma jooksin tuppa ja panin pea padja alla peitu, et ei kuuleks seda. Ja vennad tegid samuti. Aga hiljem muidugi, kui nad suuremad poisid olid, siis nad ju olliva ikka juures seatapu ajal. Ja suureks saades ... ma tapsin ise ka kanu! Lastele oli see loomade tapmine natuke liiast, aga noh, elu on selline. Liha sööd küll ja ei ole midagi häda! Praegu ei saagi enam sihukest liha nagu vanasti. Nüüd ostad, aga ei tea, mis sa sealt saad.

Piim oli omast käest. Võid söödi vähem – seal hoiti kokku ja müüdi maha. Või asemel kasutati toona sibulaga praetud rasva, seda sai leiva peale määrada. Kooli võtsime ka seda kaasa. Tead kui hea oli! Kui koolist tagasi tulid, siis oli maru nälg. Sa mõtle, Vana-Otepäält koolist Kastolatsile oma 4-5 kilomeetrit jalgsi minna!

Jaanipäevaks tehti kindlasti õlut. Oli tapetud vasikas, tehti sülti ja vasikapraadi. Ja mäe otsa tegime tule. Ja kui isa hakkas lõõtsa mängima, siis oli varsti kogu külarahvas kohal. Tehti tuba tühjaks ja läks pidu lahti. Pidupäevasööök oli kapsas, kartul, lihapraad, muidugi sült. Ka kohupiim.

Sünnipäevadel suurt pidu ja torditegemist ei olnud. Ema niisama küpsetas pannkooke ja neid sõime siis moosiga. Tehti ka kohupiimakorpi. Praegu enam sellist korpi ei saa. Vahel tuleb see vana maitse suhu, aga kui poest ostad, siis ei ole enam seda maitset.

Meie juures talus peeti ka tantsuõhtuid. Enne heina sissetoomist oli küün ära ehitud kaskedega. Isa oli ikka seal pillimees. Jaan õppis ka ära lõõtsamängu. Hiljem sai lõõts vennapoeg Uunole, kes laskis ta ära remontida. Mina tarisin seda lõõtsa kõik need aastad – kus me aga kolisime, oli lõõts alati kaasas.

Aga piiblist on mul kahju, ma ei tea, kuhu ma ta jätsin. Too oli selline vanaaegne piibel, paks raamat, käis klõpsuga kinni. Vanas keeles oli – ajaloolise väärtusega. Mis mul hiljem veel kolimisega alati kaasas oli – see laud, mis on köögis. See on isa tehtud. Koridoris kapp on ka isa tehtud. Kummut oli ka, aga see jäi maha kusagile – sellest kummutist oli küll kahju. Isa tegi kõik mööbli ise, tal oli all veski juures kruuspink.

Eks põllutööd oli palju. Viljakoristamine tuli kõik oma jõududega teha. Talveks jätkus ka töid – kedrati ju lõnga, ja siis hakkas kudumine. Ülikonnariided on ju kõik kodus tehtud, voodilinat samuti. No aga üks keskkooli ajal olid juba ostetud riided ka. Ma aitasin emal kedrata. Lina tuli mul tombuline, seda ma ei osanud kedrata. Aga villaketramise ma õppisin kenasti ära.

Üksteise aitamine käis kihelkonnas nii, et keegi andis suveks oma lambad sulle karja. Aga selle eest siis tuli pärast appi talgutele, päevi tegema. Niimoodi oli naturaalmajandus, siis ei pidanud maksma. Aga kui sulased võeti, siis neile oli kindlasti riiet vaja, ülikonnariiet. See oli kindel kaup. Maksti ka kas nisujahus, rukkijahus või tangus, nii nagu kokku lepitud oli. Elased nad talve ära ja kevadel vaatasid jälle, kuhu tööle saab. Rahalisi töölisi meil vist ei olnudki. Või kui oli, siis harva.

Meil põletati lupja ka talus lubjakividest. Neid võeti kivihiinikust põllu veerelt. Samuti tehti tökatit, seda kasutati saabaste määrimiseks ja muuks.

Tares magati õlekottide peal, igapäev oli oma kott. Seal oli hea magada, see oli ju looduslik materjal. Kui kevadpühadeks pandi uued õled magamiskottidesse sisse, siis see oli suursündmus. Kott sai nii kohevile. Aga õlekotis oli üks auk, et hommikul, kui üles tulid, kohendasid kokkulitsutud õled jälle üles. Täitsa mõnus!

Ükskord Jaani vanem tütar Lea oli Metsakurul ja ma trehvasin ka sinna minema. Aga Lea jonnis seal ja ei tahtnud magama minna. Ema oli tal nii õnnetu, laps ei jää magama, tee mis tahad. Selle peale ma ütlesin, et hea küll, ma panen ta nüüd ise magama. Ja siis ma võtsin isa vana kasuka, keerasin pahupidi, läksin ligi ning ütlesin häält moonutatades: „Kas sa jääd magama või ei jää?“ Ossa kuramus, laps kohe vanaisa selja taga ja mitte üks piuks enam ei tulnud.

Meid kasvatati ikka eesti talupoja vaimus. No praegusel ajal ei tohi ju last puutuda ega sakutada kah. Aga meie saime ikka vitsa, kui vaja. Sa ikka teadsid, et ei tohi seda teha ja ei teinud. Aga nüüd – ei tohi midagi teha. No mis laps sealt kasvab!? Häbi on vaadata, muud ei ole kui üks viinajoomine ... No mis inimesed need on. Meie ajal midagi sellist ei olnud. Ja külas üldse ei olnud joodikuid, kõik olid tööinimesed. Aga kus nad küll kõik jäid? Kes sõtta, kes Siberisse, kes põgenes ära ...

Ega see üle lombi minek olnud ka väga lihtne, väga paljud paatidega uppusid ära. Ja paljud ei saanud laeva peale. Mul üks tuttav pääses laeva peale oma väikese lapsega, aga mees jäi maha Eestisse. Naine läks lapsega Rootsi. Ta õppis seal keele ära, alguses oli kirikuõpetaja juures teenija, hiljem juba raamatupidaja. Eestlane on ikka hakkaja – kui häda käes, siis saab hakkama igal pool!

Otepäält läks neid palju ära, kes praegugi veel elavad välismaal. Lihtsalt pagesid. Meie läksime metsa, aga nemad valisid teise tee...

Ma mäletan ükskord, kui Kuld-onu⁹ meile tuli, siis tal oli ka fotoaparaat. Ja me lapsed tahtsime ikka vaadata ja uurida, mis aparaat see on. Rikkusime ära hulga pilte tal, vajutasime mingit vale tnuppu. Siis onu ütles: „Lapsed on käinud juures.” Meie vastu: „Ei ole.”

Nii ta oli. Eks lapsepõlv oligi mul ainuke õnnelik aeg. Vendade ja naabrilastega saime mängida koos! Aga päriselu ei ole siiani õnnelik. Siin on üks asi teisel otsas, ei saa rahulikult elada. Nii ta on, midagi ei ole teta.“

* * *

Vend Jakob:

„Mul on allergia mesilasemürgi suhtes. Nii kui ma sutsaka saan, nii on otsekohe paistes. Kui ma ise õiendan praegu mesilastega – mul on viis taru neid, oma jaoks ja laste jaoks varun mee ise – siis nii kui ma sutsaka saan, nii ma pean otsekohe nuuskpiirituse lapiga tupsutama. No kätenahk on tugev, sealt ei võta piiritus nahka maha, aga näo pealt võtab naha kohe maha! Võib ainult õrnalt tupsutada, nii mõnikümmed sekundit, ja siis puhta veega ära loputada.“

JAKOB: „Siin selle pildi peal, kus oleme emaga ja mina olen mesilase paistetusega, siin on see teegi näha, mis Karbitinno ja Tahu Asta poole viib. Ümberringi on puuriidid ja raiesmik. Nüüd on see kõik kinni kasvanud. Kui mina veel seal olin, enne ema äraviimist, siis oli seal juba majakõrgune sarapuupõõsavõsa ja kuused olid istutatud. Selle metsa taga tehti millalgi 50-ndatel lageraie. Tänapäevaks on seal ammu täismets – võibolla on juba uuesti maha võetud? Ma ei ole seal üldse nüüd käinud.“

9 Peeter Eichelmann

Meie veski oli üle küla

1938-1941

Loodi talus oli meil veski, see oli rendile antud Karl Luigele, hilisemale punaste aktivistile. Alles 38. aastal lõppes rendileping ära ja siis isa võttis veski oma kätte. Enne oli seal vesiratas, aga Konno Ferdinandiga koos panid nad sinna turbiini sisse. Elvast üks Tiimann tegi selle. Turbiiniga oli parem jõudlus ja läks vähem vett.

Veski turbiinil sai labad kinni keerata, siis jooksis vesi lihtsalt läbi. Kui palju veski tunnis jahvatas, seda ma ei oska ütelda. Terad tuli valada kolmandal korrusel koljusse. All oli kaks kivi – alumine seisab, ülemine liigub, kividel on sooned sees. Ja kui sooned ära kuluvad, siis ei viska enam välja. Ülemine kivi kinnitub võlli külge, mida saab siis reguleerida üles- või allapoole. Meil jahvatati leivajahu, sepikujahu, tangu tehti. Aga püülijahu tehti Hellenurmes.

Veski juures oli tööd aasta läbi. Ainult suviti kaks kuud heina ajal veski seisis, sest siis tuli vesi maha lasta. Seda seepärast, et heinamaad oleks kuivemad. Ega tegelikult sellest probleemi ei oleks olnud, aga selline seadus lihtsalt oli. Kui kevadel oli suurvesi, siis oli vett jälle ülearu. Siis sai võlli külge panna kreissae, millega katuselaaste ja -sindleid lõigati – see oli kerge, ei võtnud palju jõudu turbiinilt. Võlli külge sai ka igasuguseid teisi riistasid ühendada. Torusid lõikasime männipakkudest: pakk lõigati pooleks ja siis kaabiti mõlemale poolele lõikajaga sooned sisse, seejärel jälle ühendati kaks poolt toruks. Need pandi maa sisse kuivendustorudeks. Laastumasin oli veel hiljaeagu alles seal kiriku juures. Sellega ma lasin endal mitmel korral sõrmeotsad ära.

Kartulivõtu ajal veski muidugi käis, aga ega see ööpäev läbi ka käia ei saanud. Mõned tunnid päevas, siis pidi jälle ootama. Kui paisutatud vesi oli ära kulutatud, siis tuli oodata. Suure vee ajal oli muidugi ülejääk kaks korda, aga siis oli jälle teine probleem – ei olnud ärajooksu, ei olnud kukkumist. Kui aga veel äraminekut ei ole, siis ei ole turbiinil jõudu ka. Näiteks sügisel, kui rehepeks läbi sai, siis toodi masin veski juurde ja jahvatati aurumasina abil. Kui sadas palju vihma, siis ei olnud vaja, aga muidu küll. Allavoolu oli veel Elva veski ja Palunurme – need olid suured veskid. Meie vesi läks kõik sinna. Otepäält tuli teine haru, Hellenurmes lähevad need kokku.

Veski manu käis terve küla, ka kirikuvallast, isegi järjekord oli väga suur. Saksa ajal pidi jahvatama tšeki järgi: anti kvoodid, kui palju jahvatada lubatakse. Žurnaali muidugi kanti nii nagu lubatud oli, aga tegelikult tehti ikka rohkem. Kes seda normi siis ikka järgis. Normi pealt pidi ju osa riigile, sõjaväele ära andma. Politseikomissar kapten Soosalu oli isa hea tuttav. Kuna kõik tahtsid jahvatada rohkem kui lubatud oli, siis toodi ikka veskisse pangedega puskarit ja isa viis seda siis Soosalule meelega. Too oli kõva napsimees.

Ema-isa, kaks poega ja sulased.

Sõja ajal polnud viina saada. Siis aeti puskarit, kuigi ajada es tohtinu. Meil tehti ka kodus seda vägijooki, ma olen isegi teinud. Seaköögis, kus vanaema elas, oli suur tõrs, sinna keedeti kartulipudru sisse, toodi pärm ja keedeti. Siis kui ära keenu oli, pandi patta. Hoopis täis es tohtinu panna. Sinna pandi tünn peale. Tünnis oli spiraal, kuhu tuli aur ja sealt jooksis siis puskar välja. Üles pandi vana luuakonts, mis mässiti riidega kinni ümberringi. Kogu aeg tuli segada seda putru, muidu võttis põhja ja puskar tuli kõrbemaitsega. Kui puskar hakkas juba tulema, siis kontrolliti kangust: visati tokiga tulle ja kui tuli hakkas külge, siis oli selge, et on juba hea kraam. Minu leeripäevaks tegime kaks pange puskarit. Õpetaja Lauri poja pulmaks tehti ka meil puskarit. See viidi Tartusse puhastamisele ja kui tagasi toodi – siis oli nagu riigiviin, sama puhas. Minu leeripäevaks puhastasime ise omatehtud filtriga.

Sõja ajal oli tubakas samuti defitsiit. Ukraina sõjavang Karp suitsetas, aga tal oli endal tubakas maha pandud. Kolka, varasem sulane, Petserist pärit, too oli aasta läbi meil ja tegi tubaka maha. Seal olid erinevad tubakasordid, üks sort oli signa tubakas. Suured lehed olid, mis pandi lakka kuivama. Pärast asetati naelakasti, laoti ilusti ära ning asetati vajuti alla, vahele üksjagu kirsilehti. Need andsid head aroomi. Siis pandi tubakas ahju, seal kuumaga teda töödeldi, nuusutati – jah, valmis! Ja siis oli olemas selline masin, mis need lehed ilusti narmasteks purustas.

Aga isa ei suitsetanud, ei joonud ka. No pitsi ikka võttis, aga mina teda purjus peaga ei mäleta. Isa nägi mind küll mitu korda purjus.

Vene ajal oli komissariks üks Kaeramaa, suur ja tugev mees. Meie sulane Kolka oli aga kõva joodik, jõi kõik oma teenitud raha alati maha. Isa ostis talle riided selga ja hoolitses tema eest. Ükskord olime laadal hobusega ja Kaeramaa tuleb juurde: „Vii oma kuradi joodik ära.” Kartser oli seal, kus praegu on Otepää linnavalitsus. Kaeramaa võttis Kolkal kaenlast kinni ja viis trepist üles. Isa tõi siis hobuse käsipuu küljest ja viis Kolka koju. Too oli õige kuraasi täis.

Saksa ajal maksti veskitöö eest matti, see oli vaka pealt. Arvuliselt ma ei oska öelda, kui palju. Sel aal keegi raha ei tahtnud ju, sest see rindemark maksis sama palju kui põhk. Tollega ei saanud mitte tuhkagi. Ja poest ei olnud ka midagi saada. Kõik käis Teise maailmasõja ajal naturaalmajandusega.

Kord käisime isaga Tartus kooperatiivi masinaga. Läksime sööma Riia mäele, aga aeg oli selline, et muud ei pakutud kui ainult kaalikapüreed. Ei olnud muud võtta midagi. Sel ajal olid kõik kaubad normiga.

Naabritest käis isa läbi Madisson Augustiga, aga ka teiste naabritega. Sõnnikut veeti ju koos. Täna siin, homme naabri juures, ülehomme kolmandas talus. Ja nii oli viis-kuus hobust rakkes selle asjaga. Ühe päevaga veeti kogu sõnnik välja kesa pääle. Nii iga aasta, jaanipäevaks oli kindlasti ära veetud.

Isal oli veski juures kruuspink ja palju puutööriistu. Seal juhtus siis tihtipeale nii, et veskilised tükkisid kaasa võtma tööriistu – neid varastama. Siis isa oli puust tööriistale kolviga peale kõrvetanud: „LOODI VESKIST VARASTATUD”.

Kui venelane sisse tuli, siis võeti veski ära kooperatiivi kätte. Mina siis olin kooperatiivi mölder. Aga ainult kuu aega sain olla, siis viidigi juba ära. Edasi oli 14 aastat elu nii et oi-oi-oi. Kes ellu jäi, see jäi. Esimestel aastatel laagris jäi aga tuhandest mehest järele ainult mõnikümmend ...

Maapoisi esimene Tallinnas-käik 1938

1930. aastate Tallinn on ikka veel väike, hubane ja turvaline koht. Tolleaegne Eesti on mitmekultuuriline maa. Ainüksi Tallinnas on seitse saksakeelset kooli, on vene koole, rootsi kool ja juudi kool, kus on kaks haru: ühes on õppekeel jidiš, teises heebrea. 1925. aastal on kehtima hakanud vähemusrahvuste kultuuriautonomia seadus, mis võimaldab neile omakeelse kooli ja teatri - üldse kultuuri. Kinos on subtiitrid kolmes keeles, mõnikord täidavad need pea poole kogu ekraanist. Sellisena mäletab tollast Tallinna kirjanik Dagmar Normet.¹⁰

Viienda kooliaasta kevadel korraldati kahepäevane ekskursioon Tallinna. Telliti mitme kooli peale vagun Palupera jaama, kõik klassid laaditi peale ja sõideti pealinna. Balti jaamas siis aeti too vagun eraldi tee peale ja mindi ekskursioonile. Kaks krooni millegagi oli ekskursiooni raha. Ega igäüks ei saanud sellisele ekskursioonile, eks seda raha koguti kokku ja otsiti.

No mina es ole varem sellises suures linnas käinud. Ja siis me läksime vanaonu

Tallinn. Laboratooriumi tänava äärsed tornid Tornide väljakult vaadatuna.

10 Saaremaa valss. Georg Otsa elu. Eestile elatud elud 2017, Tallinn.

poole külla koos Salmega. Ekskursiooniga käisime onu elukohast mööda eelnevalt ja siis tundsimme selle ära aadressi järgi. No ööseks siis küsisime Armuliku käest ära, et läheme onu poole ööbima. Läksime sisse, seitsmenda korra peal elas. Ta oli muidu poissmees, aga oli parasjagu pruudiga kinno minemas. Enne siis andis juhiseid, näitas priimust ja ütles, et tehke süüa ja toda ja teist. Me polnud aga elus priimust näinud.

No onu läks ära ja siis Salmel tuli pissihäda – no ei teadnud, et on olemas selline väljakäik, kus toas oma vajadused rahuldada saab. Maalapsed ju! Mina siis lasin lõpuks kraanikaussi. Ja siis seal oli suur pruun raadio. Meil kodus veel raadiot ei olnud. Mina siis keeran ühte nuppu ja ah sa mait – läks liiga kõvasti, aga tagasi ei osanud keerata. Istusime Salmega siis nii õnnetult, sest ei teadnud, mida ette võtta. Ja hulga aega olime niiviisi seal. Äkki keegi koputab, mina kohe kargasin uksele ja tõmbasin ukse prauhti lahti. Selle peale onu kurjustas: „Ma ju ütlesin, et ei tohi iga koputuse peale lahti teha, tuleb enne küsida, kes on. Ja miks teil see raadio nii kõvasti on?” Aga me ei julenud üteldagi. Siis näidati meile väljakäik ka ära, nii et Salme sai ka ära käia. Sellist asja me ju polnud enne näinud.

Mul hakkas Tallinnas nii imelik, nagu purju jäin, sest autosid oli väga palju ja kõik sumises. Kui me onu pool ööd olime, siis terve öö olid muudkui veduriviled. Mäletan neid teravaid vilesid siiani.

Hommikul läksime Balti jaama teiste juurde ja ekskursioon jätkus. Tallinnas käigul nägime president Pätsi ka. Tema tuli parasjagu Kadrioru lossi aeda. Ei oelnud midagi, läks lihtsalt mööda koos saatjatega.

Enne küüditamist jõudsin ma mõned korrad veel Tallinnas käia. See oli Saksa ajal, siis ma olin suurem poiss juba. Pealinna läksin üksi Paluperast rongiga. Selleks pidi luba olema, sai vallamajast. Käisin Kuld-onu ja onunaise pool külas. Veskikivide jaoks pidin Tallinnast materjale ostma, räni või midagi, aga ma ei saanud seda kätte.

Kui ma läksin, võtsin Eeringi Augusti, naabri käest seljakoti, onule viisin midagi sellega. Onunaine ostis mulle kommi, mis sai siis seljakotti pandud. Ja kui trammist maha tulime, siis äkki oli seljakott mul seljast kadunud! Onunaine ütles selle peale, et maapoistel tõmmatakse saapatallad ka alt ära. Ega nad sealt kotist midagi muud ei saanud, ainult kommi oli. Seitse krooni maksis see seljakott, isa maksis Augustile ära. Eks ta lõigati ära mul seljast, õhtune pime aeg oli.

Olin juba suurem poiss, aga no kus ma käinud olin – Karbitinnul vahepeal, Nuus-takul¹¹ ka, kui laat oli. Saksa ajal käisime Otepääl seal, kus praegu on raamatupood, seal tagatoas sai vorsti osta ja võeti viina. Noh salaja, niiviisi laua alt, ega lubatud ei olnud. Isa mul viina ei võtnud, aga tema sõbrad küll. Mina sain siis vorsti süüa. Kui ma sain mõnikord 25 senti, siis käisin Otepääl, ostsin viie sendi eest saia ja 15 sendi eest vorsti. See oli nagu eriline maius siis.

11 Otepää

Vana Karli vimkad

Ükskord käisime isaga mulle kaabut ostmas. Juudikaupmees Kaplanil oli äri Otepääl. Ja isa juba teadis, et tuleb minna esmaspäeva hommikul esimesena, sest juudile on oluline, et nädala esimene klient ostu teeks – see annab kogu nädalaks head äriõnne. Läksime sisse, no et kaabut vaja. Hinnaks seitse krooni. Isa jälle vastu, et kaks krooni. Juut aga ei anna alla. Isa pani viiskümmend senti juurde. Siis kauplesid nii kaua, kuni lõpuks sai kaabu kolme krooniga kätte. Esimese ülikonna sain samuti juudi käest. Hind oli 5000 senti, mis juut alguses küsis. Isa kogu aeg kauples ja kauples. Kauples lõpuks 3000 peale alla. Selle hinnaga me siis saime ta kätte.

No ja siis olid Kase Arnoldi pulmad. Ta tõi kusagilt Valgjärvest naise ja me olime siis ka pulma minemas. Ja mina vana maja juures istusin äkete peal ja ootasin, uus ülikond seljas, et millal pulmaring tuleb, et siis läheme üle mäe alla pulma. Aga nii kui ma äkke pealt maha läksin minema, jäi see pulk tagumiku külge kinni ja tõmbas sealt pükstel suure kolmnurga välja – sel minu esimesel ülikonnal. No vanakurat küll! Aga egas pulma minemata jäänud. Panin oma villased püksid jalga ja käisin pulmas ikka ära.

Ma olin siis juba suurem poiss, kuid nagu saamatu ja kartlik või rumalavõitu. Praeguse aja lastega ei saa seda võrrelda. Siis olid kartlik, es oska üldse suhelda. Aga noh pükstega tundus, et need on täitsa läbi. Isa viis püksid siis rätsepa juurde, rätsep Ess parandas nii hästi ära, et peaaegu midagi es olnu näha.

Pärast seda tuligi kohe sõda peale. Kui mind arreteriti, siis olid seljas dressipüksi moodi püksid, isa toodud. Saksa ajal tõi isa mulle ka kuue, kus igal pool olid lukud peal. Vot pärast arreterimist kõik need lukud tõmmati ära ja nõõbid kah võeti eest ära. Kõigi vangidega tehti nii. Norilski sunnitöölaagris üheksa aastat kandsin ainult vangiriideid. Ja pärast laagrist vabanemist sain töö juurest Siberis pidšovka. Too oli peaaegu nagu pintsak, aga ei olnud voodrit all. Tollega ma tulingi Eestisse tagasi. Isa oli tolle aja peale kodu tulnud juba ja oli saanud kusagilt riide muretseda. Rätsep Niklus õmbles mulle siis jällegi esimese ülikonna päält 14 aasta.

Meil oli kodus raadio, uudised jõudsid siis meile enamuses selle kaudu kätte. Esimene raadio oli Telefunken, Tartu telefonivabrikus valmistatud. Ajaleht käis meil küll ka, aga mis ta oli, Maaleht või mis, täpselt ei mäleta. Kord nädalas või harva ta käis igatahes. Mina es lugenu, olin väike veel. Posti järgi ma küll käisin. Postimaja oli kaugel, minna üle kilomeetri läbi metsa. Too oli suure tee ääres üks maja, postiljon tõi sinna laua peale kõõki kõik posti ja tellitud ajalehed. Siis võttis igaüks seal oma posti ära – vaatasid aadressi, kas oli sulle. Aga paljud olid ajalehe seal juba enne läbi lugenud. Perekond Kõrved või mis nad olid lugesid kõik lehed seal juba ära. Mõnikord oli nii kapsaks loetud, kui meie kätte jõudis.

Pühapäeviti oli raadiost kiriku jumalateenistuse ülekanne ja kogu aeg oli meil siis rahvast palju kirikut kuulamas. Aga üks nad kõik tulid rohkem raadio pärast,

kirikus sai muidu Kastolatsis ka käia. No siis Kattai Mari tuli ka kirikut kuulama. Mari vaatab: kast on, jumalateenistus on, aga kus siis kirikuhärra on, kes kõneleb? No on imelik lugu! Vaatab ikka ühelt ja teiselt poolt ja lõpuks ütleb: „Ah, need on puha vana Karli trikid, küllap on õpetaja kummutisse või kuhugi peidetu. Küll ma seda vana Karli juba tean!” No kuidas saab nii olla, et jutlus on, aga õpetajat ei ole – selline asi es mahu Kattai Marile pähe.

* * *

Vend Jakob ja tema abikaasa Aita mäletavad samuti üht-teist Kattai Mari kohta.

AITA: „See Kattai Mari oli üks hirmus uudishimulik vanamutt. Kui mina Metsakurul käima hakkasin, siis teda väga huvitas, et kes see siis nüüd Jakobiga kaasas on, et nagu noorik või kes? Ükskord ma olin siis seal, toa taga kasvasid viljapuud ja olime seal koos isa Karliga. Kattai Mari tuleb siis mäest alla niimoodi käed tagumiku peal komberdades ja küll ta vahib ja jõllitab mind. Mina mõtlen, et no las ta vahib.

Aga isa – ma vaatan, et juba nohiseb ja kisub vihaseks, läheb tigidust täis. Ja siis ükskord ta enam ei kannatanud välja ja kui siis hüppas sinna Kattai Mari poole: „No mis sa vana kuradi raisk vahid siin, kas sul muud ei ole teha?” Ja mis seal kõik veel järgi tuli. Isa tegi talle niisuguse sõimuvalangu, et mul on surmani meeles see. Ta oli nii vihane, karjus, käed niimoodi puusa peal. Selle peale mutt ehmus nii hirmsasti ära, et pööras selja ja pooljoostes pani minema.“

JAKOB: „See Marie oli kirjaoskamatu. Ta käis tihtipeale meil, tema poeg käis ka päeviliseks heinaajal, sõnnikuveol ja rehepeksu ajal ka. Teda ikka kutsuti appi, kui midagi oli vaja. See poiss oli Jaanist vanem mitu aastat. Tema ema käis meil ka heina rüsumas ja kartulivõtul, siis anti talle ikka süüa. Oli selline hästi pisikene naine ja ega tal tragidust väga ei olnud. Kui saunapäevad olid, siis ta läks sauna kõige viimasena. Ja vahest jäigi magama sinna saunalavale. Nad elasid kole vaeselt, niisugune väike majakene oli nagu meie saun praegu. Ma ei kujuta ette, kuidas nad üldse ära said elada.

Ükskord õhtul oli ilmatuma pime, köögis aeti juttu ja seesama Kattai Mari oli ka meil. Isa hakkas siis teda õpetama, et no kuidas sa ei oska kirjutada, võttis pliiatsi ja paberi ja ütles: „Tule siia, ma näitan sulle, kuidas kirjutatakse.” Ja kirjutas paberi peale MARIE. „Näed, tule vaata, siin on kirjas Marie. Ja paneme veel juurde -ke, saab Marieke. Paneme veel juurde -ne, siis on Marie-ke-ne.“ Vot see seik on mul nii selgesti meeles.

Aga siis ühel teisel sügisõhtul, jällegi täiesti jumalast kottpimedal õhtul, Jaan ütles, et oota, ma lähen hirmutan teda metsa vahel. Marie läks meilt ära kodu poole läbi metsa. Tal oli vaja Kastolatsi kiriku juurde välja minna. Jaan siis jooksis sauna ja aia kaudu metsa vahele ette. Ta ütles mulle nii: „Ma viskan ennast lihtsalt tee peale pikali ja ootan seal vaikselt, ei liiguta ega tee midagi.“

Mari oli siis tulnud oma kiire sammuga ja samm oli trehvanud täpselt üle Jaani – ei pannud tähelegi, et Jaan tee peal pikali oli. Vot nii pime oli väljas! Jaan tuli kodu ja ütles, et näed, polnud midagi kasu, Marie astus minust üle. See oli ilmselt Saksa ajal, 1942. või 1943. aastal.“

Vägivalla pealetung 1940-1941

Esimese Nõukogude okupatsiooni ajal vahistati Eestis umbes 8000 inimest. Neist jäi ellu vähem kui 10%, ca 2500 inimest mõrvati – osa hukkamisotsusega, osa lihtsalt niisama. 1941. aasta juunis küüditati Venemaale umbes 10 000 inimest, kellest tagasi tuli vähem kui pool. Sõja puhkedes sundmobiliseeriti Eestist Punaarmeele 34 000 meest, lisaks oli 5600 meest Punaarmee 22. territoriaalkorpuses. Eestist Venemaale evakueeritud tsiviilelanikke oli umbes 25 600. Peale põgenevate kommunistide võeti vägivaldselt kaasa ka tööstus- ja põllumajandusspetsialiste, oskustöölisi, haritlasi jt.

Esimese Nõukogude okupatsiooni inimkaotustele tuleb lisada ka 1941. aasta suve sõjaohvrid, teadmata kadunud, välismaale põgenenud. 1939.-1941. aasta kaotusi kajastas 1. detsembril 1941 korraldatud rahvaloendus, mille kohaselt oli Eesti rahvaarv 1 017 811. Võrreldes 1939. aasta algusega oli rahvaarv vähenenud rohkem kui 108 600 inimese võrra ehk ligi 10%. Üle poole sellest moodustasid pöördumatud inimkaotused.¹²

Jaani õde Salme meenutab:

„Ma käisin keskkooli juba, kui venelane tuli sisse. Siis algas see kuri aeg. Kohe meid veel ei puutunud, välja arvatud see, et maad jagati kolmeks: kahele uusmaasaajale sai osa ja isale jäi veski. Uusmaasaajad olid Pleier ja Klaassepp. Isa oli sellele kõvasti vastu, ehk sellepärast meid hiljem ära viidigi. Kõik suuremad talud jagati kommunistide poolt samamoodi ära.

No uusmaasaajad siis muidugi, esimene asi, panid kohe meie metsa. Võtsid suured uhked kased maha, hobuvankri peale ja Otepää turule müüki need palgid. Ja sina siis vaata pealt, kuidas sinu metsa maha parseldatakse!

Alguses ei saanud nagu arugi, et midagi nii väga muutunud oleks. Ei olnud hirmu. Aga siis hakkasid inimesed kaduma. Pidevalt. Mõni võeti sõjaväkke, aga tagasi ei tulnud keegi. Inimesed kadusid. Huvitaval kombel meie jäime tookord puutumata. Külanõukogu esimees oli üks Iismets. Jaan käis temaga hästi läbi, käisid küla peal koos – kas siis tänu temale meid toona säästeti?“

Jaani vend Jakob:

„Kui 41. aastal oleks meie pere ära viidud, siis vähe loota, et keegi oleks tagasi tulnud. Minu üks kursusekaaslane, Lupi Heino, 1932 sündinud, viidi 41. aastal ära. Tema isa oli kooliõpetaja, vist Kaitseliidus ka. Mehed eraldati perest ja nood läksid oma teed. Isa lasti umbes kolme kuu pärast kuskil vangilaagris maha. Heino emaga viidi kuskile oma

12 Andmed raamatust „EESTI VABARIIK. Maa. Rahvas. Kultuur“ 2013, Tallinn, lk 33-34.

suunda. Süüa neil midagi ei olnud, ja kõik mis oli, andis ema lapsele, ise ei söönud midagi. Seepärast jäigi 9-aastane poiss ellu.

Tal oli meeles, kuidas ema istus ja tema põlvitas maas, pea ema süles... Ta rääkis mulle, kuidas ema suri tema silme all, suri puhtalt nälga. Poiss viidi siis lastekodusse. Pärast vana timuka Stalini surma otsisid Eestisse jäänud onud-tädid ta lastekodust üles ja ta toodi tagasi. Niisugune elu ...

Meil oleks täpselt samasugune lugu olnud, kui 41. aastal oleks ära viidud. Mina olin siis veel täitsa tattnina. Mäletan, et kõmu äraviimistest ja kulakutest käis, meie isa ja Jaan olnud ka nimekirjas. Siis igaks juhuks läksime meie emaga igal õhtul magama raiesmiku. Tegime sinna endale asemed. Olime metsas niivõrd lähedal, et kodu oli alati näha – et kui keegi oleks Otepää poolt või siis Loodi poolt tulnud, me oleks igal juhul ära näinud. Need ööd olid maru kuumad enne seda, kui sakslased hakkasid tulema. Ma mäletan seda, kui palju metsas sääski oli! Tõmbasime siis lina üle, aga ei saanud lina all ka olla – liiga palav oli.“

Kui venelased 1941 läinud olid, kirjutas Marie Under „Jõulutervituse“:

*Astun vaikselt jõululumist rada
üle kannatanud kodumaa.*

*Igal lävel tahaks kummardada:
ükski kodu pole leinata.*

/.../

Teisal pöördus poetess aga leinava rahva poole:

*Nüüd mälestades seiskem palja päi:
mis võet meilt, meenutagem, ja mis meile jäi.
Kõik kaotused ja surma vahesein –
see hoiab püsti meid: meid liidab püha lein.*

*Me mure-kodu – seiskem selle ees
kui elav müür, nii nooruk, rauk, kui mees.
Arm selle mulla vastu rinnast rinda käib,
kus puhkab meie hõim, kus kasvab meie leib.*

*Meilt palju võetud – siiski meile jäi
me uhkus, au ning viha: seiskem püsti päi!*

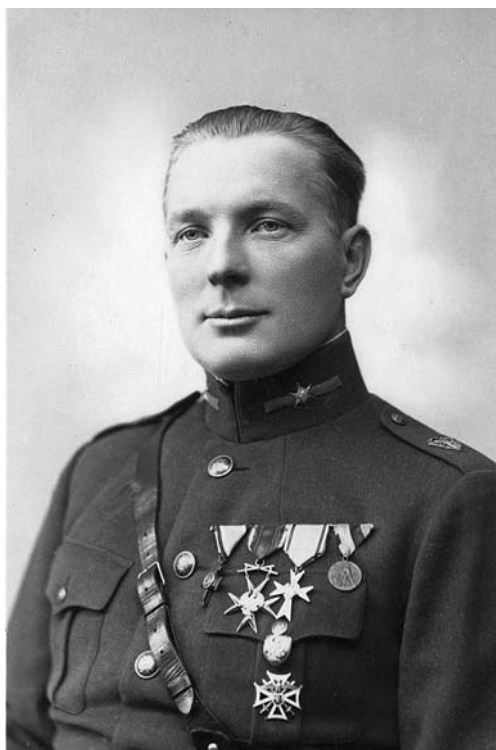
Kuperjanovi abi Rudolf Riives

1890-1941

Jaani abikaasa, minu vanaema Saima Lausingu (neiupõlves Riives) kaugelt sugulane, Vabadussõja veteran ning Riigivolikogu¹³ liige Rudolf Riives vahistati 19. oktoobril 1940 Tallinnas. Teda süüdistati kuriteos, mis olevat toimunud 1919. aastal, seega 21 aastat varem.

Rudolf oli sündinud 18. juunil 1890 Tartumaal Kuuste valla Külma talus. Ta õppis Vana-Kuuste valla Sipe ministeeriumikoolis, kus 1904-1905 oli ta koolivennaks Julius Kuperjanov. Seejärel lõpetas Tartu 4-klassilise linnakooli ja Tallinna õhtukeskkooli 3-aastase kursuse. Hiljem õppis Peterburis eranäitekunstikoolis ja lõpetas Irkutskis lipnikukooli. Maailmasõja päevil teenis aastatel 1915-1918 tsaariarmees – algul reamehena, juunist 1917 lipnikuna. Vabadussõja ajal oli lühikest aega (november-detsember 1918) Kambja kihelkonna Kaitseliidu ülem.

Kuni 1921. aasta veebruarini tegutses Riives ohvitserina Eesti kaitseväes. Oli kom-

Rudolf Riives.

paniülem, pataljoniülema kohusetäitja, rügemendi adjutant, rügemendiülema abi, rügemendiülema kohusetäitja, Kuperjanovi pataljoni 1. roodu komandör, Kuperjanovi adjutant ja abi. Riivese enda sõnul oli nende partisanipataljoni nimeks „surmapataljon“. Kogu koosseis kandis käel eraldusmärki surnupealuu ja kontidega.

1920. aastal annetati talle III järgu Vabadusrist Telliste mõisa ja jaama lahingu eest, mille käigus võeti vaenlaselt ära neli kuulipildujat ja 14 hobust regede ja sõjamoona. Aastatel 1925–1940 oli Riives Kaitseliidu liige, 10. veebruarist 1925 Kambja malevkonna pealik. 1934–1940 Isamaaliidu liige. 1938–1939 Riigikogu liige.

Ajaleht Uus Eesti teatas 17. juunil 1940 rubriigis „Homseid sünnipäevi“, et Ropka valla põllumees, seltskonna-tegelane ja Riigivolikogu liige Rudolf

13 Riigikogu.

Kuperjanovi partisanide pataljon 1919. aasta suvel. Istuvad: pataljoni adjutant lipnik Rudolf Riives, alamkapten August Aints, 1. roodu ülem alamleitnant Rudolf Tarik. Seisavad pataljoni orkestri kappellmeister Voldemar Tago ja ratsakomando ohvitseri asetäitja Udo Einsild.

Riives tähistab 50. sünnipäeva. Lisaks eluloolistele andmetele on esile tõstetud tema saavutusi Vabadussõjas ja järgnenud aastatel:

„1918. a. saabus kodumaale, kus astus Eesti rahvaväkke. Sama aasta juunis alustas kaitseliidu organiseerimist Kambjas selle ülemana. Sama üksusega, mis kujunes alusrakuks Kuperjanovi partisanide pataljonile, siirdus ka Vabadussõtta. Teenis mitmesugustel kohtadel, lõpetades teenistuse sõjaväes Kuperjanovi partisanide polgu ülema abina. Vabadussõjas osutatud vahvuse eest on juubilarile annetatud Vabadusrist. Sõjaväest vabanes asus R. Riives tööle põllupidajana oma isatallu.

Seltskondlikust tegevusest on juubilar osa võtnud juba 1910. a. alates. Paarkümmend aastat on ta tegev olnud ka ühistegelisel alal. Pikemat aega kuulub ta Maapanga nõukokku, „Lihaekspordi“ asemikekogu liige, Punasekarja tõuseltsi abiesim., Tartu majandusühisuse rev.-komisjoni esimees jne. Juubilar on olnud Kambja malevkonna pealikuks 15 a., Tartu-maa maleva juhatuse liikmeks selle asutamisest peale, tegev tuletõrjes jne. Reservis on juubilar kaptenina. Tema teeneid on hinnatud rea teenete- ja aumärkide annetamisega.“

Vahistamise ajal 19. oktoobril 1940 oli Rudolf Riives põllupidaja. Talul oli 35 hektarit maad, kahekorruseline korralik elumaja, tööliste elamu, viljakuivati ja loomalaut ning muud kõrvalhooned. Talus oli kolm hobust, 11 lehma, pull ja kolm vasikat ning kolm siga.

Riivese ema-isa olid selleks ajaks surnud, naine Anita oli 30-aastane, lapsed Ivi ja Ivar neljased. Arreteerimisega kaasnenud läbiotsimisel võeti kaasa järgmised asjad: kaks maakaarti, isiklik kirjavahetus, isikutunnistus, kaitseväeteenistuse tunnistus, kaitseväe Kotkarist. Rudolfil olid ka vennad-õed: Herman (52) elas Kambja valla Vasila talus, Konrad (47) Kuuste valla Kamara talus, Voldemar (36) sama valla Külma talus ja õde Emeline Raudweer elas Tallinnas.

Riivese ülekuulamisprotokollis seisab: Tartu maa ja linna Kaitseliidu ülem polkovnik Kurvits, kes hiljem oli piirivalve ülem, Tartu linna Kaitseliidu ülem kapten Parts, kes hiljem oli soomus-rongide diviisi ülem, Tartu maakaitseliidu ülem leitnant J. Kuperjanov, organiseerisid Tartu linna ja maa kaitseliidu. Kurvits ja Kuperjanov määrasid mind Kambja kihelkonna kaitseliidu ülemaks ja mina aitasin kaasa Kambja kihelkonnas Kaitseliidu organiseerimisele. See organiseerimine oli 1918. aasta sügisel. 1918. a. 23. detsembril Sõjaväe Ülemjuhataja või Vabariigi valitsuse otsusel Tartu maa kaitseliit nimetati ümber „Kuperjanovi partisanide pataljoniks“.

Riivest süüdistati selles, et ta osales kontrarevolutsioonilise organisatsiooni Kaitseliit loomises, teenis ohvitserina Kuperjanovi pataljonis, kus aktiivselt võitles revolutsioonilise liikumisega ning osales punaarmeeleaste, kommunistide ja revolutsiooniliselt meelestatud talupoegade arreteerimisel ning mahalaskmisel. Samuti selles, et ta oli Kaitseliidu Kambja maleva pealik ja erakonna Isamaaliit liige. Riives ülekuulamisel „tunnistas oma süüd osaliselt“. 12. aprillil 1941 mõisteti ta Balti ringkonna NKVD vägede sõjatribunali otsusega süüdi ning karistati VNFSV kriminaalkoodeksi kohaselt mahalaskmisega ühes kogu isikliku vara konfiskeerimisega.

Herman Riives – jurist, keda ei olnud enam vaja 1904-1941

Herman Riives oli minu vanaema Saima onu, ta isa Juhani noorem vend. Juhani oli ka vanem vend Aleksander (s 1896), kes paraku suri 15 aasta vanuselt. Seega jäi Juhan pärast 1911. aastat vanemaks poisslapsesks peres.

Sarnaselt mitme meie suguvõsa liikmega (sh Jaak Riives, Maimo Lausing, siinkirjutaja) sai Herman koolihariduse Hugo Treffneri Gümnaasiumis. Ta alustas seal õpinguid 1916 ja lõpetas kooli humanitaarharu 1924. aastal. Hindded lõputunnistus olid tavapärase koolipoisi omad – tooni andsid “rahuldavad”. Loodusteaduses, füüsikas, keemias, kodaniku- ja majandusteaduses, laulmises ja võimlemises seisis aga tunnistusel hindeks “hea”. Ka Hermani elukombed olid tunnistuse järgi head.

Noormees leeritati 7. juunil 1924 Tartu Ülikooli koguduses. Sama aasta sügisel astus ta Tartu Ülikooli õigusteaduskonda, kuid lõpetas selle alles kümme aastat hiljem. Herman astus EÜS-i¹⁴ liikmeks ja oli mõnda aega selle aktiivne liige. Suuresti tänu EÜS-i arhiivis säilinud dokumentidele ongi meil rohkem teavet ta tegevusest ülikooliõpingute ajal.

5. veebruaril 1931 on Herman saatnud EÜS-i esimehele kirja:

Ksv! Esimees!

Käesolevaga palun mind S'i koosolekutel käimisest vabastada, sest olles Eesti Koguduste Kindlustusseltsi Revideerimiskomisjoni liikmeks, tuleb iga neljapäeval Likv. kom. koosolekuil käia, millised kuni hilja ööni kestavad. Samal põhjusel olen juba kaks koosolekut käesoleval semestril puudunud, millisest ksv! kirjatoimetajat vastava järelduse tegemiseks palun informeerida.

Rsv! Tervitusega

5. II. 31. Tartu

Herman Riives

Paistab, et Herman oli tõepoolest aktiivne noormees, sest aasta hiljem on ta saatnud EÜS-i eestseisusele teise samasisulise lühiteate palvega end vabastada koosolekuil käimisest “teenistuslistel põhjustel”. EÜS-is ja üliõpilaskorporatsioonides kehtinud kõva korra järgi pidid igasugused puudumised olema põhjendatud ning eelnevalt seltsi juhtkonnaga kooskõlastatud.

Omakäeline *curriculum vitae* 6. aprillist 1932 annab Hermani kohta teada:

Olen sündinud 1904. a. veebruarikuu 21. (v.k. 8.) päeval Tartumaal, Kambja vallas,

Inso (Intsu – T.L.) talus ja üleskasvanud samas vallas Soosaare talus. Vanemad olid ja on põllupidajad. Isa Eduard Jaani p. ja ema Leena Ado t. (sünd. Borkmann). Alghariduse sain Tartum., Wana-Kuuste Ministeeriumi Koolis, kuhu 8-aastaselt astusin ning 3-aastase õpingu järele jätkasin õppimist Tartu Treffneri Gümnaasiumis alates 1915. aasta sügisest. Nimetatud keskkooli lõpetasin 1924. aasta kevadel. Enne keskkooli astumist aitas eriti venekeelsetes ainetes prl. Käthe Kuusik, praegune vil! Luiga proua mind täiendada ja samuti saksa keeles. Keskkoolis olles hakkasin tookordse võiml. õpet. hra Hintseriga organiseerima 1919. a. koolinoorsugu praeguse Inglise skautlusest ja Saksa "Pfadfinder'itest" kombineeritud segaorganisatsiooni "Noorus'se", milline aga sealsamas 1920. a. üleskerkiva skautluse liikumisel viimasesse sulas. Skautlises liikumises tegutsesin mõnda aega rühma päälükuna ja hiljem Staabi komandandina. 1921. a. sügisel lahkusin viimati nim. organisatsioonist. Keskkooli lõpetasin vanemate kulul. Ülikooli astusin 1924. a. sügisel ja EÜSi 1926. a. I semestril, kus ma praegu olen. Alates ülikooli astumisest olen väiksemate vahe-aegadega ka ametis olnud ja eriti majanduslikes ettevõtetes. Praegu poissmees.

Tartus, 6. IV 1932. a.

Herman Riives

Herman Riives õe Alma ja isa Eduardiga 1930-ndatel.

1932. aastal teatab Herman üsna familiaarses kirjas EÜS-i esimehele järgmist:

Armas esimees!

Käesolevaga pean kahjatsedes Sulle teatavaks tegema, et täna veel pean maale koju sõitma, sest kodust saadeti teade, et ma tingimata täna pidavat maale minema, sest emaga olevat õnnetus juhtunud ... /---/ Eeltooduga arvestades palun Sind lahkelt vastavat korraldust, et minu asi tänase erakoosoleku päevakorrast välja jääks ja mitte ilma minuta arutusele ei tuleks.

/---/

Ksv! Tervitusega

H. Riives

Mis täpsemalt ema Leenaga tookord maal juhtus, jääb teadmata. Küll aga on arhiivandmetest selgunud ema surmaaeg kuus aastat hiljem – 26. veebruaril 1938.

Sügisel 1932 saabus aga EÜS-i kutse Tartu Peetri koguduse õpetaja praost G. Rutopõldi juurde, kus 29. oktoobril kl 19.30 pidi toimuma Linda Tartlandi ja Herman Riivese laulatus. Sellele järgnes koosviibimine aadressil Riia 65. Seal on maja endiselt püsti ja paistab kasutuses olevat elamuna.

Hermani väljavalitu Linda Tartland oli sündinud 28. mail 1905 Narva lähistel Pähklimäel. Ta lõpetas 1925. aastal Riigi Kunstiõpetuskoolis raamatuköitmise eriala, hiljem õppis juurde ka pedagoogikutse. 1925–1934 oli Linda Tartu Naisühingu käsitöökoolis raamatuköitmise ja papitöö õpetaja. 1940-ndate algul töötas ta Tallinnas portselanimaalijana. Tema parimate tööde nimekirja on kantud album Estonia teatrile (1931), Tartu Naislaulu Seltsi auaadress A. Lättele (1934) ja üks monogrammiga serviis. A. Lätte auaadress asub praegu Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi kogudes ja serviis Tarbekunstimuuseumis.

1935. aasta 29. mail on aadressile *Jurjev, Eesti üliõpilaste selts* saabunud telegramm sõnumiga “*Soovime õnne. A. ja J. Riives*”. Tegemist peab olema telegrammiga onunaiselt ja onult, Adele ja Juhan Riiveselt, kuid mille puhul õnnitletakse, pole teada. Et läkitus saabus EÜS-i aadressile, siis võib järeldada, et Herman oli seal jälle aktiivsemalt tegev. Teise maailmasõja eel on aga ta ise pannud 30. juunil 1939 Pariisist teele postkaardi, millel seisab: *Ametireisul otsaga siia jõudes tervitan EÜS! peret! vil! H. Rivis*

Aprillis 1940 on EÜS-is registreeritud järgnev sissetulnud teadanne:

Käesolevaga palun lahkeks teadmiseks võtta, et olen oma büroo endisest asukohest (Tallinn, Pärnu mnt 10-1) viinud üle Tallinn, Kuninga tän. 2, II kord (notar T. Avarmaa'ga ühistes ruumides) Telefon 465-77. Vastuvõtt kl. 9-10 homm. ja kl. 6-7 p.l. ning muul ajal büroos olles.

Austavalt

HERMAN RIVIS

vandeadv. vanem abi

Teadaanne lubab üheselt järeldada, et Herman jõudis veidi aega enne Nõukogude okupatsiooni asutada Tallinnas oma büroo, kus pakkus õigusteenuseid. Samas hoones (Pärnu mnt 10) on elanud või töötanud riigimehed Jüri Vilms, Konstantin Konik, Jaan Tõnisson ning Otto Strandman. Sarnaselt Jüri Vilmsiga alustas Herman oma karjääri vandeadvokaadi abina. Ja samamoodi kui Vilms jäi ta noore mehena segastel aegadel kadunuks – Vilms Esimese maailmasõja käigus, Riives Teise maailmasõja ajal seoses Nõukogude okupatsiooniga.

Linda Tartland-Riives.

1941. a juunis jäi Herman kadunuks. Õe Alma jutu järgi olevat ta Nõukogude võimu poolt Tallinnas tänaval arreteeritud ja rohkem ei ole temast teada. Hermani naine Linda suri paar aastat hiljem reumasse. Vaeslapseks jäänud Eve võeti kasulapseks ühte võõraste perekonda, kuna isa õdedest-vendadest teda keegi kasulapseks ei soovinud.¹⁵

15 Olev Remsu, Jaak Riives. "Kõik, kes kunagi olid ...", lk 55.

Lõbusad päevad leeris ja ehal käies

1944

Vallamajas oli avatud mingisugune Eesti noorsooühing. Käisime rahvatantsus seal haridusseltsi juures ja referaate peeti samas. Anti siis, ma mäletan, mulle ka referaat teha – kanakasvatusest. Raamatud anti kaasa, aga ei minust saanud midagi, es tulnu midagi välja tollest. Seal oli üks tütarlaps, Tuks Aliise, vot too oli hästi krapsakas, tegi igasuguseid referaate. Siis tehti veel õppekoosolekuid, valiti protokollija ja juhataja. Ükskord ma siis ka protokollisin. Pärast referaati oli tants kah! Vot tantsumees ma olin kõva, seal olin kui esimene mees väljas.

Lill Helga oli minust aasta vanem vist, ta käis ka Otepää gümnaasiumis. Me tantsisime temaga koos tihtipeale. Need gümnaasiumiplikad võtsid ikka kõvemaid poisse tantsima, igasuguseid ei tahtnud võtta. Vahepeal jälle tehti mängu – noored koos ju kõik! Jagati lehed kätte, kus olid küsimused peal ja et “ma armastan sind” ja “tule kohtama” jne. Kes võttis sealt paberi, saatis kirja kaardiga. Igapäev oli nummer rinna peal, aga mina olin nii häbelik selles mängus ja panin ikka kätt rinna peale, et mu nummert näha ei oleks. Pärastpoole läksin juba julgemaks, kui harjusin seltskonnas käima. Aga kui sõda tuli peale, siis oli sellisel mängimisel lõpp kah.

Leeriliste seas oli üks Jaanimägi Tamara, Salmega üheskoos lõpetasid gümnaasiumi. Helga pool sünnipäeval, kus gümnaasiumi tüdrukud kõik koos olid, kutsusid nad mind ka leeri – et vähe poisse olevat ja palju tüdrukuid. Leer käis vist kokku kaks kuud, Salme oli juba käinud nädal aega.

Läksin siis kodu sünnipäevalt ja pühapäeva ommuku ütlen isale: “Mina lähen ka homme leeri, Salmega koos.” Vanamees küsis seepeale tõredalt: “No kes sulle selle pähe viskas?”

Mina vastu: “Ei keegi ei visanud pähe.” Isa ei jätnud rahule: “Kus sa eile käisid?”

Mina: “Käisime Lill Helga sünnipäeval Salmega.” Isa vaikis natuke ja ütles: “No ega mina sulle ei keela. Ma ju ütlesin ammu, et mine, aga sa ise ei tahtnud minna ju. Aga ülikonda sul kah ei ole ju.” Aga siis lisas hetke pärast: “Ah, küll ülikonna ka saab!”

Läksime siis kohe nädala alguses rätsep Etsi poole. Too võttis mõõdud ja tegi ülikonna. Leer oli enne jaanipäeva, pärast kuue klassi lõpetamist. Jaanipäevast järgmisel pühapäeval siis oli õnnistamine.

Ehalkäimine oli nõndaviisi. Läksid õhtal tüdrukute poole – suvel nad ju magasid lakas. Mõttus Augustiga koos käisime ikka kahekesi. August oli hää kandlemängija. Kandlega on nii, et kui on suur maja, siis maja teises otsas pole midagi kuulda, aga on kuulda just õige akna all. Nii ilus on, kui kuuled kannelt läbi une ja virgud üles – küll on hea virguda nõnda! Ajasid siis juttu natuke, jäid sinna ja ... Olid sääl siis nii kaua, kuni lõpuks ära tulid.

Sai käidud Lill Helga poole. Augustiga läksime. Helga magas lakas. Mina jäin sinna, aga August läks edasi Laari Ärta poole – tolle ta võttis pärast naiseks ka ära. Ja mina olin Helga juures kuni hommikuni ja siis tulin koju jällegi.

Ükskord isa andis mulle viis krooni. Oli üle-eestilise noorteühingu üritus õhtul vallamajas, referaat ja tantsud. Kuuse poisid – Oskar ja Karl, nemad olid juba sõjaväes käinud poisid – kutsusid välja. Läksime siis kolmekesi restorani. Seda enam ei ole, põles maha sõja ajal. Restoranis ikka võtsime ka ja ma jõin kõik tolle raha seal maha. Siis läksime edasi vallamajja tantsuõhtule.

Punase kasuka riputasin vallamajas nagisse, ise aga läksin kadakast puukuuri puhkama – nii kehva oli olla. Mul oli ratas ka seal, aga nii kui üles tõusen, tunnen, et ratas on minu peal ja maja käib ringi. Siis äkki kuulen, et mind otsitakse: räägivad, et kasukas on, aga Lausingu-poissi ennast ei ole. Tükk aega nii otsisid ja hõikusid mind, kui lõpuks Marie ja Leo siis leidsid mu üles puukuurist. Tõid kasuka sinna ja hakkasime koju minema. Kõndisid minu taga, mina ees rattaga. Nii kui ratta peale tahtsin minna, Leo kohe pidas kinni, et „Ei lähe!” Mina siis nii kui kirikumäe otsa sain, hüppasin rattale ja tulin ikkagi ise koju.

Tulin siis koju, vanaema magas köögis, isa seal vahepeal ja meie Salmega taga-toas. Vanaema lasi sisse, pidin läbi isa toa minema. Siis isa ütles: „Poiss kurat, sa oled purjus!” Ma vastu: „Ei ole!” ja läksin oma voodisse ära.

Hommikul tuli aga minna metsa puid lõikama. Läksime siis kahekesi Valge Augustiga, ta oli sel ajal meil sulaseks. Ise ta oli perekonnamees. August sai muidugi aru, et ma olin öö läbi üleval olnud, ja saatis mu haohunnikusse magama. No nii ma siis tegingi, nii kaua kui isa tuli. August ajas mind üles ja alles siis hakkasime lõikama. Aga isa ma kunagi purjus ei näinud.

Rattaga käisin muidugi ka Tartus, isaga koos käisime hobuvankriga. Otepäält Tartusse ei olnud midagi hullu sõita. No nüüd ma muidugi ei sõida, aga sugulane Lemmik siin, näed – tuleb Tallinnast Tartusse rattaga kohale.

Oi, ma käisin palju kossierdamas sel aal, sa jummal! Nagu Saksa ajal oli – sõjaaeg, poisse ei olnud, puha tüdrukud ainult. Leeris samamoodi: 90 tüdrukut ja viis poissi ainult. Kõik nihukesed parajad tüdrukud olid. Sai pidudel käidud – ma mängisin lõõtsa ju. Balli pääl ma olin ikka nagu tehtud poiss.

Oli seal üks Rang Maimo, Tallinna plika. Ega nood pealinna plikad ole sellised nagu maaplikad. Too oli niisugune, et oi jummal! Nagu praegustki vast linnatüdrukud – nagu mürakarud, julged ja pealehakkajad igatepidi. Tema oli noorem minust ja kui me koolis käisime, siis isa võttis teda ikka vankri peale vahepeal. Aga ma olin niisugune kartlik väga. Kui ma muidu läksin küla pääle, siis ma olin kõva poiss igal pool ja tegin ära. Aga toda tütarlast hoidsin nagu oma õde, es tihka või es julge nagu.

Olime siis ühel simmanil Kase pool, too oli Saksa ajal. Isa mängis seal pilli. Me Maimoga läksime sinna koos. No olime juba palju tantsinud seal ja Maimo ütles

mulle, et ma viigu teda Palupera jaama. Ta tahtsi Tallinna minna, oma vanemate juurde. Aga siis oli ju lubadega see sõitmine, kuigi tal oli vist luba olemas. Nii et ma viigu teda Palupera jaama. Oi kuramus küll, ma es tahtnu seda küll vanamehe käest küsida. Ütlesin Maimole, et isa ei luba, ei luba viia ...

No isa mängis pilli siis edasi, mina läksin isa kõrvale istuma, Maimo läks tüdrukute juure. Ja siis tema tuleb kõpsti minule põlve peale ja ütleb: “Äiapapa, kuule, ma tahan Palupera jaama minna. Jaan ütleb, et sa ei luba.” Vanamees ütleb vastu: “N o k u n a s m a a o l e n k e e l a n u!” – “No näed, ma ju ütlesin sulle, et isa lubab,” praalis Maimo. Kuradi kurat, midagi es ole teta, pidingi viima. Panin hobuse ette ja läks sõiduks.

Aga ema teda ei sallinud üldsegi, nimetas teda ikka linnaplikaks, linnavurleks. Ükskord oli selline asi, et nemad tulid meile piima otsima tallu – üks Ratnik Virve koos emaga ja Maimo nendega kaasas. Mina magasin tagatoas voodis, seal oli suvel kärbeste kaitseks riie ette tõmmatud ja hää oli magada pooleldi pimedas. Maimo tuli oma kaaslastega tuppa ja küsis minu järele. Sai teada, kus ma olen ja ronis minu juurde voodisse mürama. Ma ei mäleta, kas mul aluspüksid üldse olid jalas, magasin noh. Ei saanud siis voodist üles tulla. Virve ema siis hõikas: “Tüdrukud, tulge ära, kas te ei saa siis aru, et poiss ei saa voodist üles tulla niiviisi.”

Kui tüdrukud läksid ära ja ma sain üles tulla, siis mu ema oli väga verine. Võttis luuavarre pihku ja sajatas: “Kurrat, kui minu tütar peab nii tegema kuskil, siis ma löön ta kohapeal maha!”

August Mõttus sõber Jaanile kingitud pildil.

Emal oli ju tavaliselt väga rahulik ja tasakaalukas, aga Maimo selline vaba käitumine ajas teda väga vihale.

Samas vanamees ütles: “Vaad need on tüdrukud ... need on tüdrukud. Vaad nihuke peab üks tüdruk olema...”

No küll ma olen ikka loll olnud, oi jummal küll! Ja pärastpoole siis sai Maimoga käima hakatud. Ta käis meil ikka edasi, minu sünnipäeval ja nii. Salme ikka tõi teda meile, aga eks ta ise ka vast tahtis tulla. Aga ega ma es putnu teda. Ma ise mõtlesin ikka sellest asjast tihti. Ja pärast olen mõtelnud järele: ta käis mulle ju ikka peale. Aga et ma olin ikka nii loll, nagu oinas, üteldakse. Nagu kohi-oinas. Kui nüüd praegu oleks niimoodi, ai jummal, küll siis oleks ja teeks. Aga aega ei võta tagasi ...

Maimo oli Tallinnast tulnud paku, sest seal olid ärevad ajad. Elas Saksa aegu õe juures Otepääl, käis gümnaasiumis. Ta vast ikka lõpetas ka Otepääl gümnaasiumi. Pärast oli kuulda, et ta pidi minema Rootsi ära. Ma olen tema kohta uurinud, aga ei ole mitte midagi teada saanud.

Ükskord oli niisugune asi veel. Maimo ütles, et läheme peole Nõuni¹⁶. Aga isa oli vallamajas kirjutajaks sel ajal. Ja Helga, kes oli ka särtsakas tüdruk, läks vallamajja ja ütles isale, et osta pojale pileti peole. No vanamees ostis siis pileti minule. Aga Helga jättis endale teise pileti, mis oli kohe minu istekoha kõrval – nummerdatud kohad olid. Ja mina oleks pidanud siis Helgaga kõrvuti istuma, selline oli tema plaan. Aga mina läksin ikkagi Maimoga peole. Ja mida siis teha?

Ma tegin sellise tüki, et pileti andsin Kattai Jussile, kes oli naaber meil. Kuna ta oli vaesest perest ja pidule tavaliselt minna es saa, siis ma andsigi Jussile pileti. No lähme siis sinna ja Juss istub seal kohe esimeses reas tolle koha peal. Ta rääkis niimoodi omapäraselt: “Urrah üll.¹⁷” Aga es tule keegi sinna tema kõrvale, jäigi üksi istuma.

Mina siis tantsisin Maimoga. Helgaga me es teinud teineteisest välja sel peol. No vaata, tuli välja, nagu isa oleks pileti tollele Kattai Jussile andnud. Ega Helga vihaseks es saanu, aga nihukese tüki ma ära tegin. Ta käis ikka meie poolt mööda, kui Otepääl minemas oli. Käis niimoodi ekstra aeglaselt mööda majast, et me ikka kokku saaksime ja juttu räägiksime veidike.

Helgat ma nägin hiljuti, sain kätte nüüd. Salmega kahekesi käisime Madise talus. Ta on seal selline krõps proua. Mees on tal ammugi surnud, lapsi ei olnud, ainult üks kasupoeg oli olnud, kes on ka surnud juba. Nii vikis proua, lokkis juuksed, ilusad hambad. Ta oli maru lõbus noorena ja nüüd seesama – nagu tulesäde! Ütles, et tal nii hea elu enam ei ole, et puus valutab. Aga väga särts vanaeit on. Ütles, et Nõunis käib veel laulukooris, Nõos käinud esinemas ja puha. Neil oli Eesti ajal küllalt suur talu, rehepeksumas oli olemas. Kui nad Otepääl käisid, siis ikka meie juurest mööda, nii et me tundsim neid hästi.

16 Asula veidi maad Otepäält Tartu poole, endise nimega Tüki.

17 „Kurat küll.“

Kurameerimised 1944. aasta suvel. Jaan koos eakaaslastega.

Mul oli seal üks sõber, Aigur Jaan, vanapoiss. Ta pidas piltnikuametit linnamäe all ateljees. Ma käisin tihtipeale tema juurde. Tema tegi pilti ja mina ka vahtse sääl. Leeri aegu võtsin tema käest aparadi, Zeiss Ikon oli aparadi nimi, 6 x 9 formaat. Tegin pilte sellega. Käisime Munamäel ja Pühajärvel. Hellenurmes veski juures oli mees, kes ilmutas ära need pildid. Leeris tegin ka pilte ja kui ma siis ükspäev piltidega leeri läksin, jäin tundi hiljaks. Siis õpetaja Lauri ütles: “No mina ei saa aru, nii kui Lausingi poiss tuli tundi, nii enam keegi ei kuula mitte midagi.” No mul olid pildid kaasas, hakkasin tagapingis neid juba jagama. Kõik olid väga huvitatud, keegi es kuula enam, mida Jeesusest räägitakse.

Neil poistel, kes mobilisatsioonist maha jäid, oli Saksa ajal hea elu. Mehi üldse ei olnud ju külas. Vot see oli juba elu! Aga kuu aega leeris – oi kuram, ma valget päeva es näe. Mitte jooma pärast, vaid muidu tegemist oli palju. No es saa kodu, kunagi es saa kodu õhtuti. Käisin kogu aeg küla peal. Olin kodus hommikuks ja siis pidin tagasi jälle leeri minema. Siis vanaema Mari, kes nägi seda kõike, ütles: “Oi pojapoeg, sa näed küll viimast otsa.”

Ja siis oligi leeripäev ära, nädalapäevad veel ja venelane juba Võrus. Ja meil oli metsa minek. Sügisel tuligi viimane ots – viidi ära ja oligi valmis.

Suveõhtu Lill Helga manu

22. august 2010

Käisime Päidla kandis külas Lill Helgal, Taadu vanal pruudil ja tantsupartneril. Helga on väga kõbus, rõõmus ning lustlik vanainimene. Suviti elab ta maal oma kodutalus, talviti aga Otepääl.

Oli kena ja soe päikeseline augusti päraõhuna, kui kahekesi Salmega kohale jõudsime.

Salme laulab Helgat nähes: “Jänes, tupp! Tule sa, anna käppa ka ...” Helga naerab suure häälega ja paistab siiralt üllatunud: “Oi heldekene, sina, Salme! No mis sa ütled. Kas see on nüüd sinu poig või?” – “Ei.” – “Jaani oma?” – “Ei, tema on Jaani tütrepoig.” – “Vahi! No seda minna es mõista küll mõtelda! Meil on üits, kes Saksamaal elab, too lubas tulla perega, praegu on kodumaal. Too on Kruise Helju ... Sina ei tiia, mis ma hakkan toda seletama. Jaan nigu rohkem käis siin kandin tollel ajal. Sina ei tiia.”

Helga vaatab Salmet ja lausub: “Sina ka vanempass ei lähe. Nii kui ma su nannu olen, nii sa oled. Ainult väiksemaks jääd.” Naerab ... “Mul vanemp õde ikse ütled, et kui sai seitsmekümneseks, tundis, et on vana, aga sai üitsakümneseks, tundis, et on ikka noor!” Helga naeratab kogu hingest.

Salme: “Sa tead, et Jaani enam ei ole, jah?” – “Jah, Asta ütles, et sa olevat öelnu.” – “Saima ka läts järgi.” – “Vahi, kui ruttu! Too on nii, kui meie vanad – üits läts jaanuaris, teine veebruaris. Isa oli üitsakümmend kaks, ema kaiksakümmend viis. Ka lätsivä nii, üitsteise järgi.”

* * *

“Ma olen koera kasvatatu, muuseas. Ma olin kaheaastane, kui mulle kingiti kutsikas. Mina magasin temaga koos, ja kõike tegin temaga koos. Üitskord kadusime pikalt rukkisse ära, nii et terve küla otsis taga. Koeraga läksime kõndima, aga no koer tahtis minna sinna rukkide ja siis läksime. Ja koer es tule ära, nii et öö magasin seal koeraga. Aga siis hommikul oli koer isa juurde tulnu ja siis isaga tuliva minu manu. Koer oli siis kaheaastane, mina neljane.” Naerab jälle.

“Ma olin täitevkomitees raamatupidamise peal. Ja Saksa ajal samuti. 1941. aastal vägisi viidi mind valda, ma es tahtnu minna. Ja kui sakslased ära läksid, siis jälle kutsuti mind täitevkomiteesse – no nad teadsiva, et ma tunnen seda asja. Ma olin koos lismetsaga seal Otepääl täitevkomitees.”

“Isa-ema mul viidi 49-ndal ära. Nad olid asendusinimesed, läksid Siberisse kellegi teise asemel¹⁸. Ja siis viidi mul mees ka ära. Isa-ema olid seitse aastat ja mees oli ka seitse aastat ära. Ega minu omad eriti es nurise. Isale oli antud sibulanurm kaks

18 Täitmaks etteantud kvooti, küüditati 1949. aastal ka suvalisi inimesi, kes teele ette sattusid.

hektarit ja valvuri koht. Anti püss kah. Aga tema es ole sõjaväes käinu, es oska püssi kasutada! Venelaste kohta midagi halba ei rääkinud, venelane annab kasvõi suust ära viimase. Aga eestlane – too istub kullahunniku otsas ja ütleb, et tal ei ole midagi.

Aga jah, elatakse päeva peale, üks päev korraga seal Venemaal. Seal pidi topsi puskarit korraga ära jooma, aga taat ei olnud ju üldse joomamees.“

“Jaan oli maru mängumiis, esiteks. Too minule meeldiski. Isa oli tal ka kõva lõõtsapoiss. Jaani isa kurameeris nooruses minu emaga – juhuslikult. Ema nimi oli Eliisabet Jurss. Meil olid alati siin need ballid. No siis kutsuti nii – ball, no ta oli simman, tantsuõhtu. Viimane pidu oligi vast metsavaht Toome juures, ja Jaan oli seal pillimees. Siis oli igas külas oma pillimees. Ja kui Jaan muusikat es mängi, siis ta tuli ja võttis minu tantsima. Ütles, et mul on hää kerge jalg. Ehehheee ... Me Jaaniga nagu kurameerisime väiksel, no tollel aal see es ole nii, et õkva voodise või nii ... Aga lihtsalt hästi saime läbi, eks vahest kallistasime ka ... Tema käis meil siin pilli mängimas ja mina, kui koolis käisin, sattusin Lausingute juurest mööda minema. Sealt oli kõige õigem tee mööda, teie kodu juurest, läbi Karbitinno.”

“No meil oli peres nii, et iga neljapäev tegime ringmänge. Lauldi kõiki neid “Mets mühiseb” ja muid selliseid, mängiti “Viimast paari” ... No mis ma oskan veel Jaani kohta ütelda – ilus poiss oli ja tantsujalg oli tal ka hää ... Laulis ka hästi. Aga nüüd ma es tunne küll teda enam ära. Ega ta es ole minu ka tundnu. Näed, niipalju muutume ära, vanempas eäs. Aga teie isaga ma sain kohe pärast kokku – ma olin Otepääl ja ta istus seal turu juures pingi peal. Isa es ole sul küll midagi muutunud, tema ma tundsi kohe ära. “

Sakslased tulid sisse väga kiiresti 1941

Sakslased tulid nii kiiresti sisse, et osa venelasi ei jõudnud eest ära minna. Nad saidki kätte need, kes ei olnud villis jalgadega jõudnud eest ära joosta. Aga muidu ei osutanud venelased mingit vastupanu. Sakslastel oli ikka võimas tehnika, Nõukogude armeel ei olnud mitte midagi. Pärast võtsid venelased sõjas Saksa tehnika endale ja tänu sellele said sõdida.

Otepääl sõjategevust ei olnud. Kuus päeva oli vaheaeg kahe võimu vahel. Juba oli jõutud teha omavalitsus ja oma mark, enne kui sakslane sisse tuli. Esimesed sakslased tulid ühel päeval lõuna paiku kolmel külgkorviga mootorrattal – need olid luurajad. Mäletan, et kuulipildujad olid külgkorvi peal, sõitsid linnavalitsuse ette. Naised juba teadsid seal ja neid võeti vastu. Ma ei oska öelda, kuidas nad teadsid, igatahes võeti neid vastu suure hurraaga. Ajasid siis seal juttu, mina neid ei tundnud. Siis läksid mootorratturid ära, seda ma nägin ise, ja mõne tunni pärast tuli sõjaväekolonn sisse. Seda nägin oma silmaga pealt, kui vallamajas valves olin.

Otepää tarbijate kooperatiivi juhataja kapten Talbak oli see ajalooline isik, kes organiseeris Tartu vallutamist ja kes mehi kokku ajas Eesti poole peal. Otepää kaitseliitlased ja omakaitse mehed, sealhulgas mina, olid vallamajas valves. Neid võeti kaasa ja masin masina järgi, kaitseliitlase mehed ees, panid Tartu poole edasi. Olla sõitnud otse Raekoja platsile ja seal näidati sakslastele ära, kus kommunistid on. Vahepeal olid Nõuni järve luhas punaarmee-lased kaitseliitlase poolt vangid võetud ja sakslased võtsid nad oma hoole alla.

Kui sakslased sisse tulid, toodi meile kaks Ukrainast pärit sõjavangi: õpetaja ametit pidanud Karp ning teise nimi oli Mark. Isa võttis nad talusse tööle. Siis oli kõik puhas vene keel.

Saksa väed olid meile nagu päästjad. Sel ajal lootsid kõik, et

Saksa armee sõdurid kaevikus.

Opel Blitz.

sakslased venelased puruks lööks, sest need olid inimestele palju ülekohut teinud, tapnud ja ära viinud, maju lõhkunud. Oh jummal, need vene sõdurid – nood situsid kõik nurgad täis, kõik kartsid neid, ei juletud vettki võtta omas talus. Sakslased aga olid väga viisakad. Sõdur tuli, viskas kone¹⁹ naela otsa ja võis ise väljas rahulikult juttu ajada. Venelastega ei olnud see kunagi nii. Sakslased olid väga sõbralikud.

Kahekõne

Tarmo: *Kuidas su isa meelsus oli? Esimeses maailmasõjas oli ta ju Vene tsaariarmee teenistuses.*

Jaan: *No kus sa sellega! Tema pooldas ikka Eesti valitsust.*

Tarmo: *Aga Eesti valitsust ju maailmasõja ajal ei olnud.*

Jaan: *No seda küll. Kui kommunistid tulid, siis aeti vana sõjavägi ka kõik laiali.*

Tarmo: *Nii et kommuniste isa ei sallinud?*

Jaan: *Ei sallinud. Võttis sakslased vastu nagu päästjad. Kui venelane tuli, siis oli palju Otepää rahvast meil Metsakuru talus varjul. Ma olin siis juba suurem poiss. Venelased*

19 Relv

tulid ülevalt mäelt alla ja lapsed panid läbi peedipõllu metsa. Siis venelased hõikasid: "He бойтесь, не бойтесь, мы не немцы!"²⁰ Venelast kardeti nagu tuld, kõik kartsisivad. Aga sakslasi ei kartnud keegi, nad olid justkui sõbrad.

Tarmo: Millest see sõjaväekolonn koosnes, mis sisse tuli?

Jaan: Seal olid tuudebekkerid²¹, villiseid oli ka, aga taga tulid suured masinad, kolmenelja rattaga mõlemal pool. Sellised transporterid, mis olid sõdureid täis, ja kumkad olid peal. Nad tulid Ilmjärve poolt ja sõitsid Tartu poole.

Meil Otepääl olid kapten Talbak ja major Niklus ja veel oli kapten Soosalu, kes päästis mind ära Saksa mobilisatsioonist. See oli siis, kui minu mobilisatsioonist vabastuse pikendus tühistati. Isa oli juba üle kuuekümne aasta vana, rohkem tööjõudu peale minu talus ei olnudki, aga meil oli veski ja rehepeksugarnituur. Sellepärast ma olin vabastatud mobilisatsioonist. Enne sakslaste taganemist need vabastused muudugi tühistati ja aeti kõik mehed Tartusse Vanemuisesse kokku.

Mina tulin rattaga, kui kapten Sarapuu tuli Vanemuisest välja ja ütles: "Nihuke asi on nüüd, poiss, et kui sa siia sisse tuled, siis enam välja ei saa. Kõik tühistatakse ära, lüüakse munder selga ja lähed rindele. Nüüd tee ise, mis tahad." Mina siis hüppasin ratta peale ja panin kodu poole. Nii tegid paljud.

Tarmo: Kas neid siis enam ei otsitud ega kontrollitud?

Jaan: Venelane oli nii ligidal, et neil ei olnud enam aega kontrollida. See oli 44. aastal enne jaanipäeva, aga päält jaani tuli venelane juba meile sisse. Esimesel pühapäeval pärast jaanipäeva oli mul leeritamine ja nädal hiljem tuligi venelane tagasi. Mul on leeripilt ka kuskil alles.

Tarmo: Kolonn koosnes siis ainult jalaväest, mingeid kahureid ja tanke polnud?

Jaan: Seda ei mäleta, aga masin oli masinas kinni. Enne kui sakslane tuli, olime Raiga talu juures kruusaaugus valves, et venelane tagasi ei tuleks. Siis olid äkked viidud tee äärde metsa, köied üle tee. Kui venelane oleks tulnud, siis oleks äkked tee peale tõmmatud.

Tarmo: Kas selline oligi siis omakaitse tegevus?

Jaan: Jah, kaitseliidu ja omakaitse. Minu süüdistuses oli ka sees omakaitstes osalemine.

Tarmo: Aga mida sina täpsemalt tegid omakaitstes?

Jaan: Ainult valves olin. Marusoos ka, kui seal kolm parašütisti alla visati. Siis korraldati neile haarang, mina olin ka positsioonis kergekuulipildujaga.

Tarmo: Oli sul selle kasutamiseks ka mingi väljaõpe?

Jaan: Ei olnud mul mingit väljaõpet. Aga oleksin tulistanud küll, kui vaja oleks läinud. Ma enne ikka proovisin ka. Püäl oli selline suur ketas, kolmekesi istusime selle taga.

Tarmo: Mis nende langevarjurite ülesanne võis tookord olla?

Jaan: No lennuki pealt nad visati valla, üks nad pidid teateid saatma. Lugu oli selline,

20 „Ärge kartke, ärge kartke, me ei ole sakslased!“ (vene k)

21 Studebaker - Teises maailmasõjas Nõukogude armee kasutatud USA toodetud sõjaväe transpordivahend (sõjaline abi USAlt). Taadu on ilmselt autod sassi ajanud, Otepääle sisenevas kolonnis võis ta näha hoopis Saksa armee transpordiautot Opel Blitz.

et Nõuni talumehed pidasid metsas sünnipäeva, võtsid viina. Need parašütistid siis tulistasid, tapsid nad ära seal metsas. Ei tea, mispärast. Üks sünnipäevalistest aga sai seal plehku, see rääkis pärast, et nad olevat seal napsitamise ajal kõvasti venelasi kirunud, võibolla siis sellepärast hakkasid tulistama.

Siis tehtigi haarang, aga need langevarjurid pääsesid rõngast välja. Saksa sõjaväe tagavaramehed siis kammisid. Soost saadi kätte kaks meest, kes mobilisatsioonist kõrvale hoidsid. Need olid eestlased ja need viidi ära. Langevarjurid saadi kätte hiljem kuskil Võrumaal ja tapeti seal ära. Aga hulga maad jõudsid nad edasi.

Tarmo: Aga sinu isa, kas tema oli Kaitseliidus?

Jaan: Jah, temal oli püss kodus. Minul oli ka püss – vintpüss, Saksa oma, kutsuti karaabiineriks. Ta oli lühike püss, väikese salvekesega, viis padrunit läks sisse.

Tarmo: Kas isa viis ka äkkeid tee peale tookord, kui kardeti Vene väe tagasitulekut?

Jaan: No me kõik viisime. See oli nii igaks juhuks. Sakslane ei olnud veel sees, aga venelased ei tulnud tagasi. Ega masinaid siis tee peal muidu ju ei liikunudki.

* * *

22. juunil 1941 NSV Liitu rünnanud Saksamaa eelüksused ületasid Eesti piiri 7. juulil. Punaarmee loovutas Lõuna-Eesti vastupanuta, kuid peatas sakslaste edasitungi Audru-Vändra-Türi-Põltsamaa-Tartu joonel. Pärast lisaväe saabumist Saksa pealetung jätkus ja 7. augustil jõudsid sakslased Kunda juures Soome lahe äärde. 5. detsembriks oli Saksa vägi hõivanud kogu Eesti.

Saksa iseliikuv suurtükk "Stug3" Tartu raudteejaamas. 1940ndad.

Samaaegselt lahingutega Saksamaa ja NSV Liidu vahel toimus Eesti pinnal nn suvesõda, mille käigus rahvusmeelsed metsavennad võitlesid Punaarmee üksuste ja hävituspataljonlastega ei vähema ega rohkema kui Eesti iseseisvuse taastamise eest ja punase terrori vastu. Hiljem moodustasid metsavennad vaba-tahtliku relvaorganisatsiooni Omakaitse põhiosa.

Saksa relvajõudude täiendamiseks värvati eestlasi ida- ja politseipataljonidesse ning Eesti Leegioni. 1943-1944 korraldati sundmobilisatsioon, mis hõlmasid 1904.-1926. aastal sündinud mehi. Kokku käis Saksa väest läbi umbes 70 000 eestlast, kellest suurem osa teenis Eesti Leegionis ja 1944. aastal moodustatud piirikaitserügementides. Osa mobiliseeritustest põgenes Soome (nn soomepoisid), kus neist 1944. aastal moodustati jalaväerügement 200.²²

* * *

Kui Leningradi all rinne seisma jäi, siis sakslased puhkasid meie juures. Neid jaotati talude vahel ära, kes kuhu sai. Meil oli neli tükki, üks ohvitser ja kolm sõdurit. Nondega käisin ma koos ehal ja tüdrukutes. Ega meil keegi es oska saksa keelt, suhtlesime omavahel ainult käte abil. Mina olin ses küsimuses nagu tumm, aga Salme ka ei osanud, ta õppis koolis inglise keelt. Ainult Karp, Ukrainast pärit sõjavang, oskas saksa keelt.

22 EESTI VABARIIK. Maa. Rahvas. Kultuur. 2013, Tallinn, lk 76-77

Vestlus Jakobi ja Aitaga Mustvees

31. detsember 2007

Vot sellel marsruudil Kallaste–Mustvee on kaks Kasepääd: üks on Tartumaa Kasepää ja teine on kohe Mustvee all. Esialgu, kui Jaan hakkas siia käima, esimest korda ostis piletit, siis ... mul ei olnud ka tolku talle öelda seda, et kaks Kasepääd on. Ja buss läks Kallaste kaudu ja sõitis sellest teisest Kasepääd läbi. Jaan läkski maha seal, õhtu, buss läks ära. Jaan vaatab ringi, et kõik on nii võõras ja tundmatu. Tal oli laps, Lea ka kaasas, ja polnud õhtul kusagile minna. Siis ta läks kellegi inimese juurde öömajale. See oli päris alguses – kui ta veel bussidega käis. Aga hiljem ta käis moto-rolleriga, ja siis pärast muidugi masinaga.

Minul oli siis Vene vint ja isal ja Jaanil oli kaks taskurelva – püstolit. Aga ühe kaotas isa ära. Ta tuli Loodilt mingil põhjusel Metsakurule öösel ja peitis ühe Porisilda ära ... Miks ta peitis neid ... Järgmisel päeval või ülejärgmisel päeval – oi me otsisime seda taga hirmsat moodi. Ta ütles, et ühe puu juure juurde või sambla alla oli peitnud. Otsisime ja otsisime, aga ei saanudki kätte seda püstolit.

Aga mul oli Vene vint. Sõjavägi oli sealsamas Kastolatsi kiriku juures ühe raiesmiku pääl laagris. Ümberringi oli seal tehtud neid asemeid – niisuguseid onnikesi.

Jaan koos Leaga Kasepääl sõitmas, 1960-ndatel.

Ja laskemoona oli neil seal igas kaliibris, püsse ja värkisid. Loodi veskil oli naabrirahvas, Kera perekond, tolle perenaise vend varjas ennast Saksa ajal. Ja temal oli Saksa vint. Ma läksin tolle juurde, et anna mulle püssi, ma lähen lasen oma kutsika maha, ta on nii haige. Too siis andis ka. Ma ei tea, miks ma enda Vene vinti ei kasutanud siis. Läksin selle püssiga mööda võsapid ja soosid, ise kartsin ka muidugi. Uputada ma es julenud kutsikat. Kaevasin talle haua enne valmis, panin kutsika auku ja siis lasin talle pähe. See on selgelt meeles – nii jube värk. Siis ma ajasin haua kinni ja viisin püssi tagasi.

Ma mäletan, et tegin oma Vene vindi hiljem tavotiga kokku ja mässisin räbala sisse. Küüditamiseni kindlasti ma hoidsin teda – oli loodusesse peidetud, maa sisse. Laskemoon oli ise koha peal, püss teises kohas.

* * *

Ma olin Kasepääl metsavahi ameti peal, meil oli seal väga tark koer – Urri. No nagu inimene kohe. Selle koera ma võtsin mõnikord metsa ka kaasa. Vahel oli vaja minna metsa ligi kümme kilomeetrit. Ega sinna ei saanudki talvel muud moodi kui jala. See oli suvel hobusega sissekäidud tee. Püss hommikul selga, lõunaleib kaasa ja siis läksid ära sinna Torma alla. Koeral oli päris pidu, kui kaasa sai.

Kui ma ära Karpaatias käisin, siis kaks nädalat koer ulus. Igatses taga ja ulus iga päev. Ei söönud isegi midagi. Selline ustav koer oli. Hirmsasti hoidis mind.

Ükskord oli niisugune juhus temaga. Ma läksin ära, kuid teda kaasa ei lubanud. Aga see oli hästi lühikene käik. Tulin tagasi ja läksin koera juurde. Ta lamas maas, paljastas veidike hambad ja urises minu peale – näitas oma solvumist, et ma olin keelanud kaasa tulla. No vot nii tark koer oli!

Veel üks juhus selle koeraga, see oli Aita ema juures siinsamas. Oli kevadine aeg, mina töötasin kodus, päeval olin metskonnas töö. Kuu lõpp oli, siis tuli teha korraldused ära, inimestele rahaarvestused. Tegin öösel siis neid kella 12 paiku ja kuulen, et koer haugub, siinsamas Aita ema aia taga. Ja mõtlen, et mis seal siis nüüd on, et ma lähen vaatama. Lähen sinna ja mis ma näen – kährikkoer on ennast tiheda paju-põõsa sisse surunud. Ja kui Urri nägi, et mina tulen, siis muidugi ta kargas kohe selga sellele kährikule, rabas turjast kinni ja siis sakutas teda kahele poole nagu räbalatükki. Too kukkus siis maha koera suust ja ma vaatasin, et vist on surnud. Aga ta võttis uuesti tal kõhu alt kinni ja rappis jälle kahele poole, nii et veri tuli välja ja nahatükid lendasid ... Ma ütlesin, et aitab, tule ära. Laskis siis lahti ja jätsime tolle sinna.

Mul oli aga suur prožektorlamp, lasin sellel ringi käia seal. Ja mõnikümme meetrit eemal – silmad välguvad pimeduses. Ütlen: „Urri, vaata, mis seal on!“ Teine kährikkoer oli, täpselt niisamuti põõsa sees. Täpselt samasugune trivooga²³: tõmbab tolle välja, raputab nii, et kõik ilm on karvu täis. Ma ütlesin „aitab“ ja mõtlesin, et lähen nüüd võtan tolle esimese kähriku ära. Et viin koju ja võtan tal naha maha või nii.

23 Тревога – häire, ärevus (vene k).

Vaatan – kuramus, kährikut ei ole! Siis tuli äkki meelde: kährik ongi niisugune kaval, teeskleb surnut! Siis mõtlesin – ma lähen võtan tolle teise ära, mida ta raputas. Aga pole toda kah enam! Ja siis Urri pani jälgi mööda järgi sellele kährikule. Aga läksid need mõlemad kährikud.

* * *

Kui vilja masindamine oli, siis masin seisis hoone otsa juures. Üks inimene oli seal, nii kui rehepeksumasina kolust see põhk tuli, lükkas põhu kohe tahapoole. Laudtee oli, talasid pidi pandud 6-7 lauda, ots läks kohe sisse. Teine inimene omakorda korjas sinna mitu sületäit, ja siis lükkas sinna tahapoole. Nii pandi laudaosa lakk täis, kuni kõik oli otsani täis.“

Aita: „Ma mäletan ükskord Metsakurul, kui heina tehti, kuidas Karl sõimas oma tervist. Ta oli siis vast juba kaheksakümne ringis. Muudkui viskas suuri heinasülemeid hanguga ja ikka kirus: “No kurat, ei ole enam tervist, näed, kurat, ei jõua enam midagi teha, kurat!” Iga teine sõna oli tal kurat.“

Saksa ajast ma mäletan ühte juhust, kui isa tõi kaks vene vangi. Enne Loodi juurde jõudmist oli üks väike heinamaatükk vasakut kätt, vanast talukohast põhja poole, varemte juurest natuke edasi. Hiljem olid seal kartulid ja kaer, aga siis oli ristikheinatükk, kui nood vangid toodi. Vallamajas nad olid seal kongis ja siis pakuti neid taludesse tööle. Ja isa siis tõi. Üks oli Karp, ukrainlane, keskmist kasvu. Ametilt oli ta õpetaja. No nad polnud elus niitnud käsivikatiga, aga isa pani nad sinna niitma. Jaan oli ka seal seltskonnas, et tema siis näitab neile ette, kuidas tuleb niita. Sellel Karbil käis niitmine võrdlemisi lihtsalt – sai kiiresti selgeks. Ta võttis hästi töö omaks, aga too teine mitte. See oli hulga pikem mees. No too ei saanud kuidagiviisi hakkama, mitu päeva õppis seal ja hiljem ka veel. Ja ta ei saanudki seda selgeks!

Ja siis ma mäletan, kas too oli siis teisel päeval, igatahes peale mitme päeva õppuse läks isal süda täis, kui nad seal niitsid. Siis ta läks selle teise juurde ja ütles talle halvasti vene keeles. Ja ta vist tahtis teda lüüa ka. Ma mäletan, et Jaan veel kargas talle vahele, et ei tohi lüüa. Aga ega tulnudki midagi välja tollest mehest – prooviti talle anda teistsuguseid töid, aga ei saanud temast asja. Sellest sain mina isegi tattninana aru, et tollest ei saa asja. Isa viis ta siis tagasi ja pandi jälle vangi.

Tookord saksa ajal olid nad ju reeturid, reeturid ja kollaborandid. Kommunistid panid nad ka pärast vangi, kui kätte said.

Aga issand jumal, missugused heinatööd meil käisid – kõik puha käsitsi töö! Seal oli kümme kuni neliteist looma pluss veel hobused, kes tuli üleval pidada selle heina peal. Ristikut oli vähe ja kultuurheinamaad oli ka vähe. Käsitsi niitmine ja käsitsi väljakandmine Kolmjärve äärest – oh issand jumal! Ma mäletan, kuidas mehed kandsid heina välja. Jaan oli üks kandja. Niisugused väiksed saalukesed tehti, mida jõuti kahe mehega tassida. No ole lahke ja tassi siis seda heina, aga ometi tehti kõik heina ära, kõik olid ametis seal!

Veski värki ma mäletan ka. Seal all oli kaks tuba, tagatoas oli ka laud ja voodi – isa magas seal. Vahemaa veskist koju oli üks kilomeeter. Kui isa ja vend ära viidi, siis

ma olin seal möldriks. Ja hiljem siis pandi muidugi uued möldrid juba ja varad kõik konfiskeeriti. Mis edasi sai, seda ma ei teagi juba. Mina läksin siis peitu ära.

Rüga Johannese poole läksingi peale küüditamist. Mul polnd kuskile minna – kodukandi inimesed nagu ei julgenud mind hoida. Aga kõige enne ma olin Kõivu juures, ainult päeva või kaks. Ta hakkas ka kartma. Siis ma läksin Konno Värdi poole. Tema oli mölder seal Konno veskis, aga nemad ei julgend ka mind sees hoida. Seal oli siis üks heinarõuk ja ma siis olin seal umbes nädal aega. Aga öösel oli juba 15 kraadi külma. No ma pugessin heinte sisse ja ega seal midagi häda ei olnud. Nemad toitsid mind ka seal.

Siis läksin Karbitinnole, südaöösi. Märtsikuu oli ja öösel maru külm. Ei julenud muidugi teed pidi minna, läksin siis ära kirikuküla poole – seal oli üks sild. Siis läksin jõekallast pidi. Karbitinnol ma olin ka mõne päeva, aga eks ma sain aru, et Aleksander ka kardab. Ta hakkas rääkima nii ääri-veeri, et ma otsigu ikka mõni teine koht, kust mind ei otsita ja nii. Siis mõtlesingi, et hää küll, ma lähen ära Rüga Johannese poole Kongutasse. Ja siis läksingi. Seal olin ma ligemale aasta, aga ega ma vabalt ei olnud – kogu aeg olid silmad lahti. Kui keegi kuskilt tuli – jälle mina lakka. Nii kui kuradima bandiit.

Ega ma Rüga Johannese kohta rohkem ei tea, kui ta oli Salme ristiisa, nii 40-ndates aastates. Ta oli kõva viinamees, kodu eest ei hoolitsenud ja kodu oli ääretult korrast ära. Muidu oli väga hea, südamluk inimene. Aga alati kui viina juurde sai, siis ei pidanud piiri.“

Tolle aja komme. Jakobi portreepilt kingituseks vennale, 31.07.1943.

JAKOB: “Jah, siin pildi peal on kõik olemas. Vot see kuur oli rehepeksumasina jaoks. Siis oli tehtud kahe hobuse jaoks tall, keset hooneid ristipidi. Siis tuli loomalaud ja küün seal otsas – põhu jaoks.”

Sakslane hakkab taganema

Suvi 1944

1944. aasta veebruaris jõudsid Nõukogude väed Eesti piirile ning algasid lahingud Narva pärast, mis kestsid juulikuuni. Punaarmee korraldas terroristlikku laadi õhurünnakuid, mille käigus näiteks purustati kogu barokne Narva linn ning suur osa Tallinna kesklinnast. Suvel Saksamaa sõjaline olukord halvenes ja see sundis Saksa väejuhatust loovutama Narva. Punaarmee pealetung Tallinna suunal peatati alles Sinimägedes.

Augustis tungis Punaarmee ka Kagu-Eestisse, vallutas 25. augustil Tartu ning jõudis Suure ja Väikese Emajõe joonele, kus tema edenemine seisma pandi. Septembri keskel otsustas Saksa sõjaline juhtkond väeosad Eestist ja Põhja-Lätist välja tõmmata. 22. septembril jõudis Punaarmee Tallinna ja viis mõni päev hiljem lõpule kogu Eesti mandriosa okupeerimise. Saaremaal Sõrve poolsaarel vältasid ägedad lahingud kuni 24. novembrini.²⁴

Venelane, kurat, oli juba Võrus või tuli üle Pihkva alt, kui meid alles leeri lõpetamisel õnnistati. Pärast seda ma olingi seal vallamajas omakaitsega valves. Ka luures käisime omakaitse jõududega.

Sakslane hakkas Otepäält taganema siis, kui venelane oli juba Kanepis. Siis oli küll nii kõva taganemine, et üle tee sa minna es saa. Kolonn oli nii, et auto autos kinni. Ja siis me olime vallamajas mitmekeisi, hakkasime ahjus kaitseliidu ja omakaitse dokumente põletama. Aga ega ta ju ei põle hästi! Pilluti pabereid ahju ja roobiga segati kogu aeg. Ahi oli nii kuum, et õkva punane. Kui dokumente jäi vähemaks, siis keegi tuli luurest tagasi ja ütles, et venelane on Pilkuses juba. Too oli kolm kilomeetrit ainult.

No siis me panime vallamajast tulema kõik. Paberid said ära põletatu, kirjutusmasina matsime veel kiriku müüri äärde maha. Nüüd ma hiljem käisin seal ja vaatasin selle pilguga, et ei tea, kas on veel alles seal. Aga küllap ikka teised võtsid ta ära.

Siis kui tulin koju, sai üle tee juba minna. Vallimäe juures oli sakslane leekkuulidega kõik põlema pannud. Ka Otepää panid nad põlema – need viimased üksused, kes taganesid. Nigu küünal põles jälle. Majad tuli ära põletada, et mitte vaenlasele jätta. Kõik surnuaia juures olevad majad põlesid, seal ei jäänud mitte midagi järele. Ja kesklinnas samamoodi. Ainult too nuka peal olev punane kivist maja, too oli kooperatiivi maja ja on praegustki alles veel. Teised ümberringi kõik said tuhaks. Üleval pool jäid järgi, aga Palupera-poolne ots põles kõik ära. Otepää vallamaja põles samamoodi ära. Vaevalt et ta seal kuumast ahjust põlema läks, ikka sakslased panid. Venelased tegid sõjas samamoodi.

24 EESTI VABARIIK. Maa. Rahvas. Kultuur. 2013, Tallinn, lk 76-77

Otepää juures pidas rinne kaks nädalat. Toimusid lahingud, meie olime sel ajal koos kariloomadega metsas varjul. Seal oli palju Otepää rahvast ja noori – midagi laagritaolist oli metsas püsti pandud. Noored nagu me olime, igav oli passida, ikka tükisime välja minema ja riskima. Sakslased olid ühel pool jõge ja meie teisel pool. Käisime siis ikka seal väljas vaatamas. Juba mitu päeva oli metsas oldud ja täpselt ei teadnud, kus rinne on, aga see oli kohe meie veski taga.

Isa oli siis veski juures, läksime sinna vaatama. Kaasas oli üks meie sulastest, ukrainlane Karp Voištšuk, kes oli Saaremaal vangi kukkunud – ta läks hiljem Vlassovi armeesse²⁵ vabatahtlikuks. Vihma sadas, läksime siis koos Karpiga isa veski juurde vaatama. Tuli minna üks 10-15 meetrit lagedat nurme pidi kraavi poole. Suur hein oli seal veski juures mäe peal, roomasime pikas heinas ning kargasime siis kiiresti püsti, et kraavi hüpata.

Saksa kuulipilduripesa oli eemal kivihunnikus. Nii kui kraavi saime, hakkas hirmsasti ragistama kraaviperve, nii et mulda lendas! Läksime kraavi pidi edasi kuni kaseküünini, mis oli ülevalpool, vahel oli aga võsa. Ja seal ootasid juba venelased ... Karpil oli Saksa sõjaväe särk seljas ja ta hõikas neile „Jawohl, jawohl!”²⁶. Venelased arvasid, et me oleme sakslased. Liikusime, käed taeva poole, venelaste suunas kuni võsani, kust järsku põikasime padrikusse ja nii saime minema. Venelased andsid öö läbi sinna võsasse tuld ...

* * *

Nende päevade kohta on jutustada ka Jaani õel Salmel.

„Keskkooli ajal oli mul Otepääl korter, käisin sealt koolis. Isa otsis mulle ikka talveks korteri linna kellegi juure. See oli ühetoaline, kaks voodit, kirjutuslaud ja kööginurk. Kevadadel hakkasin jälle rattaga käima kooli. Ega ma enam pärast 1944. aastat edasi õppida ei saanud. Tegin lõpuüksameid siis, kui sakslane parajasti taganes. Koolimaja oli Saksa sõdureid täis puha. Lõpuüksamid tegimegi siis hoopis Vana-Otepää algkooli ruumides, kuigi olime Otepää Gümnaasiumi õpilased.

Sakslased taganesid ja venelased tulid uuesti sisse 1944. aastal. Ja inimesed, kes pagesid siis, läksid kes kuidas sai. Paljud tahtsid välismaale minna. Osad tulid ka tagasi, kes ei pääsenud või ei jõudnud laeva peale. Aga osad pääsesid minema – mul klassiõde, kellega koos keskkooli lõpetasime, on praegustki Kanadas.

Kui venelane tuli, siis me olime nädal aega metsas ja sõda käis. Rinne seisis just seal-kandis, kus me elasime. Pommid käisid üle viiu ja viiu.

Kui me metsa pakku läksime, siis ema küpetas meile kaasa leiba. Sakslased olid veel

25 Vlassovi armee ehk Vene vabastusarmee (Русская освободительная армия) oli peamiselt vene rahvusest sõdurite lahinguüksus, kes võitles Teises maailmasõjas Saksa vägede koosseisus Punaarmee endise kindrali Andrei Vlassovi juhtimisel. Vlassovi armee organiseeriti kommunismi ja Nõukogude Liidu juhi Stalini vastastest eesmärgiga vabastada Venemaa. Armeed vabatahtlikud olid peamiselt vangi langenud vene sõdurid, aga ka emigreerunud venelased. Allikas: en.wikipedia.org/wiki/Russian_Liberation_Army.

26 Just nii, just nii. (saksa k.)

sees ja muudkui ütlesid “kommen sie weg²⁷” ja “kommen sie weg”. No me läksime siis ära kodust, aga ema ei tulnud. Tal olid ju sead kodus sööta, ei saanud sealt ära tulla. Ta küpsetas leiba ja tõi meile metsa järgi. Metsas olid meil lehmad ka sealsamas. Isegi koorelahutaja viisime metsa! Isal oli ostetud räime ja 30-liitrine piimanõu oli soolatud kala täis – sibula ja koorega söime seda. Leiba ja kartult oli ka.

Olime omas metsas kuuskede all – noored kuused, need on tihedad. Sinna panime maha tekid ja nõnda magasimegi. Palju Otepää rahvast oli tulnud sinna, kaevasid endale kaevikud.

Meie naabriperemes, Kase-nimeline Mustalätte talust, oli üks päev saanud pommikilluga endale selga haava. Ta läks siis vene tohtri juurde, too oli mingisugust rohtu andnud. Ja tulevad ükskord kaks sõdurit, kutsuvad Kase Arnoldi välja meie juurest. “Caducъ.” Arnold istuski maha. “Давая canozu.²⁸” Võtsid saapad endale ja andsid oma säärrikud asemele. No kuidas sa saad pärast seda venelastesse usku? Röövlid mis röövlid! Sakslane ei teinud kunagi midagi sellist, aga venelane kohe pidi midagi endale saama. Ilma, alati ilma. Sakslased tõid meile kommi ja šokolaadi, nad ei võtnud sult kunagi midagi.

Aga siis Arnold tuli tagasi, hüppas ühelt jalalt teisele ja ütles: „Näed sa, ma olen elu aeg tahtnud endale botinkasid²⁹ – nüüd saingi.“

Siis kui sakslane ära läks ja venelane asemele tuli, siis oli neid laipasid ...! Kaks tükki oli maetud meie maa peale. Kui me karjaga metsa läksime, siis lehmad puhkisid “phh” ja “phh” ja hoidsid kaugemale ühest kohast. No mis asi see on? Lähen vaatama – käsi on maa seest väljas, jummal! Näed, lehmad tundsid haisu. Seal oli siis kaks laipa, muld peal, aga käsi oli välja jäänud. Ja üks laip oli meil kohe oma kodu juures, sinel peale tõmmatud, aga ühtegi dokumenti ei leitud. Me muidugi teatasime staapi ja nad veeti ära siis ja maeti maha kusagile.

Kui me metsast välja tulime, juba nõukogude võimu ajal, hakkasime uuesti kodus elama. Kui talusse naasime, siis seal oli hirmus hais. Vana siga oli maha löödud ja lihtsalt haises seal. No kurat, söönd see liha ära siis! Mis sa muidu jätsid teda sinna haisema!

Meil oli sõja ajal raadio, siis üks poolakas salaja kuulas toda. Aga info ikka liikus ka suust suhu, ikka külas ju käisid ja linna peal, üks teadis ühte asja ja teine teist asja.

Siin ükspäev rääkis raadios Tallinna pommitamisest ja siis mul tuli äkki meelde, et me käisime ju mäe otsas vaatamas seda raginat. Nagu ilutulestik käis taeva all. Selle minu Lille tänava maja katus oli ka pommiauke täis, aga nad tinutasid need kinni. See sõda on ikka hirmus jah. Aga õnneks meiega ei juhtunud midagi.“

* * *

Metsas olime nii kaua, kuni rinne kaugemale ära liikus. Venelased tulid meie juurde suhteliselt viisakalt. Nad ütlesid, et ärgu me metsast välja tulgu, et nad löövad

27 “Laske jalga!” (saksa k)

28 “Istu. Anna saapad.” (vene k)

29 Botinkad – poolsaapad (vene k)

enne öösel sakslased välja. Küll nad tulistasid sinna metsa, kust sakslased olid juba ammu ära läinud.

Tulime siis koju, kus avanes hirmus pilt: toad olid kõik prahti täis, sahvrisse oli situnud, ümber maja oli kõik kaevikuid täis kaevatud. Venelased olid maja-ümbruse kõik ära lagastanud, osad meie sead ära tapnud. Ühe sea saime elusalt kätte, üks oli ära lihaks tehtud, ülejäänud lihtsalt ära tapetud. Kohe laudas oli karva võetud põhuga kõrvetades – ime, et laut põlema ei läinud. Maja taga oli üks suur siga tapetud ja sinna vedelema jäetud. Öeldi, et sakslased tegid, aga küllap nad ikka ise tegid...

Puhastasime ja koristasime kodu ära. Tõime karja metsast koju ja elu läks edasi.

Eestit puudutavate 1944. aasta sündmuste kronoloogia³⁰

30. jaanuar – viidi läbi sundmobilisatsioon Saksa armeesse 1904.–1923. a sündinud meestele

2. veebruar – Punaarmee jõudis Narva jõeni

7. veebruar – Jüri Uluots esines raadiokõnega, milles kutsus eestlasi üles Punaarmeega võitlema

14. veebruar – Tallinnas asutati kõigist põhilistest erakondadest koosnev EV Rahvuskomitee

6.-8. märts – toimusid Nõukogude lennuväe pommirünnakud Narvale, hävis ajalooline kesklinn

9. märts – toimus Nõukogude pommirünnak Tallinnale, hukkus ligi 800 ja peavarjuta jäi 20 000 inimest

23. märts – Tartus kuulutas Rahvuskomitee end riikliku võimu teostajaks

26. märts – Stockholmis loodi Eesti Komitee, mida asus juhtima endine Riigikogu esimees R. Penno

19.-20. aprill – Saksa julgeolekupolitsei arreteeris ligi 400 rahvuslast, sh palju Rahvuskomitee liikmeid

20. aprill – Tallinnas toimus Eesti Vabariigi valimiskogu salajane koosolek. Valimiskogu konstateeris, et alates 16. juunist 1940 riigis toimunu on põhiseadusvastane ning Eesti põhiseaduslikud riigivõimud püsivad edasi 16. juuni 1940. a koosseisus

26. juuli – Nõukogude väed vallutasid Narva, algasid lahingud Sinimägedes

1. august – trükivalgust nägi Vabariigi Rahvuskomitee avaldus "Eesti rahvale":

Sangarlikus Vabadussõjas loodud Eesti Vabariik kestab edasi vaatamata selle territooriumi okupeerimisele ja üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse eeskirjade

30 www.nlib.ee/html/expo/p90/p2/4344.html

vastaselt siin teostatud vägivallaaktidele. Eesti rahvas pole kunagi loobunud oma riiklikust iseseisvusest ja tema enda käes seisab vaba ja iseseisva Eesti õnnelik tulevik. Ta tahab endiselt ja tal on õigus kuuluda iseseisva ja üheõigusliku riigina vabade ja demokraatlike rahvaste perre.³¹

19. august – Jüri Uluots esines raadiokõnega, kus kutsus üles võitlema NSV Liidu pealetungi vastu:

Oma võitlusega, oma verega ja kogu oma olemisega eesti rahvas tõendab tervele maailmale, et meie, eestlased, ei ole Nõukogude Liidu osa ja mingil tingimusel ei taha Nõukogude Liitu kuuluda.

Võitluses ida vastu meie, eestlased, oleme praegu hädakaitse seisundis. Mitte meie ei ründa, vaid meid rünnatakse.³²

23. august – Petsjerimaa lahutati Eestist ja liideti Venemaaga

25. august – Nõukogude väed vallutasid Tartu

20. september – Eesti Vabariigi Rahvuskomitee lõpetas tegevuse. Tegevust alustas Vabariigi Valitsus

21. september – Jüri Uluots jõudis Rootsi

22. september – Punaarmee vallutas Tallinna

29. september – 24. november – toimus lahingutegevus Lääne-Eesti saartel

10. oktoober – Harjumaal arreteeriti peaministri asetäitja Otto Tief

Aastate 1941–1944 inimkaod olid järgmised: evakueerunud rootslased (umbes 7500), Eestist põgenenud ja hukatud juudid (umbes 3400), Saksa sõjaväes langenud (umbes 11 000), vahistatud ja hukkunud tsiviilelanikud (umbes 7800), Saksamaale töö- ja vangilaagritesse saadetud (umbes 4800), Soome põgenenud, kes hiljem Eestisse ei naasnud (umbes 4000) ning õhurünnakutes hukkunud (umbes 800).³³

Saksa okupatsioon asendus Nõukogude okupatsiooniga, 70 000 eestlast põgenes kommunistliku massiterrori eest läände.

31 Tootan ustavaks jääda ...: Eesti Vabariigi valitsus 1940-1992. Tartu. 2004, lk. 65.

32 Jüri Uluotsa raadiokõne, 19. augustil // Eesti Sõna, 20. aug. 1944.

33 EESTI VABARIIK. Maa. Rahvas. Kultuur. 2013, Tallinn, lk 34.

Perekond Riives: Juhan, väike Saima ja Adeele.

Saima vanaemaga Toomemäel, 1937.

Salme leeritamise päeval.

Leeripidu pühapäeval enne jaanipäeva 1944. Jaan esireas vasakult kolmas, taamal tema hobune vedruvankriga.

From the past

Salme (keskel) ja ema Karoliine kodutalu uktsel.

“Olete arreteeritud...”

19. november 1944

Meil Otepää kandis teati ja kardeti Vene võimu küüditamiste pärast. Punaarmee oli mitmel sõja-aastal rahvale palju halba teinud. Nad olid röövinud, tapnud, varastanud ning muidu talupidamisi ära lagastanud. Kõike seda muidugi seostati Stalini nimega. Inimestele oli teada tema soov kõik Balti rahvad ära hävitada. Vene võimu poolt midagi head oodata ei olnud, see oli selge.

Usaldust uue võimu vastu ei tekitanud ka kommunistide poolt paika pandud ametimehed. Nad tegid seda nagu Machiavelli soovitusel järgi: kui soovid ühiskonna korda põrmustada ja oma võimu kindlustada, siis tuleb kõrvaldada senised võimalolijad. Ja panna positsioonidele nõrgad, väetid ja rumalad, kes on seni pidanud teistele alluma. Sellistel on alaväärsuskompleksid ja soov ise käsutada ja valitseda. Täpselt nii nõukogude võim tegi.

Esimesed kohalikud valitsusemehed olid sellised, kes varem tööd üldse ei viitsinud teha. Nendest said siis uue korra tehtud mehed. Omavalitsusse said vaevalt kirjaoskajad kahe klassi haridusega inimesed. Vallamajja pandi sekretäriks üks Kruuse, tollel oligi kaks klassi haridust, aga enne oli seal olnud üks gümnaasiumiharidusega sekretär.

Miilitsaks pandi Lilleoru-nimeline, kes oli varasemast tuntud pätt ja joodik. Suurteks ülemusteks said ikka pätid. Nad olid head käsutäitjad, kui oli vaja süütuid kinni võtta või kedagi karistada. Seda tegid nad kahtlemata ja silma pilgutamata. Kindlasti paljudel küüditamisjuhtudel õiendati omavahelisi arveid ning isiklikku vimma. Äkitselt võimu juurde saanud inimesed elasid oma klassiviha nüüd välja, andes hea meelega kõik oma tuttavad üles. Lilleorg elas muidu nii vaeselt, et magas loomadega ühes toas, vaheseina ei olnud vahel. Hiljem sai ta aga röövimise eest kümme aastat. Miilitsa ametis oli ju hea röövida, kõik kartsid teda, püss oli seljas ja võim käes. Võttis ja tegi mis tahtis.

Nädal pärast sakslaste lahkumist tehti kohe mobilisatsioon Nõukogude väkke. Otepää juures oli rinne kaks nädalat, pidevalt toimusid lahingud. Värbamist viidi läbi Maaritse õigeusu kirikus, kuhu ka mina olin kutsutud. Sealt aga sain veski pärast jällegi vabastust ja mind määrati mõldriks mu oma veskisse, mis oli vahepeal juba kooperatiivi omaks kuulutatud. Saatusliku õhtuni saingi mõldrina vaevu paar kuud töötada.

Milliste paragrahvide alusel inimesi siis süüdi mõisteti ja poliitvangiks tehti? VNFSV kriminaalkodeksi³⁴ paragrahv 58-1a, mille alusel karistati 52% ar-

34 VNFSV kriminaalkodeks võeti vastu 22. 11.1926 ja kehtis Eestis 1940. aastast (tagasiulatava toimega) kuni 1. aprillini 1961.

reteeritustest³⁵, on järgneva sisuga: „Kodumaa reetmise, s.t. tegude eest, mis on toime pandud NSVL kodanikkude poolt NSVL sõjalise võimsuse, NSVL sõltumatus või tema territooriumi puutumatus kahjustamiseks, nagu spionaaž, sõjalise või riikliku saladuse väljaandmine, üleminek vaenlase poole, põgenemine või lendamine välismaale, karistatakse kriminaalkaristuse ülemmääraga – mahalaskmisega, ühes kogu vara konfiskeerimisega, kergendavail asjaoludel aga – vabaduskaotusega kümneks aastaks, ühes kogu vara konfiskeerimisega.”

Arreteeritustest 20% karistati paragrahvi 58-11 alusel: „Igasugune organiseerimistegevus, mis on sihitud käesolevas peatükis (Riiklikud kuriteod §58-1 kuni §59-13) ettenähtud kuritegude (kontrrevolutsioonilised ja NSVL-le eriti ohtlikud valitsemiskorra-vastased) ettevalmistamisele või toimepanemisele, samuti osavõtmine organisatsioonist, mis moodustatud käesolevas peatükis ettenähtud (§58-1 ... §58-14, §59-1 ... §59-13) mõne kuriteo ettevalmistamiseks või toimepanemiseks, toob kaasa – sotsiaalse kaitse vahendid, mis ette nähtud käesoleva peatüki vastavais paragrahvides.

On õhtu. Laman selipidi voodis ja tinistan lõõtsaga „Kui kodunt kord laia maailma”. Ema kohmitseb köögis. „Kas te mitte es pidanu Liivaku Jussiga täna tantsuõhtule minema,” küsib ta.

„Läheme küll, paistab, et tal tuli midagi vahele, et hilja peale jääb. Küllap tuleb veel,” ütlen hajameelselt ja jätkan pillimängu.

Aeg aga möödub. On tõesti kaunis hilja õhtu juba. Mis sel Jussil siis juhtuma pidi? Ta pidi ju tulema ja mind Kõll Vilja poole viima. Kuhu Juss jäi, see jäigi mul teadmata, ka aastate pärast.

No siis äkki ema ütleb, et koputati, miilits on ja tahavad sisse saada. „Lase sisse, ega seal midagi teha ei ole.” Seejärel marsib neid sisse oma pool tosinat rajoonimiilits Rebase juhtimisel, kes teatab: „Olete arreteeritud!” ja “Kus isa on?”

„Isa on veski juures all,” vastame nõutult. Miilitsad vaatavad teineteisele otsa, misjärel osa neist asub alla veski poole tee. Minu poole haugatakse igaks juhuks veelkord: „Mitte üks liigutus, seiske paigal!” Seejärel otsitakse läbi kõik toad. Otsitakse tagatoas ja lakas, köögitoas ja esikus.

Isa tuuakse miilitsate vahel üles, kui tuhlamine veel käib. Üks otsijatest on leidnud kaks raadiolampi. “Kus teil siin raadiosaatejaam on?” – “Need on raadio vanad lambid, mingit saatejaama ei ole,” vastab isa. “Kus püss on?” – “Püssi ei ole üldse, mitte mingisugust püssi,” valetab isa osavalt.

Tegelikult olid püssid ära peidetud. Seejärel kästakse meil toad üle vaadata ja küsitakse, kas midagi on kadunud. No paistab, et on küll kadunud – vähemalt minu

35 Poliitilised vahistamised Eestis aastatel 1940–1988 (analüütiline ülevaade). Leo Õispuu, Eesti Represseeritute Registri Büroo juhataja.

käekell, kuid ma ei tihka seda ütelda. See oli sulase Andrei Varuška poolt mulle kingitud käekell. Küll ma teid igavesi pätte, vargaid ja röövleid juba tean, mõtlesin ma. Nad röövivad su kõigepealt sinu enda silme all paljaks ja kui ütled, et midagi on kadunud, siis saad tappa kah veel.

Sellega on läbiotsimine lõppenud. Miilitsate huvi on rahuldatud, töö siin talus on tehtud. Hiljem sain teada, et sel õhtul arreteeriti teatud konkreetne arv mehi, kümnekond meest meie kandist. See ei olnud küüditamine, vaid konkreetselt arreteerimine.

Muide, seesama Rebane, kes meid küüditas, oli hiljem Otepää surnuaia kabelivaht. Oli üks juhtum, kui ma käisin surnuaial isa haua tema sünnipäeval 24. veebruaril. Oli väga libe ja siis seesama Rebane käis mul ees ja viskas pangest liiva jalge ette – vot sellised pöörded tulevad elus ette!

Tol 44nda aasta 19. novembril aga läks edasi nii. Meid isaga viiakse Vana-Otepää koolimaja keldri, sinnasamasse kus ma kuus aastat koolis olin käinud. Keldripõrandale on maha pandud kuivad heinad. Oleme isaga siin kahekesi, kuid kumbki ei saa õieti sõna suust. Lugu tundub uskumatu ja ebaõiglane. Isa katkestab siis vaikuse: „Pojake, ega nüüd on asi hull, mina olen vana, ega mina küll välja ei kannata piinamisi, mis võivad tulla.“

Isa oli juba üle 60 aasta vana. „Poiss, kui sa vastu pead ja sind vabaks lastakse, siis pead talu juures meie tegemisi ise jätkama. Ma usun, et kindlasti lastakse vabaks, sest sul ei ole mingit süüd hingel. Ei ühegi ligimese, ei ühegi võimu suhtes.“

„Veski tuleb ilusti välja ehitada ja elumaja. Karja eest tuleb hoolt kanda ning soo arvelt põllumaad juurde teha. Kui mina vastu ei pea, siis jääb see kõik sinu peale,“ räägib isa. Mina vastan: „Jah, isa, ole mureta. Mul on kõik teada.“ Ma siis veel ei taibanud nende sõnade ekslikkust ja nende täitumise võimatust.

Jäime koju värisema ...

19. november 1944

Salme jaoks on mälestused isa ja venna äraviimisest aastakümneid hiljemgi valusad.

„Kui isale ja vennale järgi tuldi, siis mina istusin köögis petrooleumilambi valgel ja lugesin „Nimed marmortahvil“. Ma ei tea, kelle käest ma selle olin saanud. Siis prõmmitigi ukse peale:

„Rajooni miilits, tehke lahti!“

Viskasin raamatu riuli peale ja ei teagi, mis temast pärast sai. Need arreteerijad, tühjad, ei teinud sellest raamatust üldse välja, kuigi see oli Nõukogude Liidus keelatud kirjandus. Ega meil kodus muidu eriti raamatuid ei olnud. Kes see talus raamatute peale seal nii väga raha raiskas! Praegu on raamatud – aga puha mahavisatud raha ja tolmukogujad, mis nad seisavad siin!

No siis nad tulidki robinal sisse. Osa veel tuhlas väljas. Läksid laka peale üles, tuhlasid seal ka.

Arreteerijad tulid alt veski juurest juba isaga, ta oli püssimeeste vahel. Neile oli enne juba teada olnud, et isa on veski juures.

Jaan oli kodus ärkvel, aga väike Jakob aeti unest üles, tal olid seljas ööriided. Meid pandi alguses seina äärde seisma, kui nad kappe läbi otsisid. Kappidest tõmmati kõik välja põrandale ja kõik otsiti läbi. Nad otsisid midagi, aga ma ei tea, mida.

Enne oli samal moel viidud palju mehi – Uuskad, Karl ja Oskar, Ojaveer, Jürgenson. Need kadusid kõik ära. Kus nad viidi!? Keegi ei tea nendest midagi. Eks kuskil lasti maha. Kõik noored mehed ... Järjest nad kadusid. Kuulsid jälle, et see ja see on ära viidud. Aga hiljem keegi ei kuulnud temast enam midagi. Selline asi käis kogu aeg. Venelased hoidsid inimesi hirmu all ja kunagi ei teadnud, mis võib juhtuda.

Meil ei olnud kodus võid parajasti. Mina jooksin paljaste sokkide väel alla veski juurde ja tõin tüki võid sealt ära, et neile kaasa panna. Isal oli seal veski man oma toidukraam. Kui ikka oli vett ja jahvatust palju, siis isa oli kogu aeg veskil. Tal oli seal oma voodi ka. Sinna oli vana-tare ärklituba viidud. Enne see oli Metsakurul, aga pärast uusmaasaajate väljakolimist isa lõhkus selle lahti, Ta viis ärklitua ära veski juurde ja pani sinna üles – et meil siin Metsakurul ööbimisruumi vähem oleks, kuna uusmaasaajaid ju suruti vägisi sisse.

Isa ja venda ei viidud kohe Venemaale. Alguses pandi Tartu vanglasse, olid seal pool aastat. Sealt viidi edasi Tallinmasse Patarei vanglasse. Ma mäletan, et käisin veel neile Tartu vanglasse pakki viimas. Isa tahtis purukstambitud herneid saada. Muidugi sinki ja võid viisin ka neile.

Siis isa viidi Kasahstani, Karagandasse. Vend Jaan viidi Norilskisse. Seal nad olid 14 aastat mõlemad. 58ndal aastal tulid tagasi alles. Ega isal ei olnud mingit süüd. Muidugi ta oli Kaitseliidu liige. See oli ju Vene-vastane organisatsioon. Ega isa seal eriti midagi ei teinud, aga eks piisas sellest, et ta liige oli. Aga Jaan – no tal ei olnud absoluutselt mitte midagi. Ma ei teagi, mis süüdistus talle pandi, Tema sai niisama eimillegi eest.

Sugulased ja sõbrannad. Salme valges kleidis.

Me jäime kolmekesi koju värisema. Teadsime, et pole mingit võimalust juhtunud muuta või takistada. Neid oli ju enne ka viidud ja ei olnud tagasi tulnud keski. Ka 41. aastal viidud rahvast ei tulnud keegi tagasi. Meie elasime edasi hirmu all iga päev, et mis nüüd edasi saab.

Järgmine hommik me es julge emaga 14-aastast venda Jakobit üksi koju jätta. Saatsime ta ikka kooli. Nii ta siis õppis seal Vana-Otepää klassis, samal ajal kooli all keldris hoiti vangis tema isa ja vanemat venda, enne kui neid Tartu vanglasse edasi viidi.

Järgmine päev tuldi külanõukogust kirjutama üles kõik, mis talus olemas oli. Ja siis keegi seal nendest ütles: „Njah, siin ei olegi ju midagi väärtuslikku.“ No mis seal maainimesel nii väga väärtuslikku olla saab! Isegi kapp oli isa enda tehtud. Pärast üleskirjutamist hakkasid siis tulema meile inimesed, kellele oli vallast määratud saada midagi – kas siis mõni loom või pörsas või hobune. Lipikukene oli kaasas: „Välja anda sellele ja sellele see ja see asi.“ Neid lipikuid ma muidugi alles ei hoidnud. No siis andsime ära need asjad, mis seal ikka teha.

Need saajad olid siis tõenäoliselt sellised inimesed, kes olid teinud sooviavalduse, et tahavad seda ja seda saada. Kas kommunistid või kommunistide pooldajad või midagi sellist. Imelik lugu nende inimestega: kui ilma anti, siis jooksid nagu kaarnad kohale. Eks meil oli parem kah, et kraam ära viidi. Kui on juba üles kirjutatud – mis ma pean siis veel toitma seda looma. Mis ära, see ära!

Emale jäeti siis veidi maad, üks lehm ja lammas, siga ja hobune ka, samuti kanad. Kui nelja aasta pärast emale järgi tuldi, siis võeti kõik viimane ka ära. Ega mulle ei jäänud mitte kui midagi. See oli siis 1949. aastal. Onu Aleksander Aare tõi mulle siis mullika, kes tuli lüpsma varsti ja sain piima.

Seekord kraami üleskirjutajate seas oli üks Lapi Meeta. Meie kõrval elavad uusmaasaajad siis ütlesid talle, et jätke vähemalt see tiine sigagi alles, ärge pange kirja. See siga siis jäeti meile, ma sain need pörsad pärast endale.

Mis me siis emaga tegime – muudkui aga nutsime. Niimoodi elasime üks päev korraga. Värisesime.

Kui peni haugatas, siis jälle värisesime ja mõtlesime, et ei tea, mis nüüd on. See oli ikka hirmus aeg. Mõtled kogu aeg, et kas tuleb veel mõni prohmakas. Sel ajal ma siis olin rahvavaenlase tütar. Ega mind kusagile tööle ei võetud, töötasin kodus. Siis tuli külanõukogust käsk – viia aedlinnast Sihvale üks maamõõtja Roosileht, või kes ta oli. Külm ilm oli, mul kästi kasukas selga panna. Ja tee oli maru libe, hobune käis nigu uiskude peal, aga pidin viima.

Oli selline juhus, et meie kooliõpetaja Armulik saatis Jakobiga teate, et tulgu ma kooli majandusjuhatajaks. No hästi. Ma sain ainult nädal aega olla, kui tuli kaebus: „Rahvavaenlase tütar ei tohi meie lapsi õpetada!“ Ja pärast seda ma ei proovinudki enam kuskile. Aga inimene peab ju millestki elama!

Ema oli enne küüditamist paremad linad ja Eesti lipu viinud ära oma venna, Aleksander Aare juurde Karbitinnole. Pärast ema sai tolle kasti tagasi, ainult et lipp oli lahti harutatud – trikoloor oli tehtud kolmeks ribaks. Nad ei julgenud hoida lippu terves tükis. Ja seda lippu me siis ei õmmelnudki hiljem kokku tagasi.“

„Kui vangist välja saame, võtad mu tütre endale naiseks.“ November 1944

Eesti Leegioni kangelaslikust vastupanust punastele Sinimägedes ja mujal Eestis on möödas juba kuid. Punaarmee on kogu maa vallutanud ning liigub üha edasi edelasse, Berliini peale. Vallutatud Eestis on alanud Nõukogude repressiivmasina ülesehitamine. Esmajärjekorras võetakse ette rahvavaenlased – nõukogudevastane element. Sellised on Stalini korraldusel tarvis Eesti NSV-st välja juurida.

Eesti poliitiline eliit on selleks ajaks ammu maha lastud või Siberis surnud. Ohvitserkond on kas hukkunud sõjategevuse käigus, maha lastud või mädaneb GULAG-i laagrites, pillutatuna laiali Venemaa karmimates paikades, et mitte kunagi enam naasta kodumaale. Siin teatakse nende saatusest õige vähe.

Tartu KGB vanglasse nr 3 on juba kokku kogutud potentsiaalsed rahvavaenlased, kes ootavad oma järjekorda ülekuulamisele ning edasi juba välikohtu otsust. Kinni on võetud igasuguseid ametimehi, kes punastele pinnuks silmas: seal on Tartumaa taluperemehed ja muud maaomanikud, kaupmehed, politseinikud, õpetajad, veskimehed, apteekrid, metsnikud jne, jne. Proletariaadi diktatuuri heaks on tarvis maa ka neist puhastada.

Oleme vangidena koos isaga Vana-Otepää koolimaja keldris. Me ei oleks uskunud, kui keegi oleks meile too hetk ette ütelnud, mis kõik nüüd edasi saama hakkab ... Arvasime naiivselt, et kes süüdi ei ole, eks see ikka lahti saab. Ega isalgi suurt süüd olnud. Tema süüks oli talu, rehepeksumasin ja korras majapidamine. Aga et sellest midagi on, ei osanud me arvata.

Nii me ajasime seal omavahel juttu, kui äkki tuli uks lahti ja toodi veel kaks tükki sisse – kaupmehed. Üks oli kaupmees Keich, kellel oli suur ilus riidekauplus. Teine oli kaupmees Pillau, tema müütas linikuid ja nihukest pudi-padi kaupa. Jupi aja pärast toodi üks Kõiv Pillkusest ja hiljem metsnik Otsmaa samast kandist. Siis rohkem es tooda.

Hommikul kella 10-11 ajal käisid koolimajas tunnid, seal oli ka minu vend Jakob. Aga egas tema teadnu, et me seal keldris olime. Võibolla mõned õpetajad teadsid, sest sõdurid olid ümber hoone. Meid võeti keldrist välja ja konvoi viis meid jala Palupera jaama. Seal pandi rongi peale ning viidi Tartus Riia mäele, piinamiskeldritesse. Seal me olime vististi järgmise hommikuni. Sealt viidi edasi alla Tartu vanglasse. Saime isaga ühte kambrisse, mis kandis numbrit 10. No sealt siis tiriti meid kogu aeg ülekuulamisele – Riia mäele ja alla keldri tagasi. Selline ülekuulamine kestis maikuuni.

Kümnes kamber oli kuuele mehele, aga meid oli sees üle 40 mehe. Kui magasime,

siis nendes riietes, milles tuldud oli – ega magamisriideid ei olnud. Magades pidid ühe rea näod olema akna poole, teisel ukse poole, nagu silgud. Jalad olid vaheliti ja sai krõnksus hoida. Kui külje keeramine oli, siis pidi terve kamber korruga keerama. Keskel oli üks pikk pink veel, seal istusid 4-5 inimest, kes tukkusid.

Kõige hullem oli pidev õhupuudus. Õhku es ole, sa olid kogu aeg märg ja higine. Sellel oli parem, kes sai luugi juures olla. Sealt anti sööki sisse ja sel hetkel tuli värsket õhku sisse. Parask³⁶ oli ka sees, kus käidi asja ajamas, too oli ukse ees. Värsket õhku sai ka siis, kui käisime paraskit tühjendamas. Kaks meest sai minna viima ja teised said ka ukse vahelt värsket õhku. Kunagi ei saanud tünn täis, aga valvureile sai tihti öeldud, et tühjendada on vaja – nii sai natukenegi hingata. Mõnikord, kui oli hea valvur, siis lasi väljakäiku minna. See asus koridori lõpus, sinna tühjendasime ka paraskit. Nii me seal siis piinlesime.

Olime kogu aeg isaga koos. Ema oli meile kodust kaasa pannud kilo võid ja leiba. Osa kinnipeetavaid, kel toodi pakke kõvasti, vanglatoitu es söönu. Meie kohta aga kodus es teatu, kus me oleme, seetõttu meie ka pakke esialgu es saanu. Kapsalehesuppi pakuti, õhtuks kaks silku ja kolm kartulit koorega. Leiba anti hommikul, kui anti. Mehed alguses lükkasid söögi tagasi, et ei taha, ei taha. Isa mul alati ütles selle peale, et pojake, sööme ikka ära. Siis panime natuke võid sinna supile peale ja kõik sõime ära. Eks lõpus hakkasid teised ka sööma. Ja üks mõni üksik andis ka oma pakist midagi.

Minu tulevase abikaasa Saima isa Juhan Riives oli ka meiega samas kambris, oma järke ootamas. Temaga oli meil seal hea läbisaamine ja ükskord oli niisugune lugu, et Saima oli seal isale pakki toomas. Juhan näitas siis läbi vangikongi akna mulle oma tütart ja ütles nii: „Vaata, Jaan, nüüd hoolega! Kui välja saame, siis võtad mu tütre endale naiseks!“ Sel ajal ei arvanud keegi, et nii läheb, nagu läks. Aga võta näpust, Juhani sõnad läksid saatuse tahtel täppi.

Üle päeva viidi meid jalutama 10-15 minutiks, sel ajal käis kambris läbiotsimine. Väljas oli suur aed kõrgete müüridega, mille peal käis üks tibra. Mõned mehed said kusagilt rauatükke, millega sai siis habet ajada. Muidu oli nii, et läbiotsimise ajal lõigati kõik nõöbid puhtani eest ära, pükse hoidsid üleval näpuga. Kui hästi läks, leidsid mõne puupulga või tiku, mis läbi torgata.

Sauna viidi meid ka mõnikord – see oli all aias. 1941. aastal olid venelased seal samas saunas inimesi hukanud, üle saja inimese. Seinas olid veel näha kuulitäkkes. Osa olla ka kaevu uputatud. Saunas anti vett vähe, umbes liitri jagu, sai pesta natuke. Riided võeti seljast ära, väljas oli täipõrgu – selline tünn või katel, kuhu visati riided sisse ja kus siis täisid tapeti. Kel trehvas olema riietuses midagi nahast, siis kui välja võeti, olid need nagu kõplad – nondega es saa mitte midagi teha, tuli ära visata.

Nendest meestest, kes koos minuga sealt ära viidi, nendest ei tulnud keegi tagasi.

36 Väljaheitenõu.

Tartu KGB 3. vangla kamber nr 10

23. november 1944

Kriuksudes avaneb raske metallist kambriuks ja näkku paiskub lämmatav lehk. See on pesemata inimkehade, paraski ja veel millegi muu imal-hapukas segu. Esmalt tundub, et sellise leha käes pole üldse võimalik hingata ega olla – õhk on nii paks, et lõika kasvõi noaga.

“Tehke ruumi! Tõime lisa,” kõmistab valvur ning surub meid isaga kambrisse, kus on juba niigi liiga palju vange. Astuda pole kusagile, kõikjal on jalad, käed, pead ja kehad. Ruumist kostab pobisemist: “No kuram, kui palju veel siia mahub.”

“Kas nad arvavad, et siin on kummist seinad?” vastab keegi peenikese kaebliku häälega meesterahvas. “Ärge hädaldage,” ütleb keegi autoriteetsem härra sõna sekka. “Varsti saame kõik emakese Venemaa karjamaadele, kus on ruumi nii et ohohooo ... nii et küllalt saab. Kes Omski, kes Tomski oblastisse.” Selle peale jäädakse vait.

“Tulge siia seina äärde, poetage siia end maha. Ainult jalad tõmmake kronksu, meil siin hetkel on ruumiga nii nagu on.” Teemegi isaga nii, nagu öeldud, surume endid ja oma pakid sõnaka härra kõrvale.

“Kompus Jüri.” – “Lausing Karl. Ja see on minu poeg Jaan. Oleme Vana-Otepäält. Kust kandi mees ise?” – “Ma olen Alatskivi lähedalt, talumees ja politseinik. Aga näed, need siin on minu kambri-tuttavad: Pauska Lembit, õpetaja. Seal Saabre Enn ja Keerman Juhan – nad on ka talumehed. Ja see siin mul külje all Tihhumirov Gennadi. Gena.”

“Meeldiv tutvuda, härrased. Kas oma täiad ikka tööte kaasa?” küsib Gena. “Kas teil on plekkpersega või kuldpersega?” – “Mis täiad?” satun segadusse. “Meil ei ole kodus täiasid,” teatan uhkelt. – “Ah ei ole!?” rõõmustab Gena. „No selle vea parandame kohe. Siit saate need kiiresti! Veel enne, kui jõuate öelda *püöreä ruokapöütä*.” Kambrist kostab selle peale mõminat ja naerukihinat läbisegi.

Kuigi kamber on mõeldud kuuele, kõige rohkem kaheksale vangile, on siia sisse topitud mitukümmend meest. Kõik räägitav on kõigile kuulda.

“Eilse päevaga surmasin enda keha pealt 141 täid. Kas said aru? See on rekord, ma ütlen sulle. Rekord! Eks katsu üle lüüa, poiss,” praalib Gena. Olen hämmingus. See jutt tundub küll hooplemisena. Gena paistab pisut peast soe olevat.

Isa aga ei lase täia-jutust ennast häirida: “Kui ma veel tsaari ajal velskrina aega teenisin, siis me õhtuti muud ei teinud, kui tapsime täiasid ja tagusime kaarte. Küll seal olid paksud täiad – hää sööma peal. Neist üritati igat moodi lahti saada – küll kuumaga, küll määrdega. Aga miski es aita!”

“Siin saab ka sauna,” teatab Kompus. “Iga paari nädala tagant tehakse sauna.” Gena vastab irvitades: “Jajah, sauna jah! Siin on säherdune hea sauna, et kohale lähed ise, aga välja juba käru sees.”

“Ah ära aja poisile jama,” hurjutab Kompus.

“Mis mõttes käru sees?” ei saa ma asjast aru.

“Vaata ses mõttes, poja, et sein on puha kuuliauke täis, sest need kuulid, mis mööda lähevad, need teevad ikka palkide sisse augud. Aga küll sa ise näed, kui sauna läheme.”

“Tibladel on kuulid otsakorral,” pistab keegi vahele. “Ei neil jagu tina meiesuguste jaoks. Nad paugutavad ikka seal Saksamaal, Punaarmee olla juba Varssavi ära võtnud ning suunaga Berliini peale.”

“No küllap nad saavad ikka seal tina vastu ka,” ütleb peenikese häälega mees. “Ega sakslane papist poiss ole.” – “On, mis nad on, kuid Hitleri päevad on loetud,” lausub keegi kolmas. “*Hitler ist kaputt.*³⁷ Ja meie nüüd takkaotsa.” Keegi ohkab.

Peagi saabub õhtuse lobi aeg. Luugist lükatakse sisse anumad, kus on kaks silku ja kolm koorega kartulit. “Ah siis selline õhtusöök,” jõuan lausuda, mille peale isa kostab: “Sööd ära ja oled tänulik, et sedagi antakse.”

Paljud kambris lükkavad oma uhkuses pakutava söögi tagasi. Neil on endal paremat toitu, sest naised-lapsed hoolitsevad ja saadavad ülepäeviti pakke toidukraamiga. Eks ole ju teada kodustele, mis toit seal vanglas olla saab. Meil on ka kodust toidupakk kaasas, kuid esialgu jätame selle varuks ja sööme kõik pakutava vanglaloobi ära.

„Hallis majas“ asuva KGB kongide muuseumi ülekuulamistuba.

37 Hitler on omadega läbi (saksa k).

Ülekuulamine

29. november 1944

Öösiti üritame magada nii, et mehed on kahes reas maas, jalad koos ja pead eraldi. Külje keeramine käib käskluse peale, kõik üheskoos. Siin on juba välja kujunenud ajad ja kord külje keeramiseks. Esialgu on see väga ebamugav ja harjumatu, kuid hiljem saab uni võitu ja magan nii kui ei midagi.

Järgmine hommik ärkab kogu kamber selle peale, et uks tõmmatakse hooga lahti, sisse visatakse Pauska Lembit, kes on kogu öö kestnud ülekuulamise käigus nii läbi klobitud, et teda ei tunneks ta lihane ema ka praegu ära. Ajaloo- ja sõjalise kasvatuse õpetaja Pauska ei seisa jalul ning ta jääb lebama sinna, kuhu visati. Kaaslased tõstavad talle plekktopsi veega huulile ja panevad midagi pea alla. Aeg-ajalt on kuulda ta vaikseid oigeid ja sonimist: "Aitab juba, aitab, mind te ei murra, no aitab ... Tapke või ära, kuradi okupandid ... kui kaua veel, kaabakad."

Pauska olevat sirgjooneline, põhimõttekindel mees, kes ei kannata valet ja silmakirja. Nõnda teavad kaasvängid rääkida. Õpetajana olevat tal kolleegide seas kõrge autoriteet, sest ta on korruga nii teoreetik kui ka praktik – andis koolis sõjalist kasvatust ja on ka ise Vabadussõjas osalenud. Hiljem oli vapside partei aktiivne tegelane. Mees, kes ei salli valskust ega salatsemist ning on valmis igas olukorras oma põhimõtete eest seisma.

"Ju ta jäi seal ülekuulamisel enda juurde ning hakkas uurijale vastu rääkima. Sellist asja siin ei sallita," sosistab Gena mulle. "Kui sa lähed sisse, ole alandlik ja kõigega nõus, mis öeldakse. Ära aja oma süüd tagasi."

"Kuidas nii, kõigega nõus?" – "Just nii, kõigega nõus. Kui võtad süü omaks, saad kergema karistuse. See on põhireegel. Kõik, mis neil teada on, seda ära eitama hakka. Mis nad sult lisaks pärivad, seda sa ei pruugi teada ... no ei mäleta. Kas saad aru?" Noogutan vastuseks.

M i n a j a ü l e k u u l a m i s e l e !? See tundub kuidagi arusaamatu ja mõttetu. Mida seal on minust üle kuulata? Ma ei olegi ju midagi näinud ega kusagil käinud peale Loodi veski, kooli ja leeri.

Uks läheb lahti ja kõlab valvuri käsklus: "Lausing Jaan, ülekuulamisele!" Elektri-
löök läbib mu keha varvastest juusteotsteni. Otsin isa silmi – ta vaatab mind tõsise näoga, noogutab ja saadab mind pilguga. Astun üle meeste, mulle tehakse ruumi, kuni olengi kambri väljas. Koridori värske õhk tabab mind ootamatult ning tõmbab jalust nõrgaks. Valgus on ere ja pimestab silmi. Kui astume tänavale, ei näe ma esialgu mitte midagi. Olen juba üsna rabatud veel enne, kui mind pannakse sõidukisse, mis ülekuulamisele viib.

Teed halli majja ma ei mäleta. Olen kui udu sees ega saa midagi aru ümbritsevast. Ärevus ja hirm aina suureneb. Mida nad must tahavad? Kas hakkavad peksma

samuti nagu Pauska Lembitut? Süüd mul mingisugust ju ei ole. Ei ole ma teinud midagi halba sellele punasele võimule. Ei ole ma ka teisi üles ärgitanud, ma ei teagi neist asjust midagi! Saksa võimuga koostöö oli meile ju pealesunnitud – mis sa teed, kui sõjamehed sõidavad taluhoovi sisse, ikka ju täidad nende soovid. Põhiliselt olen ma tegelenud talu asjadega ning käinud tüdrukuid vaatamas – ega nad seda ju ometi mulle süüks panna saa ... Arusaamatu.

Pidurikrigin lõpetab selle piinlemise. Sõit ei olnud pikk. Juba olengi autost väljas, kaks püssimeest – ei saagi aru, kas eesti päritolu või mujalt toodud sõdurid – hoiaavad mind küünardest ning suunavad uksest sisse ja seejärel koridori lõppu. Hämar ja kitsas on siin. Vasakut kätt on väike kamber. Siin ei ole nii hämar, kui oli koridoris. Kambris on koguni väike aken ja läbi ruumi läheb mingi toru – ei saagi aru, on see veetoru või mis ta on. Keset tuba on väike laud. Rohkem siia midagi ei mahukski. Laua ümber on ainult kolm tooli. Ruumis lõhnab tubaka suitsetamise järele.

Mind kästakse istuda. Üks saatjatest lahkub, teine jääb ukse juurde seisma. Ta ei tee mingisugustki häält ega katset minuga suhelda. Vaikus. Vahest kümme-konnanu minuti pärast kostub koridorist samme. Uks avaneb ja sisse astub, ei ... hoopis venib keskeas seltsimees, seljas päevinäinud ohvitserikuub. Tal on kaenla all kulunud nahast papka. Tema järel tuleb ruumi kõhetu prillidega naisterahvas, kes kõnnib kuidagi kangelt. Mul kästakse püsti tõusta. Seltsimees on ilmselgelt väsinud, väga ükskõikse ja eemaloleva näoga. Korra ta vaatab mulle otsa ja tema pilk teravneb hetkeks ... et siis jälle kohe hajuda. Ta viipab sõnatult toolile, mispeale sõdur käsib mul istuda.

„Можете идти,“³⁸ ütleb seltsimees valvuritele, mispeale nood lahkuvad ja sulgevad ukse. „Вы говорите по-русски?“³⁹ pöördub ta nüüd aeglaselt oma resigneerunud pilguga minu poole. Raputan pead. Seltsimees ohkab: „Очередной эстонец ... Сколько таких я должен еще видеть?“⁴⁰

„Приступим ...“⁴¹ venitab ta naisterahva poole, mille peale too kõhatab ning hakkab rääkima. „Khkhmm ... Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadi erivolitusega viib ülekuulamist läbi uurija Ratškov,“ ütleb ta. „Ta esitab küsimusi vene keeles, mina tõlgin küsimused eesti keelde ja siis vastuse omakorda talle vene keelde. Minu nimi on Peterson Malle.“ Ta noogutab ülekuulajale.

Too võtab papkast blanketi ja sullea ning hakkab kirjutama. Kuna ta istub nii lähedal, siis ma näen küllalt hästi, mida ta kirjutab. “Nimi?” – “Lausing Jaan.” – “Sünnikuupäev ja koht?” – “1923, 17. aprill. Loodi talu, Otepää vald, Tartumaa.” Märkan, et seltsimees uurija kuupäevast väga ei hooli – paneb kirja ainult aastaarvu.

“Rahvus ja mis riigi kodanik?” – “Eestlane, Eesti Vabariigi kodanik.” – “Hmm,

38 Võite minna (vene k).

39 Kas te räägite vene keelt? (vene k)

40 Järjekordne eestlane ... Kui palju ma selliseid veel nägema pean? (vene k)

41 Alustame (vene k).

sellist riiki ei eksisteeri. Sa, poiss, ei ole sellest veel kuulnud? Kas ei ole kuulnud või?” tänitab ülekuulaja ning kirjutab kodakondsuse reale rasvaselt: “ENSV.”

Agas mul ei ole punaste passigi, mõtlen ma. Mis ENSV kodanik ma selline olen – passigi ei ole jõutud välja anda. Agas enne kui ma selles osas protesteerima jõuan hakata, kõlab juba järgmine küsimus: “Millega vanemad tegelevad?” – “Nad on talupidajad.”

“Millega ise tegelete?” – “Olen ka talupidaja. Veski peal.” – “Veskimees?” aktiviiseerub korraks seltsimees Ratskov. – “Jah, veskimees.” – “Väga hea,” mõmised uurija rahulolevalt ja täidab ankeeti.

“Lähedaste pereliikmete nimed, sünniaastad ja millega nad tegelevad?” – “Isa Karl Lausing, 1885, ema Liine Lausing, 1886, vend Jakob Lausing, 1931, õde Salme Lausing, 1925. Elavad Loodi talus ja tegelevad talupidamisega.”

“Kus te osalesite sõjas ja kus praegu arvel olete?” – “Ma ei ole sõjas käinud.” – “Kuidas ...?” – “Ei ole käinud.” – “Kuidas see võimalik on?! Rääkige mulle sellest,” erutub uurija, kuid siis jälle rahuneb ja ütleb: “No hea küll, hiljem,” ja kirjutab endale midagi märkmepaberi peale.

“Kas olete osalenud sõjalistes organisatsioonides, grupeeringutes või mässudes?” – “Sõjalistes organisatsioonides ja grupeeringutes ma osalenud ei ole. Mässudes ka mitte.” – “Kas olete kindel?” Uurija vaatab mulle teraselt otsa.

“Ei ole osalenud.” – “Agas kuidas on sõjalis-fašistliku organisatsiooniga Omakaitse? Selle liige te ju ometi olete?” Must käib surin läbi. “Jah, mis sellest? See on maa-rahva kaitseks loodud organisatsioon, sõja ajal,” hakkab seletama. “Ja sel pole midagi pistmist faš...”

“Aitab!” kärgatab uurija käega žestikuleerides. Jään vaht. “Niisiis, olete sõjalis-fašistliku organisatsiooni Omakaitse liige,” venitab uurija ankeeti täiendades. “Selgeselge ... Nii, pange nüüd siia ankeedile oma allkiri, mõlemale lehele.”

Taalised ülekuulamised kestsid kuni 10. maini, mil meile teatati, et tuleb kohus. Viidi meid alla miilitsaosakonda, kus kohut nagu es olegi. Oli justkui troika, kes luges ette otsuse ja käskis alla kirjutada. No kuidas sa ei kirjuta siis alla!? Sa oled nii ära surutud seal, et pole midagi teha. Kutsuti järjekorras sinna kõrvalruumi, loeti lihtsalt ette, kes kui palju sai. Kui isa tagasi tuli, ütles mulle: “Mina sain küll kümme, agas sa vast saad päris lahti.”

Käisin siis kah ja tuln tagasi, kõik olid uudishimulikud: “Kui palju said?” – “Viisteist pluss viis.” See oli ju nagu pool naljaasi – inimesel mingit süüd ei olnud, agas anti 15 aastat sunnitööd pluss viis asumisel. Minul es ole mitte midagi hinge peal, isal es ole ka. No temal oli talu ja metsa ja maad ja ta oli ka Kaitseliidus, mina ei olnud seal kah.

Ülekuulamiste ajal uurija ütles ära, kes pealekaebajad olid. Üks oli Lange Aleksander ja teine Puurits Villem. Langet ma tundsin, see tahtis kindlasti meie veskit saada. Teist ma ei teadnud, agas üks ta kommunist oli.

Saima isa Juhan sai viis pluss viis aastat. Asumisele saadeti Krasnojarski krais-
se. Seejärel läks ka Saima koos emaga Omskist talle sinna järele. Põhja poole lubati
minna, muuta oma kohta, aga lõuna poole mitte. Omskis olla Saima sõnul olnud
hästi palju eestlasi.

Pärast kohut viidi meid juba teise kambrisse, kus olid süüdimõistetud. Seal paari
päeva pärast viidi tappi. Sain seal tuttavaks doktor Paul Holvandusega, kes oli Tartu
polikliiniku juhataja. Temale toodi kõvasti pakke järgi, ma aitasin tal neid kanda. Kui
me üle Toomemäe läksime, siis kõik oli väga ilus roheline. Loodus oli nii ilus ja õhk
hea värske – väljas me ju polnud käia saanud. Mäletan, et vahtralehed olid suured ja
rohelised.

Tartus hallis majas, ma pean sulle näitama, poja, seal on need kambrid alles...
Ma tahan sulle näidata kambrit, kus mind üle kuulati. Kui sisse lähed, kohe lõppu ja
vasakut kätt. Toru läks läbi ja seal oli üks aken ...

KGB kongide muuseum.

Sõit külma põrgusse

Mai 1945

Meid viidi üle Toomemäe raudteejaama. Seal pandi tapivagunitesse, kus olid trellitatud kongid. Olime jällegi isaga koos, aga Holvandus jäi teise kongi. Üks tema pakk jäi minu kätte kuidagi. Kongis hakkas üks vargapoiss-kriminaal, kes oli vist väga näljane, seda pakki lõhkuma. Ma ütlesin talle, et minu pakk on, aga ikkagi tikkus ligi. Rüseleda seal ei tohtinud, muidu said valvuri käest kohe siraka üle selja. Ma siis hammustasin teda käest nii kõvasti, et veri voolas. Siis jättis mu paki rahule.

Viidi meid Tallinna, kus laaditi maha ja viidi patareivanglasse. Seal sai juba küll lahedalt magada ja ruumi oli rohkem. Olime isaga ühes kambris, nii umbes nädalapäevad. Siis hõigati mõned välja – nooremad mehed – ja viidi tappi. Isa jäi must sinna maha. Laaditi meid loomavagunite peale ja algas sõit üle Peterburi Venemaa avaruste poole. Sõitsime teadmata suunas. Peatustes klopiti vaguneid, et poleks kuskilt läbi lõigatud. Meie vagunis es lõigatu, aga teistes küll. Vahel oli juhuseid, kui rong peeti kinni ja hakati tulistama – mõned vangid olid tagumistes vagunites lauad läbi lõiganud ja hüppasid välja. Seda ei tea, kas nad kätte saadi või ei.

Viidi meid Molotovskisse, natuke Arhangelskist lõunasse, nii 40 kilomeetrit. Seal oli karantiinilaager. Selles linnas olid tänavad tehtud palkidest, nagu sillad. Jõudsimme suure traataia juurde, kus oli näha saksa sõjavange töötamas. Oli tohutu suur barakk, nagu meil kaarhall, nelja-viiekordsed narid sees, spetsiaalselt vangide jaoks tehtud. Aga muidu oli ilus aeg – juuli lõpp. Ei olnud väga häda, süüa ka anti mingit lobi. Olime seal nõndaviisi karantiinis kaks nädalat, siis hakati laeva peale viima.

Suure aluse nimi oli “Arhangelsk”. Meid viidi laeva peale kahekaupa. Ja siis viis tükki ootasid oma järke, põlvili maas. Meid koheldi ikka kui sunnitöölisi, orje. Laeval oli mitu trümmi ja igas tohutult palju vange, meie trümmis vast tuhat. See oli D-trümm ja minu number oli D78. Läks siis edasi sõit teadmata suunas, ega keegi es tea, kuhu minnakse. Sõidu ajal kuulsime plahvatusi – need olid liikuvad miinid. Jutud käisid ja loodeti, et läheb hästi ja meid päästetakse ikka ära. Siis tuli torm. Inimesi trümmist välja ei lastud. All oli suur tünn, kus asjal käidi, aga too sai täis. Tavaliselt tõsteti seda üles ja tühjendati. Osa inimesi jäid tormi ajal merehaigeks. Vett anti, söögiks leiba ja soolakala – kes sai, kes ei saanud. Veega oli nii, et esimesed said ja kaugemale ei jõudnudki. Joogijanu oli väga suur. Janu kustutada sai nii, et panid käe vastu laevakeret, mis higistas, ja nii sai peo pealt vett lakkuda.

Olime Holvandusega koos, kõrvu nari peal. Seal olid veel Maremäe, Lindrop ja teised. Aga pätid käisid kogu aeg laevas ringi ja varastasid paremaid saapaid ning riideid, mis viidi üles konvoile. Ju nad siis said nende käest midagi vastutasuks. Holvandus oli arst – kui keegi jäi haigeks, siis kutsuti tema kui trümmiarst laevaluugi juurde. Talle töid pätid asjad tagasi ja tänu arstiks olemisele oli ta tehtud mees.

Mehed leidsid laevast ühe suure paagi, mis pidi olema mageveepaak. Leiti siis üks rauatükk ja kõik, kes seal ümberringi olid, pidid järjekorras sealt paagist tulevat toru nühkima. Nühkisime, nühkisime, kuni hakkaski vesi jooksuma. Sealt saigi siis meiepoolne trümmiots juua. Vesi oli natuke nagu surve all ja sisises. Sellega tekkis mure, et sisemine on kuulda. Mul olid aga jalas sõjaväekirsad ja jalarätid. Võtsin siis ühe räti ära ja sidusime selle ümber toru. Nii me seal joomas käisime ja minu jalarätt jäigi sinna, on võibolla tänase päevani seal.

Sõitsime 13 päeva, mehed jäid merehaigeks ja tegid ennast täis. Trümmi põhjas loksus juba sitt ja kusi, kuni jõudsim Dudinkasse. Laev oli aga nii suur, et sadamasse ei mahtunud, jäi jõe peale ankrusse. Jenissei on seal nõnda lai, et teist äärt ei näe. Inimesi laaditi siis ühe parvlaeva peale ja veeti kaldale. Kaldal oli üks traataed, mille ees kraav ja põhjas voolas vesi. Mehed, kes olid janus, kargasid siis kohe kraavi vett lürpima. No mina ja meie otsa mehed küll nii janus ei olnud.

Aeti meid siis aeda sisse, kus olime mitu päeva. Hakati aeda vett vedama, aga nii kui vanker sisse tuli, aeti ta suures janus ümber, nii et keegi es saanu midagi. Seejärel vanamees läks vankriga uue vee järele ja siis lasti kolme-nelja kaupa väljapoole aeda konvoi saatel jooma. Selline jootmine kestis kaua. Kui mina välja sain, es tahagi juua. Aga nägu läks mul kärna, kuna see õhk oli trümmis väga halb olnud. Paljudel teistel samuti.

Paari päeva pärast hakati meid viima Norilskisse mööda kitsarööpalist raudteed, kus olid väikesed ilma porteta vagunid. Konvoi oli iga vaguni otsa peal ja taga. Pandi meid lamama vagunite peale ja laeti maha enne Norilskit lennujaamas. Seal nägime traataeda, mille sees ehitati barakke ...

Paul Holvanduse palvekiri võimudele 1954

Paul Holvandus sündis 26. juulil 1915 Vastseliinas Võrumaal. Arreteerimise hetkel 1944. aasta detsembris oli ta Tartu polikliiniku juhataja. Paul lõpetas Hugo Treffneri Gümnaasiumi 1935. aasta lennus. Aastatel 1939–1940 kuulus Kaitseliitu. 27. augustil 1941 välja antud isikutunnistusel (Personalalausweis⁴²) seisab, et Paul Holvandus on Tartu Ülikooli arstiteaduskonna üliõpilane. 7. detsembril 1944 väljastati talle Eesti NSV Punase Risti Seltsi liikmekaart.

Holvandus arreteeriti 1944. aasta detsembris „kontrarevolutsioonilise agitatsiooni“ eest. Tema KGB toimikus süüdistatakse teda „kommunistide laimamises ning viha ja solvangute väljendamises kommunistide aadressil“. Süüdistuse kohaselt „1944. aasta novembri alguses toimunud polikliiniku üldisel koosolekul, kui arutati Oktoobrirevolutsiooni 27nda aastapäeva tähistamist ning pandi ette kutsuda pidustustele kaks ohvitseri sõjaväeosast, Holvandus kategooriliselt keeldus kutsuda kedagi teist peale „omade“, pidades sellega silmas eestlasi. Süüdistuse kohaselt teatanud Holvandus, et „tema venelastega ühes lauas kunagi istuma ei hakka“.

Sõjatribunali otsusega 10. maist 1945 määrati talle karistuseks kümme aastat vabadusekaotust ning kodanikuõiguste äravõtt viieks aastaks ühes varanduse konfiskeerimisega. Holvandus veetis Norilskis kaheksa aastat ning pääses külmalt maalt 1953. aasta märtsis kohe pärast Stalini surma.

Jõudnud tagasi Eestisse, kirjutab Paul Holvandus 23. oktoobril 1954 palvekirja ENSV ülemprokurörile sooviga tema asi ümber vaadata, ära muuta ning saada tagasi kodanikuõigused, mis olid vajalikud arstina tegutsemiseks. Loeme tema kirjast järgmist:

„10. mail 1945. a. mõisteti mind ENSV NKVD sõjavägede sõjaväetribunali istungil Tartus „VNFSV“ kriminaalkodeksi par. 58 p.10 lõik II alusel vabaduse kaotamisele 10 aastaks ja kodanikuõiguste kaotamisele 5 aastaks ühes varanduse konfiskeerimisega. Karistuse kandsin Krasnojarski kraisis NSVL Siseministeeriumi Norilski töölaagris, kust 22. märtsil 1953. aastal tööpäevade arvestamise alusel vabanessin ja käesoleva aasta augusti kuus ENSV-sse jõudsin.

Olles 1944. aastal pärast fašistliku okupatsiooni lõppemist Tartu linna Polikliiniku juhataja, andis kod. Raja, kes töötas minule alluvas polikliinikus majandusjuhatajana, julgeolekuorganitele minu kohta avalduse, kus süüdistas mind rahvuslikus diskriminatsioonis ja nõukogudevastases agitatsioonis.

/.../

Suurteks Oktoobripühadeks töötas Tartu Polikliinik täie koormatusega. Fašistide

42 Saksa okupatsiooni ajal kehtinud isikutunnistus.

poolt löödud haavad olid ravitud. Selle võidu märkimiseks otsustasid teenistujad korraldada peo, kuhu paluti külalistena teenistujate poolt valitud kodanikud. Oli otsustatud isiklike sõpru mitte kaasa võtta. Päev enne pidu tuli minu juurde teenistujate delegatsioon avaldusega, et kod. Raja soovib peole tuua oma sõpra, Punaarmee majorit. Ühtlasi avaldas teenistujate delegatsioon, et kod. Raja ja eelpoolmainitud major tihti ööseti polikliinikus purjutavat ja purjuspäi naisvalvepersonalile rahu ei andvat. Peo hea korradamineku huvides paluvad nad mind seda takistada. Tõstsin selle küsimuse üles samal päeval teenistujate üldkoosolekul, kus teenistujad ühel häälel kod. Raja't kritiseerisid ja ta soovi tagasi lükkasid. Vastaval koosolekul ütlesin mina, et ma ei taha ka sellise juudiga, nagu see major, ühe laua taga istuda, kes sõja ajal tegutseb tagalas joomingutega ja naiste kimbutamisega. Neid minu sõnu tõlgendas kod. Raja, nagu ei tahaks mina istuda ühe laua taga nõukogude kodaniku juudiga, kes kuulus austatavatesse Punaarmee ridadesse... Kod. Raja jõi enese peo ajal niivõrd purju, et ma pidin ta üldsuse huvides ja rahu säilitamiseks üksikusse kabinetti lukustama.

/.../

1944. a. detsembri kuu alul kontrollis Tartu linna Täitevkomitee öösel linna asutisi, nende hulgas ka polikliinikut, kus ta leidis registratuuri, kantselei, ja ühissöökla ukсед avatud ning kus parajasti käis purjutamine. Minu käest nõuti väärnähte kohta seletust, süüdlase selgitamist ja selle karistamist. Valvekorra personalilt sain teada, et süüdi oli kod. Raja, kes korraldas polikliiniku ruumides oma järjekordset joomingut. Vallandasin kod. Raja töölt. ... Pärast vallandamist andis kod. Raja minu kohta avalduse.

/.../

Sündisin kehva ühehobusetalu rentniku pojana, kelle peres oli neli poega. Koolis käies olin lakas korteris, kuna suvel teenisin kulakuid, et saada edasiõppimiseks raha. Helgema õppeaastana jäi mulle meelde esimene nõukogude aasta Eestis, mil ma sain stipendiumi ja mil mu isale anti kauaoodatud ja igatsetud eluaegne maaharimise õigus, mil tema töövili ja higi ei läinud enam teise isiku taskusse.

Selle õnneaasta katkestas julm fašistlik okupatsioon. Mu vanem vend Valter, kes oli Ropka valla Täitevkomitee esimehe abi, oli kaks korda mahalaskmisel ja lõpuks elu päästmiseks pidi kodumaalt põgenema. Minu noorema venna Kuuno hukkasid fašistid, kuna ta hoidis kõrvale nende mobilisatsioonist. Vend Eduardi fašistide kiiusist päästmiseks tuli teda kaks korda opereerida. Samuti hoidusin ma ise fašistide mobilisatsioonist. Keegi meist ei kuulunud kodanlikku omakaitseesse.

Okupatsiooni alates jätkasin ma oma õpinguid Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas, mille viimase kursuse lõpetasin 1944. a. Päästsin fašistlikust mobilisatsioonist oma eluga riskides mitmed Eesti noored, nagu Elmar Nõgis'e, Albert Liiv'i ja teised, kutsudes neil esile langetõve hoid haiglas, kuhu fašistid neid panid uurimisele ja kuhu ma salamahti sisse hiilisin.

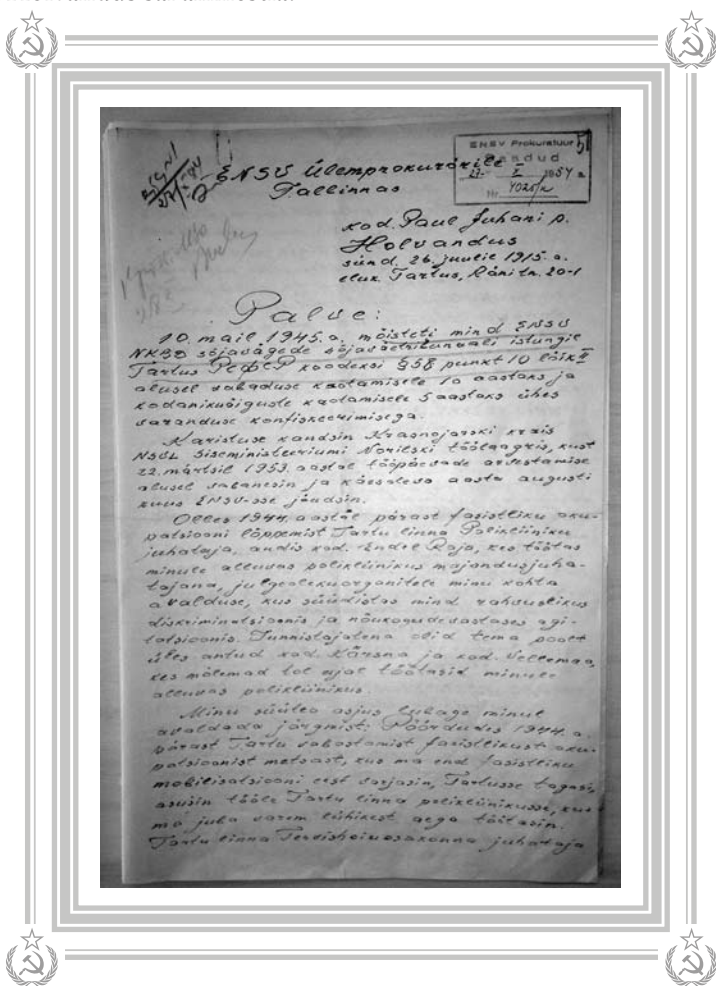
/.../

Kümme aastat kaugel põhjas andsid mulle aega oma rumaluse üle järelemõtlemiseks ja seal õppisin ma tundma ja armastama oma Suurt Kodumaad ja tema rahvaid.

Nüüd on mul ainult üks soov – anda kogu oma energia ja teadmised oma Suure Kodumaa ja tema rahvaste teenistusse. Kuid mind takistab ja minu hingel lasub koormana teadmine, et ma olen avalikust elust välja lülitatud, et ma pean silmad kaaskodanikkude ees maha lööma, kui nendega mitteüheväärtuslik inimene.

Palun Teid sm. Ülemprokurör, minu asi uuesti läbi vaadata, ja ümber otsustada, nõnda et ma langeksin amnestia alla ja saaksin kodanikuõigused tagasi, et võiksin Tartu Ülikooli arstiteaduskonna juures riigieksamid sooritada ja nõukogude arstina oma kümneaastase praktika teadmised ja kogemused Nõukogude Kodumaa ja rahvaste heaolu ja edasise õitsengu teenistusse rakendada.⁴³

Palvekiri võeti arvesse. 2. oktoobril 1956 peetud istungil otsustas Balti sõjaväeringkonna sõjatribunal võtta arvesse peaprokuröri protest: isegi kui süüdistatav ütles neid asju, milles teda süüdistati, siis oli see alatu tegu, kuid sellest ei piisa, et täita esitatud süüdistuse koosseisu. Prokuröri protest rahuldati, muutes ära 1945. aasta 10. mai kohtuotsus. Paul Holvandus sai amnestia.

Paul Holvanduse palvekiri ENSV ülemprokurörile.

Juhan ja Adele Riives

Jaan Lausingu tulevane abikaasa ja minu vanaema Saima oli Juhan ja Adele Riivese tütar. Juhan sündis 24. juunil 1901. aastal Tartumaal ja sai seal kuus klassi haridust. Ta võttis 1930. aastal naiseks Adele Lusti, kes oli selleks ajaks Tenso talu omanik. Juhanist sai peremees tolles Vana-Kuuste Uniküla talus, mis oli heal majanduslikul järjel.

Minu vana-vanaisa Juhan Riives oleval olnud väarikas, sirge selja ja rühiga, haritud ja intelligentne, ilus mees. Varasemalt oli tema nimi Johannes, kuid 1936. aastal muutis ta selle ise ära Juhaniks. Kas põhjuseks võis olla Tartus tegutsenud kuulus nimekaimust arst – Johannes Riives, seda kindlalt ei saa väita. Seega esineb dokumentides mõlemat nimekuju.

Ta oli suure Tenso talu peremees ning töötas kolmekümnendatel Kindlustus-aktsiaseltsi Eesti Lloyd esindajana Kuustes, Tartumaal. Kuna Tenso talu peale oli võetud korralik laen, siis oli peres iga sent arvel, et laenu tagasi maksta. Tütar Saima sõnul saigi talu laen tasutud vahetult enne Nõukogude okupatsiooni 1939. aastaks.

Juhan oli pärit suurest perest: Karl Eduard Rivisel (28.04.1867–1.11.1945) ja Leena Borkmanil (8.02.1874–20.11.1938) sündis lisaks temale veel seitse last, kellest kaks küll surid enne täisikka jõudmist. Mingil põhjusel Juhan isatalu ei pärinud ning ta naitus 1930. aastal Adele Lustiga, kellele kuulus Haaslaval korralik, pea 70-hektariline Tenso talu. Juba järgmisel, 1931. aastal sündis neile nende ainuke laps, minu vanaema Saima.

Tütrel sõnul hoidis isa teda nagu oma silmatera ning tõi talle kõik loomad, mida

Noorpaar Juhan Riives ja Adele Lust.

tütar iganes tahtis. Nii oli Saimal lausa oma hobune, nimeks Maks. Samal ajal oli isa olnud karm ja konkreetne, nii et tütar harjus maast madalast tegema paljusid talu- töid ning hoolitses loomade eest ja talitas neid.

Juhan oli ilus mees, kes pani rõhku oma välimusele. Mäletan Taadut korduvalt rääkimas lugu sellest, kuidas ükskord oldi ühiselt kuhugi külla minemas, kuid Juhan viivitas minekuga ja hoidis teisi kinni, kuna tal olid jäänud küüned lõikamata – sellisest peenutsemisest talumehe hingega Jaan aru ei saanud!

1944. aasta detsembris Juhan arreteeriti ning teda kuulati üle Tartus Hallis majas. Juhani ülekuulamine venis aga tavalult pikaks, nii et “süüdistus” esitati talle alles 1946. aasta oktoobris ning lõppotsus tema süüdimõistmise kohta tehti alles 20. augustil 1947. Seega kestis tema eeluurimine kaks aastat ja kolm kuud. Võrdluseks: Jaani ja tema isa Karli eeluurimine kestis ligi kuus kuud.

Pika eeluurimise põhjuseks tundub olevat asjaolu, et Juhan ei olnud nõus en- nast valekaebuste peale süüdi tunnistama. Tegelikult ei olnudki organitel talle mi- dagi süüks panna. Nii tuli neil materjali veel ja veel juurde “koguda”. Juhani NKVD ülekuulamistoimikust leiabki lausa 12 pealekaebaja-tunnistaja ütlused. Praktiliselt tähendas see seda, et kõik inimesed, kes vähegi Vana-Kuustest leiti, kel võis olla mi- dagi öelda Juhan Riivese kohta, kohtusaali veeti ja ütlusi andma pandi.

1956. aasta 20. detsembril, veel Siberis olles, kirjutas Juhan Riives Nõukogude Liidu peaprokurörile järgmise sisuga avalduse:

“Mina, Juhan Eduardi poeg Riives, rahvuselt eestlane, sündisin 1901. aasta 24. juunil Eestis, Kambja vallas. Ametilt olen põlluharija. Abiellusin 1930. aastal Adeele Juhani tütar Lustiga, kes omas talu Tartumaal Kuuste vallas – Tenso talu. Pärast temaga abiel- lumist tegelesin talupidamisega kuni 1944. aasta detsembrini. 1. detsembril 1944. mind arreteeriti, esitades süüdistuse par. 58’19-ii alusel. Minu asja arutati erakorralises istun- gil aprillis 1947 ning otsustati saata 5 aastaks sunnitöölaagrisse, ilma poliitiliste õiguste äravõtmiseta ning ilma asumisele saatmiseta. Süüdistuse põhjus seisnes järgnevas: keegi Peeduson Davet soovis endale saada minu talukohta (selle talu tegelik omanik oli minu naine), mistõttu ta kirjutas minu kohta valekaebuse justkui mina oleks okupatsiooni ajal abistanud sakslasi, seisnud vahis ning viinud läbi tema arreteerimist. Uurimise käigus andsid tunnistusi paljud ümbruskonnas elavad maaomanikud, kes ei kinnitanud Peedu- soni ning tema poolt äraostetute valetunnistusi. Tunnistajate vastandamisel ma ei kinni- tanud Peedusoni tunnistusi ning ütlesin, et mul on temaga isiklikud tülid, mis puudutab kruntide piiriküsimusi.

Minu uurimine venis 2 aasta ja 3 kuu pikkuseks vangistuseks Tartu vanglas, sest et ma ei tunnistanud ennast süüdi ja lõppude lõpuks anti asja uurimine üle erakorralisele istungile.

Käesoleva avaldusega nõuan minu asja ümbervaatamist ning täielikku rehabiliteeri- mist. Palun Teid tungivalt minu palvest mitte keelduda.”

Enda rehabiliteerimist Juhan ära oodata ei jõudnud. Küll aga anti kätte passid ning nad saabusid tagasi kodumaale 1959. aastal.

Lähemal ajal tuleb suur sõit ... 1949.

Jaani abikaasa Saima meenutab: "Kodus ei räägitud äraviimistest midagi. Ma ei teadnud midagi, enne kui viimine tuli. Me käisime koos sõbranna Viigiga kaardipanija juures Õnne tänaval Tartus. Täiesti nõia moodi mutike oli. Ta pani kaarte ja ütleski, et lähemal ajal tuleb suur sõit.

„Sõidate kaugemale. Elu saab seal küllaltki raske olema, hea hulk aastaid peate seal elama. Ja tulete siis tagasi. Kui te olete juba vanem, juba aastates, siis olete korralikult elus, nii nagu peab.“ Ja veel ütles toda, et kõik võetakse ära, tehakse paljaks. Väga õieti ütles!

Ta ennustas veel, et abiellun ja saan kolm last. Ainult see ei läind täide, et ma pidin teist korda abielluma.

Isa viidi mul ära 1944. aasta detsembris. Viisime pakke talle Tartu vangimajja. Viis aastat olime isa nägemata. Kirju saatsime talle hiljem, siis kui ta Irkutskis oli. Isaga ühes oli üks Eesti arst, Heino Lakao, too kirjutas mulle hiljem. Ta oli minust koguni pildi maalinud. Isa ütles, et too arst tahaks mind üles otsida ja kohtuda. Aga isa nagu ei soosinud seda. Oleks pidanud pärast uurima, kus ta jäi.

Siis 1946. aasta jaanuaris tõsteti meid emaga kodunt välja. Lõhuti uks lahti, tõsteti välja ja kõik. Sauna läksime siis elama. See oli vist kõige hullem, ma mõtlen, hullem veel kui Siber. Moraalselt laastav.

Külanõukogule oli vaja korterit. Seal hakkas elama Peedosson. Ja kahes toas oli raamatukogu. Vana Peedosson oli too, kes seda asja ajas, ja noor Peedosson oli muidugi ka väljatõstmise juures. Ta naine oli siis nagu raamatukogu juhataja.

Seni saime veel elada sees, kui vanaisa Eduard meil elus oli. Aga vanaisa oli haige ja suri jaanuaris 1946. Siis talvel tõstetigi meid välja ja läksime sauna. Meil oli suitsusaun ja kui kütsime seda, siis suitsu oli kõik maailm täis. Pidime siis saunaeikus olema. Söögitegemine oli ka seal väga raske. Meil oli nagu vanasti mustlastel – selline kolme jalaga rauast alus, selle peal tegime süüa. Samuti saime sauna ahjus süüa teha.

Me ei saand oma majast kraami ka kätte – kõik jäi sinna. Õnneks meil oli suure rehetoa vastas hurt, nagu sahver. Selle peal oli niisugune peidupaik, kuhu oli natuke vilja ära pandud ja üht-teist veel. Sealt me saime kõik enne ära võtta ja sauna viia.

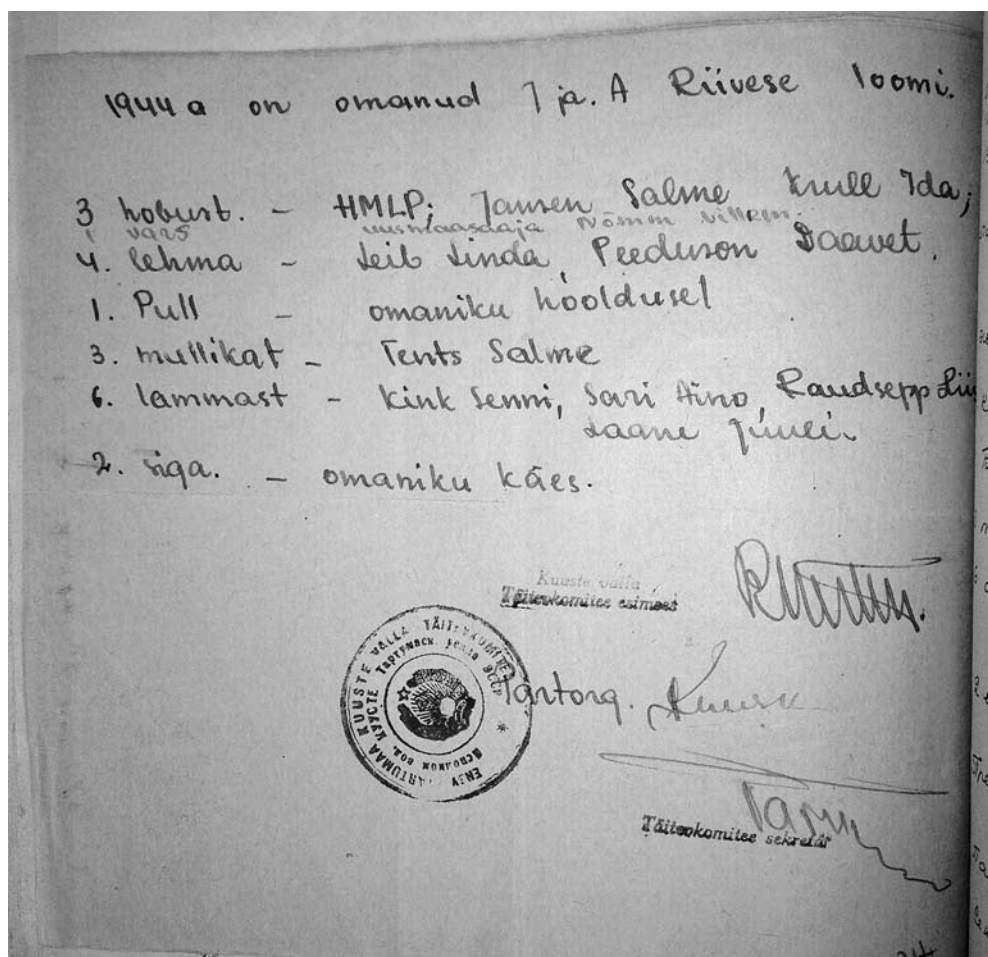

Saima Riives 1948. aastal.

Meid ikka kiusati väga. Vili – kogu saak – võeti ära! See oli 1944. aastal. Loomad võeti ka kõik ära, jäi ainult üks väikene varss Maks. Ta oli nii armas, lutiga ma söötsin teda. Maara oli teine varss, too oli enne viidud ära ühtede tuttavate juurde tallu. Väga ilus varss oli, kahe poole aastane. Aga Maks ... selle üks vene ülemus kinkis mulle. Suuremaks saades ma panin ta kelgu ette, söötsin nagu koeraga.

Meie vili ja loomad jagati laiali uusmaasaajatele. Peedosson ja kes kõik seal veel olid, need uusmaasaajad-kommunistid. Aga osa viidi kusagile kaugemale ka, kõike ei jagatud meie külas laiali. Aga kõik, mis meil Meeta poole jäi, läks kaduma. Väga ilusaid lauanõusid oli meil, ja tekke ja muud kraami. Ma ei usu, et Meeta meid välja andis. Me saime temaga hästi läbi.

Kahjuks ei ole alles neid kirju, mis isa saatis Siberist. Viimane koht oli tal Irkutskis. Seal ta ei teinudki füüsilist tööd, oli nagu tõlgi abiks või midagi sellist.”

Nimekiri uusmaasaajatest, kellele täitevkomitee jagas Juhana ja Adele Riivese loomad.

Ema küüditati, vennal õnnestus peituda

25. märts 1949

1944–1953 saadeti Eestist sunnitöö- ja vangilaagrisse kuni 30 000 inimest, neist umbes 11 000 ei naasnud. Pärast sõda jätkusid küüditamised, neist suurim korraldati 1949. aasta märtsis. Küüditati 23 000 inimest, 3000 neist suri. Ligikaudu sama suureks peetakse hukkunud metsavendade arvu.

Nõukogude esimese okupatsiooni (1939-1941), Saksa okupatsiooni ning Nõukogude teise okupatsiooni mõju osutus meie rahva arvukuse seisukohalt pöördumatuks: koos lätlastega oleme ainukesed omariiklusega Euroopa rahvad, kelle arvukus ei ole siiani Teise maailmasõja eelset taset ületanud.⁴⁴

Jälle meenutab 1940-ndate lõpu ränki üleelamisi Salme.

„Emma viidi ära maarjapäeval – see oli pühapäevane päev. Ta oli Kastolatsi kirikus jumalateenistusel parasjagu. Mina olin kodus. Tuldi tuppa sisse ja küsiti passi minu käest. Ma panin passi laua peale. Nii suur hirm oli, et käed ja põlved kõik värisesid silmnähtavalt. See joodik Vältsev, kes oli kaasas, see ütles: „Mis tje vjārisete – nii ei tohi.” Tugeva aktsendiga rääkis.

Ma ei ütelnud midagi vastu.

Siis küsiti ka Jakobi järele, ja ma ütlesin, et ma ei tea, kus ta on. Kuigi mu süda valutab, sest ma teadsin, et Jakob on kusagil läheduses ja võib iga hetk koju saabuda.

Emma oli tulnud kirikust välja ja näinud, et tuldi viie hobusega, püssimehed kaasas, meie talu poole. Arvas, et nüüd hakatakse meid välja tõstma. Ja emma tuli siis neile järgi, oma koju. Kui ta ei oleks tol hetkel koju tulnud, siis ta oleks viimata jäänud, ma arvan. Ta tuli kohe nagu lõviauku.

Püssimees tuli emale ligi ja käskis näidata passi. Võeti pass ära. „Pange ennast riidesse, 50 kilo võite kaasa võtta.” Aga ta ei võtnud midagi. „No kus ma lähen selle 50 kiloga,” ütles emma.

No kui sulle järgi tuldi, siis sa pidid minema. Ega mingit vastuajamist ei saanud olla. Riided selga ja minek! Emma viidi Otepääl kinomajja. Sinna korjati inimesi kokku ja hoiti ööpäeva. Edasi viidi nad kuhugi jaama, aga ma ei tea, millisesse.

Emma ütles mulle lahkumisel sellised sõnad: „Tütreste, küll ma tulen tagasi. Ma nägin öösi unes, et aidavõtme sain kätte.“ Ta oli üheksa aastat ära. Teised olid 14 aastat. Mis mina muud tegin üksinda – muudkui nutsin aga ... Mul ei olnud kuskile minna kah! Näed – ka Siberis es ole mulle ruumi!

Siberis sai isa hiljem, siis kui ta vabaks lasti, minna Gdanskajast, Karagandast, emma juurde Omskisse ja koos tulid nad koju tagasi.

44 EESTI VABARIIGI. Maa. Rahvas. Kultuur. 2013, Tallinn, lk 33-34

Kui ema ära viidi, siis võeti meilt kõik ära ja ma jäingi kahe palja käega. Ma jäin siia, sest mul oli teine nimi, kuna ma abiellusin fiktiivselt naabripoiss Liivakuga. Vallamajas töötasid ühed head inimesed, Raudheidingud. Nad olid eestimeelsed ja nende lapsed olid Jaaniga väga head sõbrad. Nad teadsid täpselt, kuidas seda asja ära korraldada: võtsid dokumendid kodu, me läksime siis Liivaku Jussiga õhtul sinna nende juurde ja täitsime vajalikud paberid ära. Siis nad registreerisid mind teise nime alla ja sellepärast minu Siberisse es viia. Kõik arvasidki, et ma olen abielus. Minu esimene laps Elle ongi sellest abielust.

Agaga kui ema ära viidi, oli vend sel ajal 10. klassis. Parasjagu oli koolivaheaeg ja ta oli Otepääl korteris. Kui ta sai Kastolatsi kirikumõisa valge maja juurde, nägi äkki, et tuleb rodu püssimehi ja naisterahvas istub keskel. Jakob läks siis valgesse majja sisse ja vaatas aknast, kuidas ema Siberisse ära viidi. Nõnda Jakob koju enam ei tulnudki. Siis ta varjas ennast: oli paar nädalat heade inimeste juures, Kaarna veskil mölder Konno ja tema naise juures. Elas heinaküünis, nad töid talle sinna toitu ja varjasid teda. Muidugi, üks neil oli ka hirm vahelejäämise ees.

Agaga otsima Jakobit ei tulnudki. Olime lasknud jutu lahti, et ta on Nüpli järve ära uppunud. Riided Jakobi jaoks viisin ma salaja onu juurde – mässisin endale ümber kere ja läksin niimoodi, kaks kätt vabad. Pärast ta läks edasi Kongutasse – seal oli minu ristiisa, ema poolt sugulane Johannes Rüga. Jakob oligi suvi otsa seal. No sel ajal me juba julgeme temaga ühendust võtta. Endla käis ka seal Kongutal Jakobit vaatamas.

Joodik Vältsev oli siin esimees, aga too suunati ümber sinna Kongutasse. Pärast seda Jakob muidugi pidi sealt lahkuma, et teda ära ei tuntaks. Siis tahtis ta minna edasi õppima. Agaga kus sa lähed – ankeedid oli ju vaja teha! Kõik pere oli Siberisse saadetud ja kulakuteks tembeldatud.

Siis ta läks koos ühe tuttava poisiga alguses kaubandustehnikumi Viljandis, aga too asutus kolis Tallinnasse ja ei olnud võimalust sinna korterisse saada. Käis siis sugulaste Eichelmanni ja Ülo Kaiseli juures, aga neil es ole võimalik aidata. Ja nii nad läksid Müüri Jaaniga Tihemetsa tehnikumi ja lõpetasid metsakooli, kusjuures nad elasid ainult stipendiumist. Saatusekaaslased – mõlemad vanemateta poisid, ema-isa küüditatud.

Vene ajal oli too hea asi, et sa said vähemalt koolis käia. Ülikooli muidugi ei saanud, aga tehnikumi sai ikka kuidagiviisi sisse. Jakobil oli hea pea, lahtisem pea kui meil kahel, ta oleks kindlasti ka ülikooli sisse saanud, aga näed – elu keeras teise külje. Hea, et niigi läks. Ta sai endale elukutse ja tollega töötas pensionini. Pärast lõpetamist ta suunati tööle Virumaale, Tudulinna kanti. Seal ta oli meistri ameti peal. Palke parvetasid alguses ja mis nad seal tegid. Ja siis tuli Mustvee kanti Kasepääle, kus ta praegustki elab. Ehitasid maja, abiellusid ja kasvatavad kurke tänaseni.

Ja mina olen siin, Otepääl.“

Tühjadega pihkudega hirmutavasse maailma 1950

Salme meenutuse kohaselt muutus elu uue nõukogude okupatsiooni all veidi kergemaks alles pärast Stalini surma.

„Saabus aeg kodust Otepäält ära minna. Mul ei olnud seal mingit perspektiivi töö leidmiseks – ma olin ju rahvavaenlase tütar. Kogu pere oli ära küüditatud ja mina häbi-märgistatud.

Minu edasises elus olid erinevad töökohad, aga palgad ikka väikesed. Elada kuidagi sai, kui rabasin tööd teha, nii kuidas vähegi suutsin. Kus aga midagi oli, seal olin mina plat-si – käisin kolhoosis kõplamas ja igatsugu muudel töödel.

Pidasime vend Jakobiga aru, et lähme Otepäält ära. See oli 1950. aastal. Läksimegi Tartu ligidale Vanaaseme tellisetehasesse. Jakob töötas seal suveajal, kaevas karjääris savi. Praegu on seal ainult üks telliskivimaja alles. Mina olin Vanaasemel kaheksa aastat, alguses kassapidaja ja pärast kirjutasin saatelehti välja – need saatelehed olid kõik vene keeles. Ma koolis ei olnud üldse tahtnud vene keelt õppida, ta oli vastik mulle. Aga pidin ikkagi õppima. Keskkoolis oli meil peale vene keele inglise ja saksa keel.

Elle sündis mul 1949. aastal. Tema järel mul üks poiss suri 11-kuusena. See oli 1952 või 53. Ta on Tartusse maetud, aga ma ei tea enam ta haudagi.

Alguses me elasime kivimajas, aga siis tuli Venemaalt üks direktor Belov. Naine oli tal eestlane ja neil oli viis tüdart, elamine jäi kitsaks. Siis pidime meie välja minema ja too tuba sai nendele. Meie siis kolisime ühte katusekambrisse. No kui palju inimesel vaja on – laud, voodi, pliit. Küta pliiti, kui külm hakkab. Mis te ajate seda suuremat ruumi taga! Ei ole nii palju vaja. See elu ongi läinud nii suureliseks. Mul ka siin kolm tuba, muudkui kõnni siin ringiratast ... Hää on, kui sul midagi ei ole, siis ei ole sult midagi ka võtta. Ja mida sa teed selle varandusega? Ükskord tuleb ära minna ja kõik jääb paika!

Aga oli ka selliseid, kel midagi ei olnud, ikka viidi nad ära!

Venemaalt emalt ja isalt kogu aeg kirjad tulid ja ma kirjutasin vastu, aga kahju on sellest, et ei julgenud noid kirju alles hoida – ma hävitasin nad ära. Nad kirjutasid rohkem Karbitinnole vend Aleksandrile, mulle otse väga ei julgenud kirjutada. Ma mäletan, et kui mina kirjutasin, siis ma pidin kõik vene keeles kirjutama. Valges majas köster Kõiv aitas mul tõlkida vene keelde – ma ju ise es osanu. Muidu isale ei läinud kirjad läbi. Emale tohtis saata eesti keeles, aga isale vene keeles – ta oli poliitvang, teda peeti karmima kontrolli all. Ema oli nagu asumisel, aga Jaan ja isa olid poliitvangidena. Neil olid hoopis karmimad tingimused.

Alguses saadeti kirjad onu juurde, aga pärast läks lahendamaks ja saadeti otse mulle. Lihtsalt elu oli selline, et kogu aeg kartsid. Nii kui kaugemale kolisime, info liikus kaasa. Ühtegi tuttavat ees ei olnud, aga ikkagi saivad teada, et sihuke perekond – rahvavaenla-

sed. Aga siis muidugi enam ei tehtud midagi. Tol hullul ajal oli ju nii, et es saa näppu ka liigutada ja juba olid sa läinud. Midagi es tohtinu öelda. No ühesõnaga ... sa ei saanud kedagi usaldada!

Ajalehti oli sel ajal palju, olin asjadega kursis üldiselt. No pere oli kõik laiali – eks ma ikka mõtlesin nende peale. Ja kui kirja sain, siis jälle nutsin peatäie. Siis kõik see valu tuli jälle minu juurde, niimoodi eredalt.

Ükskord ema saatis mulle paki Siberist. Tal oli kootud kampsun, omatehtud lõng, enda kootud. Nii et sa vaata, kus oli inimesel tase! Ta oli käsitööga harjunud, samamoodi nagu kodus, nii ta jätkas Siberis ka. Tal ei olnud seal vokkigi, ilma vokita keerutas lõngaks selle villa. Maru soe kampsun oli.

Minul es ole talle midagi saata. Sündisid järjest lapsed ja vaatasin, kuidas ise ots otsaga kokku tulla ...

Igal pool oli neid, kes olid viidud või kelle peredest oli viidud. Meil oli Vanaasemel kohe kõrval üks talu, Nahk oli nende perekonnanimi. Nendega me käisime läbi. Kõik olid küüditatud. Kaarna Aino ja Tamme Virve viidi ka korraga. Mõtsatu rahvas viidi kõik, nad olid meie emaga koos.

Pärast Stalini minekut suurem hirm kadus nagu ära. Siis ei kartnud enam, et sind võidakse veel küüditada ja võis ikka juba vabamalt mõne sõna ka öelda.

Abiellusin Endel Oja, autojuhiga. Ta vedas töölisi tööle. Sirje ongi mul sündinud Vanaasemel 1955. aastal. Ma olin rase ja mees võeti sõjaväkke kolmeks aastaks. Mul ei olnud kolm aastat mingit abi, olin üksi. Endel läks sõjaväkke novembris ja Sirje sündis veebruaris. Enne ta last ei näinudki, kui see oli 3-aastane! Tüdruk ei teadnudki oma isa tunda. Nagu keegi võõras onu oleks tulnud.

Ükskord ma läksin sõjakomissariaati saatma Endelit. Oi kus siis naised nutsid seal lahinal! See oli kohe Stalini surma järgsetel päevadel. Seekord Endel oli vaid paar kuud sõjaväes, saadeti tagasi. Järgmine kord läks ta pikaks ajaks.

Vanaasemel sai niimoodi toiduaineid hangitud, et nood autod, kes käisid telliskivi-koormatega, nonde autojuhiga andsid raha kaasa. Siis järgmine kord ta tõi ära sulle, mis tahtsid, suhkurt või muud kaupa, mida vaja oli.

Siis tulid ema-isa Siberist tagasi. Seadsid ennast sisse Kastolatsil ja tulid meile Vanaasemele külla. Keegi tõi neid meie juurde – kas oli Oja Oskar, tema oli autojuht. Sel ajal Jaani ei olnud kodus veel. See oli kevadsuvi 1957.“

Elu ja surm NORILLAG-is ⁴⁵ 1935-1956

Järgnevad leheküljed annavad väikese ülevaate linnast nimega Norilsk ning samanimelisest vangilaagrist, kus Taadu pärast üheksa aastat katsumusi kõige kiuste ellu jäi. Norilski laagri olemuse võtab oma luuletuses tabavalt kokku L. Šerševski, kes veetis pool oma elu NORILLAG-is.

*Meid nagu polekski,
kuid oleme siin kõikjal –
teetammis, rööbastes
ja sildades me hinged.*

*Nii sündis võimas linn
kui sotsialismi ime tundras.
Sai tehtud kontidest –
me laagrirahva lihast.*

*Kus oli halastus ning
kuhu jäi me vaimsus?
Oo kahekümnes sajand –
sa oled meile julm.*

*Kõik porri tallatud –
ideed ning usk ja elud...
... ja lootus õnnele –
vaid rauast riivi taga.*

L. Šerševski⁴⁶

45 Norilski parandusliku töö laager, vene k Норильский исправительно-трудовой лагерь.

46 Нас как бы нет, и все же мы – повсюду:
И в насыпях, и в рельсах, и в мостах.
Возводится строительное чудо
На поглощенных тундрюю костях.
Текут людей сосчитанных потоки,
Ворота запирают на засов...
О, век двадцатый, век ты мой жестокий!
Где милость к падшим? Где свободы зов?
Л.Шершевский, узник Норильлага
Tõlkinud Heldur Jõgioja

Norilski laager loodi 1935. aastal ning seda kasutati kuni 1956. aastani, mil vangid asendati palgatööjõuna värvatutega. Laagris olnud vange (vanglakeeles zekaa⁴⁷) peeti enamasti kinni poliitilistel põhjustel, kasutati ära orjatööjõuna metallurgia-tööstuse loomisel ning kõigil muudel vajalikel töödel.

Alustanud 1200 vangiga 1935. aastal, suurenes sunnitööliste arv 1937. aastaks 9000-ni ning tipnes 72 500 vangiga 1951. aastal, mil NORILLAG hõlmas 30 eraldi vangilaagrit.

Asjaosaliste memoriaalühingute hinnangul käis Norilski laagritest läbi ca 400 000 vangi, kelle hulgast ligi 300 000 olid poliitvangid⁴⁸.

Kus asusid Norilskis mahalaskmiskohad? 1936. aastast Norilski elanik, lõhkajana töötanud ja ühishaua süvendi ettevalmistamises osalenud, Ivan Jakovlevitš Buzmakovi mälestuste järgi paiknesid mahalaskmiskohad poolteise kuni kahe kilomeetri kaugusel kloori-koobalti tsehhist piki Dvugorbaja mäge.

Norilski elanik alates 1941. aastast, Fjodor Kalinnikovitš Bortnikov kirjutab: *“Täiesti salastatud ja seetõttu väga kasinate andmete põhjal hukati tolel hirmsal ajal inimesi Norilski šahtides, mis paiknesid niinimetatud Norilsk 2-s, Norilski mägede idaosas. See toimus sellise skeemi järgi: surmamõistetud viidi kaevandus-šahti ja lasti maha. Järgmised hukkamisele määratud töid laibad välja, valasid üle süttiva vedelikuga, mille tunnid veel kaua hiljem vedelesid šahti ees väljakul, ning panid põlema. Seejärel lasti neid endid šahtis maha.”*⁴⁹

Norilski linnas vaba inimesena töötanud Niina Dzjubenko kirjutab oma mälestustes:

„Norilski linna perekonnaseisuametis on säilinud raamatud, kus registreeriti Norilski elanike surmasid alates ajast, kui see oli veel asula. Nendest raamatutest selgus, et Norilskis hakati surmasid registreerima alates 1940. aastast, aga selle ameti nimekirjadesse ei sattunud vangide nimed. Kuid raamatutes on andmed surnud laste kohta, keda olid sünnitanud vangistatud emad. Võib saada võrdlusandmeid laste suremusest vabapalgalistel ja vangidel.

Mitmeid kordi sattusid mulle kätte surmatunnistused, mis olid täidetud üheaegselt mitme inimese kohta. Surma fakti tunnistasid aktid, mis saabusid NKVD-st ning olid dateeritud sama kuupäevaga ja nummerdatud järjest. Need dokumendid erinesid teisest: lahtrid töö iseloomu, töö- ja elukoha kohta ei olnud täidetud ning surmapõhjused olid erinevad, kuid ainult meditsiinilist laadi. See kõik paneb arvama, et laagris korraldati mingisuguseid, nimetame neid nii – aktsioone, mille käigus hukkusid inimesed, kuid surma põhjust üritati varjata.

47 Зк (заклоченный) vene k – vang.

48 Poliitilistel põhjustel vangistatud isik (ehk poliitiliste vaadete või vastuseisu tõttu olemasolevale valitsusele vangistatu) mõisteti Stalini-aegses Nõukogude Liidus reeglina süüdi “isamaa reetmise” eest. Tribunal kohtles selliseid isikuid potentsiaalselt ohtlikuna nõukogude korrale ja kohaldas kiirkorras ühiskonnast elimineerimist surmaotsuse määramise või väga raskete tingimustega laagrisse saatmise teel. NORILLAG oli üks karmimate tingimusega laagreid.

49 <http://www.memorial.krsk.ru/memuar/Kasabova/04/Dzubenko.htm>

Norilsk.

Lehitsedes sõjaaegseid registreerimisraamatuid, paneb imestama, kui palju oli surnute hulgas hiinlasi, nagu Taimõril⁵⁰ ja Hiinal oleks ühispiir. Hiinlaste elukutseks oli peamiselt pesupesija. Meditsiinitöölise mälestustest saime teada, et ka pesemisvahendite puudumisel suutsid hiinlased väga hästi pesu pesta. Hiljem neid veeti vägisi Norilskist välja.

Kui vangistusperiood lõppes ja inimene jäi erinevatel põhjustel (poliitvange lihtsalt hoiti kuni "erikäsu saabumiseni") kombinaati tööle, siis sattus ta vabapalgalisena tsiviilisikute aktide kannetesse. Surm tabas hiljutisi vange vahest juba mõni tund peale vanglast vabanemist, ühe kande järgi lausa kolme tunni pärast.

Muidugi on väga raske kokku arvutada, kui palju oli Norilski "sunnitöö urgudes" süütuud, eelkõige selle tõttu, et riigiterror oli väga julm, laagrist käis läbi palju inimesi ja nagu kirjutab A. Solženitsõn – vägivallaga kaasnes alati vale.

Üks juba krestomaatiliseks saanud näide: tribunali otsus "10 aastat kirjade saatmise õiguset" tähendas Norilskis mahalaskmist. Sellise häbematu ja küünilise valega oli kombeks lähedasi lohutada ja eksitada. Veel pikki aastaid paljundasid prokuratuuriorganid ja teised riigiasutused seda valet, väljastades vangide surma kohta dokumente, kus lahtris "surmapõhjus" seisis kriips, kui tegu oli mahalaskmisega, nagu näiteks Viktor Ivanovitš Pavlovski surmatunnistusel.⁵¹

50 Taimõri rajoon – Nõukogude Liidu/Venemaa kõige põhjapoolsem maismaaosa

51 <http://www.memorial.krsk.ru/memuar/Kasabova/04/Dzubenko.htm>

NORILLAG-i alla kuulusid ka Norilskist geograafiliselt kaugel põhjas asuvad Dudinka ja Kaierkani laagrid. Viimases oli mõnda aega sunnitööl ka Jaan Lausing.

Norilsk on maailma kõige põhjapoolsem enam kui saja tuhande elanikuga linn. Asukoht 69. laiuskraadil jääb põhjapolaarjoone taha. Samal laiuskraadil paiknevad ka Lapimaa põhjapoolsem Utsjoki vald ning Norra põhjapoolsemad linnad. Barentsi mere äärne Murmanski linn näiteks asub Norilskist lõuna pool, 68. laiuskraadil.

Norilsk paikneb väga karmis kliimatsoonis. Maa on seal lumega kaetud ca 250-270 päeva aastast. Aasta keskmine õhutemperatuur jääb -6 ja -13 kraadi vahele. Mõõdetud külmarekord on -53,1°C. Lumetormid (purgaad) võtavad maad 110-130 päeval aastast. Polaaröö kestab detsembri algusest kuni jaanuari keskpaigani, päikest ei ole siis näha umbes kuue nädala jooksul. Suvel vastukaaluks on polaarpäev – päike ei looju veidi kauem kui poolteist kuud. Meenub Taadu nali Norilski kliima kohta: “Ilm oli seal nii, et 12 kuud talv, ülejäänud suvi!”

Linna ümbritsev maa on valdavalt puudeta tundra. Leidub vaid mõni üksik puuliik, mis seal vastu peab. Norilski kandis moodustab pinnase igikelts ehk kirsmaa – maa on kestvalt külmunud. Suvekuudel igikeltsa ülemine kiht sulab ning muutub poriseks, et siis mõne kuu pärast jälle läbi külmuda.

Norilsk ja sealne tööstus on täielikult vangide kätega rajatud. Linna lähedal paiknevad maailma suurimad niklimaardlad, lisaks kaevandatakse seal vaske, koobaltit, plaatina ja kivisütt. Kaevandamine algas 1939. aastal, kui valmis raudtee Dudinkast Norilskisse. Linna lähedal asuvad mandritevaheliste tuumaraketide stardiseadmed. 2001. aastast on Norilsk jälle kinnine linn.

2007. aastal arvati Norilsk maailma kümne kõige enam saastatud paiga hulka. Põhjus on ennekõike selles, et niklimaaki sulatatakse kohapeal, see aga tekitab ränka loodusreostust, mis annab märku happevihmade ja sudu kaudu. Ka Vene föderaalne statistikateenistus on nimetanud Norilski kõige saastatumaks linnaks Venemaal.⁵²

Norilski karme olusid iseloomustab hästi väljavõte NKVD korraldusest nr 00239 “Norilski niklikombinaadi ehituse kohta”⁵³:

“Täiesti salajane

NSV Liidu Siseministeriumi rahvusvoliniku korraldus

1935. aasta

/---/

6. Arvestades Norilski eriti raskeid olusid (Arktikas, 2300 km veeteed mööda Krasnojarskist) – alustada GULAG-il⁵⁴ läbitöötamist ja esitada mulle kinnitamiseks kõrgendatud normid:

52 <http://en.wikipedia.org/wiki/Norilsk>

53 Приказ НКВД СССР №00239. Об организации строительства Норильского никелевого комбината <http://www.memorial.krsk.ru>

54 Lüh vene k Главное управление исправительно-трудовых лагерей, трудовых поселений и мест заключения – laagrite peavalitsus, nõukogude sunnitöölaagrite kohta kasutatav üldnimetus.

- a) toidule;
- b) ettepanekud vormirietuseks;
- c) preemiate väljamaksmiseks.

/---/“

Kui töötajatele Norilskis pakuti kõrgendatud toidunorme, sooje vormiriideid ning ekstrapreemiaid, siis kuidas koheldi seal vange?

Norilski kaevanduste varemed tänapäeval.

Orjatöö virmaliste taustal

1945-1954

Gruusiast pärit poliitvang Vitali Babitšev kirjutab oma mälestustes:⁵⁵

„Laevaga Dudinkasse saabudes suutsid vaid vähesed ise astuda trappidelt üle jää-pankade maa peale, enamasti meid kanti välja ja pandi Taimõri kirsmaale. Skorbuudile ja düstroofiale lisandus kopsupõletik. „Elavate laipade“ hulgas tekkisid taas kaotused. Ellujäänud pandi kahe nädala pärast kitsarööpalise ja nõrgajõulise auruveoga raudtee avatud platvormidele ja 100 km Norilskini läbisime kahe ööpäeva jooksul. Igaihele anti kaasa kaks soolatursa tükki ja kaks leivapajukit. Ka sellel tapil ei pääsenud kaotusteta – kurnatud ning poolpaljaid inimesi niitis värsked ja tugev jääkülm Taimõri tuul. Seda tuult mäletasid elu lõpuni kõik, kes jõudsid Norilskisse elusana.

Saatuse tahtel ma sattusin tööle „Šmidtiha“ šahti, kuuendasse laagriosakonda. Esi-algu elasime telkides ja ehtasime puitbarakke. Barakke köeti buržuikadega, mis olid valmistatud plekkünnidest. Vett saadi lumest. Laga (toidu) järel käidi barakk-köögis, esialgu köite abil, sest tihedate tuiskude tõttu võis tagasi mitte jõuda. Käimlaid ei olnud, kergendasime värskes õhus. Laagris meid riietati: anti vatijoped (telogreikad), vatipük-sid, bušlatid⁵⁶, vildid, mütsid ja kindad. Magasime täisriietuses, märjad riided kuivatasi enda seljas. Hommikul ärgates kiskusime lahti naride külge külmunud bušlatid ja mütsid. Tööle meid aeti ennekõike ehitama enda jaoks vanglat, „vabamehi“ – ehitama maju ja kotedže. Samuti raiusime kirsmaasse metallurgiliste tehaste vundamente.“

Jevgeni Gritsjak on oma raamatus „Norilski ülestõus“ kirjeldanud olusid järgmiselt:⁵⁷

„Külm polaartalv ründab meid.

Töötame kahes vahetuses ja puhkepäevadeta. Vahetus kestab kaksteist tundi. Kaks tundi kulub kohale ja tagasi jõudmiseks.

Vähemalt kaks, kuid sageli neli-viis tundi seisame vahiposti juures, oodates järjekorras läbiotsimist. Siin jõuab külm kontideni ja pigistab neid valusasti. Seisame vaikides, huultelt ei lipsa ühtegi sõna, sest iga raasuke energiat on kulda väärt.

Vahel aitab aega parajaks teha müstiline ja haarav virmaliste mäng taevas. Pingsalt jälgime seda salapäraselt, taevalikku etendust. Mulle tundub, et ma mitte ainult näen, vaid ka kuulen virmalisi. Olen veendunud, et virmaliste mängu peaks teistele inimestele edasi anda just muusika, mitte joonistuse kaudu.

Lõpuks jõuame vahipostini ja pöörates silmad taevalt maa peale, langeme põlvili ning sellisel viisil liigume läbiotsimist teostavate valvurite suunas. Neid, kes ei jõudnud põlvitada, vaid kükitasid või kummardasid, pektakse vastu pead harjadega. Aeg-ajalt, enda

55 <http://www.memorial.krsk.ru/memuar/Kasabova/04/Dzubenko.htm>

56 Talvejope, sõjaväe vormijope (vene k).

57 <http://solar.org.ua/library/files/docs/1206461189.pdf>

parema äranägemise järgi, peksavad valvurid harjaga kõiki, läbiotsimist tegemata. Selleks tööks valitakse siin valvureid erilise hoolega.

Kuidagimoodi teeme külmunud kätega valvurite ees hõlmad lahti ja tõuseme püsti. Mõnikord üksipulgi, kuid vahel ka pealiskaudselt, otsitakse vangid läbi. Eriti pingsalt otsitakse läbi neid vange, kelle numbrimärk algab tähega „V“ või „F“ (Ukrainast toodud poliitvangid). Tihti juhtub nii, et meid hoitakse külmas kella üheni öösel, kuid juba kell kuus peame ärkama ja minema tööle, sest „töö õilistab inimest!“.

NORILLAG-i sunnitöölise igapäevaraskuste hulka kuulusid alatoitus, et mitte öelda nälg, ja raskesti talutavad kliimaolud – väga vähe päikest, pidevad miinuskraadid, purgaad. Sellele kõigele lisandus 12-tunnine ülejõukäiv töö, mis paljude jaoks tähendas igasuguste kaitsevahenditeta tervistkahjustavat tööd. Kuni 1940-ndate lõpuni puudusid laagrites igasugused arstimid. Jaan Lausingu sõnul oli kõigi hädade vastu vaid üks rohi – nurgas seisvast tünnist võetud tammekooreleotis.

Kõik see kokku viis enamiku vangidest lootusetuse seisundisse. Oli üldteada, et sellesse laagrisse saadetutel tagasiteed ei ole. Nende üksikute jaoks, kes laagrist siiski eluga väljusid, võrdus pääsemine imega.

* * *

Taadu jutustas oma esimestest laagripäevadest nõnda:

„Järgmisel hommikul pärast saabumist pandi meid kohe tööle. Sel ajal oli juba suur sügis ja niiske ilm. Tegime päeviti tubli tööd ja õhtul toodi tagasi ja anti lobi. See koosnes tursapeadest ja leivast, mida anti umbes 400 grammi. Leib oli selline, et pigista pihku, viska vasta seinale ja jääb sinna külge kinni. Varsti sai ka üks barakk⁵⁸ valmis, siis saime vihma käest varju alla magama. Vihmaga ei olnud kuhugi minna muidu – puid seal ju ei kasva.

Mehed hakkasid kehva toidu ja raske töö käes langema nagu loogu. Hommikuks oli ikka mitu meest läinud, meil oli selline ütlus juba: „es tõuse enam“. Hommikul enne tööleminekut loeti üle, kes elus on, aga surnud sai ka nari najale istuma pandud – siis said elusad tema arvelt rohkem leiba. Nii me siis käisime seal pea kevadeni. Meie tapist⁵⁹ jäi järgi umbes kümme meest.

Mina olin ka nii nõrk juba, et inimese tunnet polnud. Näljapaistetud vaevast, see tuli üles rindu ja kui ta rindu juba tuli, siis oli nihuke asi, et hingata enam es saanu ja olidki valmis. Kui keegi sind jalaga löi, ega sa aru es saanu – sa olid nii tuim.

Üks Viljandi mees Käärrik, kes oli olnud politseinik, oli vanadusest väga nõrgaks jäänud. Konvois, kui minema hakati, siis esimesed läksid normaalselt, aga tagumised jäid tihtipeale maha. Neid, kes maha jäid, neid lasti koertel pureda. See Käärrik sai pidevalt koerte käest, mina ka ühe korra sain. Tagumised ei jõudnud järgi, aga kõik viidi alati tööle.

58 Ajutine, keldrita puitehitis-elamu, mida kasutati sõjaväes, aga ka vangilaagrites.

59 Vangisalkade edasitoimetamine relvastatud valve all.

Laagris oli nii, et peale magama minemist kell kümme õhtul aeti kõik üleloenduseks välja. Käsutati õue ja baraki ees loeti üle. Vahest ei saanud magama jäädagi, kui juba aeti uuesti välja, siis kui neil ei klappinud arvud. Mõnikord, kui oli hea konvoi⁶⁰, siis luges ka barakis käies magamise ajal vaikselt kokku. Mõni konvoi oli aga nii vihane, et muud ei kuulnudki nende suust kui „jobannõje fašistõ ning jobannõje fašistõ!⁶¹”.

On teada, et NORILLAG-i toimetati 1941. aastal Eesti, Läti ja Leedu kaadriohvitseride, kellest enamik vanemohvitseride hukati kohapeal. 1950. aastate algul võis kohata üksikuid ellujäänuid 1941. a arreteeritud EW⁶² ohvitseridest, kelle seas olid teadaolevalt kolonelleitnant Leets ja mereväeleitnant Taru⁶³, aga ka lennukväekapten Sichver.

Laagris peeti kinni ka 1940. aastal vahistatud ja 22. Eesti territoriaalsest laskurkorpusest pärinevaid Eesti sõjaväelasi. Juunis 1941 saadeti see korpus Värska öppelaagrisse, kus 13.–14. juunil vangistati umbes 300 vanemohvitseri, kes saadeti enamjaolt NORILLAG-i. Korpuse juhtkonna liikmed olid juba varem täienduskursuste sildi all Venemaale viidud, kus neist enamik samuti vangistati.

Kuulsamatest eestlastest olid laagrisse saadetute seas Eesti purjetaja Nikolai Vekšin, kes võitis 1928. aasta suveolümpiamängudel Amsterdamis pronksmedali paadil “Tutti V” kuuemeetrise paatide klassis. Ta arreteeriti NKVD poolt aastal 1949 ja suri laagris. Samuti kindral Herbert Brede, kes oli Eesti suurtükiväe praktiline organiseerija. Nõukogude võimud arreteerisid ja saatsid Brede sunnitöölaagrisse süüdistatuna selle eest, et ei olnud nõus Punaarmees teenima. 6. oktoobril 1942 lasti kindral Brede laagris maha.⁶⁴ Norilskisse sunnitööle oli saadetud ka tuntud Eesti klaverimängija Uno Tambre, kes viibis vangistuses aastatel 1941–1950, pärast mida pääses õnnekombel tagasi kodumaale.⁶⁵

Kuni 1948. aastani oli olukord laagris masendav, kuna valitses suur puudus tavapärastest ravimitest. Inimesed surid kurnatuse, alatoitluse ning arstiabi puudumise tõttu nagu kärbsed.

Palju neid siis alguses ellu jäi, kes 45ndal toodi! Tammekooretünn oli nurgas, anti sulle sealt topsiga – see oligi rohi ja valmis. Es ole mingisugust abiandmist. Pärast alles tuli arstiabi, 48ndal aastal, aga algul ei olnud midagi sellist.

Ma jäin ka siis lõpuks nii nõrgaks, et ei jõudnud püstigi tõusta. Jooksin läbi. Siis

60 Relvastatud valve.

61 Ебаные фашисты (vene k) – räige sõim, lahterdab venelaste põhivaenlasteks-fašistideks.

62 Eesti Wabariik – Eesti Vabariigi nimetus enne II maailmasõda.

63 Eesti Entsüklopeedia 6. kd. Lk 654.

64 <http://en.wikipedia.org/wiki/Norillag>

65 http://kultuur.elu.ee/ke503_tambre.htm

loodi selline komando, kus hakati neid, kel kõhud lahti, kosutama. Seal oli üks lätlane, kes tegi mulle glükoosisüste. Aga süstal lasi läbi ja sinna pandi siis kilukarp alla – selle ma võisin ära juua, maru magus maitstes! Nõnda sain mitu süsti ja siis hakkas paistetus alla minema.

Paistetus oli vahepeal nii suur, et ega vatipükse jalast ära ei saanud. Kui näljapais- tetus läheb rindu, siis on hing kinni – ma olen selle läbi elanud. Mul olid vatipüksid jalas kõik lõhki lõigatud, muidu ei mahtunud lihtsalt jalga. Ja kui sa kintsu peale näpuga vajutasid, siis näpp läks sügavale paistetanud liha sisse, ja kui lahti lasid, siis alles pika peale tõusis üles tagasi. Niisugune vesine liha oli naha all.

Mul oli ka tsengaa⁶⁶, selline mädanik. Jala peal on siiani armid. See tekkis C-vi- tamiini puudusest. Ja kanapime olen ma ka olnud laagris. See on nõnda, et päeval näed, aga nii kui hämaraks läheb, siis oled nagu kotis. Selle vastu anti hiljem kala- maksaõli, see aitas.”

1948. aastal moodustati Norilskis NSV Liidu julgeolekuorganitele alluv eri- režiimiga laagrite süsteem spetsiaalselt poliitvangide jaoks – GORLAG⁶⁷, mille koosseisu kuulusid kuus laagrit: 1. maagi kaevandamiseks (Vedmežka-nimelisel mäel), 2. kivisöe kaevandamiseks (Kaierkan), 3. sunnitöölise laager ehitusma- terjalide tootmiseks, 4. ja 5. linna ja uute tehaste ehitamiseks ning 6. oli naiste kinnipidamislaager.

Isikunimesid laagris ei kasutatud. Vangid kandsid kõikidel pealisriietel numb- rimärki, mis koosnes kolmekohalisest numbrist ja vene tähestiku ühest tähest. 1952. aastaks oli jõutud juba tähestiku lõpuossa, seega võis enne ülestõusu puhkemist GORLAG-is 1953. aastal olla üle 20 000 poliitvangi. Peab lisama, et tuhandeid poliitvange viibis ka üldrežiimiga laagrites, kusjuures nad ei tohtinud töötada ei brigadiridena ega laagrisistel ametikohtadel.⁶⁸

GORLAG-i süsteemi viidi üle ka mind. Enne oli mu vanginimeks D78 ja pärast eelmainitud ümberkorraldust nr 923III. Esialgu töötasin õues tuule ja pakase käes. Pärast haigusest kosumist viidi mind mõneks ajaks tööle Kaierkani, kus laadisin šah- tis sütt. Väljas oli sel ajal 45 kraadi külma, ent šahtis oli soe – kõigest paari miinusk- raadi ringis.

Norilskis on vask, süsi ja must metallurgia, seal kaevatakse kulda ja isegi uraani. Mina vasekaevanduses es tööta, olin laagris söekaevanduses. Vasekaevanduse juures oli kokku kolm korpust, olin seal ehitamas esimest korpust. Sinna toodi sisse maagi- ga maapuru – vaske leidub seal maa sees juttidena, mitte känkratena. Selline pinnas on väga raske, vask sulatatakse sealt välja.

66 Цинга (vene k) – skorbuut.

67 Горный лагерь (vene k).

68 <http://www.okupatsioon.ee/en/lists/43-vello-herne>

Kaevandusest tuleb vagun, läheb korpusesse. Seal on kitsaroopaline relss ja madalad vagunid, kus on siis pinnas sees. Too läheb hoonesse sisse, seal on suur lint – nagu vaip. Lint käib ja veab pinnase teise korpusesse. Seal käib sulatamine. Iga vahetuse lõpus toodi välja vagunitega laavapuru – praht, mis vasekaevanduses järgi jäi. See kallati mäekülje pealt alla ja laavapuru jooksis nagu vesi. Siis see tahkus seal mäeküljel ära, igaveseks. Aga mind ega teisi sunniti sinna es võeta, seal töötasid vabakäigu mehed.

Laagrist viidi osa mehi söekaevandusse üle. Seal oli õudne tolm. Kui välja sülitasid või köhatasid, siis tuli nigu tōrva jälle. Aga muidu oli kaevanduse šahtis ju hää olla. Väljas oli 40-50 miinuskraadi, aga šahtis oli vast ainult paar kraadi miinust. Kaevanduses oli söekiht kõrge nigu meie tuba. Lõhkusime osa sütt ära, siis pandi palkidest toed alla jälle, et lagi sisse ei variseks. Ja nii muudkui edasi.

Minu brigaad käis tööl kolmes vahetuses. Kaheksa tundi tööd, elasime rohkem juba inimese moodi. Saime ise pesu pesta ja olime alati puhtad, saime korralikumat toitu. Sees oli meil soe. Väljas töötavatel katlovani⁶⁹ meestel olid kõigil ninad ja põsenukid külmavõetud. Meil oli pea alati ära aetud habemenoaga – ega kuskil karvu olla ei tohtinud. Nii ma töötasin söekaevanduses mitu aastat.”

69 Котлован (vene k) – vundamenti jaoks kaevatud auk.

Elada võib ka Norilskis

1948

Söekaevanduses jäin aga jälle nõrgemaks, hakkasin uuesti “läbi jooksuma”. Pärast turgutamist võeti nõrgad tappi ja viidi tagasi 25. laagrisse. Hakkasin käima tellisetehase ehitusel. Seal oli eestlasest brigadir, kapten Sichver – eestiaegne lendur. Oli suvi juba ja meie põhiliselt kärutasime. Ma olin nagu Sichveril parem käsi, käisin leiba toomas ja nii. Peagi võeti ta aga maha.

Kapten Victor Sichver sündis 11.04.1905 Mõisavahe alevikus. Ta õppis Tallinna I reaalkoolis, seejärel astus sõjakooli. Teenis rahu ajal Eesti sõjaväes, hiljem õppis ümber lenduriks. Vabastati kaitseväest omal soovil 1934. aastal. Pärast seda tegutses lennuinstruktorina. Püstitas lennukil ES-ENN kõrglennu rekordi 5550 m. Töötas hiljem Tootsi briketitööstuses kontorijuhatajana.

1941. aastal teenis julgestuspataljonis ja teistes rindetagustes üksustes Saksa sõjaväes. 1943. aastal ta arreteeriti, kuna ütles avalikus kohas oma arvamuse Saksa sõjaväe kohta ja tõmbas ühel ohvitseril paguni õlalt. Pääses siiski halvemast ja saadeti

pataljoniülema kursustele, mis toimusid Berliini olümpiakülas ja Ardennides asuvas Bastogne'i väikelinnas. 1944. aastal teenis hauptsturmführerina 20. Eesti diviisis ning oli lühikest aega 47. rügemendi III pataljoni ülem. Autasustati talvelahingute eest idarindel ja Idamedaliga. Diviisi lahkumisel Eestist oli 45. rügemendi vooriülem, jäi kodumaale ja töötas vaneminspektorina Viktor Kingissepa nimelises tselluloosivabrikus.

Ta arreteeriti Tallinnas 20. jaanuaril 1945 ning sama aasta mais mõisteti talle Saksa sõjaväes teenimise eest 20 aastat sunnitööd ja viis aastat õiguste kaotust. Pääses Norilski laagrist eluga tagasi, asus Tallinnas tööle ja oli tuntud aktiivse jahimehena. Suri 19.07.1967 Tallinnas.⁷⁰

Kapten Sichver.

70 Põhjakohtad: Eesti lendurid ja lendurvaatlejad tsaariajast kuni 1940. aastani.

Uue brigadiri ajal olin jällegi nagu kõige viimane mees ja hakkasin kehvalt süüa saama. Seal olin ma pool aastat ja rohkem, jäin jälle väga nõrgaks. Sattusin seal opee'sse⁷¹, kus kosutati vange. Opeest võeti jällegi mehi sööklasse nõusid pesema. See oli söökla Noriliski tööliste jaoks, kus sai siis taldrikute pealt ülejäägi ära süüa. Hea söök tegi aga paljudel vangidel kiiresti kõhu lahti ja siis saadeti nad jälle ära. Minul aga õnnestus kuidagi sellest hädast pääseda.

Sööklas oli üks vabakäigu vang, kes käis linnast töö. Mina vene keelt es osanu. Too vang küsis äkki minu käest: "Kas sa koju ei taha kirjutada?" See oli juba 1948. aastal, ma es ole üldse saanud seni koju kirjutada. Kirjutasin siis ühe lehe peale, mis murti kolmnurgaks ja too vang viis vanglast välja.

Ometi too kiri tuli emale kätte! Jõudis kohale just enne tema äraküüditamist 1949. aastal. Ema rääkis hiljem: "Sain kirja kätte ja Liivak Juss oli siis sääl. Ütlesin Jussile, et sain Jaani käest kirja. Juss läks siis vihaseks ja ütles justkui pahaselt: "No siis tuleb talle pakk saata!" Aga siis küüditati ema ära. Seda sain ma alles pärast teada.

Millalgi 49. või 50. aasta paiku sain siiski paki ja väga imelik lugu – ma ei saanud aru, miks mulle Omski oblastist pakk saadetakse. Kuid ema oli vahepeal sinna küüditatud ja saatis mulle paki Siberist juba. Aga alles hulga aja pärast ma sain jagu, miks pakk Omskist tuli. Kiri oli ju paki juurest ära võetud! Siis Jakob saatis mulle pildi 53ndal aastal.

Pakis oli hernetõmp ja kuivikud ja üks ilus pluuse oli, aga toda ei antud kohe kätte – krae tehti ümber lihtsamaks, vangile sobilikuks. Ja pintsak oli ka, tolle ma andsin brigadir Olennikovile. Too hoidis mind siis. Tead, brigadiriga tuleb hästi läbi saada! Mina olin siis esimene viiul temal. Paki sain kätte küll, aga need venelastest zekaad⁷² hakkasid neid pakke röövima. Sai siis ainult ühes hoiuruumis seda pakki söömas käidud.

Olennikov oli väga hea mees, hoidis oma alluvaid. Mäe otsas lasti üks putka ära lõhkuda – siis oli nii, et pool brigaadi istus soojendusmajas ja teine pool tegi tööd ja siis vahetati mehi. Kogu aeg pidi näiliselt töö käima nagu sipelgapesas, aga pooled mehed said tegelikult puhata sees. Kui öövahetuses lund rookisime raudtee peal, siis oli ka kerge, tööd oli vähe. Kui tuiskas, siis muidugi pidime kõik korraga minema. Mitu kuud sai oldud seal brigaadis.

Vahepeal sain tööle lattu, kus sai hästi virutada⁷³, nii et suu jahvatas kogu aeg peas. Võtta sai tangu ja kõike muud, mida oli. Päeval olin töö, öhtupoolikutel koristasin laos ja tõstsin kotte. Kes seal palju varastas ja vahele jäi, see järgmine kord muidugi enam sinna ei saanud. Loorents, minu kaasvang, oli laoulema Vassilenko abiline. Tema võttis omakorda minu endale abiliseks. Siis oli niimoodi, et Loorentsi ei olnud mul midagi karta, aga tuli tähele panna Vassilenkot.

Püksisääre sidusin alt kinni ja muudkui pistsin jälle võimaluse korral kraami püksi luku august sisse. Kui ma laagrist välja tulín, siis teised magasid saepurukotil, mina

71 ОП, оздоровительный пункт (vene k) – meditsiinipunkt.

72 Silmas on peetud kriminaalkuritegude eest kinniistuvaid kaasvange.

73 Nii öeldi nõukogude ajal riigi arvelt kõrvalepanemise, sisuliselt varastamise kohta.

aga magasin juba tangukoti peal! Mul oli oma kokk ka siis, Venno-nimeline. Ta tegi mulle süüa, sai ise ka samast selle eest söönuks. Ta oli kaks meetrit ja viis sentimeetrit pikk Haapsalu mees. Alguses oli nagu kondibukett, ta oli invaliid. Aga pärast, kui ta käe sulle jala peale pani, siis käis nõksatus läbi – nii raske ja toekas käsi oli. Eesti taasiseseisvumise järel ma käisin Haapsalus tal külas, ta elas aadressil Vilde tee 5.”

Edasi viidi meid tellisetehasesse tööle, üks ukrainlane oli meil brigadiriks. Sain vagunite vastuvõtjaks. Seal oli üks mutt, kuradima kommunistist partorg⁷⁴. Too hakkas mind püüdma. Tahtis mind kangesti panna vahetuse juhatajaks, aga ma es oska vene keelt. Siis üks Jõeorg pandi mulle õpetama tähti ja vene keelt. Kolm päeva olin siis seal ja seejärel läksin tööle tagasi. Partorg Bulahharova lasi mul žurnaali juba nimesisid kirjutada, ütles: ”Vot, estonets takoi, umeet, no ne hotšet!”⁷⁵. Aga mina siiski es saanu telefoniga asju ajada, es tule toime keelega.

Kallis vend!
 Saadan sulle
 mälestuseks fotokaardi.
 Käesolev foto on tehtud
 Vanaasemel, kus elavad praegust
 Salme abikaasaga ja väikese tütre
 Ellega. Foto on võetud Salme
 elutoas – taga paistab
 seinatapeet. Sa vist ei tunne
 enam mind ega Salmet ära. Seepärast
 nummerdan fotol isikud ja kirjutan
 siia, kes seal kõik on:
 1. - Salme
 2. - Salme abikaasa - Oja Endel
 3. - mina
 4. - Salme tütar - Elle
 Ülejäänud 2 on võõrad isikud, pildistamise kuupäev 15.02.1953. Ootame sind koju. Sõbralike tervitustega sinu vend Jakob.“

FOTOLÄKITUS: „Kallis vend! Saadan sulle mälestuseks fotokaardi. Käesolev foto on tehtud Vanaasemel, kus elavad praegust Salme abikaasaga ja väikese tütre Ellega. Foto on võetud Salme elutoas – taga paistab seinatapeet. Sa vist ei tunne enam mind ega Salmet ära. Seepärast nummerdan fotol isikud ja kirjutan siia, kes seal kõik on. 1. Salme; 2. Salme abikaasa – Oja Endel; 3. mina; 4. Salme tütar Elle. Ülejäänud 2 on võõrad isikud. Pildistamise kuupäev 15.02.1953. Ootame sind koju. Sõbralike tervitustega sinu vend Jakob.“

74 Партийный организатор (lühend vene k) – parteiorganisaator.

75 Vahi kus eestlane selline – saab küll, aga ei taha (vene k).

Siis pandi mind vahetuse vanemaks, kes võtab vastu tooreid telliskive kuivatisse. Pidin seal välja praakima katkiseid telliseid – kerge töö oli. Praaki ei tohtinud olla rohkem kui 6% või muidu vahetati töömees välja. Minul es ole kunagi nii palju praaki. Siis olid juba lood mul head, sain korralikult süüa ja riided olid seljas puhtad, moraal oli ka tugevam. Hiljem hakkasin linnaehitusel ka käima, 11. laagrist. Seal ei olnud kaugemale minna ehitusele. Laagrid olid igal pool ümber linna ja ümber Schmidti mäe, laager laagri otsa. Linn oli kõik puha vangide ehitatud. Kokku oli kuus tsooni Norilskis. Ilma komandandi loata ühest tsoonist teise minna es saa.

Kes juba vanglast lahti sai, ega sisemaale toda veel es lasta. Pidid jääma ikka Norilskisse asumisele, aga see oli sama hea kui vang olla. Enne kui ma lahti sain, siis olin kuuendas, nn. kergema režiimiga laagris. Sääl tuli tahtmine linna minna – no mis sa seal lähed, oma räbalates! Koos Pubski, ukrainlasega, saimegi kahekesi loa linna peale minna. Läksime ja läksime siis sinnasamasse, kus ma nüüdki Uunoga käisin – restorani “Norilsk”. Nii kui me sisse läksime, siis ma olin selline arg, tõmmasin tagasi kohe. Seal miilits tuli, vaatas propuski⁷⁶ läbi ja ütles: “Minge tagasi, minge tagasi! Teil on kolm tundi aega veel.”

Kui vangid pärast vanakurja⁷⁷ surma lahti lasti, siis toodi Norilskisse vabatahtlikke. Nondele tehti barakkidesse väikesed toad elamiseks ja nad hakkasid ehitustöödel käima. Kui maja valmis ehitati, siis nad said sinna korteri endale. Nii nad siis elavad praegu ka seal.

Eks ikka vanglaski mäletati jõulupühasid. Aga mis seal pühade pidamisest, kui toit oli nii kasin. Ehk need Norilski elanikud, kes vabaduses olid, need pidasid võib-olla pühasid. Kuna ma olin seal üksinda eestlane, siis mis mina seal pidasin. Uut aastat küll võeti vastu, nii Vene kui ka Eesti arvamise järgi. Seda juba asumisel muidugi, vangilaagris ei olnud sul midagi. No kui sa oled kaksteist tundi tööl ja on 30 kraadi külma, barakki tulles oled surmväsinud ja saad oma supi kätte.

Muud juttu vanglas ju ei olnud, kui söögijutud. Ikka räägiti, et kodus söödi seda ja teist, tehti nii ja nii, seda praadi ja toda teist. Vahepeal sai hoitud tükike leiba, aga kaua sa hoiad – varastatakse ära, siis oled päris ilma. Mis oli hammaste taga, see oli oma. Kui hakkasid hoidma, siis oli asi kahtlane. Kui Stalin suri, siis oli teine asi: vargad ja kriminaalkurjategijad viidi ära poliitvangide juurest. Siis hakati ka raha kuigi palju maksma. Oli kohe teistmoodi õhustik, kui ei olnud enam kriminaale nii palju. Üldine kord läks ka nõrgemaks, siis ei puutunud keegi enam sind ja su asju. Sai osta kah ühte-teist.

76 Luba (vene k).

77 Stalin.

Norilski laager mässab

1953

Enne Stalini surma olime ikka luku taga kogu aeg. Tööle viidi konvoide ja koertega. Kui Stalin haige oli, siis pandi plärakastid üles, mis teatasid kogu aeg uudiseid tema kohta, ja mida halvemad uudised olid, seda suurem rõõm oli vangide seas. Kui teatati, et Stalini pulss on juba väga madal, siis karjuti kooris: hurraa, hurraa! Peale diktaatori surma said eestlased kusagilt kitarrid, ja hakati laulma. Siis korjati pillid ära, kuid laulmine ikkagi jätkus.

Korrapidajad aga käisid pärast Stalini surma kõik nutunägudega ja mustad linnid käe peal. Neile oli Stalin justkui sisse programmeeritud. Vangide seas käis aga pillimäng ja laul. Mõne päeva pärast muutus olukord laagris nagu öö ja päev: konvoi ei olnud enam sugugi nii karm, režiim muutus leebemaks. Kui vanakuri oli ära maetud, see vast oli nädal peale ta surma, siis ei pandudki enam barakke kinni. Tööleminek oli enne viiekaupa, kakskümmend korda viis – sada meest. Ümber olid veel mehed koertega. Pärast mindi tööle nii, et konvoid polnud üldse nähagi. Enne oli nii, et samm vasakule, samm paremale marss! Ja kui liikusid grupist välja, siis võidi tulistada hoiatamata. Aga nüüd, kui ma läksin tööle teise laagrisse vasekaevandusse, seal polnud konvoid üldse näha. Nii imelik ja harjumatu oli see alguses!

Pärast Stalinit ja Beriat oli kõige hullem möödas. Hruštšov hakkas poliitvange juba koju laskma. Stalini surmast tunti sedavõrd suurt kergendust, et kord laagris hakkas ära minema käest. Aga meil oli ju sunnitöölaager, kõige rangem režiim! Teistes laagrites nii karm see asi ei olnud.

Siis tuligi laagris ülestõus. Mässati sellepärast, et vangi oli mõistetud ilma süüta inimesed. Sisemaal hakkas mäss enne pihta, samad mässu korraldajad toodi aga meile kartserisse. Ükskord vaatasin, et mehed lasid ennast baraki katuselt mööda linu alla. Konvoi tõmbas tule peale ja tapeti üle kümne mehe. Ja siis läks lahti! Kõik aeti välja, kõik toodi töölt ära, tehased pandi kinni. Kaks kuud tööd ei olnud. Peeti läbirääkimisi konvoi ja suurte vangide delegatsioonide vahel, mis tulemusi ei andnud. Mitmel korral taheti laagrit üle võtta. Traataed lõigati läbi ja üritati laagrit pooleks teha.

Selles laagris oli neli-viis tuhat meest. Vangid jaotasid end brigaadidesse ja jalutasid kogu aeg laagris ringi. Sel ajal oli seal polaarpäev. Mõnikord võeti vangidelt ka toit ära. Lasksime üles lohesid lendlehtedega – tehti puuvillane nõör, mis pandi all põlema ja kui nõör põles ära, kukkusid lendlehed linna peale. Sinna oli kirjutatud, et meid näljutatakse ja et tuleks uuesti läbi vaadata meie süüdistused, kuna me ei olnud midagi teinud. Meie laager oli siis linna keskel. Kui lehed alla lendlesid, siis hakkasid sõdurid neid ruttu üles korjama. Seejärel anti vangidele jälle toitu.

Selline mäng kestis kaks kuud. Ükskord aga lõigati laager siiski pooleks, paljud

said surma ja haavata. Mäss suruti veriselt maha. Vangid käsutati pikali maha ja lasti laagrist välja tundrassa roomata, siis hakati sorteerima ja oma laagrisse tagasi saatma. Loodi uued brigaadid.

Tellisetehas pandi seisma, mina sain linna ehitustöödele. Brigadiriks oli Beekmaa. Meie brigaadis oli palju eestlasi ja mõni üksik lätlane ja ukrainlane. Sunnitöölaagri nimi muudeti töölaagriks ja töö eest hakati maksma natuke raha. Vangide iga riidetüki peal olevaid numbreid hakati kinni lappima ja kustutama.

Hiljem, Hruštšovi sula ajal hakati vangidele paremini raha maksma, mille eest sai toitu juurde osta. Tehti erapood juba. Alguses kõik ostsid ainult leiba, leiba ja leiba. Küll veeti siis seda, sa jummal! Aga palju sa leiba ikka jõuad süüa. Mõned – üks ukrainlane on mul meeles – hakkasid ainult erasööklas käima, vanglatoitu üldse es söönu. Siis tulid enne palgapäeva, et Jaan Karlovitš, laena mulle. Aga muidu olid nad pahased meie peale, et meie oma raha kohe ära ei raisanud ja alles hoidsime.

Mälestusmärk Norilskis hukkunud eestlastele ja Jaan Lausing 2002. aastal.

Käik mööda mälestuste rada 2002

See oli muidu ilus restoran – „Norilsk“. Koos poeg Uunoga läksime teisele korrusele. Ilusti valgustatud ja elav muusika oli. Nüüd tundsin end seal väga hästi. Aga kui ma järele mõtlen, siis oleks võinud nagu rohkem ette valmistada enne minekut. Seal pidi eestlasi ka olema, oleks võinud need üles otsida. Aga ma sain käia läbi need kohad, mida ma teadsin ja kus ma olin ollu. Ekskursioonibürood seal ju ei ole!

See on kinnine tsoon, sinna ilma loata üldse ei saa. Seda ma Uunole ütlesin ka. Ta arvas, et ei ole midagi, küll ma uurin välja. Ja siis ütles, et juba kolm kuud on lahti. Aga kohapeal tuli välja, et ikkagi kinnine oli. Kui me sinna läksime, siis Uuno ütles neile seal, et uuris välja – peab lahtine olema. Vastati nii: „Meil ei ole ta kunagi lahtine olnu ja ei saa ka kunagi lahtine olema.“ Too polkovnik, kes seal oli, eks Uuno torkas talle midagi. Seejärel tuli meile üks naisterahvas vastu valges kasukas. Too siis ajas asja korda. Nii need asjad Venemaal käivad siiani.

Saimegi ilusasti ära käia. Taksodega sõitsime seal kogu aeg ja taksojuhid teadsid

Taadu ja Uuno, mai 1972.

kõike, kuhu viia. Aga laagri kohta enam üles es leia. Nüüd oli seal elamurajoon peale ehitatud. Taksojuht ütles, et laagreid enam üldse ei ole, ainult „tjurma“⁷⁸ on. Ega seal linnas ole suurt midagi. Muuseumis oli kahjuks remont, sinna sisse es saanu. Tellisetehasest oli ahjunurk alles, selle ma tundsin ära. Oli kett ümber tõmmatud, aga selle alt läksime läbi.

Linn on kahe mäe vahel. Auisammaste taga on Šmidti mägi, seal on suured šahtiaugud. Need on surnuid täis – sinna veetigi neid ju kogu aeg. Kevade aeti kivikribu peale ja oligi valmis. Pealt Stalini surma on tehtud sinna, kuhu surnud maeti, memoriaalid. Eestlastele on ka tehtud. Siis on veel lätlastel, leedukatel ja poola-

78 Тюрма (vene k) – vangla.

katel – neil on kõige ilusam. Ja siis on laagri kohta tehtud maketid. Need olid kõik ühesugused, ühe tüübi järgi.

* * *

ESTER: Räägime Norilskis käimisest koos isaga. Jaan on sellest väga põgusalt meenutanud, et Uunoga käisime, taksoga sõitsime, tuttavas restoranis sõime. Aga miks te sinna läksite ja kelle algatus see oli?

UUNO: Isa oli mulle kunagi öelnud: „Ma viin sind kunagi sinna.“ Aga siis kusagil 2002. aastal, kui ta oli juba kõrges eas, viisin hoopis mina ta sinna.

ESTER: Kuidas ta seda talus?

UUNO: Eks ikka võttis vahepeal silma märjaks, paar korda hakkas isegi nutma. Samas oli tal ka hästi põnev. Väga kihvt reis oli kokkuvõttes.

ESTER: Seal on ju endiselt kinnine tsoon?

UUNO: Ma ei teadnud enne, et see linn on suletud. Kuidagi reisibüroo kaudu sai osta lennupiletid, aga tegelikult ei olekski nad tohtinud neid müüa. Pidime lendama Peterburist otse Norilskisse, aga seal ei tahetud lennuki peale lasta. Mina mõtlesin, et kui me juba siit Peterburist ära saame, küll me siis seal ka maha saame. Kuidagi õnnestuski mul keegi ära rääkida, maksta mingi raha – tavaline vene värk. Siis lasti meid lennuki peale. Aga Norilskis ei tahetud lubada linna. Võeti meid miilitsapunkti ja hoiti seal tükk aega. Palju miilitsaid oli seal koos. Kõigepealt ütlesid, et „saadame tagasi kohe“. Tegelikult oligi see ju riski peale minek, olekski võidud tagasi saata. Aga kuidagi õnnestus jälle nad ära rääkida. Ütlesime, et kunagi on siin olnud – ja see aitas. Neile miilitsatele ei tulnud enam midagi maksta, aitas jutust ja tehti erand.

ESTER: Miks see linn endiselt kinnine on? Kunagiste vangilaagrite või praeguste kaevanduste pärast?

UUNO: Kogu asi ongi vist kaevandustes. Vaske on palju, ja niklit.

ESTER: Kaua te seal olite?

UUNO: Ainult paar päeva.

ESTER: Kas isa leidis üles kõik tuttavad kohad? Mis neist oli säilinud?

UUNO: Jah, isa mäletas väga hästi ja leidis kõik kohad üles. Ta oli seal ju siiski olnud nii kaua. Nüüd oli endiste barakkide asukohta rajatud memoriaal – põhimõtteliselt näidisbarakid ühe palkseina ja katusega, et koht oleks tähistatud. Sinna oli toodud pärgi. Oma koht on seal leedulastel, poolakatel ja ka eestlastel. Tegime palju pilte ja filmisime.

ESTER: Kas isa meenutas ka näiteks seda, et kohtas seal kuskil barakis või mujal mõnd tuntud tegelast? Sinna kanti küüditati ju suur osa Eesti eliidist.

UUNO: Solženitsõniga oli ta küll ühes laagrite grupis, aga minu teada ei kohtunud.

ESTER: Seal möödus raskeim aeg ta vangistusest, hiljem ei tundunud pagendus ta mälestuste järgi enam nii masendav. Ta isegi kaalus kauemaks Siberisse jäämist.

UUNO: Seal taheti, et ta jääks. Ma arvan, et ta oli seal hinnatud töömees, keda meelitati jääma. Eks lihtsad vene inimesed olid ka lahked ja aitasid. Kohalikest ini-

mestest, brigadiridest ja töökaaslastest, rääkisid isa ja ema mõlemad ainult head. Võibolla mingite ülemustega seoses oli ka halbu mälestusi, aga lihtrahvast mitte. Pigem oli tookord ikka viga süsteemis, et niisugused asjad üldse juhtusid.

ESTER: Kunagi olid seal ainult barakid tühermaal, hiljem on aga linn kerkinud. Mismoodi nägi välja kohalik infrastruktuur ja elu? Kas puutusite kokku ka sealsete elanikega?

UUNO: Laager oli mäeküljel, linn ja suured tööstusrajatised allpool. Üldiselt on sealne reljeef lame, vaid mõned mäetipud kaevandustega. Käisime muidugi söekae- vanduses, kus isa oli töötanud. Selles šahtis oli midagi isegi säilinud, ja kitsarööpa- line raudtee oli alles. Ainuke suurem muutus oligi isa jutu järgi see, et barakkide asemele olid tehtud nende maketid.

Norilsk on suur tööstuslinn, 1935-ndal alles asutatud. Tohutult kole linn: kae- vandustest tulev tolm on kogu ümbruskonna muutnud halliks ja tahmaseks, kõik on selle paksu kihi all. Kuigi me olime seal kevadisel ajal, polnud rohelist näha, seal ei kasvagi vist midagi. Norilsk asub üsna kõrgel põhjas, teisel pool Uuralit selle eelmäestikus. Ööpäeva ringi oli valge nagu päeval, see häiris, sest hotellis ei olnud akendel kardinaid. Ümberringi on tühermaa ja mäestik. Nagu isa rääkis, ei olnud seal ka kuskile põgeneda.

ESTER: Sellepärast laager sinna tehtigi.

UUNO: Sealsest Šmidti mäest rääkis isa ühe loo. Kord oli üks ülemus seal öel- nud, et „te saate siis koju, kui lumi seal mäe otsas ära sulab“. Aga lumi ei sulanud seal kunagi ära, ja küllap see vangivalvur teadis seda. Aga siis tol aastal, kui Stalin suri, sulas lumi äkki ära...

Šmidti mägi, 2002.

Surmalaagri trahviisolaatorid 1935-1953

Nii kummaline kui see ka ei tundu, olid Norilski surmalaagris olemas trahviisolaatorid ehk kartserid nendele, kes julgesid osutada vastupanu või näidata üles allumatust kehtiva ühiraange korra suhtes. Sellest kirjutab Niina Dzjubenko:

„Ükski laager ei eksisteerinud trahviisolaatorite, kartserite ja tugevdatud režiimiga barakkideta, kuhu paigutati laagrikorra rikkujaid. Esimest korda oli trahviisolaator mainitud Norilskstroi⁷⁹ esimese juhi V. Z. Matvejevi käskkirjas nr 17, 21. august 1935. Distsipliini tugevdamismeetmete loetelu lõpeb järgmise üleskutsega: „Norillaglased peavad tõestama ja au sees hoidma Valge mere – Läänemere kanali⁸⁰ ehitajate ülemaailmset kuulsust.“

Trahviisolaator oli Ambarkal, hiljem, kui läbi Ambarka rajati raudtee, viidi isolaator üle Kolargonile. Laagri ülem võis määrata sinna kinnipeetava kuni 6 kuuks. Töenäoliselt ei suudetud pikemalt trahvipajukil vastu pidada – „suundusid Šmidti mäele“, tuntud Norilski kalmistule.

Kolargoni kui kohta, kuhu aeti kokku surmamõistetuid, meenutab ka A. Miltšakov, väljapaistev komsomolitegelane, kes sattus sinna 1939. aastal nende kahekümne hulgas, keda tema sõnul Zavenjagin päästis: „Trahviisolaatori hoonet Kolargonil kasutati kuni 1982. aastani. Mina sattusin sinna ekskursioonile 90-ndate aastate alguses. Kongide seinad, paljudes nendest millegipärast ei olnud kütet, olid tehtud „kasukaks“, ukSED olid seestpoolt üle löödud lehtmetsalliga, mida eelnevalt töödeldi riivi sarnaseks. Sellise ukse peale koputamine ja löömine oli võimatu...“⁸¹

Katkend Jevgeni Gritsjaki raamatust „Norilski ülestõus“:

„Mõningaid vange siiski ei lubatud tööle, vaid profülaktika ja hirmutamise eesmärgil pandi hoopis isolaatorisse. Gorlagi isolaator oli meie tsooni juures. Siin, nagu ka teistes Norilski kartserites, oli üks sügavalt juurdunud traditsioon: igäiks, kes sattus vanglasse, pidi läbima „peksutoa“, kus istusid tursked kriminaalid, kelle ainsaks sooviks on iga sinna sattunu läbipeksmine.

„Peksutuba“ oli omapärane varjupaik nendele retsidele, kes põgenesid tsoonist vihaste vangide kättemaksu eest. Seetõttu ei ole ka hämmastav, et nad nii ohjeldamatu vihaga kargasid kallale igäihele, kes nende kätte sattus.

79 Norilski linnaehitus (vene k).

80 Valge mere – Läänemere kanal (vene k Беломорско-Балтийский канал, lüh Belomorkanal, ББК) ühendab Valget merd Äänisjärvega, 1961. aastani Stalini-nimeline. Kanal on 227 km pikk ja 19 lüüsigas, ehitati 1931.–1933. a 21 kuuga GULAG-i vangide tööjõuga, kusjuures hukkus eri andmetel 50 000–200 000 vangi (ametlikult umbes 11 000). Kanal avati 2. augustil 1933 ja valmimist esitleti 1. viisaastaku plaani eduka täitmisenä. Et kanali sügavus ei ületa 4 m, ei ole see laevatatav merelaevadele. Suubub Äänisjärve, kust veetee jätkub Sviri jõge pidi Laadoga järve ja edasi Neeva jõge pidi Läänemerre. Osa Volga–Läänemere veeteest. http://et.wikipedia.org/wiki/Valge_mere_-_Läänemere_kanal

81 <http://www.memorial.krsk.ru/memuar/Kasabova/04/Dzubenko.htm>

Ükskord, kui „peksutoas“ töödeldi järgmist ohvrit, tõtsid kõrvalkongis istujad kohutavat lärmi. Nad karjusid, vilistasid, peksid naride laudadega ust, kuid vastuseks said ainult valangu valvuri automaadist. Peksutoas ei saadud surma, kuid pärast seda jäädi väga tasaseks.

Peksutoa retsid toetasid kõigest väest laagrikorda ja tegid koostööd administratsiooniga, sest see oli ainuke viis, kuidas range režiimi ja omavoli keskel said elada enda hullumeelset elu. Administratsioon omakorda alati toetas ja soosis neid, kuna sellise abijõuta ei oleks laagri režiim vastanud seatud eesmärkidele ja nõuetele.

Kuid peksutoa „töölised“ ei saanud pidevalt istuda ainult isolaatorites – see on ju vangla, ning kui nad arvasid, et ohtu ei ole, tulid tsooni.

Ükskord tuli isolaatorist välja „peksutööline“ Sikorski. Ta astus brigaadi ette ja viis mehed tööle. Ei jõudnud brigaad tööga alustada, kui brigadiri enam ei olnud. Ta lamas surnuna lumel, kehal polnud ühtegi haava. Pärast seda „peksutööliste“ käed n-ö muutusid pehmemaks.

Kõige suuremaks hirmuvalitsejaks meie tsoonis oli mitte Sikorski, vaid Buhtueva. See jumikas ei otsinud varjupaika „peksutööliste“ juures. Ta ei kartnud kedagi, kõik kartsid hoopis teda. Temale anti teed ja temast mindi suure kaarega mööda. Lõpuks leidis aga neid, kes ei andnud temale teed, vaid astusid vastu... Buhtueva ei surnud, mõne aja möödudes ta paranes, kuid tema psüühika muutus suuresti – ta hakkas kartma. Kõiki!

Juhtkond ei jätnud teda saatuse hoolde – ta võis veel osutada vajalikuks, ning peitis ta ühte Norillagi tsooni tugevdatud valvega barakki. Nagu vangid naljatasid, sattus Buhtueva „datšasse“⁸². Seal ta seadis ennast sisse ning tasapisi suurenes „datša“ elanikkond ligikaudu 30 inimeseni.

Gorlagi juhtkond ei suutnud olukorraga leppida. Sikorski ja teiste surma ning Buhtueva sandistamise eest vastutavaid ei suudetud tuvastada. Hakkas tööle uurimisvangla. Kahtlusalseid aeti läbi „peksutoa“ ja suunati ülekuulamistele. Kahtlusalsed ei vastanud uurijate küsimustele, selle asemel nõudsid „peksutubade“ kaotamist. Ja uskumatu – korraga olidki peksutoad kaotatud!

82 Suvila (vene k).

Lähedased naasevad Siberist

1957

Salme jaoks tõi pereliikmete koju tagasi jõudmine nii rõõmu kui ka nende läbielamistest osasaamise valu. Õieti polnudki selge, kus oli olnud raskem – siin või Siberis.

„Me ei olnud hulka aega näinud. Oli siis palju kallistusi ja pisaraid. Rõõmupisaraid! Isa oli 14 aastat ära olnud, ema oli üheksa. Selle ajaga inimene muutub väga palju. Kui isa läks, olid juuksed mustad, kui tagasi tuli, olid need lumivalged!

Ema rääkis, et alguses nad korjasid Siberis külmunud viljapäid ja närtsid neid, et nälga kustutada. Aga pärast, kevade poole, nad hakkasid juba kartult maha panema – panid labidaga. Mingisugust väetust ei olnud, aga kartul kasvas nagu mühin! Ükspuha, mis sa maha panid – kõik tuli väga hästi üles!

Isa oli seal Karagandas laohoidja olnud. Ema tegi Siberis alguses põllutööd ja hiljem hoidis natšalniku⁸³ lapsi. Ta oli juba nii vana, eks talle tavalist füüsilist tööd anti vähem. Tal olid seal kanad ja pörsas ja hiljem ka maja. See oli ehitatud lehmasõnnikust ja kuivatatud õlgedest – selline onn. Ema müüs enne äratulekut oma maja maha, sai selle eest kas 700 rubla. See eestlane on ikka üks tegus rahvas! Kui palju tal oli siis kraami, kui ta tagasi tuli ... palju vilja ja villa kaasas, mis ta tasuks sai. Seal makstigi palka peamiselt toodangus, raha anti vähem. Läks kahe palja käega, aga tagasi tuli nagu mõisnik! Isa oli vangina, aga ema oli ju kolhoosis tööl ja sai töötasu. Need villad, mis ta Venemaalt tõi, need seisid seal kaua aega, nii et hiljem tulid koid sisse.

Seal olid nendega koos Toomed Vana-Otepäält – terve nende pere viidi. Salme Toom oli tütar, minust aasta vanem, ja nende poeg aitas ka ema väga palju. Muud rahvast oli ka Vana-Otepäält. Üks kirikuõpetaja, Värk Luisa suguvõsast, suri seal Omskis 1952. aastal, aga tema naine tuli tagasi. Palju-palju eestlasi oli seal ja paljude kondid jäid sinna. Kohalikud venelased olid nendest väga lugu pidanud. Ainuke asi, mis ema ütles, et venelane ei osanud elada. Kui näiteks siga tapeti, tuli kogu küla kokku, tehti pikk laud. Ega taldrikuid, selliseid asju laua peal ei olnud. Pandi pott laua peale ja igaüks siis vaatas, kuidas sealt kätte sai. Nii kaua peeti pidu, kuni too siga oli söödud. No kuidas sa nii elada saad!?

Aga näed, ära elati igal pool. Ja nad oleksid võinud sinna jääda, kuid ei tahtnud seda. Ikka tahtsid koju tagasi tulla.

Meie Metsakuru talu kuulus siis, 1957. aastal, kolhoosile ja isa tahtis seda tagasi osta. Aga ei müüdnud talle! Kuid neil lubati seal sees elada koos ühe teise perega. Seal oligi ju kaks tuba ja köök. Hiljem too pere – naine koos pojaga – läks sealt ära. Isa ja ema said kasutada seal aeda, aga no palju see vananimine ikka enam jõuab teha ... kartult panid maha põõsaste vahele.

83 Ülemus (vene k).

Isa ei rääkinud midagi halvasti võimude kohta, hoidis suu vakka. Ainuke kord oli siis, kui ta ütles selle peale, et Saima oli parteisse astunud, kuna teda premeeriti kui eeskuju-likku töolist Moskva-reisiga. Siis isa ütles: “Kas ta on lolliks läinud või!?” Aga Saima oli üks tööloom, ta ei rehkenanud oma tervisest midagi. Ei saanud öösel ka magada, kui ei mõelnud loomadest. See laut oligi nagu tema oma firma. Eks sellepärast teda premeeriti ka ENSV parima töölisena.

Edasi me läksime elama Kanakülla, seal oli metsamajand. Nendes asutustes, kus ma töötasin, oli palju Venemaalt tulnud. Tsehhijuhatajaks pandi ikka venelased. Aga nad olid toredad, normaalsed inimesed ja purssisid ikka eesti keelt kah. Tahtsid kohe õppida. Hiljem olime Tohvri tellisetehases.

Ega lasteaedu enne ei olnudki, kui alles sel ajal, kui Tohvrile saime. Enne seda olid lapsed üksi kodus. Esimene televiisor oli meil Tohvril, see oli mustvalge. Ja oh issand – see oli ikka suur asi küll! Ega ta hästi isegi ei näidand.

Elu läks edasi, muretsesid aegapidi neid asju. Need nüüdseaja kapid ja mööbel – see on rämps. Aga nõukogude ajal tehti ikka paremini. Siis olid hinged tugevamad ja materjal parem. Ei seisa need ukсед praegu ees ja ei pea materjal vastu.

Tohvril elasime kuni 1967. aastani, siis tulime Otepääle tagasi. Ostsime selle maja Lille tänaval. Elle lõpetas sel ajal juba Tallinnas tehnikumi, tema siia enam ei tulnud. Sirje ja Silvariga elasime siin. Silvar oli sündinud Kilingi-Nõmmel 1960. aastal, läks siin esimesse klassi. Vene ajal oli nii, et ei tohtinud lapsi kodus õpetada, enne kui kooli läheb. Et siis koolis hakatakse õpetama.

Endeliga lahutasime 1972. aastal. Ta tarvitas napsu ja siis tulid pahandused.

Mina töötasin Otepääl 20 aastat fotonurgas – tegime fotonurki, ma olin liimija. Töötasime koos Veerpalu ämmaga katekesti paaris. Kui keegi oli haigeks jäänud, siis ma ikka läksin asendama, lisaraha teenima. Vahest liimisime ka ümbrikuid, kuhu fotonurki sisse pandi. See oli Tartu firma, aga Otepääl oli tsehh. Õhtuti töötasin kohakaaslusega autoremonditehases koristajana. Mõnda aega Pille elas siin minu juures, siis ta käis minuga töö juures kaasas. Hiljem Janek samuti – aitas prügikaste tühjendada.

Reisimisega oli Eesti ajal nii, et kus sa reisisid, kui talutöid vaja teha kogu aeg! Siis oli hea, kui Tallinnasse või Tartusse said. Vene ajal hiljem, siis sai jah Venemaal palju ringi käidud. Käisin kõik Moskvad, Bakuud, Jerevanid läbi. Aga lääneriigid – sinna ei lubanud meid keegi. Elle sai kuidagi Poolas ära käia. Ei tea, kust ta loa sai. Venelane ei lubanud kedagi, nad kartsid ju. Ja mõni jooksis minema. Ma ei tea, kas venelased praegugi saavad vabalt välismaale minna.

Nõukogude ajal ei tahtnud väga lastele midagi rääkida Eesti Vabariigist, sest ega polnud teada, kus nad midagi poetavad selle kohta. Ikka pool suud oli kinni selle koha pealt. Oma mõtteid ei tohtinud ka nii mõelda ega välja rääkida suvalisele isikule. Ainult sellisele inimesele sai rääkida, keda sa täielikult usaldasid. Keegi ei tahtnud seda Siberisõitu! Siin Otepääl olid ikka enam-vähem teada need inimesed, kes olid pealekaebajad. Kui lapsed juba suuremaks said, eks siis ikka rääkis neile midagi, valgustasin natuke.

Aga ega nendeni see päris teadmine ja kurbus vist ei jõudnud, nad olid teises miljöös juba üles kasvanud.

Olgu see valitsus misuke tahes, sa pead sellega arvestama, mis sinu käest nõutakse. Kui vastu räägid, siis sa lähed Siberisse või saad muu karistuse. See hirm Siberi ees oli pidevalt, igatahes Otepääl. Kui ma siit ära läksin, siis läks ka hirm üle. Mujal olid juba kõik võõrad, segarahvas.

55-aastaselt läksin pensionile. Aga ega ma siis kodu istuma ei jäänud, hakkasin tööle koristajana. Viis maja oli koristada.

No vot, minu elu on selline. Tööd on tehtud, ära on elatud. Lapselapsi on nii palju, et nimed puha lähevad segi. Ega ma ei kurda millegi üle. Siberis ei ole käinud, aga ... südames on kõik läbi elatud. Ma loodan, et nüüd vast enam noortel ei tule kannatada sellist asja.“

Jaan koos vanematega kodutalus pärast Siberist naasmist.

Nõukogude võimu suurim kuritegu

Ühe löögiga raiub mees põidlajämeduse noore puu. Niisama lihtsalt saab lõpetada ka inimese elu. Üks löök, üks lask, üks torge – ja inimest ei ole enam. Nõukogude võimu suurimaks ja andestamatuks kuriteoks oli just täies elujõus inim-puude raiumine. Inimeste hävitamine ja ellujäänute moraalne sandistamine. Paljud väljasaadetud kaotasid Venemaal elu. Kel õnnestus ellu jääda, kaotas tervise. Nõrgemad, sealhulgas emadega kaasas olnud lapsed, surid piinarikkalt. Juba tee sinna oli lõputu, ja süüa polnud kusagilt võtta.

Eestlased, lätlased, leedulased, ukrainlased, poolakad, valgevenelased, venelased tatarlased ja paljud muud rahvad, kelle poegade ja tütarde elutee raiuti läbi justkui mongoli mõõgaga. Nende kodumaaga seotud unistused ja plaanid muudeti igaveseks ... Nende ees pole keegi vabandanud ega ülekohut piisavalt kompenseerinud. Ja kas seda saakski teha? Kuidas ja kes võiks hüvitada röövitud elu, kaotatud väärikuse, põhjatu hingevalu, hirmu ja häbi? Jääb vaid langetada pea, sulgeda silmad ning palvetada, et midagi sellist enam kunagi ei korduks.

1945. aastal määras ENSV sõjatribunali kohtukomitee 22-aastasele Jaanile karistuseks 15 aastat sunnitööd Norilski orjalaagris, lisaks viis aastat poliitiliste õiguste kaotust, asumisele saatmine ja kogu vara konfiskeerimise. Süüks niinimetatud isamaa – Nõukogude Liidu reetmine.

Õudsatest õudsaimast NORILLAG-ist väljus statistika järgi elusana tuhandest mehest seitse. Imekombel ellu jäänud, kümne aasta pärast laagrist vabanenud ja edasi Siberis asumisele saadetud, naasis 35-aastane kurva silmavaatega, kuid ikka veel sirgeselgne veskitalu endine noorperemees Eestisse. Temast sai lihttööline sovhoosi seafarmis.

Elu jäi alles, kuid tervis mitte. Purjuspäi lausus ta sajatusi punavõimu aadressil. Läbielatud piinad taaselusustid unes ja öösiti kostis ta magamistoast karjatusi ja sõnimist. Sügaval sisimas elas edasi alateadlik hirm, häbi „rahvavaenlaseks“ olemise pärast. Pidi mööduma 45 talve, enne kui lõpuks 1990. aastal Eesti NSV ülemkohus saatis Jaanile kirja, et tema süüdimõistmine oli alusetu ning ta on täielikult rehabiliteeritud. Inimese hävitatud unistused, purustatud psüühika, väänatud elutee – seda kõike ei saanud enam siiski muuta.

Mis oleks võinud Jaanist saada, kui ta oleks jätkanud normaalset elu Eestis oma kodutalus? Missugune olnuks tema ja terve rahva saatus ilma Nõukogude ikketa?

Jaan oleks jätkanud Loodil veskitalu peremehena. Talupidamine meeldis talle nii väga, et ta piirdus selle pärast vaid kuue klassi kooliharidusega. 1944. aastaks oligi ta sisuliselt noorperemees, kes võttis enda kanda tähtsamad talutööd – pidas veskit, juhtis rehepeksu ja tegi muid olulisi töid. Ligi 60-aastane isa oli selleks ajaks juba parimast tööeest väljas.

Hilisem elu näitas, et Jaanil olid kõik omadused talumajapidamise juhtimiseks olemas, ta pani käed külge kõigile töödele. Ja kui ise teha ei osanud, oskas ta abi otsida mujalt. Jaan oli hea suhtleja nagu ta isa Karlgi. Isalt õppis ta ka lõõtspilli mängima. Karl oli Vana-Otepääl tuntud pillimees, keda kutsuti simmanitele ja pidudele meeleolu looma. Isa jälgedes käis ka poeg.

Tolled süngel õhtul, mil neid arreteerima tuldi, mängis Jaan parajasti naabripoiss Jussi oodates oma lõõtsal „Kui mina laia maailma...“. Siis ei kõlanud see pahaendeliselt, kuid nii see ometi läks. Ja koputatigi uksele...

Lõõtsa sai vanaisa õnneks Eestisse naasmisel tagasi – see oli olnud öde Salme kaitse ja hoole all. Lõõtsameister Tarmo Tartu vahetas ära lõõtsanahad ning pill kõlas Jaani käes poolesajandilise pausi järel jälle. Taadu mängis sünnipäevadel, naabrite juures ja oleks mänginud kaugemalgi, kui oleks veel aastaid ja tervist jätkunud.

Nüüd ootab Karli tellitud ja tema kätega kinnitatud vaskaunistustega lõõts perekonna reliikviana aega, mil järgmised põlvkonnad temal mängiksid.

Mälestusmärk kõigile vangidele, kes hukkusid Norilski laagrites.

Siberis asumisel

1954-1958

See oli 1954. aasta novembris, kui mind vabaks lasti. 1944. aasta novembris võeti kinni, natuke vähem kui kümme aastat olin siis Norilski vangilaagris. Esimesed lah-tisaajad saadeti asumisele Siberisse. Need, kes pärastpoole said lahti, saadeti kohe koju. Nii suur sula tuli!

Mulle öeldi, et kuna isa-ema on ka asumisel, siis enne neid ei saa mulle passi anda. Aga ma sain kirjutada. Enne sunnitöölistel sellist õigust ei olnud, aga siis võis ühe kirja aastas saata. Kuni 1948. aastani ei teadnud minu kohta keegi kodustest mitte midagi.

20. novembri paiku kutsuti mind värvaputkasse ja tehti pilti. Siis oli minu num-ber 923III, mida pidin rinnal hoidma. Mõtlesin, et mina mässu ajal aktiivne ei ol-nud, et mis nad minust tahavad. Brigadir aga ütles: “Küll sa näed, saad lahti.” Ja nii ka juhtus. Ta kirjutas mulle välja uue vatijope, aga värvavas võeti see ära ja anti vana asemele. Seejärel saadeti mind jaotuslaagrisse meie laagri vastas. See oli vabakäigu-laager.

Režiimi tugevuse järgi jagati laagrid kolme kategooriasse. Esimese kategooria mehed pidid jääma Norilskisse tööle. Kuna olin teise kategooria mees, siis sain sõita asumisele Jenisseiski rajooni, 25 kilomeetri kaugusele Maglakovast, mis asub samal laiuskraadil Eestiga. Seal taigas⁸⁴ hakkasime asustama küla, mille nimeks sai Kluts.

Meid tuli sinna masinatäis – umbes kümme inimest, peamiselt mehed ja paar naist. Saime elamiseks palkmaja, kus oli üks tuba pliidiga. Novembri lõpust kevade-ni ehtasime valmis viis kokkupandavat maja. Kaevasime maa sisse augud, tegime vundamendi. Maja toodi plaatidena traktoritega kohale, meie panime need kokku. Suur „Stalinetš“ vedas, regi oli taga. Kui majad püsti saime, siis läksime sinna ise el-ama. Katuseid ei olnud veel pealegi saanud, kui osad juba sisse kolisid.

Kevadel toodi sinna värvatud komnoori, kellest paljud lahkusid, kui moskiitod juuni kesk-paigas välja tulid. Neile oli küll lepingutasu ette makstud, aga komnoored maksid tagasi, said oma tööraamatu ja passi kätte ja lasid jalga. Palju ebamugavusi, kui oled linnast tulnud!

Majad Klutsi külas olid nelja korteriga, igas tuba ja köök umbes 12 ruutmeetrit. Korteris elas kolm inimest, toas kaks voodit. Töölaagrist olin lõpu poole ka pisut töö-tasu saanud, selle eest elasin esimese kuu aega ära, kuni palka sain. Liha saime kätte väga vähe, aga leiba oli alati, margariini ja õli ka. Külas oli pood, kuhu toodi korra nä-dalad söögikraami, aga muud seal eriti ei olnud kui leiba, saia ja veel midagi.

Minu töö seisis suvel vaigutamises – taigas männivaigu kogumises. Palka maksti kilo vaigu pealt. Oli oma norm, mis pidi täis korjama, seda ületades said rohkem

84 Taiga – okasmetsa enamusega puutumata metsa-ala

Vaigu kogumine taigas.

tasu. Komandant käis mõne nädala tagant kontrollimas, vahest isegi harvemini, kord kuus. Komandantuur oli 25 kilomeetri kaugusel Maglakovas.

Seal olid põhiliselt männipuud, väga pikad. Oli ka väiksemaid mände, käharaid – sellised andsid isegi rohkem tõrva välja. Talvel kooriti suur koor ära ja siis kevadel tõmmati üks joon sisse konksuga. Alla pandi väike tops, kuhu tõrv jooksis sisse. Kahe nädala tagant siis käidi koristamas seda. Komnoored ka käisid. Mul oli oma teerada sees, nii et ükski puu vahele es jää. Tõrv koguti suurtesse tünnidesse ja saadeti minema.

Nii ma tegin kolm aastat seda tööd. Tervis oli mul sel ajal enam-vähem, aga kui kõhahoog tuli, siis kõhi kasvõi kopsud välja! Talvel ehtasime kokkupandavaid maju,

sügiseti käisime ka razpilkas⁸⁵ – taigas uut küla alustamas. Kui me ühes külas majad valmis tegime, 10-15 maja, siis viidi meid jälle 25 kilomeetrit edasi uut asustust tegema. Seal metsas es ole enne inimest käinud.

Taigas sa es saa kunagi otse minna, ikka kiira-käära. Murdunud puud takistavad otse minekut – ürgmets! Me käisime neljakesi, ratsahobustega. Ülemusel oli mingi aparaat kaasas, tolle järgi pidime minema. Mina olin kirvemees, tegin märke puude peale, et hiljem teaks, kust tagasi minna.

Kui läksime küla asutama, otsisime ilusa kohakese, kus oli väike ojake ka all. Vesi pidi olema ligidal. Oli erinevaid maastikke – mõnel pool heinamaad ja üksikud männid ning nulud. Taigas on kohti, kus on hõre või polegi puud. Kasvavad nartsissid ja metsikud tulbid – nii ilus! Neid on nii palju, et niida kasvõi vikatiga. Sipelgatele meeldivad väga tulbid – varred puha sipelgaid täis.

Valisime siis koha välja, ülemus arvas, et vot siia teemegi küla. Sinna läksimegi tagasi, ehitusbrigaad viie mehega, ja hakkasime vundamenti tegema. Kohapealt raiud need puud ja muudkui lööd nad vundamendiks. Vöö pandi siis ringis postide peale, ahju alla pandi veel neli posti. Palgid panime üksteise peale kinni ilma ühtegi naela

Asumisel Jenisseiski rajoonis. Jaan ja korteriperemees Pavel koos Maria ja väikese Natašaga ning naabrinaine Maria. Taigas Kamina külas 1955.

85 Разпилака (vene k) – saagimine.

löömata. Vanasti käis ju kõik ilma naelteta. Siis tuli traktorikolonn, kilpmajad peal – 12 kilpi. Nelja kilbi peale sai tuba ja köök. Enne panid põranda maha kahele korterile ja siis kaks kilpi seinteks, nii et said juba nurga üles. Ja kui said katuseks tõmmata esimese kilbi, siis oli juba lihtsam. Kõik käis kõitega, suured poomid toodi ja siis muudkui tõmbasid. Kilbid olid kõik nagu tikutopsid, läksid valtsidega omavahel kokku. Kinnituskohale löid laua peale – kõik see oli kaasas. Aknad ees, klaasid saadeti pärast järele. Siis kolm päeva ja oligi maja valmis. Kilbid olid koos soojustusega: kahel pool laudad ja papp ja vahel olid hõövlilaastud. Sooja pidasid väga hästi.

Seal on kliima peaaegu sama kui meil Eestis. Sügisel tuli vahepeal lumi maha veel sooja maa peale. Siis sadas ja sadas, kuni lumi oli meetrikõrgune. Siis läksime talvel vundamenti kaevama. Lume võtsime ära, kirvega raiusime kooriku ära nagu potikaane, labidaga ruttu muld välja ja post sisse. Päevaga tegime niimoodi maja vundamendi valmis. Aga kirja läks, nagu oleks raidunud külmunud maad. Nood 48 posti, mis me panime, oleks justkui olnud külmunud maa sisse raiutud, aga tegelikult olid need kaevatud pehmesse mulda. Kui postid püsti said, siis ei olnud enam kiiret tööga.

Seal oli nii must maa, et ühtegi kivi es leia – väga viljakas muld oli. Kohalikud sõnnikut ei kasutanud, vaid panid selle kevadel hoopis põlema. Kui kartulile sõnnikut pandi, siis kartulit üldse es saa. Vilja seal külas meil ei kasvatatud. Metsloomi oli ka. Mul oli üheraudne püss, mis anti nendele, kes kaugemal taigas käisid. Meister andis püssi ja meistrile pidid tagasi ka andma. Pärast seda, kui ma Pauli ja Maria juurde elama sain, läksin ükskord püssiga taigasse jalutama. Lähen ja jänes hüppab üles minu ees. Lasin püssist niisama puusa pealt, ei sihtinudki eriti, sest jänes oli nii lähedal. Sealtsamast kohe sain kätte. Viisin siis lastud jänese koju ja küll perenaine Maria imestas: *“Oi, Jaan Karlovitš, otkuda võ tak zajats poimali?”⁸⁶*

86 Oi, Jaan Karlovitš, kust te niiviisi jänese kätte saite? (vene k)

Ühiselamu porduelu

Meie ühiselamus oli üks abielupaar, naise nimi oli Valja, mehe nime ei mäleta. Rüütel Evald elas minu kõrvaltoas. Ja siis see Valja hakkas Evaldi juure käima ühiselamusse. See asi nägi välja niimoodi, et Valja oli Evaldi juures, oma mees tuli talle järele ja käis peale anuvalt: *“Valjotška, idi domoi, no idi domoi!”*⁸⁷ Ja siis Evald röögatas tema peale karuhäälega: *“Idi nahhui!”*⁸⁸ Seejärel vene mees jooksis sealt ülepeakaela välja. Aga jupi aja pärast oli mees jälle tagasi: *“Nu Valjotška, požaluista, idi domoi!”* Evald jälle üles nagu koer ja ajas ta uuesti minema. Selline mäng käis seal kogu aeg.

Ja vot tuligi see Valja ära koos Evaldiga. Too es taha teda küll kaasa võtta. Asi oli niisugune, et Evald tuli Eestisse ära, aga lolli peaga oli andnud naisele Eesti õige aadressi. Nii et ta oli kuu aega kodumaal olnud, kui naine juba tuligi talle kõpsti järgi. Nad kusagil Kose-Ristil elasid siin.

Siis oli üks lätlane, Karl oli nimi. Tema elas ühe kohaliku Milkaga. Karl hakkas koju ära tulema, tulevad siis kahekesi koos. Söitsid juba Novosibirskini rongiga ja seal kadus Karl ära, jättes Milka maha. No midagi teta es ole, Karl oma aadressi es anna ja Milka järele minna es saa. Sihvkadega kott oli jäänud tema kätte. Siis ta oli müünud neid sihvkasid ja sai selle rahaga Novosibirskist tagasi sõita. Tuli siis tagasi ja muidugi halas, et *“Svolotš! Šest mesjatsev kak horošo mō žili.”*⁸⁹

Üldse oli hull lugu seal ühiselamus. Toodi värvatuid, komnoori, no siis läks puha hooraelu lahti. Masin tuli, lahtine tuudebekker, noori naisi täis. Milka oligi selle masinaga tulnud. Nood siis jooksid kohe meestele peale. Oli üks Glitško, valgevenelanna – too tormas ligi, valis mehe välja ja ütles: *“Oo, eto moja!”*⁹⁰ Kuus kuud elasid kommnoored meil, kuni küllalt sai ja kablutama panid.

Ühiselamus oli nii, et kui ma päevatöölt taigast tagasi sain, tulin kodu ja voodis oli naine juba ootamas. No mis mul üle jäi, egas ma siis ka munk ole! Kes aga ennem sai, too oli mul voodis. Juba nagu hullumaja. Mis sa teed ära, kuradi kurat küll! Lõpuks ma läksin sealt minema, põgenesingi ära ühiselamust.

Naiste nahka läks mul raadio, ”Rodina”. Osakonnajuhataja oli joomamees ja tal oli raha vaja, müüs mulle raadio ära. Aga akusid ja anoode oli raske saada, voolu ju meil siis veel es ole. Naised lõhkusid mul tolle raadio ära. Kogu aeg muudkui kruttisivad – ja ära kruttisivad. Mina siis uut akut enam es osta ja tollest raadiost ei saanudki midagi enam. Too läks kõik hoorade nahka.

Komnoored olid kirjade järgi muidugi tulnud sinna tööd tegema, aga nad olid niisugused ... seiklejad. Tahtsid kellelegi ikka külge kleepida. Töötada es viitsi ja kui

87 Valjake, tule koju! (vene k).

88 Käi minema! (ebatsensuurne väljend vene k).

89 Kaabakas! Kuus kuud me elasime nii hästi (vene k).

90 Oo, see on minu (vene k).

veel moskaa⁹¹ välja tuli, siis oi-oi-oi... Ta tuli välja kusagil 20. juuni paiku. Töötada oli väga raske moskiitodega, sest nad igalt poolt sõid sind. Kogu aeg vehid kui loll. Siis tuligi noortel naistel – kõik ilusad tüdrukud – äkitselt äramineku-tahtmine, aga ära minna es saa. Pass oli ju ära võetu. Dogovori⁹² raha oli 180 rubla ette antud. Selle nad pidid tagasi maksma, kui nad lepingu katki jätsid. Avanssi ka olid võtnud, tolle pidid ka tagasi maksma, kui tahtsid koju saada. Tööd teha es taha, siis pidi ju kellelegi end kaela määrima. Vägisi, et kasvõi süüagi saada. Mul es jää midagi üle, pidin ära minema, kaua sa ikka toidad neid seal ühiselamus.

Sääl oli üks Moskva plika, hästi kena naisterahvas. Too jooksis mul taga kogu aeg, aga jooksin palju eest ära ka. Ta oli lõpuks arusaaja naisterahvas, ütles, et “ega sa ikka mind ei taha. Eks sa tahad ikka omalt maalt naist võtta.” Ei olnud nii hull pealepressija. Aga üks Valgevene naine oli, ka kena tüdruk, junsu niisugune – paksukene ja väike. Too oli vanakurat, tema eest pidin kogu aeg põgenema.

Nood siis, kes töötada ei tahtnud, tellisid kodust raha järele ja panid minema. Ja kogu aeg toodi uusi juurde. Nad olid peamiselt koristajad, kergemate tööde peal. Siis toodi värvatud perekondi, nende hulgas üks Paul Vatsinski ja ta naine Maria. Nondele anti korter sinna ja mina sain siis nende kööki elama, pääsesin ühikast minema.

Vot elasin siis Maria ja Pauli köögis, tütar oli neil mõnekuune, ja tulid jälle naised minu järele küsima. Et tahavad Jaan Karlovitši näha. Siis Maria ütles: “*Idite, Jaan Karlovitš zanjato.*”⁹³ Es lase sisse neid. Vahel tuli mõni, kurat, järgi töö juurde metsa, kaugele taigasse. Kui siis neid nägin, panin kaarega minema. Nihuke elu on läbi elatu, näed ... Saimale ei tohi rääkida, ta saab alati maru vihaseks ja läheb kööki ära.

**Raadio Rodina,
1955.**

91 Moskaa – kohalik verd imev putukas.

92 Leping (vene k).

93 Minge ära, Jaan Karlovitš on hõivatud (vene k).

Eesti tüdruk otse Maglakovas

Üks August Teppo nimeline ütles, et teab, kus elab eesti tüdruk. Läksime siis sinna Maglakovasse asja uurima. Koputasime ukse peale, meile vastati eesti keeles: “Jajah, sisse!” Läksin sisse ja nägin oma endist kongikaaslast Tartu vangimajast, Juhan Riivest. Mina hõikan: “Riives?!” Ja tema: ”Kurat, Jaan, kust sina siia said?” Mina jälle vastu: “Kust sina siia said?” No ütles, mis sa ütled, kuidas elu viib inimesi kokku! Imelik oli, et nüüd kümne aasta järel siin Siberis kohustusime.

Ja nii me siis rääkisime puha eesti keeles. Saima oli sel hetkel tööl – aga hiljem sain ka temaga tuttavaks. Kui olime Juhaniga koos Tartu vangimajas, oli ka tütar üksvahe seal käimas isale pakki toomas. Juhan siis näitaski mulle

oma tüdarta ja ütles: “Kui välja saame, siis võtad mu tütre endale naiseks!” Sel ajal ei arvanud keegi, et nii läheb. Aga võta näpust, Juhani sõnad läksidki täppi.

Ta oli samuti nagu mina ja mu isa poliitvangina süüdi mõistetud ja Siberisse saadetud. Mingi aeg oli ta Kasahstanis ning töötas aidamehena. Abikaasa Adele Riives saadeti eriasumisele Omski oblastisse koos tütre Saimaga. Kui Juhan oli vabanenud, siis tuli ta Omski oblastisse omade juurde. Nii me siis Saimaga seal suhtlema hakkasime. Mõnikord käisime jalutamas omaette ja nii, aga kus sa seal ikka käid. Juttu ajasid natukene ja tulid jälle koju. Suvel on moskaad, kihulased, sääsed, es saa seal jalutada midagi.

Ma käisin siis ikka neile sinna Maglakovasse külla. Mitte väga tihti muidugi, sest 25 kilomeetrit oli jala minna läbi taiga. Egas too ole niisamati! See on taiga – ürgmets, teed olid sinka-vonka ümber puude – nii kui kerimine. Hiljem tehti sinna ka korralik tee, siis kui me ära hakkasime tulema. Aga enne käidi hobuse ja reega seda teed. Meil olid seal Klutsis hobusetallid ja palju hobuseid. Nendega tehti ikka kõik tööd, tõrva veeti kokku ka hobustega. Umbes 3-4 hobust oli meil

Saima Riives Siberis 1953. aastal.

osakonnas. Kolhoosist lasti noored hobused suveks taigasse lahti, terve suve olid seal ja ühel oli kell kaelas. Seal taigas oli kohti, kus nad süüa said ja kusagil madalamas kohas käisid joomas. Sügisel, kui esimene lumi maha tuli, siis mindi ratsahobustega otsima neid. Ega nad kuskile kaugele es lähe, olid oma teatud piirkonnas.

Meie juures oli üks väike taigajõgi, vast umbes viis meetrit lai, mis voolas Jenisseisse. Üle jõe oli palju puid kukkunud, nii et sai kerge vaevaga üle ja ka kala püüda – seda oli seal metsikult palju. Oli seal üks Sarali-nimeline mees. Räägin talle, et nihuke asi, jõgi on kala täis, aga õnge ei ole. Too tegi siis küünlaga kuumutades nõelast õngekonksu, sellega sai palju kala püütud. Ja ega usse ka saada es ole väga, panime siis natuke ussikest konksu otsa. Lased konksu nõoriga alla ja ise vaatad palgi pealt – nii kui kala võtab konksu suhu, tõmbad kohe lopsti üles ja ongi käes! Kalad olid seal täitsa rumalad. Natukese aja pärast juba üle poole pange kala käes. Läksime siis osakonda ja Maria kiidab jälle, et *“oi, Jaan Karlovitš, tō molodets”*⁹⁴.

Jenisseisse jooksevad suured jõed, Kern ja mis nad seal on. Nad on nii laiad, et teist äärt ei näe. Ja kalad seal sees on ka suured. Klutsi küla oli Jenisseist 25 kilomeetrit, Maglakova oli kohe jõe ääres. Klutsist edasi 25 kilomeetrit me asutasime uue küla. Uued värvatud, kes toodi sinna küladesse elama, said maad ja metsa nii palju kui tahtsid. See es maksa neile mitte midagi. Laudu lõigati nii, et palk on puki peal, üks mees on all ja teine üleval ja nõoriga tõmmati palgile joon peale. Vastav saag on selle jaoks, hambakuju on teistsugune. Ristipuu ja pikipuu lõikamiseks on erinevad terad.

Ma sain siis mingi aeg juuksurimasina, mehaanilise. Käärid muidugi olid ka. Õhta käidi saunas, juuksurit es ole ja mina siis lõikasin neil päid seal. Ega ma raha tahtnud selle eest, ikka niisamate. Siis oli neil piiritust, vett sekka ja läks. Kaks-kolm pead lõikasin ära, rohkem *“ne mogu”*⁹⁵ ja valmis.

Ostsin ka akordioni, too maksis 340 rubla. Osakonnajuhataja pojaga koos läksime tema mootorrattaga akordioni tellima Maglakova postkontorisse. Mina ju vene keelt es räägi, tema aitas tellida. Ja siis mitme nädala pärast tuli Maglakovasse järgi minna. Läksin jala 25 kilomeetrit ja tõin akordioni ära. Kolm konjakit ostsin ka linnast – külapoes konjakit saada ei olnud. Tee peal siis võtsin 25 kilomeetri jooksul terve pudeli konjakit ära. Maria tuli vastu: *“Oi, Jaan Karlovitš, tō pjanōi!”*⁹⁶ Siis ma panse teise pudeli välja ja võtsime Pauliga veel. Ja siis ma olin küll väga purjus.

Komnoortel olid kinnised õhtud ja mina siis alati käisin neile mängimas. Seal oli veel üks tšuvaši poiss. Neid toodi sinna tervete perekondadega, mõnel oli kuus last. Kitsed olid ka kaasas ja mõnel lehmgi. Too tšuvaši poiss Bata oskas bajaani mängi-

94 Küll sa oled tubli! (vene k)

95 Ma ei suuda (vene k).

96 Sa oled purjus (vene k).

da, aga bajaani es ole. Ja siis ta õppis minu akordioni peal mängima. Mina kui pilli omanik pidin ka alati kohal olema, pilli niisama ma välja es anna. Komnoorte peol mängisin neile nadinunnadi, aga nemad tahtsid, et ma kasatšokki mängiks. Siis ma mängisin foksi, aga nemad panivad kasatšokki.

Eesti aegu Otepääl ma olin juba õppinud mängima. Kүүni tänaval oli üks noormees Kihumiru, ta oli hea akordionimängija. Kui ma tollega koos leeris olin, käisin tema juures õppimas. Ta oli kõva viinamees, viisin talle kilupangega veski juurest puskarit kogu aeg. Tal oli suur akordion, „Baltika“, andis mulle mängida ja ma õppisin kuigivõrd. Ja kui leeri ajal oli üks olemine vallamajas, siis ta laenas sinna mulle akordioni. Kodu andis ka õppida vahel, aga pidin pilli teatud aja pärast tagasi viima.

Kui olin Ilmsatsalus, siis seal oli üks Lattike, too oli hea mängija. Veel oli üks Saar, kes mängis puhkpilli. Mina olin siis ka seal orkestris. Ega ma nooti es tunne, nemad ka mängisid pääst. Ja siis Lattike ütles: „Kui sul segi läheb vahepeal, siis muudkui tõmba aga niisama lõõtsa, ära siis mängi.“ Ma mängisin mitmeid lugusid, paadimeest ja muud. Aga nüüd olen lõõtsa peale üle läinud.

1959. aasta suvi Eestis. Jaanil jälle akordion käes. Saima koos tütreaga esimeses reas paremal.

Isa kutsub koju

1957

Kui ma juba ära hakkasin tulema, siis tulid uued brigaadid, kes hakkasid metsa maha võtma. Neid kutsuti lesbromhoozideks⁹⁷. Mehi toodi järjest juurde, ehitati uusi maju. Too talv tehti suur klubi, samuti kokkupandavatest kilpidest. Seal hakati siis koos käima. Elektrit muidu es olnu, kuid enne minu äratulekut tehti oma jaam sinna. Õhtul teatud kellaajast oli siis südaööni elekter.

Jenisseiskist tulid paljud eestlased ära. Muidu oli seal igal pool Jenissei ääres eestlasi. Maglakova oli küllalt suur linn ja seal oli vast üks kümme tükki meid kokku. Aga kus mina olin, 25 km Maglakovast, seal ma olin ainus eestlane. Vahepeal oli ka üks Saral, vanem mees, ja hiljem tuli veel Rüütel Evald.

Mul ei olnud varem passi, sest ema ja isa ei olevat enda oma veel kätte saanud. Nad olid Omskis asumisel. Kui isal oli pass käes, saadeti komandantuurist selle kohta info Jenisseiskisse, umbes 30 kilomeetrit Klutsist. Komandant siis küsis mult: “Kas tahad passi saada?” Mina vastasin: “Muidugi tahan saada.” Ta pressis nii minult raha välja. Tegelikult oli tal tõend juba enne valmis kirjutatud, aga tahtis lollikese pealt teenida. Andsin talle umbes paarsada rubla. Üks lahter oli tal tühjaks jäetud, sinna kirjutas siis teistsugust värvi tindiga.

Peale passi kättesaamist olin aasta aega veel seal. Ma olin nagu ära harjunud, palka maksti kah hästi. Aga siis teatud hetkel ma vihastasin kogu selle krempli peale seal, sai kõrini. Isa ka kirjutas, et tema on juba üle 70 vana ja tule koju, et me veel näeks teineteist. Pass oli käes ja ma otsustasin veebruarikuus ära tulla. 14 aastat olin kodumaalt eemal olnud.

Aga tuleku aegu lõi mul radikuliit nii kõvasti välja vasakul puusal, et käisin suvel ka vatipükstes ja pidin süstida laskma, et normaalselt elada saaks. Jah, üks radikuliit ikka tuleb paljudel, aga mul tuli ta üsna vara, 35-aastasena. Võtsin siis kahekuulise puhkuse, et sõita Eestisse. Direktor Judakov käis peale, et ma ei läheks ja ikka tööle jääks. Pakkus lepingut mulle, aga ma ei tahtnud. Lubasin kindlasti tagasi minna – „objazatelno“⁹⁸. Ühelt poolt mõtlesin seda tõsiselt ja teiselt poolt vassisin, sest tegelikult ma tahtsin ju Eestisse tagasi. Ega nad es taha lasta, aga keelata ka ei saanud. Mul oli pass taskus ja ma olin vaba mees.

Varem mul oli ju *Ausweis*, Saksa pass. See võeti 1944. aasta arreteerimisel muidugi ära. Jenisseiskis oli palju neid, kel ei olnud mingit passi – kõik kohalikud kolhoosnikud. Passi kahjuks alles ei ole, aga sõjaväepilet on alles. See on Nõukogude sõjaväe reservi punane pilet. Kui oleks tulnud sõjaolukord, siis ma oleks pidanud minema Krasnojarski tagavarapolku.

97 Лесное промышленное хозяйство (vene k), metsatööstuse ja -hooldusega tegelev brigaad.

98 Kindlasti (vene k).

Personalausweis
Isikutunnistus № 015317

Persoonanimi Riives
 Familienname Juhan
 Vorname
 Eesnimi
 Geboren am 24. Juni 1901 in Kambjas
 Sündiaeg 24. Juni 1901 sündikoht
 Nationalität estlane Familienstand abermals
 Rahvus estlane Perekonnaseis
 Eriernter Beruf põlvitõi oma talas
 Kuteoskus
 Beständiger Wohnort Kuuste v. Ientju talu
 Alaline elukoht
 Zeitweiliger Wohnort
 Äitline elukoht

Besondere Kennzeichen
 Erilised tunnused
 Ausgestellt von der Kuuste
 Välja antud
 am 30. aug. 1941
 Vallavalitsuse poolt
 Unterschrift des Inhabers
 Tunnistuse omaniku allkiri
R. Riives
 Stedl./Gemeindeältester
 Linnas./Valla-vanem

 Sekretär
 Sekretär

Jaani äia Juhan Riivese Saksa-aegne isikutunnistus, mis kannab Kuuste vallavalitsuse pitserit.

Petserisse ja sealt Tartusse jõudsime 8. veebruaril 1958.

Tulime raudteejaamas rongilt maha ja siirdusime Saima sugulase, Riia mäel elava onu, Sule papa juurde. Tartus ei osanud üldse käia, Saima ka oli kõik ära unustanud. Linn oli nii puruss tehtu, et es osanu orienteeruda. Läksime siis jaamast ikkagi Riia mäele kuidagi, bussiga sõitsime. Onu võttis meid mõneks ajaks sinna oma korterisse. Mul oli akordion ja üks tsumadan¹⁰¹. Ja raha oli ka kaasas – ma sain lõpparvena Siberis hää summa, midagi 4000 rubla ringis. Saimal oli ka samaväärne summa.

Kui ma Jenisseiskis lõpparve võtsin, siis viidi mind sõjakomissariaati, aga mul olid aastad juba üle 27 tublisti. Seal arsti juures mul fikseeriti „krov dovlennie“⁹⁹ ja arst ütles, et „i tak starõi uže“¹⁰⁰. Siis määratigi mind reservi. Aga paljud nooremad, kes tulid asumiselt välja, määrati sõjaväkke veel.

Saima töötas tol ajal Maglakova vabrikus praakerina. Kui hakkasin ära minema ja lõpparve tegin, siis läksin Maglakovasse ja rääkisin Saimaga, et võiks koos Eestisse minna. Saima isa ja ema jäid veel sinna, nad tulid hiljem järgi. Meie tulime kevadel 1958, nemad tulid järgmisel kevadel ja läksid elama ühte sauna.

Sõit rongiga Eestisse kestis nädal aega. See oli liinil Krasnojarsk–Novosibirsk–Moskva. Tol ajal olid rongid aeglasemad, seisid igas peatuses. Olime platskaardiga vagunis – selline naridega vagun. Moskvast tulime rongiga

99 Kõrge vererõhk (vene k).

100 Nii vana ka juba (vene k).

101 Чемодан – kohver (vene k).

Ema ei tunne poega ära

9. veebruar 1958

Selleks ajaks olid minu isa-ema juba aasta aega kodus olnud. Läksimegi siis Otepääl minu vanematele külla. Istusime Tartus Otepää bussile, aga enne ma olin muidugi koju juba kirjutanud, et tulen varsti Eestimaale. Saime siis bussi pealt maha ja suureks üllatuseks oli kohe bussil vastas sugulane, minu onutütar Lilienthal Endla. Ta ütles: „Ma viimane nädal nigu arvassi, et äkki tulete ja ma käisi siin Tartu bussi vastas nädal aiga.“ Nad elasid siis koos abikaasa Eediga, see oli Saksa sõjaväes teeninud mees, Lille tänaval.

Alustuseks läksimegi nende poole. Oli juba õhtupoolne aeg, vist üheksas veebruar. Ja mina tahtsin kangesti veel samal päeval Kastolatsi ema-isa juure minna. Aga kuidas minna, kas jala? Eedi siis pakkus, et ma võtku tema suusad. Nii ma siis tegin, Saima jäi seniks Otepääl. Lille tänavalt tulin suuskadel otse üle põllu, surnuaia pealt alla, otse üle Poti talu Kastolatsi välja. See otsetee oli mul ju teada! Ei olnud pikk tee, oma kolm kilomeetrit.

Läksin majja sisse, ema peses pesu eestois. Oli hämar juba. Ega voolu es ole siis, tattnina põles, kuid oli ikka pimedavõitu. Ütlesin: „Tere.“ Ema vastas: „Tere-tere jah.“ Ta ei tundnud mind ära ...

Läksin emast mööda tahatuppa ning sealt kapi pealt leidsin isa lõõtspilli, mis oli tänu Salmele säilinud. Võtsin pilli ja proovisin mängida. „Oi näed, mitte ei oska mängida, õkva üldse ei oska.“

Ja selle peale ema ütles: „Aga tead, Jaan oli akordioni ostnu.“ Vaat siis ma alles sain aru, et ema ei tunne mind ära. 14 aastat on möödunud ja ta peab mind vend Jakobiks!

Seepeale hõikasin: „A g a e m a, m i n a o l e n g i J a a n ...“ Ja siis me nutsime mõlemad. Mul praegust meenutades ka tuleb vesi silma selle peale.

Oma kodus esimest korda pärast 14 aastat tundus kõik nii tuttav, nagu ma ei olekski nõnda kaua ära olnud. Ema pesi pesu lõpuni kolmjalas ja pärast seletas mulle, et kust tema oskas arvata, et ma võin Venemaalt koju suuskade peal tulla. Jakob aga käis suuskadega tihtipeale nende juure, tema oli spordipoiss.

Ma küsisin emalt, et kus isa on. Ema vastas, et isa läks veski juurde. Veski siis järelikult töötas! Läksin suuskadega veski poole. Ja nii kui ma mäest alla sõitsin, tuli isa alt hobusega vastu. Tal oli kolhoosi hobune toona enda käes. Poolel teel ma pidurdasin ja isa ütles: „Poiss, kurat, sa ka kodu saanu!“ Kohe tundis mu ära.

Siis võtsin isa käest hobuse ja tõin Saima ka sinna. Oma paar päeva olime siis kodus Kastolatsis ja seejärel sõitsime Tartusse tagasi.

Adele Riives Siberis koos kaaslastega.

Saima ja sõbranna Axella Maglakovas, 1954.

Eestlaste muldonn Siberis.

Juhan, Adele, Saima, Kalju Pihlak, Olga (Siberi eestlane) ja tema täditütar Maglakovas.

ПОД ЗНАМЕНОМ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА, ПОД
РУКОВОДСТВОМ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
ВПЕРЕД, К ПОБЕДЕ КОММУНИЗМА!

ПОЧЕТНАЯ ГРАМОТА

Лаусинг

Яна Карловича
за высокие производствен-
ные показатели в работе
Козачинского химлесхоза.

5 ноября 1957 г.

Директор

*Секретарь парт. орг. *В. Каша**

*Пред. раб. комитета *Сид**

№

Heinategu Maglakovas 1957. Vasakult teine Juhan Riives.

Kaierkani söekaevanduse sorteerimisjaam. Praegu see kaevandus enam ei tööta.

Tartu näidissovhoosis töötasid, muuhulgas ka juhtivatel kohtadel, mitmed punavõimudele ebasoovitavad ja repressseeritud inimesed. Sovhoosi direktor Arnold Rüütel oli tööle võtnud nii Vorkuta vangilaagris kui Saksa armees olnuid. Parteikomiteest nõuti korduvalt, et „sellised inimesed“ töölt lahti lastaks, kuid Rüütel ei nõustunud, sest: „Nad olid oma ala suured asjatundjad ja ausad inimesed.“

Elulooraamatust "Viimane RÜÜTEL"

Uue elu algus Ilmatsalus

Ilmatsalus elas minu abikaasa Saima lellenaise õetütar Evi Veltmann. Saima teada oli neil olnud väga ilus maja Mäksal. Ta oli üks väheseid inimesi, keda me Tartus teadsime. Jala tulime Tartust Ilmatsallu tookord talle külla. Ja kohapeal selgus, et tema mees on sovhoosi direktor.

Meid võeti kenasti vastu nagu sugulasi kunagi. Öö olime siis kohaliku sovhoosidirektori ja tema naise Evi juures kodus. Ja siis oli muuhulgas juttu, et tahaks tööle

saada sovhoosi, aga Venemaalt tulijaid ei taheta tööle võtta väga hästi. Peeter Veltmann aga ütles: „Teeme nii: tulge homme kontorisse, nii nagu ma ei oleks tundnudki teid.“

Nii siis tegimegi. Läksime sovhoosi kontorisse tükk aega pärast direktorit, astusime sisse, tere ja nii edasi. Avaldasime soovi tööle tulla, rääkisime nagu jumala võõrad inimesed. Peazootehnikuks oli sovhoosis keegi Pullerits tol ajal. Too vastas, et ei tea jah, meil vist tuleb pahandus sellest asjast, kui Venemaalt tulnud eestlasi tööle võtame. Direktor aga vastu, et ah kurat, võtame ära, mis seal ikka, mis nad meile teha saavad! Meile on töölisi vaja, tulge kohe esimesel võimalusel tööle, kasvõi homselt. Nii me siis kolisime oma varanatukese Tartust onu juurest Ilmatsallu.

Laane Heino elas siis sel aal veel, kuulsa nõukogude linttraktoristi vend. Heino tuli meile ja asjadele järgi sinna Tartusse Riia mäele ja viis meid Ilmatsallu. Korter anti meile sovhoosi kontori peahoonesse, otsauksest minna üks suur ruum. Aga meil es ole seal ei voodit ega mitte midagi. Voodiriideid ka es ole. Ja tuba oli nii suur, et mis me teeme sellise toaga! Raudvoodi saime kusagilt direktori abiga. Aga kütet ka õieti ei olnud, siis saime seda virutada sauna juurest, kus telefoni keskjaam praegust on.

Seal me ööbisime mõned päevad. Ja siis anti meile toakene punases majas – too punastest tellistest ehitatud maja Ilmatsalu järvest üle tee. See tuba oli nii väike, vaid voodiase ja pliit, aga meile oli nagu paras tol hetkel. Ega midagi meil es ole ju siis! Vot nii me elama hakkasime.

Eelmiseks direktoriks oli Ilmatsalus olnud Jusakov, venelane. Siis elasid seal puha venelased, eesti keelt es kuulegi. Kui Jusakov edasi Narva kolhoosi direktoriks läks, siis

Saima ja Jaani abielu registreerimine pärast Venemaalt saabumist.

ta võttis enamuse oma venelasi sinna kaasa. Seejärel hakkas siia eestlasi ka rohkem tulema. Veltmann oli olnud hästi range direktor kinni püüdma naisi, kes midagi kõrvale tahtsid panna. Aga ega ta kaua siin direktor es ole. Pärast teda tuli Parts direktoriks, ta oli korpuse¹⁰² mees – veteran. Aga too hakkas jooma, tuli hommikul tööle täitsa purjus ja peksis tallis kõik hobuseriistad maha. Ega siis ju traktoreid olnud, olid hobused ja labidad. Hobusetall oli seal, kus praegust on võimla. Hommikul siis tulid sinna, kõik olid koos ja jagati ülesanded ja hobused laiali. Parts oli alati purjus. Pärast teda tuligi direktoriks Arnold Rüütel. Ta siis käis koolis alles veel. Pärast Rüütli tuli Parik.

Siis kui Rüütel tuli direktoriks, ta lõi selle majandi üles. Tulid välisdelegatsiooni Jaapanist või kes nad ollivad, siis linnast toodi tänavapesumasinaid ja puhastasid teed kõik ära. Siin oli kõik enne korrast ära. Ilmatsalu oli nagu hiinalinn, laudakesi ja putkasid kõik kohad täis, pargitagune ka. Rüütel siis kõik puha likvideeris need ära ja tegi selle sovhoosi korda. Enne oli Tartu sovhoos, aga pärast Rüütli ajal oli näidissovhoos – see oli nagu aunimetus. Aga kui Rüütel väitekirja ära kaitses, siis ta läks EPA rektoriks. Pärast Parikul oli juba kõik korras, siis oli majand ülestehitud. Ta oli kõva parteimees ja pooldas ikka rohkem noid mehi, kes olid parteipoisid.

Mina hakkasin Ilmatsalus ehitustöid tegema – lautu ja maju ehitama, kõik praegused sigala uuemad hooned. Saima pandi kõigepealt ametisse sovhoosi kassapidajaks. Natuke töötas, aga see töö ei sobinud talle hästi ja siis ta läks lüpsjaks. Pärast töötas ta sigalas talitajana üle 30 aasta. Mina olin hiljem lukksepp-keevitaja ehk sigala remondimees. Olin veel ka traktorist, vedasin jahu ja sõnnikut. Läksin pensionile tükk aega enne Saimat. Rubla devalveeriti mitmeid kordi sel ajal, kui ma siin töötasin.

Ilmatsalus olid normaalsed tööpäevad. Klutsis oli muidu hea töö olnud, palka maksti hästi ja oli tükitöö. Siin sai alguses ikka väga vähe palka – 45 rubla ja 60 rubla. Jenisseiskis oli mul lõpparve 4000 rubla, nii et vahe oli suur. Vahepeal mõtlesin, eriti palgapäevadel, kui oma 45 rubla kätte sain, et läheks tagasi Venemaale. Aga jäi minemata, eks kõige rohkem vast vanemate pärast. Nii minu kui ka Saima vanemad olid ju Siberist tagasi tulnud. Minu isa oli juba 70-aastane. Kus sa enam lähed!

Mu vanemad said Kastolatsil oma majasse tagasi. Seal elas toona veel Salme endise mehe Oja isa. Salme ise elas Vanaasemel. Hiljem ta kolis Kanakülla. Endel oli kõva parteipoiss ja ta sai seal meistrina tööd. Salme oli ökonomist – ta oli ju gümnaasiumi lõpetanud.

Meil oli alguses siin väga raske. Ei olnud eriti riideidki, ainult vatipüksid, vatijope ja mõni pluuse. Üks ilus kirju talvejope siiski oli mul juba ostetud. Ülikonda ei olnud ka veel. Isa abiga siis Otepää rätsep tegi mulle esimese ülikonna.

Kõigepealt elasime punase maja ühes toas, hiljem söökla kõrval ahjuküttega maja korteris. Pärast saime uude neljatoalisse korterisse, kus hiljem kuni viimase ajani elas politseinik Kiiver Kalle koos perega. Lea sündis punases majas, Maimo ja Uno ahjuküttega kollases majas.

102 8. Eesti laskurkorpus oli Punaarmee rahvuslik väekoondis, mis asutati 25. augustil 1942.

Üle küla sapukas

1964

Esimene nõukogude auto, mis Ilmatsalusse tuli, oli minu valge sapukas¹⁰³. See oli üks esimesi mudeleid Nõukogude Liidus, number oli 965. Pärast tuli 96 või 66, mis oli juba parem masin.

Sellele eelnenut mäletab Jaani vennanaine Aita: „Enne kui Jaanil sapukat ei olnud, oli tal motoroller. Ükskord ta viis mind Otepääle. Sõidame siis Vedu juures ja motoroller läks katki. Ja Jaan oli nii hirmus vihane – peksis jalaga rollerit. Siis me istusime seal tee ääres ja Jaan sajatas: “Nüüd kui koju lähen, siis peksan selle kuradi laiali.” Ja siis ta jubis ja jubis ... Mina mõtlesin, et me jäämegi nüüd siia metsa vahele. Liiklust mingit polnud, autosid ei sõitnud, kuhugi minna ei saanud. Kõik oli nii algeline ja hirmus. Jaan susserdas seal tükk aega ja siis läks too roller käima lõpuks.

Hiljem, kui me Ilmatsalus käisime, siis ma küsisin Jaanilt: “No kus sul siis need motorolleritüki nüüd on?” Aga ta oli juba ära remontinud tema.“

Käkk Karl, hea kombainer, ja Petrov, mõlemad Rahinge külast – nemad said esimesena autod Tähtvere rajoonis. Käkk oli kõva tööline ja eesrindlane. Ja Petrov niisamate.

Mina ka tahtsin siis saada autot. Tookord luba es ole vaja, oli vaja Moskvas käia ja järjekorda end panna. Auto maksis midagi 2200 rubla. Sai ostetud korjatud rahast – kus sa tol ajal laenu võtsid! Isa käis kokkuhoidlikult läbi ja andis mulle, mis ta oli kogunud. Mul ei ole meeles täpselt, kui palju, aga 500 rubla vast andis.

Kui Petrov läks omale tooma masinat, siis mina läksin temaga kaasa endale järjekorda panema. Läksime rongiga, seal siis saime maha ja kell 11 tehti pood lahti. Aga seal oli maru järjekord ja meie kolmekesi – mina, Käkk ja Petrov hakkasime siis minule järjekorras kohta võtma. Kui uks lahti tehti, siis mindi kui mesilased sinna sisse. Meie trügisime kolmekesi ja sain kõige ette järjekorras koha. Nemad läksid siis Petrovi autoga Eesti poole tagasi, mina maksin seal käsiraha sisse, võtsin rongipileti ja tulin koju tagasi.

See oli 1964. aasta alguses. Tulin koju tagasi ja siis õkva päev enne minu sünnipäeva postiljon Vahemetsa Leontiine tõi teate, et tulla järgi autole. Slavik, kes oligi Venemaa eestlane, too pidi mulle appi tulema – tal vene keel oli parem kui eesti keel. Mina sain tol ajal aru hästi, aga ei rääkinud eriti. Pidime siis Slavikuga koos minema, aga too hüppas alt ära. Mul aga pilet võetud, läksime siis Saimaga. Leida ema Liisa, minu tädi, tuli meile lapsi hoidma.

See autopood asus kuskil Varssavi šosseel Moskvas. Jõudsime õhtuks Moskvasse kohale, läksime lihtsalt ajavaruga, et hommuku auto ära tuua. Aga kuidas läbi linna

103 Zaporožets – nõukogude sõidauto.

1964. Roolis Silvar (Salme poeg) ja Maimo (Jaani tütar).

ära tulla? Ma es oska läbi Moskva tulla. Siis läksime vaatama, üks Lebedevi-nimeline mees, maru joodik oli – too tõi Petrovil ka masina välja. Ma olin teda ainult korra näinud tookord, kui Petrov tõi autot. Puhas venelane. Rääkisin temaga kokku, et „*zavtra utrom*“¹⁰⁴ tulen ära tooma. Lebedev ütles, et oi, täna tuli häid masinaid sisse, tuleb vaatama minna.

Läksime siis poodi sisse, mul paber oli käes, ja hakkasime valima. Aga Lebedev es saa sisse tulla, tema pidi ukse taha jääma. Saimaga valisime ja siis üks müüja, väljaandja või kes ta oli, ütles, et üks valge seal tuli, et see on „*horošaja mašina*“¹⁰⁵. Mina võtsingi selle, vormistasin ära ja tulin välja värava taha. Lebedev ootas mind seal. 20 rubla tahtis saada toomise eest üle Punase väljaku Gorki tänavasse, mis läheb otse Leningradi peale välja. No hästi! Hakkame sõitma, aga ta kurat oli purjus mis purjus, ma enne ei saanud arugi, et ta nii purjus oli.

Ma mõtlesin, et hirmus lugu, aga ta kurat sõitis nii, et polnud midagi häda. Ja üle Punase väljaku tulime ära, kus on Gorki ausammas. Küsis „*skolko platiš*“¹⁰⁶ ja ma ütlesin „*pjatnadsat*“¹⁰⁷, et väikese kokkuhoiuga. Siis hüppas välja masinast, mina

104 Homme hommikul (vene k).

105 Hea masin (vene k).

106 Kui palju maksad? (vene k)

107 Viisteist (vene k).

andsin 15 ja jättis mind sinnapaika. Ta tahtis rohkem saada noh! Mingi vormimüts ja sokid olid – nood ta unustas puha masinasse.

Ma es ole autoga eriti sõitnu. Noh tõmban esimese käigu sisse, ja siis neljanda järgi – masin tegi jök-jök-jök. Olin sõitnud nii palju kui ainult Pobedaga siin Tartus kursustel. Sõitsime siis vaikselt, sain kolmanda käigu juba kätte ja siis neljanda ka. Aga seal Gorki tänavalt läheb Leningradi peale otse välja, sealt annab sõita mitu tundi enne, kui linnast välja saad ... Hakkas hämaraks minema, siis alles olime Moskvast väljas. Es julge kinni pidada ka suures linnas, ei saa äkki trassi peale tagasi suure liiklusega. No linnast väljas oli juba pood, kus siis panin auto seisma, ostsime leiba, saia ja mis me ostsime sealt. Siis sain auto uuesti käima, kuigi sapukaga es olnu sõitnud varem.

Esimese paagitäiega sõitsime Kalininisse, see on tänapäeval Tver, midagi 300 kilomeetrit Moskvast. Seal võtsin uuesti kütust ja eksisingi ära. Hakkasin tanklat otsima, aga suur linn, ei leidnud enam õiget väljapääsu üles. Küsisime siis abi ja üks jobu tuli peale, et juhata da välja meid, aga juhatas hoopis kesklinna poole. Siis miilits pidas mind kinni ja sai aru, et ma ei ole kohalik, lõi tolle jobu kohe autost välja, et mis sa siin passid – ju ta pätt oli. Miilits juhatas meile siis teed, aga hiljem pidasin veel ühe takso kinni, et viiks meid välja suure tee peale. Too ütles mulle „za mnoi“¹⁰⁸, aga kuidas sa võtad sapukaga Volgale järgi?! Noh, sõidame, ja ma vaatan, et kaob eest ära, aga siis ta viis meid ikka tee peale välja. Pidas kinni ja ma küsisin, et kui palju maksab, aga ta es võta mitte midagi.

Hommikul olime Novgorodis. No sõita oli raske, vahepeal silmad läksid kinni. Soojendus ei tahtnud ka töötada hästi, aga oli alles aprillikuu ja külm. Saime koju 10-11 ajal õhtul. Hommuku külanaised tulid siis imetlema masinat, rahvas oli kõik ümber ja vaatasid – esimene masin üldse Ilmatsalus. Eelmised masinad olid Rahingele läinud. Külarahvas siis imestas: „Näed, nihuke mees, kes alles Siberist tuli, ainult paar aastat on elanud, aga juba toob masina!“

Siis oli Ilmatsalus autoga palju tööd. Kes tahtis kartult viia linna turgu, kes tahtis liha viia. Pink välja – ja panid sinna hulga kaupa sisse. Iste käis välja ruttu, ainult paar polti lahti keerata ... lips-lopsti ja iste ka väljas. Nad midagi siis maksid ka sellise sõidutamise eest, egas ma päris ilma seda teinud.

Paaril korral ma isegi viisin mõne naise sünnitusele selle autoga. Naaber Kasekülli Niina hakkas Marekit sünnitama ja siis osakonna juhataja – ei ole mul meeles, mis ta nimi oligi –, too tuleb, et Niina on vaja viia. Külm aeg oli, kurask! Hakkasin sapukat käima panema, lambiga soojendasin alt, aga siis tuli Saamre poiss ja ütles, et ei ole vaja enam, et juba on käes. Kiirabi tuli ja viis nad ikka ära sünnitusmajja.

Üks naine oli veel, nimi on läinud meelest, ta oli vabrikust. Velsker tuli, et ole hea mees ja vii ära. Aga too oli ka nii viimase otsa peal, et Paju peatusse Tartu külje

108 Minu järel (vene k).

all tuli kiirabiauto juba vastu. Sain ära anda, muidu mine tea, tuleb äkki autosse ära laps.

Tolle autoga sõitsin ikka tükk aega, sada tuhat kilomeetrit sõitsin maha. Käisin Leedus ära ja tihti lastega sõitmas. Suvel panime jällegi Võrtsjärve äärde suplema, kasvõi lõunatunnil. Isu oli sõita, sai sõita ja kui maha müüsin, sain sama raha tagasi, mis maksin selle auto eest. Augud olid juba igal pool sees, varblased käisid läbi – nii umbes ütelda. Siis ostis üks Kruus ära oma pojale. Too tahtis Java mootorratast saada, aga isa ostis poisile hoopis sapuka. Tenno Ants hakkas toda masinat siis remontima ja küll vandus, et kurat, midagi keevitada ei ole, auk augu kõrval. Aga ikka tegi korda! Kuid poiss ostis endale siiski Java. Ma ei teagi, kuhu nad siis panid selle auto.

Žiguli ma ostsin siis, kui olin ametiühingu komitees ametis. Jagamised tulid tihti, sest meie sovhoos oli eesrindlik. Meil tuli neid küll viljakoristuse eest, kartuli- ja heinakoristuse eest. Teised ei saand mitte midagi, kõik masinad muudkui meile. Ikka viis masinat ja viis masinat korraka. Ja ametiühingu komitee siis jagas neid. No ja mina tahtsin ka uut masinat saada. Parik oli selle auto lubanud Hausenbergile, too oli alles tulnud siia, aga oli ülemus – garaažijuhataja või mis ta oli.

No hästi! Jagamiskomitee tuli, 13 liiget oli meid seal. Rajalo, tema on nüüd surnud, Härm ja siis üks Kask administratsiooni poolt. Rajalo vabandas mulle omavahel, et peab minu vastu hääletama. Aga kümme olid poolt, et Hausenbergi asemel mulle anda masin. Reesaar tegi ettepaneku, ta oli peenmehaanik, spetsialist, endal oli ka sapukas olemas. Parik oli sel ajal Poolas mingisuguse delegatsiooniga ja Rajalo ütles, et nüüd tuleb igavene madin.

Reedel tuli teade ja kohe esmaspäeval tuli masin ära tuua linnast. Käisime siis Guttunen Pauliga Tallinnas, viis autot oli meile vaja ära tuua. Parik oli tulnud koju ja Rajalo kandis ette, et komisjon otsustas Lausingule auto anda. „Mis! Ära võtta! Ma ju ütlesin, et Hausenbergile läheb auto,“ oli Parik kärkinud. Rajalo vastu: „Aga ta juba sõidab sellega.“ Parik ikka: „Ära võtta! No ta on tubli mees küll, aga tal ei ole veel õigust saada autot.“ Jättis tolle ütlemata, et väljasaadetud mees, kulak. No aga kus sa enam ära võtad, kui juba on kätte antud!

See oli Žiguli 01, valge. Pärast sai Maimo selle omale. Aga siis oli ta juba nii läbi, et pane jalga maha ja pidurda. No sapukaga võrreldes oli öö ja päeva vahe. Sapukal oli neli ja pool hobujõudu ainult, tagant läksid rattad kokku.

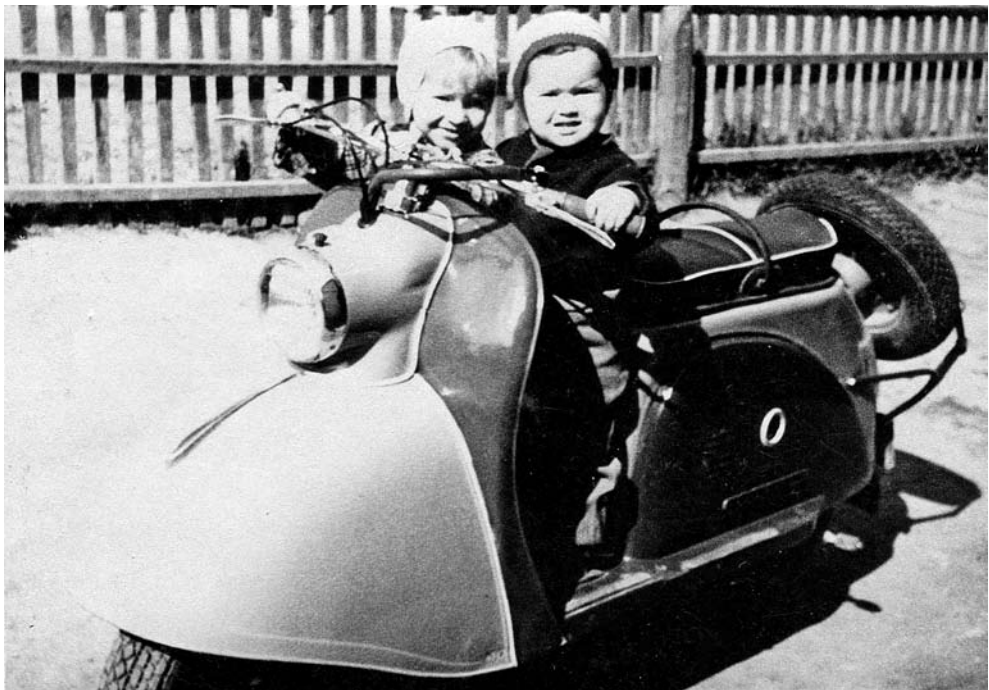
Kolmandale autole, Moskvišile, läksin Tallinna järgi ja elav järjekord oli seal. Aga Raidi Reinul oli tuttav jälle, too läks järjekorda. Mina läksin siit bussiga Tallinna ja bussijaamast taksoga sinna. Mul ei ole meeles enam, kui palju andsin seal järjekorras seismise eest. Sama päev sain kätte ka masina.

Moskvišiga, tead, tollega Maimul juhtus kõva avari. Ja sellesama Moskvišiga õppis Tarmo sõitma hiljem. Päält tolle siis Uuno tõi Žiguli juba Soomest. Ega Moskviš parem auto ei olnud kui Žiguli, aga ega polnud häda ka – ta oli uus. Ainuke

asi, et kütust võttis palju. Kui tookord Maimo tolle avarii tegi, oli masin hulk aega remondis ja ma mõtlesin, et ei saagi toda enam tagasi. Siis tal oli seal karburaator ära vahetatud, ja sumbuti – jumala uue asemele pandi muidugi vana. Nii see asi siis käis. Tõin auto remondist välja, oli paar kuud sõitnud ja äkki sumbuti läbi. Vaatan – vana sumbuti all! Nad tegid seal tookord palju pahandust. Karburaatori vahetasid ära ja siis too võttis nii palju bensiini, 15 liitrit saja peale. Küll mulle Tarkaneni Vovka sättis seda, ta oli Moskvitši spets, nagu üteldi tookord. Aga es saa midagi paremaks.

Sapukas võttis muidugi vähe bensiini ja benss oli odav ka. Tookord anti niisugune raamat talongidega, ja nendega sa pidid siis benssu ostma. Iga kord võeti talong ära: kümne liitri talong võeti ära, kui olid kümme ostnud. Sa pidid nii näitama, et olid kütust ostnud, mitte sovhoosist virutanud. Nagu praegugi osad majandi töötajad müüvad oma masina paagist sulle kütust.

Eks oma autot ikka külas oli vähestel. Need mehed, kes olid siin eluaeg ja vene ajal elanud, joodikud, need olid niisama rüblitud, nagu nad enne olid. Neil es ole kogu aeg mitte midagi. Sadam Laine ja Hõrak Valve kui tublid töölisid said hiljem kingituseks Moskvitšid.

Lapsed Taadu motorolleril.

Virutamine ja sigade kastreerimine 1960-ndad

„Töö man kogu aeg töötad, aga mõttes on kogu aeg, kuidas saaks virutada.” (Rahvasuu Ilmatsalus.)

Mitte kaugel meie kodust Tükil asus mesila, mida pidas Epp Ansip. Sovhoosi mett müüdi laos, mis praegu asub seal punase maja vastas järve ääres Ilmatsalus. Seal vana Kaalep müüs, aga igaüks ja vabalt osta ei saanud. Raamatupidajad kirjutasid välja limiidi alusel, siis läksid Kaalepi juurde ja tema andis kätte. Võis maksta sularahas, aga võis ka palgast maha arvestada.

Liha müüdi järve ääres, kus oli vanasti meierei, praegu on seal kuivati. Ise me tapsime sigu ja viisime sinna. Kudres Elsa oli siis brigadiriks, kui ükskord reega viisime, mina ja vana Ratnik. Elsa oli muidugi kaasas vaatamas, et me ei varastaks midagi. Aga siis tema sees lugesi lihatükke üle ja me olime jätnud ühe keskmise tüki välja ree peale. Me ütlesime, et kõik on ja Elsa lugesi kokku, et ongi kõik, ja siis oligi valmis.

Aga Jaan Kaalepiga oli selline lugu, et tavaliselt, kui ta tuli sigala juurde lihale järgi, siis ütles: „Vaadake, et midagi kõrvale ei lähe, et te midagi ei varasta!” Ise aga läks kohe nuka taha. Ta andis nagu mõista meile sedasi, et on paras hetk.

Algusaastatel oli seal ladu, kus võimla praegu on, ja Kaalep oli laomees. Ükskord tuli kaup sisse, veeti kombikoormat¹⁰⁹ – see oli oder ja igasugused muud teraviljad, vitamiinid ja mis veel. Koorma vastuvõtja oli vana Kaalep. Siis ta jällegi ütles, et vaadake, et ükski kott ei lähe kõrvale. Ise aga läks lao teise otsa. Ta oli nii tore, mõistev mees.

Kaalepi pojad on Mait ja Uuve Siimson, neil on ema järgi nimi. Eks mõlemad olid head mehed. Mait pidas ju pikalt politseiniku ametit Tähtvere vallas, Uuve oli ka tubli mees, kaks last kasvatas üksi üles.

Ükskord toodi sigalasse heeringaid. Nad ei olnud pahaks läinud, oli vast üle jäänud kusagilt. Võtsime neid heeringaid sealt siis prooviks. Tuli välja, et olid paremad kui poe omad. Sai siis võetud nii palju kui tahtsime. Siis terve Ilmatsalu sõi seda heeringat.

Tol ajal, kui Saima 58-ndal aastal tulles lüpsja ametit pidas, siis oli Kudres niisugune brigadir, et suutäit piima ka es tohtinu võtta.

Siinkohal Saima täpsustab: „Ükskord jäin sellega Elsale vahele ka. Ta oli vihane ja karjus hirmsasti. Karjus nii kõvasti, et ma ütlesin, et lähen koju ära ja ei tulegi tööle tagasi. Siis tuli koju paluma, et no tule ikka. Ja palus andeks, et nii kurjaks läks. Ta läks tihtipeale väga kurjaks ja ägedaks. Eks tal oli palju üleelamisi ka isiklikus elus, lapsed surid väiksena ja Elmar Kudres, tema mees, oli napsulembeline. Aga naine jälle peitis napse tema eest ära. Elmar jõi üles leitud veini ära ja pani marjamahla

109 Kombikorm – kombineeritud loomatoit.

Saima sigalas 1960. a augustis.

asemele. Pärast mees suri. Elsa oli kõva järgivaataja, aga ikka tõmmati, kasvõi sukad aeti kraami täis.“

Vana Jaan Parts, sovhoosi direktor, oli ka ägeda iseloomuga ja igavene joomamees. Üksvahe ta siis tahtis mind põllubrigadiriks panna Rahingele. Aga mis mina, mul polnud haridust ega midagi ja mulle oli nii vastu see asi. Minuga koos töötas Nigul Leo, kellega käisime siis asja vaatamas. Nigul ütles mulle, et kui sa ei taha, siis ei taha, ega vägisi saa panna. Parts ütles mulle niiviisi, et Kont Leili hakkab sulle raamatupidajaks ja kirjatööd tegema. Aga mina ikka ei tahtnud ja ükskord ütlesin Partsile, et mina ei hakka brigadiriks. Seepeale Parts ütles, et sovhoosist minema ja tööd ei tohi mulle anda.

Ots oli brigadiriks sel ajal. Mina lähen hommikul tööle, aga Ots ütleb, et tema ei tohi mind tööle võtta, et mingi ma hoopis Partsi juurde paluma ja rääkigu asi selgeks. Mina aga ei läinud paluma ja töölt ära ka ei läinud. No Ots ei öelnud ka mulle otse, et mine koju, nii ma siis olingi ikka tööl edasi. Nigul Leo andis nõu, et „mis sa

**Jaan lendu läinud mesilassü-
lemit puu otsast kokku kor-
jamas.**

jamad – kuidas tema saab sulle nii teha, et ei anta tööd. Mine tööle ja ole töö! Kui saadetakse ära, siis homme mine jälle tagasi“. Ja nii siis oligi. Ega ma hiljem seda ei kahetsenud ka. No mul ei olnud oskusi – seal oli palju kirjatööd teha, aga minul ainult kuus klassi haridust. Kohe mingil juhul ei tahtnud.

Aga karistuseks saadeti mind Ilmatsalust ära tööle Vorbusele. Sildi Eedi oli samal ajal joomisega vahele jäänud ja tal olid load ära võetud, siis saadeti meid koos Vorbusele lehmalauta ehitama. Seal oli üks vene punt, kes tulid kohe tüli norima, kohe niimoodi rind ees. No siis ma panin ühe lataka ära. Eedi ütles, et ära tee, ära tee.

Nädala pärast tuli Parts sinna, me olime Eediga karjakoplis poste raidumas. Kask siis saadeti, et Lausing, tule ruttu, Parts kutsub. Tema juurde pidi joostes minema. Läksin ka nii tötates. Ütles siis teiste meeste kuuldes: „Lausing, sina hakkad siin nüüd korda looma, sinul pole tööd vaja teha, ainult korda lood.“ Mina siis pidin justkui järelvalvaja olema. Aga pikapeale saime kõik omavahel sõpradeks.

Üks nendest oli Tompson, kes ajas kodus puskarit. Hommikul nad tulid, must portfell puskarit täis ja hakkasid jooma. Meie Eediga olime kahekesi, vahest panime mõne kivi ka paika. Kella kaheks ei olnud töö juures neist enam ühtegi, kõik kadunud. No mis me Eedigagi siis peale hakkame, sõitsime ka kodu poole. Aga es julge koju tulla – no kuidas sa tuled kella kahe ajal koju. Siis me ootasime seal Tükil metsavahi juures kuni poole viieni ja siis saime koju.

Seal me siis olime nii kuni sügiseni. Ja kui avastati, et terve suve ajaga on ainult kaks sarikat püsti saanud, siis lõpetati see pull ära ja toodi meid Eediga ka Ilmatsallu tööle tagasi. Teised löödi laiali kõik. No mina ei tea, kuidas lasti nii elada ja töötada seal! Aga ega ma andeks paluma ka Partsi käest es lähe. Siis hakkasime hoopis Ilmatsalus sigalat ehitama.

Tapamajas olin ma ametis pea kümme aastat vast. Alguses olin peale tööaega. Muidu ma töötasin remonttööde peal, parandasin sulgusid ja keevitasin. Hiljem siis olin täiskohaga tapamajas. Alguses tegime koos Mansberg Kostjaga, hiljem jäi Kostja haigeks ja siis töötasin koos Ennok Jüriga (Tarmo isa – toim) paar aastat. Kui mina ära koju jäin, saigi Jüri seal peameheks ja jätkas seda tööd.

Nüüd on seal tapamajas mehhaniseeritud kõik. Me tegime omal ajal 10-15 siga päevas, no üle kümne tegime alati. Kui juba 15 siga, siis olime muidugi surmani väsinud, aga egas magada saa, kui sa oled üleväsinud. Nüüd nad teevad 20 siga ja nii. See käib kõik nuppude peal, elektriline veesoojendaja on seal ka olemas. Meil oli vett vaja näpuga katsuda, kas on paras. Liiga kuum ka ei tohi olla, pidi olema ikka 80-85 kraadi. Kui liiga kõrge veetemperatuur, siis paneb seal karva kinni.

Aga mis nüüd on – siga tuleb sinna, tõmmatasse ketiga üles lava peale, läheb tunni, tunnis on vastav temperatuur sees. Seal on niisugused rasplid, siga siis keerutatakse seal sees natuke aega. Ja siis vajutad vastava nupu peale ja siga tuleb lupsti lauale, ei ole vaja üldsegi tõsta. Kaabid siis veel ära natuke ja tõmbad ketiga üles, lased sirtsti soolika välja, saega purr läbi ja ongi valmis. Gaasilambiga lased lõpuks veel üle.

Ma olen ikka käinud seal nüüd vaatamas. Üksainuke mees töötaski ja üksinda saab kõik ära teha. Vanasti, kuidas sa said – ketiga tuli siga mollis ümber keerata, siis hõõrusid ketiga, siis topsiga kaapisid. Aga nüüd läheb masinasse, mõni minut ja siga puhas, tehtud nagu peab olema. Kõik puha automaatika peal.

Rõhult oli meil üks mees, lihhtööline, sigade etteajaja tapamajas, kes ütles: „Töö man kogu aeg töötad, aga mõtetes on kogu aeg, et kuidas saaks virutada.” Et tost tööst ei olegi nagu midagi, virutamine kogu aeg mõttes. Tartus lihakombinaadis oli kolmanda või neljanda korruse pealt visatud traat alla üle aia, kuhu siis pullirõngas- tega pandi tükk külge ja lasti üle aia ropsti. Eks passiti küll ja jäadi vahele ka. Leida on rääkinud seda. Tal oli seal üks Mari putkas valvuriks, kellele pidi ka tooma midagi, muidu ei saanud läbi. Eks toda Marit ka kontrolliti, aga Leidat võeti ka mitu korda kinni. Ikka varastati – eks nõuka ajal oligi siis peamine, et virutada saaks.

Et kuidas seda varastamist ei märgatud Ilmatsalus? Eks see kirjutati loomade toidu arvele. Ega sovhoosis ju erilist kokkuhoidu ei olnud, loomadele pandi nii palju ette jahu, et suur osa läks raisku. Selle kõrval oli varastatud kogus väike asi.

Partsi ajal lõigati loomad sarvi ka, et nad ei vigastaks üksteist. Aga see lõpetati kiiresti ära, sest loomad läksid väga hulluks kätte. Piimatoodangule tõmbas see asi kriipsu peale ja loomad põdesid tükk aega pärast seda. Kui saagimisel sattus soone pihta, siis lausa verejuga purskas, nii et näo pritsis verd täis. Õudne töö oli see. Mina ja üks Silver seda lõikamist seal tegime. Eks kümme-kond vast lõigati, aga see jäeti ruttu järele. Nüüd vasikatel juba kõrvetatakse ära seal sarvede juures midagi, et sarved ei hakka kasvama. Aga eks vabalaudas loomad ikka nügivad teineteist.

Sigadel ka sabasid lõigati sellepärast ära. Noori põrsaid kastreeritakse aga juba varakult. Mõnikord ka vanu kulte. Kultide kastreerimiseks pannakse nad suurde moldi selili, mehed hoiavad kinni ja siis loomaarst kastreerib ära. Loomaarst Mihkel Vihur oli selle töö peal, seesama, kes jala Rahingelt käib linna ja mõnikord hääletab. Joomamees ta ei olnud, suitsumees ei olnud, võibolla on praegugi loomaarstiks, kui just pensionile pole jäänud.

Saima unistus oma majast

Ma olin ju saanud hea korteri säääl söökla kõrval. Asi läks toona komiteesse, kus oli korterite jagamine. Ja meie saime korteri tolle pärast, et olin ise ka komitees jagamisel. Aga ükskord siis tuli sihukene plaan, et ehitada maja. Saima ajas peale ikka rohkem. Selleks tuli teha avaldus ametiühingule ja sovhoosi. Sain siis majaehituseks äärekruundi Tükile. Viiklaid juba elas siin, mõõdeti välja minule ja Kasekülile. See nurm pidi tegelikult olema Ratniku oma, aga sovhoos jagas selle valitsuse ajal välja. Varem oli siin põld, vilja- ja kartulipõld.

No saime kruundi ja hakkasime ehitama. Sai ikka kive veetud! Ma töötasin sel ajal traktori peal sigalas. Vedasin sõnnikut ja jahu ja kõike, mis vaja oli. No traktor käes, sai siis sellega kive vedada.

Vundamendi ehitasime kahekesi Saimaga. Puutöö tegin ikka mina, saalungid, kõik puha üksinda tegin. Siis üks mees tõi kogu aeg betooni. See toodi hommikul kella kümneks üks ja pärast kella kahte oli teine koorem. Toodi valmis seguna, kallati maha ja siis pidi selle ruttu ära panema vundamenti. Hiljemaks jäid, siis, tead – too linnabetoon kivistab nii ruttu ära. Lõpp oli nii, et viskad vett peale, aga too es aita ka midagi enam. Kahekesi panime, oi kui raske oli! Vahest olid nii väsinud, et es jõua hingata ka enam. Abi es ole kuskilt võtta ju, tegime Saimaga kõik kahekesi.

Vundament sai seega maru kõva betooniga. Ajasin kive sisse nii palju kui vähegi võimalik oli. Traktoriga sai sinna neid toodud 20 koormat. Nii saigi ühe aastaga vundament valmis, kokku läks see majaehitus kolm aastat. Alustasime ehitamist 1978-ndal, siis kui luba anti. Projektiga oli lihtne: võtsid raamatust pildi, kasvõi kalendrist, viisid külanõukogusse arhitekti juurde, too kinnitas ära ja hakkasidki ehitama. Aga praegust katsu sina niiviisi teha!

Nii kella kolme aegu sain ma töölt vabaks. Sõnniku panin sigalas ära, jahu viisin ka ära ja kui ma need tunni või kahega valmis sain, siis olin vaba pärast. Ja laupa-pühapa ka siis töötasin maja peal. Teine töö oli virtsavedamine. Aga pärast ma olin teise traktori ja kopa peal ka, ja virtsatraktori peal. Sõnnik läks soo peale, 9-10 koormat päevas teinekord. Soo peal olid vanad turbaaugud, aga sealt juba see virts jooksis üle jõkke. Nii ta oli. Nüüd muidugi ei veeta, ammu-ammu juba ei tohi enam sinna vedada.

Ehitusel olid plokid enamus muidugi ostetud. Läksid välja sinna Mustvee tee peale, vaatasid – plokikoorem tuleb, pidasid kinni, rääkisid mehele ära ja leppisid kokku. Siis tuligi järgmine päev ja kohe päarakäruga. Kolm-neli koormat sai nii plokk-ke ostetud. Maksmist ei mäleta, aga maksti ikka seda hinda, mis ta siis oli. Tuhaplokkid tulid kohe tehastest ja neid ei olnud vaja siis vahepeal lattu maha panna, nii et see oli neile nagu kasulikum.

Müür on mul kõik ise laotud, viimane kui kivi. Tuhaplokkidega läheb muidu

päris kiiresti see asi, aga raskus oli selles, et mul es ole segumasinat. Käsitsi pidin segama puha kõik segu. Kas toda praegu kujutab ette keegi, et nihukese maja ehitab üles käsitsi segu tegemisega? Eks mul oleks olnud võimalus segumasin ka saada, kui oleks maksnud. Aga mul sai tehtud kõik käsitsi. Plekist vanni panid liiva, tsementi ja vett sekka ja raudrehaga muudkui tõmmasid. Jällegi pange ja pangega kandsid üles. Uuno oli väikene, ta ikka aitas, aga lapsed ju ei taha ka palju aidata. Küsib ikka, et millal ära võib minna. Olgu praeguse aja lapsed või tolle aja lapsed, ikka oma mängud ja sõbrad.

Alguses esimese korruse peale oli lihtne kive ja segu viia, aga siis teise korruse peale ma neid es kanna. Tõstsin ühe tooli vintsiga üles, panin segu ja kivid peale, Uuno tõmbas üles ja tõstis seal maha, siis lasi jälle alla. Ta oli nagu hästi abiks. Tollega sai kiiresti töötada ja niimoodi oli palju vähem kandmist. Sai taladki puha selle tooliga üles tõstetud – pikad kuuemeetrised talad. Praegast ei usu nagu, et nii on ehitatud maja üles.

Kui maja katuse alla sai, siis tegime sees ka kõik ikka lõpuni ära. Viimase ehitusaasta sügisel me veel sisse ei kolinud, plaan oli, et talveks radikatesse vett sisse ei lase. Radikad panid sisse linnast ehitusteeninduse mehed. Nad pidivad tulema mitu kuud hiljem, mul olid veel seinad krohvimata, ja äkki tuli mees siia ja ütles, et järgmine nädalal tuleme panema. Siis kohe krohvisin radikatagused ära. Radikad said siis pandud ja maja oligi valmis vastu talve, aga mõtlesime, et enne järgmist kevadet ei tule sisse. Aga ma ei tea, kust see järsku tuli, enne jõule mõtlesime, et mis me käime kahe koha vahet. Kolisime sisse ära.

Ega mööblit korruga es saanu, ikka jupphaaval. Es ole ju saada veel midagi. Need seksioonkapid saime hulga aja pärast alles Saima tuttava Kalju kaudu kooperatiivi laost. Sealt keldrikorrukselt, kus vana kaubamaja oli, müüdi kooperatiivi liikmetele. Külmkapiga sama lugu – seda saada ju es ole. Noid ainult sõjaveteranidele müüdigi! Kadunud Laisaar oli veteran, ta ise oli surnud juba too aeg, aga tema naisele Iidale anti, kuna ta oli veterani abikaasa. Siis Laisaare Iida andis oma loa meile ja saimegi endale külmkapi! See väike punane aiatraktor, millega jooni ajasime, sellega oli sama lugu, et anti ainult veteranidele. Aga Helduril oli hea tuttav ja tema kaudu saime Tükile selle traktori. Mul oli alles isegi kviitung – 980 rubla maksis.

Ma olin põllumajandusega toimetava komisjoni esimees. Mõõtsin heinamaid, aiamaid, kartulimaid mõõtsin kogu aeg ja jagasin. See oli puha ühiskondlikus korras töö. Ma es saanu kopikatki selle eest, ainult au sain. See-eest aga käisin sanatooriumis nii palju, kui ise tahtsin. Mis mul tahta! Ainult töö oli ju kogu aeg, aga käisin sanatooriumis omajagu palju.

Ma pidasin ka ühiskondliku tuletõrjuja ametit Ilmatsalus. Käisin lausa tuletõrjeõppustel, see kestis korruga kaks nädalat. Siis olid veel seminarid, ametiühinguseminarid sinna otsa, jälle kaks nädalat. Terve kuu olin tookord Tallinnas. Professionaalset tuletõrjet siis meil ei olnud, oli ühiskondlikus korras. Prits oli, nüüd on kah, aga

ma ei tea, kes sellega õiendab praegu. Enne oli Volga mootori peal prits ja teine oli jalaprits – jalaga löid käima. Aga meil tuletõrje oli nagu ta oli, kustutamas es saanud käia. Masin oli olemas ja sellega tegime talvel lastele järve peale suure jäävälja. Sai vett löödud sinna tuletõrjemasinaga, mootor oli tal maru võimas, lasi vett nii, et oli. Poisid siis mängisid seal hokit ja lapsed said uisutamas käia.

Mäletan, kui sõjavägi tegi Ilmatsalu järve. See oli tankiväeosa kuskilt Tapalt või sealtkandist. Olid sellised tankid, buldooser ees, ja mitu tükki kogu aeg töötas. Aeti kahele poole muld ära. Tehti paisjärv kalamajandi jaoks – vett oli vaja koguda. Me elasime toona söökla kõrval kollases majas teisel korrusel, aga all meie vastas oli kohe söökla. Ja seal neid siis toideti. Väljas oli pikk laud ja sai siis vaadatud – es taha nigu vahti, aga natuke ikka vaatasid. Lauda läksid nad korraga kõik ja kui oli lõpp, siis kõik korraga tõusid lauast. Aga siis tuli Tšehhi mäss, järvest suurem osa oli siis valmis juba ja nad panid kõik minema poole päeva pealt kohe. Ega päält seda järvega midagi enam es tehtu.

Hiljem alles tehti need tiigid kah sinna. Nad pidid viiekesti töötama seal kalamajandis praegu, aga ei tulda välja omadega, sest kombikoorem on väga kallid ja virutatakse liiga palju. See Tšernomas ju käis kogu aeg virutamas seal, ta muud es söögi kui kala. Galjõi samamoodi varastas, tema poiss Urmas elaski nondest kaladest. Ta isegi mitu korda tõi mulle kala, es taha võtta nagu –kalamajandi direktor Alevi siin kohe naaber meil ju.

Ükskord Tšernomas kutsus poe kõrval minu enda juurde ja ütles, et tal on pang kala täis. Aga Alevi kõndis ka seal kuskil parasjagu ja ma ütlesin, et ei taha. Ta oleks andnud pool ilma ära, aga es taha võtta. Alevi oli niisamate sõber. Siis kui tuleb välja pärast, siis oleks nagu ise varastanud need kalad. No Galjõi jäi vahele ka mitu korda, nad viskasid tiiki konksu sisse, graanul otsas. Kalad olid ju harjunud sööma graanulit. Nii kui sisse viskasid, nii oli lupsti otsas. Ja siis ükskord Galjõi võeti kinni, kui ta oli vees roo sees peidus.

Seal taga on suur tiik. Tuli välja, et mustlased muudkui tükivad sinna. Pikksilma-ga siit vaatad – mustlased õiendavad tiigi ääres. Aga sõidad kohale, mustlased juba kadunud. Ükskord oli oktoobripühade aegu pidu, kõik olid ära peol ja siis keegi pätt oli võrkudega tõmmanud väikesest tiigist nagu noodaga kõik kalad kuivale. Kuid keegi sattus peale ja pidid ära pagema, es saanu ära viia. Ja siis kalamajand pidi nood kalad poole odavamalt ära müüma, sest tagasi lasta ka es saa, nad poolsurnud juba. Teadsivad küll, kes oli, aga ega kinni es saa. Kui ei ole kätte saadud, siis ei ole varas kah! Aga varastati palju kalamajandust.

Saima: „Galjõi õde käis sigala ümber ringi ja vaatas seal, mis tapamajast oli välja visatud, korjas üles.“

Tšernomas tollesse surigi, et sõi seal tapamaja tagant võetud roiskunud liha või maksa, mis ta seal võttis. Aga muidu sõbralik poiss oli, hää poiss. Ega inimestelt ta es varasta, varastas sovhoosi tagant. Sovhoosi tagant tõmbasid seal kõik, olgu kes tahes.

Eks praegu käib see asi samamoodi edasi. Praegu ka paljud peavad sigala-töö kõrvalt. No palgad on väikesed, kolm tuhat krooni või mis ta saab palka. Maksud ka maha – mida sa seal sigalas oled, sita sees kogu aeg! See on ikka väga füüsiline töö seal. Kolm tuhat krooni – pensionär saab ka rohkem praegust, kurat!

Saima: „No nüüd on seal kergem. Kui mina ära tulin, siis läks juba kergemaks. Nüüd es tuua lõssi, es tuua kalapastat, vadakut. Väikestele pidi vanasti kogu aeg segama pudru – kuuma pudru! Hulga aega läks, pane laiali ja juure kõik, mis vaja.“

Saima: „Sigala naised, näe, on nagu minagi 38 aastat sigalas töötanud, ära ei lähe, töötavad ikka seni, kuni jõuavad.“

Talude tagastamine

1990

1990. aastal tekkis selline olukord, et Loodi ja Metsakuru talud oli võimalik tagasi saada. Aga tookord olin loll, sai võetud hoopis EVP-d¹¹⁰. Salme es võta, aga mina võtsin ja Jakob võttis ka EVP-d. Aga need läksid nii alla kui alla, ja kui juba 26 peale läksid, siis mina müüsin ära nad. Sain üle 20 tuhande krooni siis. Aga kui nüüd oleks alles olnud veel, siis oleks pea sada tuhat saanud. Noh, mis on lännu, too lännu.

Salme tegi muidugi õieti tookord, mina tegin valesti. Salmel on too Loodi mets ja siis veski juurest hektar või poolteist. Ma oleks võinud omale ka võtta mulle kuuluva osa, aga ma mõtlesin siis teistmoodi. Ei olnud nagu õiget nõuandjat ka kõrval tol hetkel. Lõin käega, et mis mina seal enam teen. Mets oli ka räbal toona, aga küll ta muidugi oleks kasvanud. Aga nüüd osa on Salme käes ja hea seegi. Aga ega Salmegi seal teha jõua.

Too on ilus koht seal suvila jaoks. Seal on paisjärv, jõgi läheb Elva jõkke. Saab terve kilomeetri paadiga sõita ülesvoolu kuni Karbitinnu talu alla välja. Praegu see pais on natuke madalam kui ta enne oli – siis kui seal veski peal oli. Sealt edasi mööda jõge tulevad Elva veski ja Palu veski ja Hellenurme. Need on kõik suured veskid.

Salme räägib ka oma maade tagastamisest:

„Osa maad ja selle veskikoha ma võtsin tagasi Kastolatsis 1990-ndal. Aga no ega seal praegu midagi ei ole – ainult võsa peal. Selle ma kinkisin siis poole Sirjele ja poole Pillele. Ma ei tea, kas nad jõuavad midagi sinna teha.

Maja me tagasi ei saanud. Seal oli selline krapsakas naine sees, kes ütles, et see on tema oma, tema on selle kõik teinud ... Ja me ei hakanud siis temaga vaidlema. Jäi nii.

Siis mõisteti meile igapähele 17 tuhat rubla kompensatsiooniks. Selle raha eest oleks saanud uue Žiguli, aga tuli kohe rahavahetus ja pärast ei saanud enam mitte midagi. Seda raha kätte ei antudki. Pidi olema külanõukogust luba millegi suure ostmiseks. Ja kui kroon tuli, siis sellest 17 tuhandest sai 1700 krooni ja kõik. Nii et sittagi ei saanud. Alguses on kahju küll, aga no pika peale harjudki ära. Eks teistel on samamoodi. Hea, et elukenegi sees.

Aga kui Eesti Vabariik tagasi tuli, siis oli ülev tunne. See oli teine tunne!

110 Erastamisväärtpaberid.

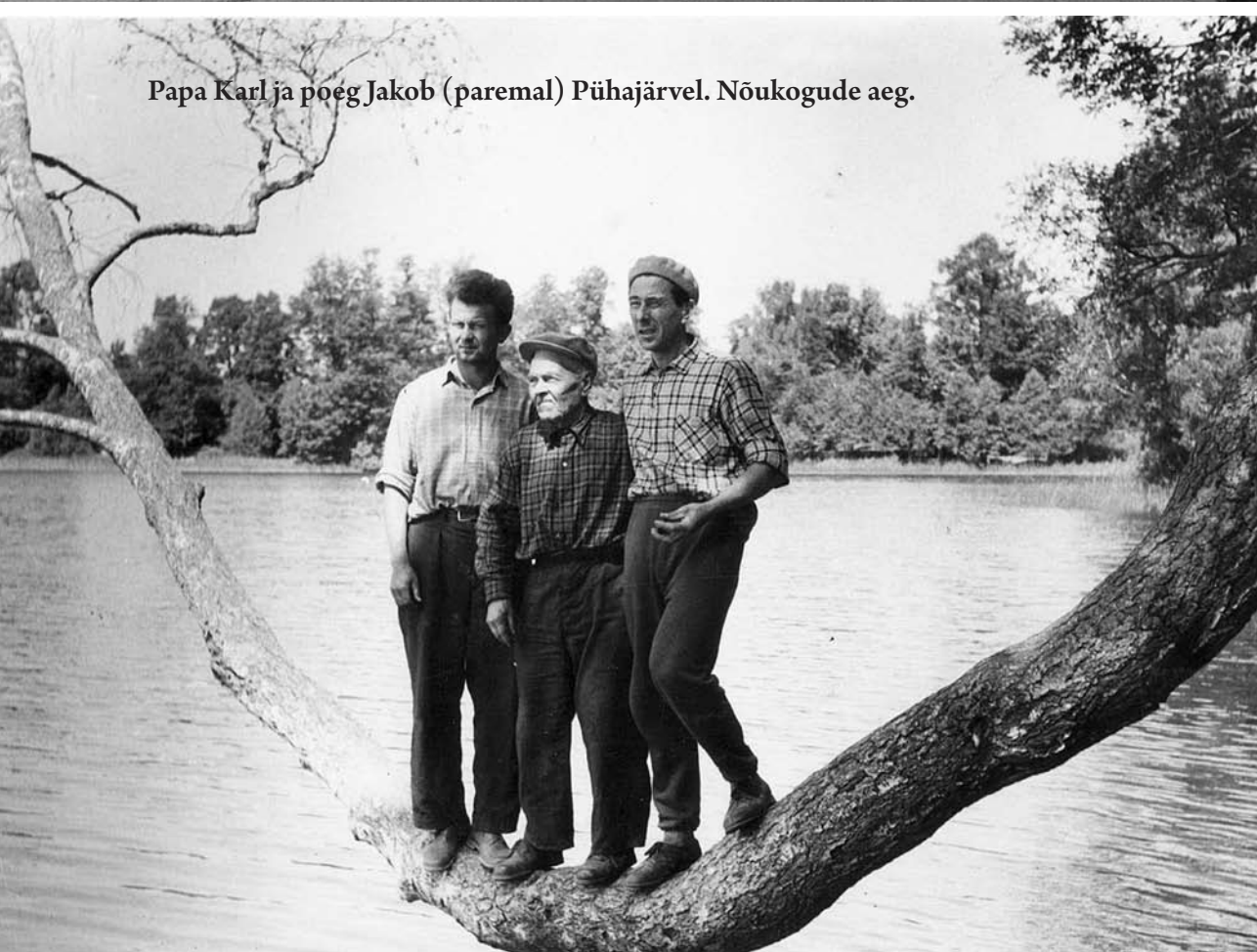

Lea koos Saimaga Kastolatsis bussi ootamas, 1962.

Suvel 1962 Pühajärvel.

Papa Karl ja poeg Jakob (paremal) Pühajärvel. Nõukogude aeg.

Papa Karl lapselapsega.

Saima koos äiapapa Karliga metsas, 1960.

Suvel 1962 Kastolatsis: papa Karl, Jaan, Lea, Karoliine, taga seisab Saima.

Endel, Saima, Sirje, Silvar, Saima, Lea, Maimo ning Karoliine.

Ilmatsalu lasteaed 1960ndate alguses.

Jaan, Salme ja Jakob 1970ndatel.

Vanaema Karoliine.

Jõulupidu Ilmatsalus, 1986.

Uuno ja Sirje.

Salme koos poja Silvari ja tema pruudiga.

Tervisehädad

Astma lõi mul välja alles Ilmatsalus. Köha oli juba varasest east – juba Saksa ajal oli mul nii kõva köha, et isa ikka arvas, et on tuberkuloos. Siis saadeti röntgenisse, Laias tänavas oli seal Saksa röntgen, ja seal üteldi, et kops on vaheliha külge kasvanud, tuleb õhuga lahti teha. Paberitel oli kirjas doktor Neumann. Tuberkuloosi es ole. Ma käisin veel ühe vanamehega koos, üks Kadaka-nimeline, tollele üteldi küll, et on tuberkuloos. Aga köha oli mul kogu aeg ja astma lõi välja 80-ndate lõpus. Mul emal oli ka astma, nii et ei tea, kas on siis päritav või.

Maimo teab oma vanemate tervise kohta rääkida:

„Isa suguvõsas liinis jookseb pikaealisus. Kaks aastat enne surma sai isa esimese insuldi ning viimase pool aastat oma elust oli voodihaige. Ta suri 87-aastasena.

Isal oli kaua astma. Võibolla juba Siberist saadud, aga 80-ndatel lõi tugevalt välja ja ta pidas ka hiljem dieeti. Vanaema Karoliin oli samuti ja minul on ka astma.

Esimene insult tuli isal pärast seda, kui üks noor kutt sõitis talle autoga ette ja süüdistas avariiis teda. Isa tuli koju, midagi ei rääkinud, käis ümber auto – sel ei olnud viga. Aga kutt kutsus politsei ja tehti akt, kuigi kummalgi ei olnud midagi. See kõik mõjus isale psühholoogiliselt nii rängalt, ta keris seda mõttes kogu aeg – see on meil teistelgi peres nii – ja ilmselt põhjustas insuldi. Kui isa pärast insuldi jälle rääkima hakkas, siis oli esimene jutt, et otsige see kutt üles.

Öösiti ta karjus ja nuttis unes – ilmselt kummitas Norilski-aeg. Seda oli tal ka varem olnud. Kohati oli tal mõistus nii segi, et proovis haiglast põgeneda ja murdis käeluu. Õed ütlesid, et kukkus. Ükskord küsis isa Lealt, miks te ei lasknud mul minna. Pärast haigust muutus isa veidi imelikuks ega saanud enam korralikult rääkida, puterdas. Arst ütles meile, et loodate liiga palju, aga ta siiski taastus väga suures osas. Ta tervis oleks ehk paremaks saanud, aga kui kiirabi välja kutsusime, siis ei tuvastatud tal insuldi ega viidud haiglasse. Kiirabiarstil olnud sellest ka pahandusi.

Endist Taadut me enam tagasi ei saanud – sellist rõõmsat ja jutukat. Varem ta alati ootas meid enda juurde, aga lõpus tahtis tihti üksi olla, istus ainult omaette. Liikuda sai ta ainult raamiga.

Teise insuldi sai isa aasta hiljem samuti muretsemise pärast. Ta elas igasuguseid asju väga üle, aga kui Tükil oli trassi ehitamise tõttu tee üles kaevatud ja autod ei pääsenud ligi, siis hakkas ta kartma, et nafta saab otsa ja maja jääb talvel kütteta. Pärast teist insuldi ta ei saanud endale tekki ka enam peale pandud ja umbes aasta vältel ta ei rääkinud enam, ütles vaid mõne üksiku sõna. Panin ta telefonile enda numbri peale nupu, et ta saaks vajadusel mind appi kutsuda, aga ta ei kasutanud seda.

2010. aastal viisime ta taastusravile, aga seal sai ta bronhipõletiku, sest voodi oli lahtise akna all. (Ka ema sai haiglas kopsupõletiku.) Hiljem sai isa Rõngu hooldekodusse, kus käisime kordamööda valvamas. Tal olid nii suured valud, et lasin ta viia kiirabiga haiglasse, aga seal ei võetud vastu. Valuvaigistid ei aidanud ja arst ütles, et need ei saagi aidata.

Heldur suri 21.aprillil, aga ma ei tahtnud isale öelda. Ta imestas, miks Lea ei käi, aga kuulis siis seda uudist raadiost. Ema oli isa surma ajal ise südamega haiglas. Me ei rääkinud talle isa surmast, aga ta tundis ise selle ära.

Südamerike oli emal kaua, ehk juba paarkümmend aastat, ja ta teadis seda, aga ei läinud abi otsima. Ema oli ju lõpus isa hooldaja – kõik tegelesid isa haigusega. Aeg arstile oli emal küll pandud, aga lõpuks tuli ikkagi kutsuda kiirabi. Siis tuligi kõik ta tervise kohta ilmsiks. Aga operatsioon jäi ära, sest ema haigestus kopsupõletikku. Tegelikult ta ei soovinud oppi – ta oli jumalakartlik ega tahtnud mingit looduse poolt määratud asjadesse vahelesegamist. Aga me püüdsime ta saata sondeerimisele. Pidime ta uuesti viima haiglasse juuli lõpus, aga ta kukkus kodus kokku. Ja siis tunnistas, et on enne ka mitu korda kukkunud.

Ema kartis, et sureb kohe ja palus helistada kiiresti Uunole ja Leale, et nad tuleksid tema juurde. Kiirabis tehti kindlaks, et vererõhk on väga madal ja arst ütles, et „teie rong on juba läinud“. Siiski pidi ta minema arstide konsiiliumisse – kuid suri enne seda hommikul. Eelmisel päeval oli ta meile öelnud, et tegelikult ta ei taha oppi, et ainult meie pärast läheb haiglasse. Selleks ajaks oli teda juba kaks korda elustatud.

Ema isa Juhan suri muide ka südamerikkega.

Lugesin hiljem ema lõpetamata kirja kellelegi sõbrannale. Seal ta kurtis, et lapsed tahavad ta saata haiglasse, kuid tema ise oleks valmis juba lahkuma.“

Mamma ja Karoliine.

Tulesäde, tütar Maimo

Maimo on Jaani lastest jutukaim, räägib nii endast kui oma perest.

„Mu suu ei püsi eriti kinni ega ma ise paigal. Sellega võin mõnikord rikkuda teiste ja ka enda meelerahu. Lasteaialapsena olin kord terve päeva kadunud, sest ajasin lihtsalt ühe tädiga juttu sovhoosi kaalukojas.

Minuga juhtus üldse igasuguseid asju, sest võtsin palju ette. Kukkusin kanalisatsiooniuuku väikse lapsena ja olin seal mitu tundi, enne kui keegi tuli ja mu välja aitas. Sigala juures kukkusin sõidu ajal sapukast välja ja kaotasin meelemärkuse, kuigi auto ei sõitnud hooga. Sattusin Maarjamõisa haiglasse.

Isa laskis mul hiljem autot juhtida, sest mul oli suur huvi ja tahtmine. Aga käisin ka salaja öösiti Žiguliga sõitmas – isa norskamise ajal näppasin auto võtme. Oskasin spidomeetri lahti ühendada, küünevõiliga küünlaid puhastada. Käisin isegi Tallinnas ära! Linnast aga ei osanud enam välja sõita, tiirutasin siis ümber Komsomoli kino, kuni lõpuks küsisin miilitsapatrullilt teed. Isa veel pärast hooples sellega teiste ees.

Isa uue Moskvitšiga tegin 1987. aastal suure avarii. Tegelikult ma polnud roolis, andsin oma ülemusele sõita, kui tulime spordipäevalt Otepäält. Olime neljakesi autos. Tee oli väga libe. Maandusime kraavis katusel. Taga oli supitermos, see ei läinud õnneks lahti. Suur pauk, auto enam ei liikunud ja ei saanudki pärast korda, aga isa isegi ei pahandanud eriti. Kaelaliili oli mul hoobist nihkes ja nüüd on ilmselt sellest seljaga probleemid. Jumal siiski hoidis mind!

Minu vanem õde Lea oli Tartus koolis, väga hõivatud, sest käis ka muusikakoolis. Ta oli kogu aeg koolis, mina pidin kodus koristama, rohima ja muid töid tegema. Aga Lea oli ka kange iseloomuga – selline iseseisva mõtlemisega.

Mina tegin vanematele palju südamevalu. Olin lastest kõige püsimatum, möllasin ega läinud kooli. Õpetaja käskis isa kooli kutsuda, mina ei lubanud, aga õpetaja sai ta sigala kontori kaudu kätte. Ähvardasin kooli pooleli jätta, kui isa läheb õpetaja kutse peale kooli. Isa ei läinudki... Lõpuks siiski hakkasin kartma, et ei lasta eksamitele.

Tegelikult olin ka suur õiguse tagaajaja ja sellest tulid koolis konfliktid. Nagu ka Tarmol tekkis suur konflikt inglise keele õpetajaga, kes ei pidanud sõna ja Tarmo tegi selle kohta märkuse, mille peale õpetaja ei lubanud teda tundi. Tarmo käis toona Tamme Gümnaasiumis. Mina kirjutasin oma kooliajal isegi haridusministeeriumisse kirja, et kas kooris laulmine on kohustuslik. Tahtsin laulda ja igal pool laulsiingi, lausa mitmehäälselt (siiani meeldib see mulle ja nüüd ka mu lapsed käivad lauluklassis), aga õpetajaga ei saanud ma läbi. Ta nimetas mind paksuks ja see vihastas. Tegelikult küll olingi paksuke, kuigi jooksin ja rahmeldasin palju.

Pärast keskkooli lõpetamist teadsid vanemad, et sõitsin pinginaaber Reedaga Sotši, aga tegelikult möllasin hoopis Tallinnas ja käisime filmi „Karge meri“ võtetel. Reedal olid tuttavad poisid Tallinnast, ilmselt teatrikoolist. Umbes nädala olime seal, saime ka

korraliku päevaraha. Otsin postkaarte – nagu oleks Sotšist. Ema uskus, aga isa olevat kohe aru saanud, et valetasin. Nüüd olen oma vitsad saanud ega pea vajalikuks kogu lugu avaldada.

Lõpetasin Tartu 1. keskkooli 1981. aastal, läksin tööle inspektoriks kindlustusse ja hakkasin kaugõppes õppima majandustehnikumis riigieelarvet. Läksin sinna oma kolleegi sabas, kuid ei lõpetanud seda kooli. Veebruaris leidsin juba Jüri ja tõin koju elama. Ema-isa võtsid ta hästi vastu. Olin armunud ja 1983 sündis Tarmo.

Ema ja isa olid mõlemad külas austatud inimesed, sest olid väga töökad ja abivalmid, ei rääkinud teistest halba. Nad olid võtnud enda juurde elama Siberist tagasitulnuid: Luise oli üks peretuttav, kes käis meie juurest koolis. Isa vedas tihtipeale sünnitajaid oma sapukaga haiglasse.

Olin isa laps – nii iseloomult kui ka hoidsin rohkem tema ligi. Mulle meeldis pugeda tema kaissu. Kui olime väiksed, tegeles nii minu kui Leaga rohkem isa. Ta oli väga rõõmsameelne, külas tuntigi teda nalja- ja pillimehena. Lea oli aga loomult ema moodi laps – mõlemad unistajad. Ema oli üdini hea, ühestki inimesest ei rääkinud sõnagi halba. Otsis alati inimesele õigustust, nagu ka Lea.

Ema oli väga töökas, kasvatas palju lilli ja aiasaadusi. Meil kogu aed oli peenramaa. Uuno hiljem tegi ka mururiba, et oleks lastel mängumaad. Arvan, et ema tahtis oma talu tunnet tagasi. Ta pidas palju igasuguseid loomi ja väga armastas neid. Meil olid isegi kitsed ja küülikud. Mul oli ka veel täiskasvanuna oma kits – Kiki.

Mina sain oma nime vist sellest, et isal oli nooruses olnud silmarõõm nimega Maimo. Ema ja isa said üldiselt hästi läbi, aga eks oli ka erimeelsusi. Näiteks ükskord ema tahtis jälle lehma võtta ja tõigi selle koju, aga isa ähvardas seepeale ära minna. Ja läkski Lea juurde. Siis viis ema lehma tagasi.

Meie pere hoiab väga ühte. Varem, kui ema-isa veel elasid, saime alati üle päeva kokku. Lea kolis 1998. aastal Ilmatsalust Tükile, meilt on sinna üle jõe 500 meetrit. Praegu taastame Tähtvere vallas ema-isa ehitatud maja. Kahjuks aga Tarmo isa Jüri eriti ei hoolinud perest. Väike Tarmo elas meie lahkuminekut väga üle, ootas vahel Jürit trepikojas, et isaga kokku saada. Rabasin mitmel kohal tööd teha ja poiss oli peamiselt Taadu ja Mamma juures. Nad hoidsid üksteist väga. Hiljem tegi Tarmo endale Tükil oma toa ja hakkas seal elama, kui ta Tamme gümnaasiumisse 8. klassi läks. Tarmole saigi isakujuks Taadu. Ka onu Uuno ja Heldur on talle isa eest olnud.

Tarmo on lapsest saadik tahtnud olla tubli ja tähelepanu keskpunktis. Ta pühendub fanaatiliselt ettevõetule, on väga julge ja valmis enda ning teiste eest seisma. Sellest tekkis ka suurem konflikt Savisaarega, kui ta kaitses Vladimir Sveti 2013. aastal.

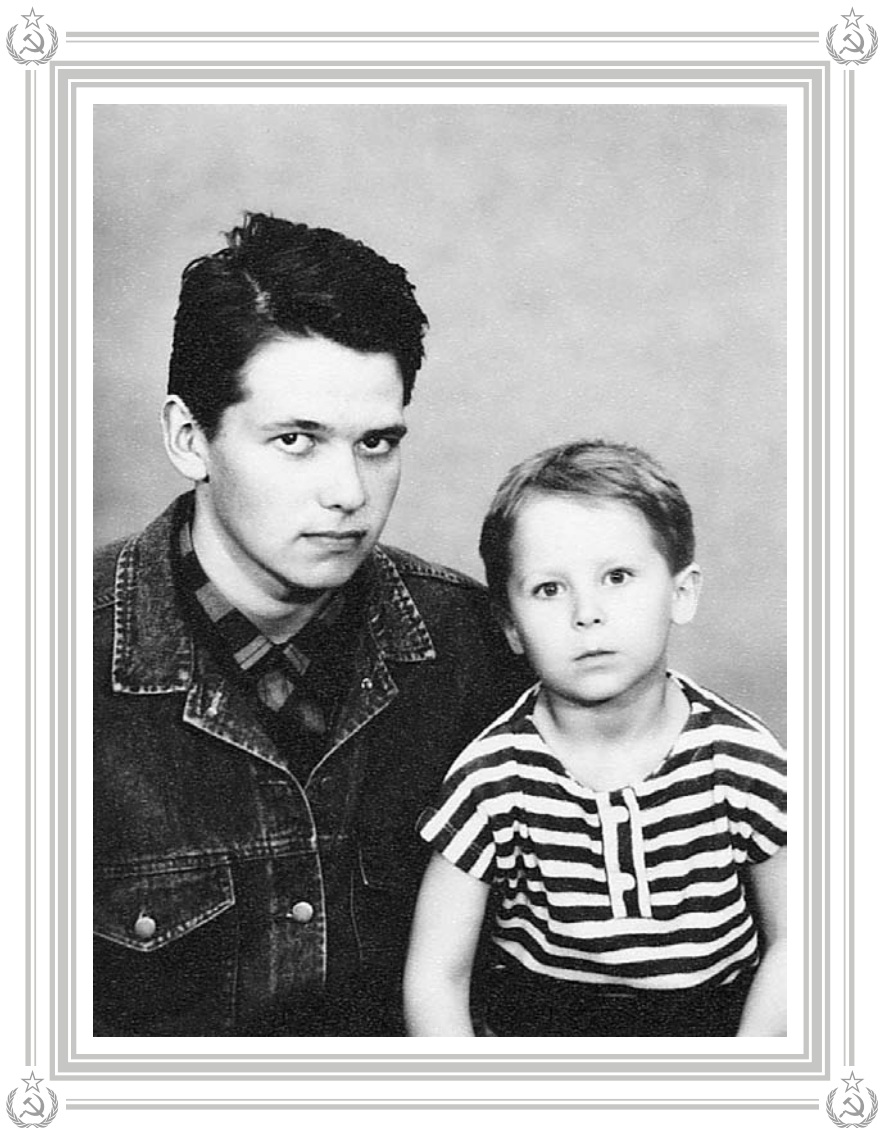
Kui Tarmo oli juba 15-aastane, sündis mul tütar Karoliine. Tema on unistaja ja kunstniku tüüpi, meeldib maalida. Elas aastakese Firenze¹¹¹ Tarmo juures ja käis seal-ses rahvusvahelises koolis. Tartus lõpetas ta kunstikooli, aga ta on väga andekas ka kla-

111 Linn Itaalias.

Tütar ja ema, 2004.

Onu Uno võttis väikese Tarmo fotostuudiosse kaasa. 1980ndate lõpp.

verimängus. Temaga tegin ma kõiki asju väga suure hasardiga ja maksimaalselt, aga kolmanda lapse Mariaga võtan juba rahulikumalt. Kui talle ikka uisutamine ei sobi või ei tule temast sportlast, siis teeme just nii palju, kui ta ise tahab. Maria läheb ka muusikaklassi.“

Uuno koolilõpetamisel. Maimo, Tarmo, Jaan, Uuno ja Saima.

Tarmo ja koer Muki Tükil oja ääres.

Suguvõsa lapsed koos.

Fred, Karl ja Karoliine.

Pere jaanipäev 2003. Ave, Tarmo, Saima, Jaan, Uuno, väike Karl, Inge, Maimo, Karoliine ja Risto.

Tagant ette Karl, Lúcas ja Frank Lausing Tartus Toomemäel.

Kolme poja vanemad Uuno ja Inge.

Tarmo lastega Pirita jõe ääres, 2016.

Tarmo Karoliine ja Helduriga.

Kui peres on viiulimees ...

Heldur Jõgioja

1936-2010

Kui ma olin kolmeaastane, tuli meie peresse lisa – minu tädi Lea peigmees Heldur. Ta oli alati justkui ilmasammas minu jaoks ja kogu mu noorusaeg kulges tema tugeva mõju all. Heldur suri mu sünnipäeval, 21. aprillil 2010.

Inimese suurust võib mõõta selle järgi, kas tema surma järel muutub sinu maailm suuremaks või väiksemaks, ahtamaks või avaramaks. Mõne diktaatori, rahvaste anastaja surma järel on maailm muutunud avaramaks. Kui Stalin 1953. aastal suri, pidasid vangid pidu ning juubeldasid. Ei tea kust võeti välja muusikariistad ning mängiti lustipalasisid, samal ajal kui vangivalvurid ja parteifunktsionärid leinasid, jutustas Taadu Norilski 25. vangilaagri kohta. Stalini surmaga tõepoolest avardus maailm miljonite nõukogude režiimi all kannatanud inimestele: venelaste, ukrainlaste, baltlaste ja paljude paljude teiste rahvaste jaoks. Võib isegi öelda, et kogu planeedil hingati kergendusega, nagu oleks vanakuri põrgusse tagasi läinud.

Siiski jääb igaveseks lahkunutest enamasti tühjus, kurbus ja rusutus allesjäänutele, justkui oleks taevatelg murdunud ning allolijaid rõhumas. Miski pitsitab sees, midagi on jäädavalt kadunud. Uks on justkui sulgunud ega avane enam kunagi. Taolist trööstitut kurbust tunnen ka siis, kui mõtlen Helduri mineku peale. Temast jäi minu maailma suur auk järele.

Kui suri Pärsia juurtega Inglise laulja Freddie Mercury, leinas kogu maailm. Keset päeva katkestati telesaated ning kanalid paljudes riikides edastasid uudiste erisaadet legendaarse rock-laulja surmast. Veel nüüdki, paarkümmend aastat hiljem, tundub Freddieta maailm ta fännide jaoks – mina nende seas – palju vaesem ja andetum paik. Nii tundsin ka Helduri lahkudes.

Loodus tühja kohta ei salli, veekausist näppu välja võttes ei jää auku järele. Heldurist siiski jäi. Tema headusest, abivalmidusest, usaldusest, optimismist, sügavast (elu)tarkusest. Õnneks on alles tema looming: muusika, mis ravib hinge haavu ning pakub lohutust, täites paljude inimeste jaoks nende elus tühjaks jäänud kohti. Temast jäänud tühimiku peavad täitma juba teised.

Heldur oli meie peres praktiliselt minu sünnist saadik, või vähemalt sellest ajast saadik, mida ma ise mäletan. Lühidalt öeldes: ta on alati minu elus olemas olnud. Ja kummalisel kombel ma ei olnud kunagi pidanud võimalikuks, et ta ühel päeval sureb. Loomulikult teadvustasin endale juba lapsena, et kõik peavad surema, kuid Helduri puhul ma ei olnud selleks ilmselt valmis. Ta oli kuni viimase hetkeni väga vitaalne, tegus ja nooruslik. Temast õhkuva energia tõttu ei tekkinud kunagi sellist tunnet, et ta on nüüd vana ja varsti sureb. Kuigi ta oli juba üle seitsmekümne, kumas temast ikka veel nooruslikku värskest. Ka siis, kui ta surmaeelsel nädalal juba kõhis

tihedalt, visates ise selle üle võllanalja, oli ta siiski väga energiline. Rääkis anekdoote ning valis seltskonna jututeemasid. Küllap oli see väline rõõmsameelsus tema elustiil, millega ta ehk varjas nii enda kui teiste jaoks oma väsimust, vanaduse vaevu ja aimdust lähenevast surmast.

Heldur oli äärmiselt domineeriv, värvikas ning huvitav isiksus. Eestlase loomu jaoks võis ta ehk paista liialtki pealetükkiv. Pole ime, sest tema juured ulatusid hoopis nii kaugemale kui Poolasse. Ei olnud seltskonda, kus Heldur oleks istunud kõrvalisena, ikka oli kuulda tema häält, nalju või muusikat. Heldur armastas poliitikast kõnelda. Viimasel tosinal eluaastal osales ta ka ise poliitikas ja oli valitud esindajaks kohalikkude omavalitsusse. Seetõttu ei möödunud ükski koosviibimine ilma põigeteta poliitilistele teemadele.

Vaadates tagasi nendele kahekümne viiele aastale, mil Heldurit tundsin, võin öelda, et ta oli tugev isiksus ja mõjutaja, kes tekitas minus mitmesuguseid vastandlikke tundeid. Ühelt poolt aukartust ja imetluseni küündivat vaimustust, teisalt aga ka trotsi ja vastuseisu. Seda viimast tekitas liiga tugev ja domineeriv isiksus, alati valmis vastusega igale küsimusele, alati „teadmas tõde“. Tagantjärele, pärast Helduri surma, on tema suhtes jäänud ainult positiivsed tunded ja on kahju sellest, et kunagi üldse neid teistsuguseid oma piiratuse tõttu tundsin. Kui oleksin hoopis Helduriga rohkem aega veetnud, kuni veel võimalus oli ... Tema õpetaja ja mina õpilane.

Üks ere mälupeilt pärineb Ilmatsalu legendaarsest Punasest baarist, mis asub järveäärse söökla teisel korrusel. Ma pidin siis olema vahest 8-9 aastat vana või pisut alla selle, aga koolipoiss juba. Ütleme nii, et olin piisavalt suur, saamaks ümbritsevast hästi aru, kuid siiski piisavalt väike, et olla veel üsna arg. Punases baaris toimusid Helduri asutatud ja juhitud ansambli Suveniiri videovõtted. Kohal olid Olev Vestmann, Sirje ja Rein Kurg, samuti Üllar Jörberg. Hästi mäletan ka Jaska Peetrit, Suveniiri helimeest, ja trummimees Rolandit. Maja ees seisis Eesti Televisiooni buss, mobiilne režiiroom, mis oli täis tehnikat. Bussist lähtusid jämedad kaablid, suundudes mööda kõnniteed majja ja sealt Punasesse baari. Kaablite teises otsas olid kaamerad. Bussis istus režissöör, kes kõike filmitavat läbi kaamerate vaatas.

Mäletan, et õhkkond oli tõine ning võtted keetsid terve pika päeva. Artistid sibilisid sisse-välja. Sätiti riideid ja juukseid. Enamasti olid näod mornid, sest töö oli rutiinne ja tehti palju kordusvõtteid. Õhus oli ka mingi kolleegidevaheline pingeline. Kurgede ja Vestmanni vahel oli seda pinget alati omajagu – ilmselt rivaliteedist, et kellel on kontserdil suurem aplaus ja rohkem austajaid.

Mina istusin Punase baari leti ääres ning jälgisin kõike toimuvat suure huviga. Esiteks oli mulle huvitav baari ise ja kõik seal leiduvad klaasid, tööriistad, jäätisekulbid jne. Kohviku- ja baarielu tehniline pool paelus mind lapsena alati. Lisaks sain leti ääres istudes kahe-kolme meetri pealt jälgida, kuidas artistid kaamera ees lugesid esitavad ja kuidas neid filmitakse. Muusikavideo tegemisel liigutatakse muidugi vaid suud ja heli lisatakse hiljem juurde fonogrammilt. Niisiis pandi makk mängima,

Heldur ja Frederik 2006. aastal.

Heldur teeskles, et mängib süntesaatorit, ja lauljad teesklesid laulmist. Basskitarrist ja helimees Jaska kõigutas ja sõrmitses niisama moe pärast oma kitarr. Minu jaoks oli veider tunnistada, kuidas muidu väga tõsise olekuga artistid tegid kaamera ette astudes kohe rõõmsa näo pähe. Eriti hästi oskas seda Olev Vestmann, kel oli looduse poolt antud karisma ja anne käituda nagu staar. Tema suur naeratus oli võluv ja sarmikas. Kured ei ole aga minu arvates kunagi eriti naerusuised olnud, kui plaadiümbriste jaoks tehtud klantsfotod välja arvata.

Nii ma siis istusin seal keset seda sebimist ja pidevaid kordusvõtteid ja jälle uuesti tehtud võtteid. Keegi otseselt närve ei kaotanud, kuid kellelegi ei paistnud see asi ka eriti mokka mööda olevat – veeta terve päev sellisel moel. Seda võeti kui mingit rutiini, mis tuleb lõpuni teha, kuid ilma kire ja vaimustusega. Heldur aga jõudis ka mulle tähelepanu pöörata. Ta kostitas mind pidevalt vastlakuklitega, tellis neid üha juurde ja üks baari töötaja pidi neid siis aina valmistama. Mulle väga maitstes kukli ülemine, vahukoorene osa. Alumine sai ei tundunud nii maitsev, kuid pigistasin selle ka endale sisse. Kui üks kukkel sai söödud, ilmus jälle Heldur ja küsis, kas tahan veel. Enamasti ma tagasihoidlikkusest või viisakusest vaid noogutasin või ei vastanud midagi, sest üks viisakas laps ju ei saa ometi korraga süüa niipalju kukleid korraga! Aga Heldur tellis jälle uue. Sõin lõpuks kogu pika päeva ainult neid, käimata kordagi kodus, kuigi see asus kõigest saja meetri kaugusel.

Kangelane langeb

2. juuli 2008

On hommik. Meie väike Helga on 4-päevane ning Ave toidab teda meie Tallinna korteri magamistoas. Tõusnud hommikusöögilt, pesen hambaid, kui kuulen telefoni helisemas. Helistab ema: „Vanaisal on väga halvasti, kutsutakse kiirabi, ta ei suuda rääkida ...”

Kuulan sõnatult ema juttu ja püüan nutukrampi alla surudes vaid endast pressida: „Ema, ma sõidan kohe sinna.” Pisaraid ma siiski tagasi hoida ei suuda. Aju töötleb kiirkäigul kõiki kauneid mälestusi, mis seotud kalli Taaduga. Kas tõesti on need nüüd siis minevik, mõtlen valuga.

Meenutan taas üht varase lapsepõlve suveööd, mil sovhoosi kogretiigi ääres vaatasin taevas säravaid tähti ja soovisin, et mu vanaisa ja vanaema mitte kunagi ei sureks. Nüüd olen juba 25, seega olen saanud neli aastat ajapikendust. Aga kas see siiski peab just nüüd juhtuma?! Lõpetan jonnakalt hambapesu, loputan ka nagu jääkülma veega, et jahutada oma punetavaid silmi ning üritan Avele mitte oma tundeid reeta. Jätan nagu tavaliselt hommikuti tööle minnes pereliikmetega nägemiseni. Vähemalt säästan neid üheks päevaks.

Töö aitab õnneks vähemalt hetkeks mõtteid mujale juhtida. Ja neid tööasju on täna pagana palju! Sebin kiiruga ringi, annan tööülesanded kätte ja võingi Tartu poole teele asuda. Turgutuseks võtan bensiinijaamast kohvi, kuid erutusest värisevate kätega kalkan osa pükstele. Teel jõuan telefonitsi veel mitmeid tööasju ajada. Pool tundi enne kohalejõudmist saab telefoniaku tühjaks, järgneb vaid mootorimüri ja totakad pop-lood autoraadiost. Pean tegema peatuse ja ostma telefoni jaoks autolaadija – kellelgi võib ju tekkida hädatarvidus mind kätte saada.

Jõuan Maarjamõisa haiglasse. Selle vanas hoones on väljaehitatud pikkade puhaste koridoridega ilus traumaosakond. Jälgimistoast B, mis jagatud rippuvate eesriietega nelja patsiendi vahel, leian vanaisa.

Ta on näost punane, hingab kiirustades ja raskelt. Tema voodi ees istub äranutetud silmadega Lea.

„Tere, taaduke!” Ta vaatab mulle otsa. Hetkeks nagu otsib minu näost midagi, siis aga tunneb ära ja hakkab valusalt nutma, üritades pead tõsta. Paljunäinud kortsuline ja habemetüükas nägu tõmbub valus krimpsu. Ta ei saa rääkida! Kuigi on näha, et ta väga üritab, ei suuda huuled kuuldavale tuua sõnagi. Kuid ta ilme ütleb rohkem kui tuhat sõna. Hääletult kõlab mu kõrvus: ”Vaata nüüd, pojake, mis minuga on! Milline õnnetus, no mis sa ütled!”

Surun Taadu pea õrnalt padjale tagasi, silitan hõbevalgeid juukseid ja talle kõrva sosistades kordan aina: „Kõik on hästi, taaduke, ma olen nüüd siin. Kõik saab korra!” Lõpuks ta paistab rahunevat.

Palun Leal rääkida, mis on vahepeal toimunud. Ta räägib väriseval häälel kiirabist, arstidest ja võimalikust diagnoosist.

Taadu laup leemendab higist. Laual on veepudel ja käterätik, teen külma kompressi tema laubale. See paistab teda rahustavat ja ta ajab end istukile. Teeb minu poole pöördudes suu lahti ja üritab taas midagi öelda. Seejärel ohkab, raputab kurvalt pealt ning laseb pilgul põrandale kukkuda. Küsin, kas ta tahab juua. Noogutab ja joob minu hoitud topsikust väikeste sõõmudega.

Ehkki üritan seletada, et parem oleks pikali olla ja puhata, ajab ta justkui jonnist end hoopis püsti ning seisab kõrvalise abita. Püüab ka astuda, kuid see ei õnnestu. Nii seisab ta mitukümmend sekundit, vaadates kord enda ümber, kord maha, siis oma käsi ja jalgu. Ta üritab justkui endale sisendada, et suudab, et ta pole abitu. Siis ta rahuneb ja me saame ta nõusse pikali heitma.

Vahepeal käin maal vanaema vaatamas. Mamma on väliselt rahulik. Harjumuspärane askeldamine köögis, kus ta mulle värsket kapsasuppi pakub, näib teda murest eemale viivat. Ehk on abi ka mu teatest, et Taadul on parem kui hommikul.

Jõuan tagasi haiglasse, kuhu on vahepeal tulnud ka Heldur. Ta paistab rõõpast väljas olevat. „Tromb, insuldi sümptomid,” on Heldur oma südamearstilt teada saanud. „Tänu temale üldse saime siia sisse, kiirabi keeldus kaasa võtmast.”

Kohale jõuab mu ema, näost lubivalge ja nutetud silmadega. Ma tean, kui palju Taadu tema jaoks tähendab. Hüppan ta juurde ja haaran ümbert kinni: „Emake, sa oled näost veel kehvem kui Taadu! Tal on tegelikult parem, tee nüüd sina ka rõõmsam nagu. Me peame Taadule positiivseid emotsioone pakkuma.” Ema läheb seepeale Taadu juurde, paneb käed ta põskedele ning sosistab midagi hellalt isa kõrva sisse.

Saabuvad ambulantsi tursked mehed ja viivad Taadu neuroloogiaosakonda Puussepa tänaval. Palun Leal igaks juhuks kiirabiautos kaasa sõita. Ülejäanud kolm sõidame oma autoga.

Puussepa 2 asuv haigla on kõrgete lagedega vana hoone. Tõeline närvihaigla. Vainaisal on juba seljas flanellist haiglariided. Palatis on veel kaks voodikohta, millest üks on täidetud rögiseva kopsupõletikus haigega.

Vahel õnnestub püüda koridoris kinni mõni öde või valvearst, et lausa pigistada neist killukegi informatsiooni. Teadmatus on kriisi korral hädadest kõige hullem. Taadu nagu peegeldab samuti teadmatuses olemist – ta ei ole kaugeltki omas elemendis. Mees, kes ei ole harjunud teistest sõltuma, on nüüd nagu kinnipüütud kotkas, kes tahaks vabana lennata.

Külustusaja lõpuks jõuab Riias tagasi ka Uuno. Teel sai ta vaid nappe teateid Taadu kohta ja tema tavapärasest enesekindlusest asendab nüüd murest ja teadmatusest johtuv ärevus. Taadu ei tunne poega kohe ära, aga kui nad jäävad kahekesi, siis loen eemalt Taadu kõverduva suu pealt tema emotsioone. „Nüüd ta tundis Uuno ära,” ütleb ema pisarsilmil.

Jätame Taadu puhkama, lootes hommikul saabuva raviarsti ja hoolitsevate ödede peale.

Taadu.

EPILOOG. Viimne läkitus

19. juuni 2010

Ärkan võpatades kella nelja paiku hommikul luupainajaliku unenäo tõttu. Eelmisel päeval on Taadu viidud Rõngu hooldushaiglasse. Sealt tal enam tagasiteed ei ole, viimased päevad on kätte jõudnud. Võika unenäo õudusest virgudes ei mõista ma teha muud targemat, kui see detailides kirja panna ...

Kirjutamine mõnevõrra rahustab. Kõrvalasemel magab Frederik punases T-särgis ja minu abikaasa Ave. Kus on siis Helga – ta jäi ju ometi magama meie kahe vahele!? Olen püsti kargamas, kui avastan, et minu kõrval ei olegi Frederik, vaid hoopis Helga roosas T-särgis. Ta on ju vennaga nii sarnane ja nii suureks kasvanud – juba kaheaastane.

Heidan ohkega tagasi voodisse. Ah siis selline ongi luupainaja! Aga on sel ka mingi tähendus? Kas saatis haigevoodis lamav vanaisa mulle viimase läkituse või tegi seda mu enda alateadvus? Südametunnistus?

Peas kumisevad Heldur Jõgioja laulu “Väike aed” riimid:

*“On koidu eel
öö vaikne tund,
mõtted nüüd teel,
ei tule und ...”*

Vaatan kardinat tagant kumavat valgust: ilmselt juba ammu ei ole enam koi-
dueelne aeg, suur koit juba väljas. Kell on pool viis. Tõusen ja vaatan aknast
jaanipäevaeelset Pärnut. Mind ootab ees pikk suvepäev koos lastega.

Taadu lahkub oma maisest kehast vaid nädalapäevad hiljem ...

* * *

Mäletan üht päeva ajast, mil Taadu oli juba parandamatu voodihaige. Ta keha oli väga põdur, kuid elu ei kippunud sellest kuidagi lahkuma. Taadu silmad ja mõistus olid väga selged, ta mõistis hästi sedagi, mis temaga toimub.

Olin tema juures Tükil. Vanaisale oli toodud voodi, mille ääred sai üles tõsta, et ta ärevusehoos end maha ei kukutaks. Kummardusin Taadu näo kohale ja vaatasin talle otsa.

Siis panin käe ta rinnale, toetasin oma põse tema põse vastu ja me lihtsalt nuuk-
susime koos. Tajusin ühtaegu tema kirge elu vastu ja ahastust enda võimetuse pärast. Tundsin tema valu ja armastust. Need sulasid minu omaga kokku...

LISALOOD

Arhiividest Mari Lausingu ja Jakob Karnioli kohta 1843 ... 1946

Mari kujutas endast üht ägedat ja sitket naist. Ta oli käbe, tugev ja mitte kunagi haige. Arhiividest on tema kohta leida nii mõndagi huvitavat.¹¹²

Mari (Marri) Lausing sündis 7. novembril 1860. aastal Pühaste külas Lombi talus. Tema ristis 4. detsembril samal aastal Rõngu õigeusu koguduses preester Konon Šorohov salmilauljate Feodor Florinski ja Jegor Nurga juuresolekul. Vaderiteks olid Togaste külast talupoeg Ivan Vigla ja talunaine Maria Tuvi, kes oli ristitava tädi.

Aastatel 1862–1887 elas Mari algul Aakre mõisa piirkonnas, siis Kastolatsis. Kuna ta ristiti õigeusku, võis ta alates 1870. aastast käia õigeusu kihelkonna- või abikoolis. Tõenäoliselt oli see Pühaste külakool, mis tegutses juba aastast 1813 ja kus 1863. aastal õppis 25 poissi ja 24 tüdrukut. Neid õpetati lugema ja laulma, lisaks kirjutamist ja rehkendamist on veel weidi olnu, nagu ütleb arhiividokument. Koolmeister oli 38-aastane iseõppinu Kristjan Grünfeld, kes selleks ajaks oli koolis töötanud 17 aastat.

Õigeusu kihelkonnakoolides pidid toona käima kõikide õigeusklike vanemate lapsed alates kaheksandast eluaastast, kuid nad võisid koolitarkuse omandada ka kodus. Abikoolid rajati kirikust kaugemal asuvatesse küladesse. 1870. aastast algas koolikohustus aga 10-aastaselt ja kestis neli aastat.

1840. aastad olid Eestis üsna tiined talurahvarahutustest, levis ka usuvahetusliikumine. Kuuldused, et „keisri usku“ üleläänud saavad maad ning pääsevad mõisnike võimu alt, põhjustasid Liivimaa kubermangus alates 1845. aastast õigeusku astumise laine. Rõngu kihelkonnas astus õigeusku 21,8% elanikest, kusjuures suurim oli usuvahetajate hulk just Aakre mõisa piirkonnas – koguni 39%.

Usuvahetusliikumine soikus Liivimaa kubermangus 1848. aasta sügiseks. Kokku astus 1846.–1848. aastal Rõngu kihelkonnas õigeusku 1193 inimest ning juba 1847. aastal asutati Rõngu õigeusu kogudus. 1868. aastal ehitati Rõngu (Tilga) apostlik-õigeusu kirik. Oma teoses 1840. aastate rahutuste ja usuvahetusliikumise kohta on ajaloolane Hans Kruus seletanud Aakre mõisa piirkonnas õigeusku astunute kõrget suhtarvu muuhulgas asjaoluga, et kohaliku rahva mälestuste järgi oli toonane Aakre omanik olnud äärmiselt tige ja toores mees.

Mari ristiti küll õigeusku ning ka tema vanemad ja õed-vennad olid õigeusklikud, kuid hiljem liitus osa neist luteri kirikuga. 1862–1887 peetud personaalraamatus on kirjas Mari õde Annik, vend Hans ja õde Miina, kes tulid luteri kirikusse leeritami-

112 LAUSING 80722 PEREKONNALOOLINE UURIMUS. 19.08.2014

sega vastavalt aastatel 1871, 1875 ja 1884. Mari läks luteri usku leeritamisega 1879. aastal. Tema vanemad ja vanim vend Simon jäid aga õigeusku. Simonist sai isatalu peremees, kuid lapsi tal oma naisega polnud (või surid need väiksena). 1907. aastal oli ta peremees Pühaste küla Riiska talus, kus elas ka tema vend, sulaseks olnud Hans oma perega, ning õde Annik.

Tõenäoliselt töötas Mari oma isa Andre Lausingu talus vähemalt leeritamiseni 11. novembril 1879, seejärel asus tööle Aakre mõisa. Ta on märgitud Aakre valla elanikuks 1875 ja 1888. Samas seisab 1879. aastast märges: peremehe tütar Pühaste külas, Lombi talus, vallaline. Mari leeriteadmisi on Rõngu koguduses hinnatud järgmiselt: lugemine „piisavalt hea“, katekismuse tundmine „hea“ ja pühakirja tundmine „piisav“. Temaga koos leeritatud tütarlaste puhul olid need üsna keskmised tulemused.

Aastatel 1885–1892 oli Mari teenijatüdruk Kastolatsi mõisas, kus tal ka 1885. aastal sündis poeg, kes sai nimeks Karl. Sünnisissekandes ega Rõngu koguduse 1862–1887 ja 1887–1938 personaalraamatus Karli isa kohta andmeid ei leidu. Küll aga on olemas kohtutoimikud Mari Lausingule makstavate alimentide asjus: „Mari Lausing Kastolatsist Aadu Saare vastu alimentide asjus“¹¹³ ja „Andre Lausing Aakrest IV Kihelkonnakohtu otsuse vastu tema tütre Mari kohtuasjas Aadu Saare vastu alimentide asjus“¹¹⁴.

Esimese toimiku järgi kaevanud Mari Lausing, et *„Ado Saar Wanast Otepast olewad temaga kokku elanud, ja pois lats sündinu Märzi kuul 1885 aastal kele essa Ado Saar ollewad ja nõuap latse töitus 150 rubla. Aadu Saar Wanast Otepäs ja wastas kaebuse päale et tema sel tutrikuga Marri Lausing moni korda kül kokku maganu, aga iholikult mitte tema teda putnud ei olewad, Marri Lausing olewad kül temal enas pakunud ja üttelnud mina kölba Jakob Kõival ja Hans Nopil mis perast siis sull mina ei kölba. Mari Lausing ütles, et Aadu Saar lubanud tedda ärrawõtta seeperast olewad tema Adole pera andnu, aga nüüd töistega ei olewad tema mitte koku elanud. Jakob Kõiv tulli ette ja wastas et minewal aastal olewad tema kül Marri Lausing man koku elanud. Hans Nopp Nustagol ja wastas, et tema mitte Marri Lausingoka kokku elanud ei olewad“.*

Kihelkonnakohtu otsus: „Selle et Ado Saar essi wälja üttelnu et tema Marri Lausing man maganud peab tema latse toitmise tarwis 40 Rubl. maksma iga aasta 5 Rubl. seni kui 40 Rubl. tassa saanud.“ Kuigi kõnealuse toimiku järgi võis Karli isa olla nii Aadu Saar kui ka Jakob Kõiv, nõuti siis alimendid välja Aadu Saarelt.

Mari abiellus 31. jaanuaril 1892 Kastolatsi kirikus Jakob Karnioliga ja naasis õigeusku. Mõlemal oli see esimene abielu ja mõlemad tegid allkirjana abielukandele kolm risti. Peigmehe tunnistajad laulatusel olid Kastolatsi valla talupoeg Juhan Ein ja sama valla talupoja Ivan Karnioli naine Anna. Pruudi tunnistajad olid Palupera valla talupoeg Jaan Uibo ja Kastolatsi valla talupoja Juhan Eina naine Juula.

113 Akte in Sachen der Marri Lausing aus Kastolatz wider Ado Saar wegen Alimentation, 1886-1888

114 Acta in Appellationssachen des Andre Lausing aus Ayakar wider das Erkenntnis des IV Kirchspielsgerichts in Sachen seiner Tochter Marri contra Ado Saar in puncto alimentacionis, 1886

Abielust lapsi ei sündinud. Elati Loodi talus, mille Jakob Karniol oli 1876. aastal päriseks ostnud. 5. septembril 1925 vormistati kinkelepinguga selle talu (Loodi nr 7 veskitalu) omanikuks Karl Lausing. Kinkijaks oli ta kasuisa Jakob Karniol.

44,62 tiinu (48,75 ha) suuruse talu hindamisväärtus oli tol hetkel 230 000 marka, maksualune puhassissetulek 71 rubla ja 73 kopikat. Ühes taluga sai Karl endale ka vesiveski, mille puhassissetulek oli 35 rubla ja 62 kopikat. Lepinguga kohustus Karl andma kinkijale ning tema naisele, oma emale Marile, tasuta ülalpidamise ja mõlemale igal aastal 5000 marka sularahas. Karl jäi talu omanikuks kuni natsionaliseerimiseni nõukogude võimu poolt. Praegu kuulub osa Loodi veskitalu maadest Karli järeltulijatele.

1928. aastal Jakob Karniol suri ja lehestunud Mari elas Metsakuru talus Kastolatsil poeg Karli ülalpidamisel. Mari lapselastest noorim, Jakob, mäletab vanaemast, et ta maganud talu kööginurgas.

Jakob meenutab: „Mari käis tihtipeale kodu hoidmas Kõiv Augusti juures, kes oli köster ja õpetaja. Proua kutsus teda sinna, et ta valvaks seni, kuni nad ise ära käisid. Ja too proua pärast rääkis meile tagasi, et Mari olevat kaevanud meie peale, et me kohtlevat teda halvasti ja ei anna talle süüa.

Aeg-ajalt ta kattis ja koristas meil kodus köögis lauda. Ema tegi toidu valmis, pani suurde praeahju sooja. Sealt siis pandi laua peale ja pärast jälle ahju tagasi. Vanaema Mari millegipärast ei istunud koos teistega lauda, aga pärast siis koristas. Laua peal olid praetud sealihä tükid – suur kuhi kausis. Mina istusin niisama veel laua taga ja vaatan, et vanaema võtab selle lihakausi laua pealt. Teeb ahjuukse lahti, ühe käega hoiab kaussi

Mari Lausing Metsakuru talus 1930ndatel.

ja teise käega krahmab ühe lihatüki ja – endale taskusse. No mina ei saanud üldse aru, et milleks selline asi. Keegi ju ei keelanud talle süüa! Liha ja leib ja piimad ja või ja mesi olid alati ju majas. Et milleks oli tarvis seda lihatükki tasku panna?! Eks see oli vanaduse nõtrusest.“

Jakobi abikaasa Aita sõnul olevat Mari vanaduses kohati tige inimene olnud. Oma meheemalt Karoliinelt kuulis ta, et kui Mari juba nii vana oli, et ei saanud enam liikuda ilma kepita, siis kasutas ta seda ka sootuks omapärasel moel: löi iga kord kepiga, kui Karoliine oma maja uksest sisenes.

Mari suri 18. detsembril 1946 Kastolatsi külas oma kodus. Surma põhjuseks on märgitud vanadusnõrkus. Lapselaps Salme tunnistusel vanaema kunagi haige ei olnud ja suri rahulikku surma. Juuresviibinuna kirjeldab Salme: „*Ma tulin lehma lüpsmast ja küsisin vanaema käest, et kas sa piima ka tahad. Ta vastas, et jah. Võttis selle piimatopsi siis ja ... Ja ma vaatasin, et see tops hakkas vajuma ja vajuma ... Ja oligi ta läinud! Ega ta haige ei olnud. Lahkus niimoodi silmapilkselt.“*

* * *

Mari abikaasa Jakob Karniol, Ado ja Kreedea poeg, sündis 1843. aasta 5. oktoobri õhtul Loodi talus. Ta ristiti viis päeva hiljem Otepää koguduses, vaderiteks Tamme peremehe poeg Jakob Veski, Loodi perepoeg Kristov Karniol ja Elva perenaine Els Ernits. 1846. aastal pööras Jakobi pere õigeusku ja Jakob käis tõenäoliselt õigeusklikus kihelkonna- või abikoolis.

1887. aastal oli Jakob Kastolatsi valla võõrmünder¹¹⁵ ja vallakohtunik. 27. juulil 1887 esitas Kastolatsi vallavanema abi Tartu sillakohtule kaebekirja, kus teatas järgmist: „*See wallawalitsus annab selle läbi alandlikult nimetud Keiserligule Tartu Sillakohtule teada, et Siberi wang Jaan Tamm ennast awalikult Kastlatsi wallas wallawölmündri ja kohtumehe Jakob Karnioli juures Loodi talus ja ka wahete wahel Tamme talus ülesse peab, ning nimetud kohtumehe Jakob Karnioli ja wallawanema Jüri Saare ja muide tudwade wargadega seltsis kõrtsa pidi joomas ümber käib, et selle läbi muidugi wargus edendud saab, siis palub see wallawalitsust alandlikult et nimetud Siberi wang Jaan Tamm Kastlatsi wallast ära saaks aetud ning temale seal ülespidamine edaspidi wõimatumaks tehtud; aga ka sealsed süüdlased ametnikud, niikui: wallawanem Jüri Saar ja kohtumees ja wöölmünder Jakob Karnioll seadusliku karistuse alla tömmatud.“*

Niisamuti esitas kohtule kaebakirja kuus Kastolatsi valla elanikku, loetledes hulk vargusi, mis ilmsid pärast Jaan Tamme tagasitulekut Siberist 1886. aastal. Nad väitsid samuti, et vallavanem Jüri Saar ja valla võõrmünder Jakob Karniol on Jaan Tammega mestis ning „*ähwardawad kõigile, kes wargadele wastu panewad kõiksugosid kuri töösid ära teha“*.

17. septembril 1887 kuulati Jakob Karniol Tartu sillakohtus üle, kus ta eitas iga-suguseid süüdistusi. Järgmisel päeval andis sillakohus uurimisasja Kastolatsi vallava-

115 Vallatalitaja ehk vallavanema abi.

nema Jüri Saare ning valla võõrmündri Jakob Karnioli vastu seoses Jaan Tammega üle Tartu maakohtule. Postimees kirjutas 21. oktoobril 1887: „Kastolatsi wallawanem Jüri Saar ja wallawöölmünder ja kohtumees Jakob Karniol on wargate kaitsemise ja warjamise pärast aimetist lahti tehtud ja kirjutaja Heinrich Bähr, kes enne ju kohtu ülewaate all on olnud, on ka oma ameti pidanud maha panema. Seesuguste põhjuste pärast on wäga soowida, et wallad, kes omale walla ametnikkusi waliwad, auusaid mehi waliks, mitte aga ilma hinnata täidetud õlle ja wiina klaaside eest seda ei teeks, sest pärast nõuawad walitud mehed wargade abil seda märjukese hinda enam kui kümnel wõrral walijate käest nende suureks kahjukuks jälle tagasi.“¹¹⁶

11. oktoobril 1889 kuulati Jakob Karniol kohtuasjaga seoses uuesti Tartu maakohtus üle. Jakobi sõnul tema olla arvanud, et Jaan Tammel on õigus Liivimaa kuubermangus elada. Samuti teatas Jakob, et Jaan Tamm olla vaid korra tema kodus söömas käinud ning mõnigast tööd teinud. 30. jaanuaril 1890 otsustas Tartu maakohus, et endist Kastolatsi vallawanemat Jüri Saart ning valla võõrmündrit Jakob Karnioli karistatakse valju noomitusega.

Aga juba aasta varem, 22. septembril 1888 oli Jakob Karniol kaevanud Kastolatsi vallakohtule, et „tema ollnu Johan Möttuse käest tema poja Kaarli omale karja poisis kaubelnu - palgas ollud lepitu ollu 2 waka ruki, 2 waka keswi, 1 puud liha, 10 nakla raswa, 3 rubla raha, 1 nagel willu ja 1 wak kartolit maha panda. Selle palgaga ollnu tema pidanu 23mast Aprillist 1888ni kui lumi maha tuleb tema karjan käima. Karl Möttus ollnu ka teenistusse tullu ja ollnu umbes kesk Mai kuuni teenistusen ollu. - sis ollnu esa Johan Möttus tema karjast ära wiinu ja tema ilma karjuseda jätnu. Selleperra ollnu Johan Möttus oma kauba murdnu - ta nõudwa nüüd sääduse perra talle kaubeldu teenistuse asja palk Möttusse käest“.

Juhan Möttus Otepäält tunnistas, et andis tööpoolest oma 11-aastase poja Jakob Karniolile jüripäeval karjaseks, kuid võttis ta juba maikuus teenistusest ära, sest Jakob olla tema poega halvasti kohelnud. Kohus otsustas, et kuna kaup kahe mehe vahel oli juba tehtud, pidi Juhan Möttus andma Jakob Karniolile 14 päeva jooksul tagasi „kaks vakka rukist, kaks vakka kesvi, pund liha, kümme naela raswa, kolm rubla ning naela villa“. Juhan Möttus kaebas otsuse edasi Tartumaa 4. kihelkonnakohtusse, kus jäeti aga Kastolatsi vallakohtu otsus muutmata.

1892. aastal oli Jakob Kastolatsi valla elanik ning Loodi talu peremees. Samal aastal võttis Jakob naiseks Mari Lausingu. Aastaid hiljem, 30. augustil 1922 Wana-Otepää vallavalitsuses allkirjastatud volikirjaga on Jakob Karniol volitanud enda nimel kõikvõimalikke õiguslikke asju ajama oma naise Mari Karnioli. Volikirjas seisab muuhulgas: „Wolitan oma naest Mari Aleksandri t. Karnioli ajama kõiki minu tsiiviil-, kriminaal- ja administratiivasju kõigis kohtu- ja ametiasutustes, ametnikude ja eraisikute juures, ülesastuma nõudjana, kostjana ehk kolmanda isikuna. /.../ Kõike,

116 Uuemad sõnumid. - Postimees, 21.10.1887, lk 3.

mis tema ise ehk tema poolt volitatud käesoleva wolikirja põhjal seaduslikult toime-
tasiwad, seda wõtan mina wastu waidlemata omaks.“

Kurioosiumina leidub järgmisest, 1923. aastast, Tartu notaariuse A. Siska juures
koostatud Jakob Karnioli testamendi eelnõu. Selles on kirjas:

*„Mina, allakirjutaja, Jakob Ado poeg Karniol, terve mõistuse juures olles, arwasin
tarvilikuks oma surma korraks teha järgmist korraldust oma varanduse kohta:*

1. *Kõik oma liikuva ja liikumata waranduse, kus see iganes minu surma päeval peaks
leiduma ja milles see iganes peaks seisma, muu hulgas ka minule kuuluva Tartumaal,
Wana-Otepää wallas, Kastolatsi kroonu mõisa järele leiduva „Loodi“ A7 talu ühes invent-
taariga pärandan mina täieliseks omanduseks oma kasvandiku Olga Ado tütar Iwask'ile,
kuid eluaegseks pidamiseks oma naise Mari Aleksandri tütar Karneol'ile.*

2. *Oma varanduse pärijale Olga Iwask'ile teen mina kohustuseks välja maksta tema
poolõele Meeta Liine tütre Luik'ile kolme aasta jooksul, minu surma päevast arvates,
kuuekümne puuda rukki hinna, aluseks võttes keskmist rukki turuhinda Tartu linna tu-
rul, maksupäeval.*

3. *Juhtumisel, kui peaks Olga Iwask enne mind ära surema, siis pärib tema asemel
kogu minu varanduse Meeta Liine tütar Luik.*

4. *Lõpuks – kohustan mina oma pärijat Olga Iwask'it, mind ja minu naist Mari
Karniol'i meie surma korral Kastolatsi apostliku-õigeusu surnuaijale korralisel wiisil sur-
nu vanemate juure maha matma, meie perekonna matuseplatsi ümber raudaia tegema ja
haudadel suure raudristi ühes nimeplaadiga panema.*

5. *Kogu selle testamendi järele pärandatawat varandust hindan mina, silmaspidades
tema tõsiselt väärtust, kaheksasaja tuhande marga peale.“*

Jaan Lausing mäletas selles dokumendis mainitud Olga Iwaskit. Tema sõnul oli
Olga pikkade mustade juustega ilus tüdruk, kuid kannatanud langetõve all ja olnud
kohati metsiku ja ootamatu käitumisega. Teda kantseldas vanaema Mari Lausing,
kellega nad käinud kahekesi karjas. Jaan jutustas sellest nii: „Ma mäletan, et vana-
ema, kui tüdruk ülemeelikuks läks, võttis ta pikad juuksed ja sidus endale ümber
käte. Ega ta vanaema es löö. Pärast ta läks ikka segi nii palju, et viidi ära meie juurest
hullumajja ja seal oli ta õnnetu lõpu leidnud.“

Millegipärast see Olga Ivaski ja Meeta Luige kasuks tehtud testament käiku ei läinud
ja juriidilist jõudu kunagi ei saanud. Nagu eespool mainitud, sai 1925. aastal Loodi talu
omanikuks hoopis Karl Lausing vastavalt kasuisa Jakob Karnioli kinkelepingule. Talus
elanud Jakobi kasutütar Hilda aga sellise lahendusega ei leppinud ning taotles kohtult
vanamehe nõrgamõistuslikuks tunnistamist. 30. märtsil 1926 koostatud arstitunnistus
kuulutas aga Jakobi mõistuse terveks ja taotlus lükati tagasi. Et aga kaaselanikud keeldu-
sid Loodi talust välja kolimast, tuli Karl Lausingul nad kohtu kaudu välja tõsta.

Jakob Karniol suri 5. veebruaril 1928 Kastolatsi külas oma talus. Surma põhju-
seks märgiti vanadus. Põrm sängitati Kastolatsi koguduse kalmistule.

Arhiivid Karli kohta

Uurimistö arhiivides tõi minu vanavanaisa Karli kohta päevavalgele värvikaid seiku.¹¹⁷

Karl Lausing sündis 1885. aasta 24. veebruari õhtul Kastolatsi mõisas (tema 33. sünnipäeval sündis seega Eesti Vabariik). Juba järgmisel päeval pärast poisslapse ilmaletulekut viis kooliõpetaja Linnamägi läbi hädaristimise. Karli-nimeline poiss registreeriti Otepää koguduses, vaderiteks Karl Tigane, Mats Täkk ja tema naine Liis Täkk. Karl leeritati 1. detsembril 1902 samas Otepää koguduses. Ta abiellus 25. jaanuaril 1909 naabertalu tüdruku Karoline Täkuga (Mats Täku tütar). Mõlemal oli see esimene abielu.

Karl elas Kastolatsi mõisas, kuid aastatel 1910–1912 on ta elukohaks märgitud Aakre vald. Sama ajavahemiku Aakre valla elanike nimekirjas on Karli nime ees märkus „Рингень Тилга“ (Rõngu Tilga) ehk tegemist võib olla tema selleaegse elukohaga Rõngu kihelkonnas Tilgal. Rõngu koguduse preestri kirja järgi pöördus Karl 7. juulil 1913 õigeusku. Nii oli teinud ka ta naisevend Aleksander Täkk, hilisemate muudetud nimedega Aleksandrov ja Aare.

1925. aastal kinnistati Karl Lausing Loodi nr 7 talu omanikuks (02.09.1925 tehtud kinklepingu põhjal). Talu oli Karlile kinkinud ta kasuisa Jakob Karniol, nagu eespool öeldud. 1930. aastal on Karl märgitud põllumeheks Metsakuru talus.

2. juulil 1932 kinnistati Karl Lausing Metsakuru nr A-3 talu omanikuks. 31.05/04.06.1932 ostu-müügi leping sõlmiti Karl Lausingu ja Eesti Vabariigi Põllutööstusministeeriumi vahel. 9,99 hektari suuruse talu ostuhind oli 170 krooni ja ostja jäi kogu summa võlgu, lisaks sai ta 140 krooni laenu. Karl jäi Metsakuru talu omanikuks kuni maade natsionaliseerimiseni.

1939. aastal viidi läbi põllumajandusloendus, mille järgi kuulus Karlile kaks talu: Metsakuru ja Loodi. Metsakuru talul oli 9,99 ha maad, millest 6,7 ha põllu-aiamaa, 2,4 ha looduslik karjamaa (kaetud lepiku ja võsaga), 0,43 ha metsamaa (okaspuumets) ja 0,16 ha muu maa. Põllu-aiamaa jaotus kultuuride järgi oli: 1,0 ha suvinisu, 2,2 ha kaera, 0,5 ha tatart, 0,5 ha kartulit, 0,2 ha loomasöödajuurikaid, 0,8 ha teisi kultuure (puuviljaaed) ja 1,5 ha mustkesa all.

Puuviljaaias oli 15 suvi-, 15 sügis- ja 30 talisordi õunapuud, 10 ploomipuud, 26 kirsipuud, 10 mustasõstra- ja 20 punasesõstrapõõsast. Sügisel 1938 ja kevadel 1939 istutati 13 noort õunapuud. Väetistest tarvitati 5 kotti (á 100 kg) superfosfaati ja teisi fosforväetisi taliviljale, 2 kotti kaalisoola taliviljale, 100 ühehobusekoormat sõnnikut taliviljale ja 60 koormat kartulile.

Loomadest oli talus kaks lehma, kes andsid 10 kg piima päevas, üks siga, kaks

117 LAUSING 80722 PEREKONNALOOLINE UURIMUS. 19.08.2014

kana ja üks kukk ning 13 mesilasperet. Masinatest-riistadest kuulus talule üks ühesahaline hobuseader, üks vedruäke, üks tuulega viljasortija ja aidakaal. 1938. aastal müüdi üks vasikas, üks põrsas ja üks siga, piimatalitusele müüdi 700 kg piima. Oma tarbeks tapeti üks vasikas ja üks siga. Tagavaraks oli talundil 30 kg nisu ja nisujahu, 40 kg otra ja 50 kg kaera.

Kahetoaline elumaja pärines aastast 1919, palkseinte ja laastukatusega 48-ruutmeetrine sõnnikulaut 1934. Majapidamisse kuulus ka viljakuivati. Talus käisid ajakirjad Taluperenaine ja Põllumajandus. Lisaks perele elas talus kaheka kuud ka suviline.

Karli omandisse kuulunud teisel talul, Loodil oli maad 51,13 ha, millest 9,3 ha põllu-aiamaa, 2,5 ha kultuurheinamaa, 17 ha looduslik heinamaa, 17,53 ha looduslik karjamaa (kaetud lepiku ja võsaga), 1,9 ha metsamaa (okaspuumets) ja 2,9 ha muu maa. Talu kuulus enne maareformi omandatud talumaade liiki. Maja kohta andmed puuduvad, sõnnikulaut ehitati 1880.

Põllu-aiamaa jaotus kultuuride järgi: 2,0 ha suvirukist, 0,5 ha talinisu, 2,0 ha otra, 2,2 ha segavilja, 1,0 ha ristikehina, 0,5 ha kartulit, 0,1 ha teisi kultuure (puuviljaaed) ja 1,0 ha mustkesa. Puuviljaaias oli kolme suvesordi õunapuud ja kolm karumarjapõõsast. Väetistest tarvitas talu viis kotti superfosfaati ja kaks kotti kaalisoola taliviljale, 120 koormat sõnnikut taliviljale ja 100 kartulile. Kasutusel oli kuueväljasüsteem – talivilj, oder, ristik, segavili, kartul-kaer, kesa.

Talu loomad: kolm hobust (mära), kaks vasikat, kuus lehma (kes andsid 36 kg piima päevas), kolm siga ja seitse põrsast, 14 lammast, 20 kana ja üks kukk. „Masinriistadest“ oli talus ühesahaline hobuseader, vedruäke, niidumasin ja hobusereha – kõiki üks.

1938. aastal müüdi üks hobune, viis vasikat, kaks veist, 14 põrsast, üks siga, 3000 kg nisu ja jahu, 7400 kg piima piimatalitusse. Oma tarbeks tapeti üks vasikas, kolm siga ja seitse lammast. Varuks oli 600 kg rukist ja rukkijahu, 200 kg nisu ja nisujahu, 400 kg otra ja 300 kg kaera.

1942. aastal elas Karl koos perega Loodi talus, tegutsedes põllumehe ja möldrina. Peale peremehe töötas talus kolm töölist. Sama aasta tulude teadaande järgi sai Karl „töönduse tulu“ jahvatustasuna 253 riigimarka (RM) ja sindlilõikuse tasuna 50 RM; kuluna läks kirja määrdõli 3 RM. Seega puhastulu kokku 300 RM. Lisaks teenis ta Metsakuru talu maa väljarentimisest Mihkel Klaasepale 50 RM, sellega seotud kulude hulka kuulus aga Metsakuru talu kinnisvaramaks 11.78 RM. Rentimise puhastulu oli seega 38.22 RM.

Kokku sai ta aastaga kõigist allikaist puhastulu 338.22 RM.

Lehekülgi Saima Riivese päevikust

Siber 25. märts 1949 – 8. veebruar 1958

Ärasõit algas 1949. aasta 25. märtsil Tartust Sule-papi poolt kodust. (*Saima õppisel ajal Tartus meditsiinikoolis ja oli Sule juures korteris – toim.*) Tuldi hommikul kell 6.00 järele, pandi auto peale ja sõit algas.

Äraviijad olid venelased, väga hääd mehed olid, need ütlesid: „Kakuke, ära nuta! Mida kannatab võtta, võta kaasa.“ Mul oli õlekott ja tekk. Nad küsisid, kas mul rohkem ei ole. Es olegi midagi, riided, ühed kingad. Maal käisin palja jalu ju. Sest ega kingi saanud iga päev kulutada. Kaasa võtta oli 1 kg suhkrut ja päts leiba.

Tartu vaksalis käsutati loomavagunitesse, ärasõit oli rongiga kell 17.00 õhtul. Reisi peal anti meile süüa üks kord päevas ja jaamadest toodi joogiks keedetud vett, sai ka õnneks päts leiba päevas.

4. aprillil olime Uurali mägedes. 7. aprillil jõudsimme Omski linna. Omskist Zerlakki jõudsimme autoga 10. aprillil, saabusime sihtkohta Urbanovski, see oli Zerlaki rajoon. Saime vene perekonna juurde korterisse – Lill, Toom Salme, Mikk Linda ja mina.

See oli väga vilets kolhoos. Alguses anti ainult paar kilo leiba, ega es anta rohkem. Ja hoopis lõrtsi suppi, meie koer ei sööks ka sellist.

Aprill

16. aprill olin esimest korda kolhoosis tööl;

17.-18. aprill olin haige;

19. aprill tõstsin nisu kottidesse;

20. aprill vedasin pullidega nisu nurme külvi jaoks;

21.04 tööl sõnnikut kokku ajamas – anti jahu 3 kg;

22.04 Lindaga sõnnikut segamas;

23.04 olin kodus;

24.04 sõnnikut segamas;

25.04 sõnnikut segamas Lindaga;

26.04 sõnnikut sõelumas, anti kg leiba ja 1,5 kg loomaliha;

27. aprill sõnnikut sõelumas;

28.04 samuti;

29.04 sõnnikut sõelumas – anti 4 kg jahu;

30.04 samuti.

See oli kuiv sõnnik ja sõeluda oli vaja selleks, et see omakorda segada viljaga, mis läks külviks.

Mai

Esimene mai oli püha, siis käisime Lindaga külas naaberkolhoosis, Lemmiku pool;

2.05 olin istutamas peete põllul, anti 300 g leiba;
3.05 istutamas peete + porgandit seemnest panemas;
4.05 kartuleid labidaga panemas;
5.05 kartuleid labidaga panemas;
6.05 siloauke kaevamas neljakesi;
7.05 samuti;
8.05 vaba päev;
9.05 siloauke kaevamas;
10.05 kurke istutamas nurmes;
11.05 samuti;
12.05 kartuleid panemas, ikka labidaga, 7 rbl või jaoks;
13.05 samuti;
14.05 samuti, anti 200 g võid;
15.-17.05 samuti;
18.05 perenaisel kartulit panemas neljakesi;
19.05 kartulit kolhoosis panemas;
20.05 samuti;
21.05 Lillil, Salmel kartulit panemas;
22.05 samuti;
23.05 vaba päev;
24.-29.05 mättaid lambalauda ehituseks bõkkidega¹¹⁸ vedamas;
30.05 silo jaoks auke kaevamas;
31.05 keldrit lõhkumas ehituse juures, leiba 1 päts.
Perenaine oli hea, andis meile suppi ja vahel ka piima.
Brigaadis anti lõunaks mingisugust jahukõrti ja 0,5 kg leiba.

Juuni

1.-4. juuni mättaid vedamas bõkkidega.

Üldse sovhoosis peamisteks tööloomadeks olid härjad, rakendati kaks looma vankri ette ja vedasid vilja, jahu seafarmi ja hagu sai vedada talveks kütteks ja põhku veeti farmi juurde. Samuti vesi veeti suure tünniga seafarmi, kus keedeti sigadele kartuleid ja jahu-putru. Olid eritoidud väikestele ja suurtele sigadele. Talvel tuli ka suuri sigu jalutada väljas umbes 20-30 minutit ja siis kiiresti lauta tagasi, aga suvel tuli ka väikesi jalutada väljas.

Kolhoosi nimi oli Zernovaja sirka. See oli väga vilets kolhoos, ei saanudki palka, ainult et sai lõunasöögi ja väheke anti toiduaineid: jahu, tangu, natike liha.

Juuli

1.-2.07 heinu koormasse tõstmas;

3.07 kodus;

118 БЫК – härg (vene k).

4.-8.07 heinu vankrile tõstmas, 8.07 pool päeva töö;
9.07 kodus – abis perenaisel heinu kokku riisumas;
10.07 maja katusele mulda viskamas / kartulit kõplaga muldamas;
11.-13.07 haige;
14.-16.07 heinatööl;
17.07 vaba päev;
18.-20.07 kõblatamas kartuleid;
21.-22.07 heina vedamas härgadega;
23.-24.07 kartulit kõplamas;
25.07 heina vedamas härgadega farmi;
26.07 olin kodus;
27.07 tuli komandandi luba sõita ema juurde, sõitsin kolhoosist ära Zerlaki linna;
28.07 laevaga sõitsin Zerlakist mööda Irtõšši Omski linna;
29.07 viibisin Omski jaamas üks öö;
30.07 siis sõitsin rongiga Kornilovski, edasi autoga Spaika sovhoosi;
31.07 olin uues kodus ema juures Spaikas.

Korteris olime ukraina peres, väga vanade peremehe ja perenaise juures, nende poeg oli ammu surnud. Neil oli väike pojatütar, nad olid head inimesed. Aitasime neil heina teha, kartulid maha panna ja sügisel ära võtta. Siin oli palju väljasaadetud eestlasi, koguni 120 inimest, suurem osa olid noored tüdrukud ja poisid. Kui kohale jõudsin, siis oli väga soe, kuni 40 kraadi ja kuivad ilmad.

Omski linna oli Spaika sovhoosist 80 km ja et Spaika oli seakasvatusemajand, kuuluski see Omski alla. Veoloomadeks olid peamiselt härjad ehk vene keeles bõkid. Nad olid tegelikult laisad, aga suvel parmudega jooksid metsa, jõudu oli palju. Peamine toit oli värske kala ja kartul ja muidugi piim ja omaküpsetatud leib. Metsi ei olnudki, ainult harvad kasesalud. Kütteks oli jäme lepahagu, mida oli vaja kahekesi raiuda, et saada koorem koju tuua.

Omski oblast on stepimaa, okaspuumetsa polegi, ainult kohati on väikseid kasesalusid, aga pajuvõsastikku on palju, sealt tulebki kütteks raiuda jämedamat võsa ja koju vedada. Kahekesi raiudes sai päevas koorem hagu, see veeti koju vankriga, millel oli ees kaks härga. Majad on enamikus mätastest tehtud, on mõni üksik puumaja, muldpõrandaid oli vaja laupäeviti maasatada. On sovhoosis ka suur aed, kus kasvab marju ja väikesi õunapuid, seal on muidugi ka valvur. Talv on külm, tihti tuiskab ja lumi on sügav ja kaugele selle tuisuga ei saagi minna – võib ära eksida. Kui on väga suur tuisk, siis on kuulda huntide ulgumist.

Oktoober

1.10 autodele vilja käsitsi laadimas;

2.10 olin haige, peavalu;

3.-4.10 autosid laadimas;
5.10 autokoorem puid maha laadida;
6.10 pool päeva vilja segamas, hiljem traktorile vilja laadida;
7.-8.10 laoplatstil vilja segamas, kodust osakonda oli 5 km ja tuli olla seal nädal;
9.-10.10 põhku kuhilikku panemas;
11.-13.10 sigalasse bökaga söögivedajaks;
14.-25.10 olin haige, paremal käel oli 8 paiset, 14.10 käis arst, 15.10 tuli Aitalt pakk, 19.10 käisin arsti juures;
26.10 hakkasin jälle toitu vedama;
27.-31.10 toiduveaja kastvankri + härjaga;

Spaika sovhoos oli rikas majand, Omski linnaosa abimajand, siin oli kuus sigalat ja 1 suur kanala – kõige uuem maja. Suvel olid suured sead laagris, see oli sovhoosist 2,5 km kaugusel. Sigade toit sai veetud härgadega kastiga vankris. Sigu toideti väga hästi, väikestele põrsastele piima nii palju kui jõid + hirsipuder keedeti piimaga, sai me ka ise seda lõunaks süüa, brigadir Njura oli väga hea ja sõbralik meiega.

Omskist veeti suurtele sigadele kala + leiba, saia ja kondiitrisaadusi, mis olid aegunud, õunu + porgandeid + kõrvitsaid, ube + hernejahu. Siin olime me vaesed eestlased ka söönud. Kuigi farmijuht oli väga range mees, aga kohapeal võisime süüa. Sai ka väheke koju viia.

Omski oblasti Kormilovski rajooni Spaika sovhoosis, 1. august 1949 – 26. jaanuar 1953 (3 aastat, 4 kuud ja 10 päeva).

Isa juurde Krasnojarski kraisse Jenisseiski rajooni Maklakova asulasse 6. veebruaril 1953. a. Hiljem sai Maklakovast linn – Lessosibirsk. Siin asusin tööle 12. veebruaril 1953. Siis töötasin väljas laoplatstil poolteist aastat. Seal oli raske töö, õppisin praakeriks ja hakkasin uues lauavabrikus töötama (kõige uuemas I tsehhis). No see töö oli kiire! Töötada oli vaja kolmes vahetuses, teenistus oli küll hea. Töölised olid 60% leedukad, samuti väljasaadetud. Samas töötas 15 eestlast. Muidugi minu tööga vabrikus oldi väga rahul. Kui oli keegi haige, töötasin ka teises vahetuses. Peapraaker kiitis mind ja ütles: „Kui ei meeldi Eestis, sõida kohe meie juurde tagasi!”

Kõige raskem töö oli suvel saematerjali laadimine. Saematerjali ekspordiks minevad lauad tuli kanda õlgadel praami peale. Umbes 200 m tuli kanda kahekesi ja õlgadele tuli võtta nii palju, kui jõudsim kanda. Tööpäev oli suvel 12 tundi. Õhtuks olime nii väsinud, et vaevalt jõudsim koju minna. Lõunaks oli pool liitrit teed ja kaks ümmargust rõngassaia. Palka maksti meile siis küll rahas.

Elasime ema-isaga seal kuni 20. jaanuarini 1958 – kokku viis aastat. Elasime korteris suures barakkelamus. Koht oli ilus, Jenissei jõgi oli töökoha ligidal ja ümber olid suured metsad – taiga, kus kasvas ilusaid lilli ja oli ka marjapõõsaid ning seeni. Mööda Jenissei jõge sõitsid suured ilusad laevad. Muidugi talv oli külm ja suure lumega, miinus 40 ja 50 kraadi Alates -45 kraadist võis mitte töötada väljas, aga kui töötasime, siis maksti topelt. Kõige hullema oli ikka see, et need putukad – moskaa

– olid väga vastikud. Ei saanudki ilma näokatteta ega pikkade püksteta olla väljas. Kes tulid värvatuna sinna tööle, lahkusid varsti koju tagasi. Hiljem, kui oli mitu aastat möödas, siis tuli mingisugune mürk, mis ei lasknud nendel putukatel inimeste ligi tulla. Muidu oli moskaa juba mai algul väljas ja kuni sügise külmadeni.

Krasnojarski kraist lahkusime 2. veebruaril 1958. Rongisõit maksis 1000 rubla. Eestisse jõudsime tagasi 8. veebruaril, tööle hakkasime 24. veebruaril Tartu sovhoosis. Olin põllutööl ja 1959. aastal hakkasin sigalas talitajana tööle. Esimene aasta olid sead hobusetallis, oli niisuke kerge sigala. Seal töötasin koos Lanna Helliga. Hobusega vedasime alt vanast seaköögist söögi kaks korda päevas. Siis sai töötatud Valvega ühes laudas emiste ja põrsaste talitajana.

Järgmisena töötasin koos Tarkoneni Helmiga. Seal olid meil nuumikud talitada. See oli umbes 1970. aastani. Siis töötasime Porkun Helmiga ühes laudas, talitasime võõrdepõrsaid. Ja kõige viimati töötasin kõige uuemas laudas koos Maasing Ilmega võõrdepõrsaste talitajana. Tartu nädissovhoosis töötasin kokku 38 aastat, lisaks Siberis töötatud üheksa aastat. 1996 jäin pensionile, kui olin töötanud üheksa aastat üle pensioniaja. Sain sel ajal pensioni kõigest 100 krooni kuus. Pensionistaazile lisandus laste eest 15 aastat, tööstaaži kokku tuli 80 aastat.

Mamma ja tema loomad

Meie Mamma oli kirglik loomasõber ja -talitaja. Lapsepõlve kodutalus oli tal olnud palju loomi, sealhulgas isiklikud lemmikloomad kuni hobuvarsani, kelle kinkis tal-
le isa. Ja kuna Saima oli üksik laps, siis olidki loomad ta mängukaaslased ja ühtlasi
hoolealused. Tema sõnul valitsenud kodus selline kord, et kõigil tuli palju tööd teha
ja tal endal ka loomade eest hoolt kanda. Pärast seda, kui Saima neiuna küüditati,
töötas ta talitajana loomafarmis. Sellest ajast on pärit ka pilt, kus Saima hoiab süles
põrsast ja tema nägu peegeldab sõnulseletamatut rõõmu ja rahulolu. Nõnda säravalt
naeratamas ei olegi ma teda elus kunagi näinud.

Eestisse naasmise järel asus Saima jälle tööle farmi. Ilmatsalu sigalas mööduski ta
elust ligi neli aastakümnet, ja kõik see aeg üks ja sama töö – sigade talitamine. Mam-
ma vaimusilmas püsis aga kogu see aeg ere pilt kaunist kodutalust, suurest ja jõukast
majapidamisest paljude loomadega. Võib öelda, et see oli tema jaoks elukorralduse
ideaalmudel: oma talu ja loomad.

Niisiis Ilmatsalus elades hakkas ta käima Jaanile peale, et too võtaks krundi ja ehi-
taks oma maja. Kui see valmis, tekkis krundile muidugi kohe ka laut, kus peeti sigu ja
lambaid. Mäletan, et selles hallis madalas laudas, kus alati oli väga hämar ja umbne,
elas ka üks ahunakarva väga tark emakass. Too kass oli toodud sigalast, kus Mamma
oli ta kodustanud. Nimelt nähti seal kassi tihtipeale hommikuti rotiga maiustamas
ja nii selgus, et ta on väga osav rotipüüdja. Minu teada sel kassil ei olnudki nime, mis
kinnitab ta poolmetsikut päritolu. Igatahes ei olnud ta mingi kodune diivanikass.
Kui Taadu iganes kutsus teda “kiss-kiss”, siis ilmus kass alati nagu maa alt välja. Just-
kui Bulgakovi kass Peemot.

Kui me aastaid hiljem selle vana lauda maha lõhkusime, et ehitada asemele uus
kuur, siis tuli seinte seest lagedale linapuru – materjal, mida Taadu oli pannud soo-
jenduseks. Selle vatise linapuru sees olid rotikäigud ja -pesad ning – uskuge või mit-
te – seal oli ka pool tosinat tervet, kuid tühjaks kuivanud kanamuna. Seega olid rotid
suutnud viia mune meetrikõrgusele seina sisse, kusjuures need olid jäänud terveks.
Räägi veel, et rotid ei suuda kapsarauda ära viia!

Muidugi mõista peeti Hruštšovi riiklikust kampaaniast alates ka meie peres küüli-
kuid. Jänesnahku sai üksvahe nii palju, et Taadu viis neid kokkuostu pärast seda, kui
oli garaaži uksele riputades ära kuivatanud. Rõõmsam külg asja juures oli aga see ime-
maitsev pehme jänesehautis koorekastmes, mida Mamma valmistada oskas ja mida
mu ema suudab õnneks väga osavalt järele teha. Maitse on täpselt selline, nagu peab.

Enne minu sündi oli meil peetud ka hanesid, kes Mamma sõnul olla väga tar-
gad loomad. Õnnetuseks tegevat nad aga ka kole palju mustust – isegi palju rohkem
kui muskuspardid, keda mäletan oma lapsepõlvest aias ringis jalutamas. Hiljem lasi
Uuno ehitada päris korraliku eraldi hoone, kus lisaks garaažile oli ka laut kahele leh-

male, seasulg ning kanala. Peale selle mahtus sealse katuse alla korralik seaköök ja lakk heinte hoiustamiseks. Lakal oli kaks luuki – ühest, tagahoovi poole avanevast, visati heina sisse, ja teisest alla lauta. Mõlemast luugist meeldis mulle lapsena alla hüpata. Lauda teise otsa garaaži kohale tegi Uno endale treeningutoa, kus ka pärast mina harjutusi tegin. Praeguseks on see hoone täielikult renoveeritud külalistemajaks. Seaköögis tehakse nüüd süüa inimestele, lehmalaudas asub garaaž ning lakast sai suur elu- ja magamistuba ühes. See on mu ema ja tema elukaaslase Risto töö.

Seoses heinalakaga meenub mulle loomulikult ka igasuvine heinategu. Kuidas vanarahvas ütleski – et jaanipäevaks pidi hein olema tehtud ja lakas... Meil käis see asi nii. Ilmatsalus telliskivitehase taga oli Tenno talu heinamaa. See talu asub päris metsa ääres ja sealt otse läbi saab Tallinna maanteele. Tenno Antsuga oli kokkulepe, et meie teeme sealt igal aastal heina. Saime koorma-kaks, mis täitis pea kogu meie laka ja sellest jätkus üle talve meie ühele lehmale. Päris uskumatu, kui palju heina suudab üksainus lehm talvega ära krõmpsutada! Heinateol olin ma alati kaasas, ka päris väikse poisina, ja mu ülesanne oli koorma otsas sõtkuda. Mõnikord oli kaasas ka naabripoiss Alevi Danel või sõber Krõlov Aivar Ilmatsalust. Heinte vahele pidin ka soola loopima, et see talvel kopitama ei läheks. Alles päris viimastel aastatel sain ka mina hangu kätte ja võimaluse heina lakka visata. Heinategu oli alati lõbus ettevõtmine, eriti kui sai katusesarikate pealt pehmesse heinakupja hüppeid teha.

Nüüd tagasi loomade juurde tulles – Jaan ja Saima pidasid neid oma majapidamises nii sigalas töötades kui ka hiljem pensionipõlves. Suureks kasvatatud sead müüdi kas elusana tapamajja või tapeti ise tagahoovis ja seejärel müüdi liha ära. Harva tapeti siga ka enda tarbeks. Ajal, mil Mamma oli veel tugev, oli meil Tükil ikka üks lehm. Mäletan punast Taani tõugu lüpsilehma, kes vähemalt kahel korral ka sealsamas poegis. Nii oli meil 90-ndatel alati oma piim, koor, kohupiim ja isegi või laual. Munad tulid oma kanadelt kuni vanaema surmani. Sama lugu oli jäneste ja küülikulihaga. Jänesekuudid lõhuti alles 2010. aastal, kui vanaisa-vanaema enam polnud.

Mamma ei tahtnud pärast pensioniikka jõudmist sugugi sigalast töölt ära tulla. Talle meeldis seal. Nii ma mäletan selleteemalisi lõpmata sõnavahetusi, mille ühel poolel oli vanaisa, kes läks n-ö õigel ajal pensionile, ja kogu pere tema seljataga. Mamma oli vaidluses üksinda teisel poolel. Kogu pere veenis teda jääma pensionile, kuid Mamma jäi endale kindlaks ja töötas veel kümme aastat pärast pensioniikka jõudmist. Seejuures ta rahas üldse ei võitnud, sest toonaste seaduste kohaselt jäädi pensionieas töötades pensionist ilma.

See pidi olema millalgi 90-ndatel, kui Mamma andis lõpuks survele järele ja nõustus töölt ära tulema. Aga hiljemgi tuletas ta mitmel korral meelde, et ise oleks ta veel tahtnud tööd edasi teha, kuid need „teised“ sundisid teda sigalast ära tulema. Oli kuidas oli, igatahes pidi kodune loomapidamine nüüd „puudujäägi“ korvama ja see käiski täie hooga. Laudas olid lehm, sead, kanad, küülikud, pardid.

Peale selle tehti igal aastal majandist eraldatud põllulapile kodu lähedal maha 15 sajandikku kartulivagusid. Seal on kogu meie pere saanud kartuleid panna ja võtta nii et vähe pole! Viimastel sügistel, 90-ndate teises pooles, tegutsesin mina juba kartulivagude lahtiajajana meie “Vladimirovitš 25” seljas. See töö meeldis mulle väga ja ma saavutasin aja jooksul ka teatud meisterlikkuse. Nimelt on seal teatud kunst mitte lasta rootorit liiga sügavale, aga teisalt ka kartuleid mitte läbi lõigata. Igatahes on see töö võrreldes kartulite järele küürutamisega lausa lust ja lillepidu. Kui kogu pere oli kokku aetud, siis jõudsid valutavate selgadega sugulased suure osa vaost puhtaks noppida selleks ajaks kui traktoriga vao teise otsa jõudsin. Siis sättisin traktori uue vao otsa, panin rootori paika, vajadusel sättisin selle sügavust, ja läksingi uut vagu ajama!

Kartulivõtuga oli seejuures säärane lugu, et seda tehti ikka nädalavahetusel, ja eks ka naabritega ühel ajal. Nii et kui meie hakkasime tööga pihta, tulid naabrid minu juurde jutuga, et “ole hea poiss, tule aja meil ka kartulivaod lahti”. Ja egas ma kade poiss olnud! Vanaisa õhutas ka mind takka ja nii ma teenisin selle tööga alguses kolm krooni vao pealt ja hiljem juba viis krooni. Kui kolme-nelja naabri kartulivaod said lahti aetud, oli kogunenud kena mitme nädala taskuraha.

Lisaks tolele 15-sajandikusele kartulipõllule oli eraldatud pool meie kodu taga-õuest, umbes 50x50 meetrit varase kartuli, loomapeedi, punapeedi, porgandi, ubade ja muu sellise kasvatamiseks. Rääkimata kõigist õunapuudest, marjapõõsastest, maasikatest ja muudest taimedest. Ühesõnaga – kõik see tagas, et Mamma oleks sõna otseses mõttes kuni viimse hingetõmbeni 2010. aasta suvel igapäevase tööga hästi kindlustatud.

Kuna aga surve talle koormuse vähendamiseks aastatega järjest suurenes ja kõigil oli saanud ka heinategemisest ning pidevast tülist heina ostmisel kõrini, siis otsustati pere survele lehm ära jätta. Aga millega teda asendada? Sest kuidagi ei saanud ju piirduda ainult sigade ja kanadega. Ja nii töigi Mamma lehma asemele kitse. Loom küll natuke väiksem, aga vaja lüpssta samuti iga päev. Peale selle on ju tore, kui laudas on selline loomake, kellele aina heinu, jahu ja loomapeeti viia. Nii see läkski ja laudas said iga päev kokku kaks kitse – päriskits ning tolele oma jonnakuses päris kindlasti mitte alla jäänud kitseaastal sündinud vanaema. Nõnda kestis see kuni 2007. aastani, mil väikeste vahaegadega oli kits kogu aeg majapidamises. Eks ta tõi kaasa ka üht-teist positiivset. Peale selle, et Mamma oli nüüd rahul, sai Taadule ka iga päev tervislikku kitsepiima, mis öeldakse astmaatikule väga kasulik olevat.

Kitsega juhtus lõbusaid lugusid. Kord oli ta laudas oma sõime ära lõhkunud, kui võõrad inimesed tema lauta sisenesid ja ta sarvedega vastu aedikut prõmmima hakkas. Lehtmasulus peetud kitsele meeldis kõige enam ronida sõime. Kitsed teatavasti ongi kõvad ronijad. Lisaks oli vaja kitse teatud aja tagant paaritada – pideva lüpsmise ja heinte tassimise kõrval – ja siis muidugi järgnesid talled, kes olid jällegi väga armsad jne, jne. Kõige eripärasem lugu juhtus meil Tükil sündinud nõrgukese kitsepojaga. Ta oli surmale määratud, sest pärast sündimist ei suutnud ta isegi tissi üles ei

leida. Ja minu ema otsustas siis vaesekest turgutama hakata. Endal tal sel ajal beebit ei olnud ja nii võttis ta kitsebeebi enda juurde Ilmatsalu korterisse elama. Talleke sai nimeks Kiki ja elas meie kahetoalises korteris pooleldi kitse-, pooleldi inimeseelu. Kalpsas vabalt ringi ja et korter päris kitselaudaks ei muutuks, pani ema Kikile inimlapse mähkmed, mida tuli siis mitu korda päevas vahetada. Nõnda kestis see palju kuid. Tuleb tunnistada, et oli ütlemata armas loomake see valge nööpsik Kiki.

Muidugi muutus Kiki suuremaks saades pisut häirivaks. Ta hakkas riideid närima, tapeeti seinalt maha kiskuma ja oma küllalt suure keha ning tugevate jalgadega korteris liig palju müra ja segadust tekitama. Niisiis sündis otsus, et Kiki läheb Tükile lauta tagasi. Seal elas ta veel mõnda aega, kuni meie suureks kurvastuseks ühel päeval hinge heitis. Täpne surma põhjus jäi ebaselgeks, kuid me kahtlustasime, et ta võis süüa sinist heinapallinööri, sest korteris oli ta harjunud kõikvõimalikke asju närima. Kikikesest oli väga kahju, aga ema hooldusprojekti positiivne järelem oli see, et kuna ta juba oli mähkmete vahetamises kibe käsi, siis 1998. aasta 16. novembrist sai ta seda jätkata. Nimelt sündis neil Ristoga sel päeval imearmas tütar, kes sai oma vanavanaema järgi nimeks Karoliine. Samal päeval, kui Liine sündis, põles Tartus minu kool, Hugo Treffneri gümnaasium.

Niisiis: kuna Mamma ei tahtnud elada ilma lehmata, aga lehmapidamine käis tal juba üle jõu, siis oli asenduseks majas kitseke. Vahepeal sai ka Mammal endal kitsest kõrini ja siis müüdi ta ära. Mõne aja pärast oli aga loomaigatsus jälle nii suureks kasvanud ja õnnestus ka Maimo või Uno nõusse rääkida, et sai taas kits muretsetud. Mäletan, kuidas see asi käis. Uno või minu ema oli Tükil ja Mamma kattis laua, nagu alati. Seejuures oli ta köögis askeldades natuke vaiksem või koguni nutune, kuni temalt küsiti, kas kõik on ikka korras. Seepeale tulid Mammal pisarad silma, tükk aega ei öelnud ta midagi ja lõpuks poetas mokaotsast: "No mis mul ikka on, midagi ei ole. No ikka kitse tahan endale saada."

Vanaema oli, vaatamata eluaegsele rängale füüsilisele tööle ja üleelamistele, väga romantilise siseeluga. Talle meeldis unistada ja lugeda armastusromaane, lood suurest armastusest ja rikkusest olid ta lemmikud. Tal olid minevikust meeles just sellised lood, millel müstiline või romantiline taust. Isegi lood kitsega seostusid mingi seletamatu unistusega ja mõned pisarad selle täitumiseks oli väga madal hind.

Tavaliselt tehti neid kitse-sobinguid poolel häälel, et vanaisa ei kuuleks, sest Mamma ei tahtnud tüli. Taadu nimelt hakkas paukuma, kui kitseteema jälle üles tuli. Ta oli olnud lehmapidamise lõpetamise poolt ja kitse võtmisele oli ta täiesti vastu. Tüliga lõppes alati ka see, kui Taadu tahtis aias peenarde arvelt pigem murupinda laiendada. Mammale oli iga peenar vaat et eluküsimus. Ta sai ka minu peale pahaseks, kui ma muruniidukiga läksin liiga kaugele põõsaste alla, kus tema kitsele ja jänestele heina kasvatas. Nii see vägikaikavedu Tükil jätkus, kuni Taadu 2008. aasta suvel kartulimardikaid korjamast vagude vahelt koju komberdas. Hommikul sai ta insuldi ja kaotas mitmeks kuuks kõnevõime.

Mamma ei andnud sellele traagilisele juhtumile vaatamata sugugi järele, vaid müttas aias edasi. Võibolla oli see tema viis raskeid hetki ületada? Igatahes võis ta õhtul rahulikult magama jääda, kui oli saanud oma haigete jalgade ja südamega päev otsa aias maad kaevata. Kui tööd teha ei saanud, muutus ta rahutuks. Kas selline ongi eestlane – töötab, kuni jala pealt kukub?

Kitse-odüsseia lõppes Tükil 2007. aasta augustis, kui Mamma tervis oli sedavõrd läbi, et ta ei jõudnud enam kitsele heinu tuua ja pidi vanduma alla pere survele loomast loobuda. Lapsi polnud ju ammu enam majas, mina olin koos Avega juba mitu aastat Tallinnas ja Taadu oli kategooriliselt kitsepidamise vastu. Ka tema tervis oli ammu läbi ning ta oli jõudnud arusaamisele, et tööl ainuüksi selle tegemise enda pärast puudub mõte. Ema ja Lea suutsid viia Mamma nii kaugele, et ta oli valmis kitsest loobuma.

Töökaaslased meenutavad

2014

Valve Hõrak

Elasime koos Saima ja Jaaniga punases majas. Mõlemas peres olid lapsed väiksed. Koos kasvasid, koos käisid koolis minu Silviga. Kui nad tulid Siberist, siis olime Saimaga ühel ajal rasedad, tüdrukud sündisid meil peaaegu ühel ajal – aprillis ja juulis.

Bussid sel ajal ei käinud ja vahel saime nende autoga linna. Ükskord, kui olime mõlemad rasedad ja jälle koos linna sõitsime, pidi takso meile otsa sõitma. Saime veel hirmsasti taksojuhi käest pahandada: „Oleks alla jäänud, oleks neli inimest korraga surma saanud!“

Saima ja ta mees olid väga-väga töökad inimesed, nii et rahapuudust neil ei olnud. Aga nad olid ka hea südamega inimesed, ikka aitasid teisi. 50 aastat umbes tundsimme üksteist. Mina läksin alles 80-selt pensionile, Saima läks ammu enne.

Meie töötasime Saimaga sigalas ja Jaan oli kõik aeg meil farmis lukksepp, oma 30 aastat. Ega see töö sigalas polnud kerge, kõik oli käsitsi – söötmine ja sönniku välja-vedamine. Tööle mindi juba kuuest, aga oma loomad kodus tulid ka talitada ja lapsed kooli saata. Ega lasteaeda sel ajal ju polnud, väiksed lapsed tuli farmi kaasa võtta. Autoga veeti vara farmi, punasest majast sai ka jalgsi – oli ainult pool kilomeetrit. Tänapäeval on seal töö lihtne, ainult nupule vajutada. Aga siis kui Saima veel oli, siis oli ikka raske. Rüütel oli meil tubli majandijuht, tema pani tugeva aluse.

Punases majas ei olnud vett ega kempstu sees, õuest tuli puud ja vesi tassida. Tänapäeval ei taha sellest mitte mõeldagi! Nemad pidasid maja juures juba igasuguseid loomi – lehmi ja jäneseid. Meil olid ka siis loomad, sest lapsed olid väiksed ja piima oli vaja.

Saima oli valitud Moskvasse kui sotsialistliku töö eesrindlane. Käis seal ikka mitu aastat. Sai autoostuloo hea töö eest ja mitu aumärki. Kes ikka oli tubli tööinimene, see sai ka kiita! Minule anti ka kolm Tööpunalipu ordenit. Eks Siberis tuli neil ka kõvasti tööd teha ja seal hinnati neid samuti selle eest. Saima töötas seal ka farmis ja sai loomade kõrvalt ise ka süüa. Jaan töötas metsas, seal oli hirmus külm. Siberist ei rääkinud nad midagi, ainult seda, mis oli tööga seotud.

Saima oli sõbralik ja heatahtlik inimene, hirmsasti armastas loomi. Hoidis oma põrsad puhtad kui imikud, hoidis neid süles ja andis kommi. Kui lauta tuli, tundsid põrsad ta kohe ära ja tahtsid kommi. Me nii hirmsasti naersime seda, sest polnud enne sellist asja näinud. Tõesti olid ta loomad ilusad!

Kodus olid tal ka loomad ja muidugi ta hoolitses nii kangesti oma loomakeste eest. Kui nad lehma enam ei pidanud, siis ta võttis kitse. Jaanil olid kopsud haiged ja kitsepiimaga ta ravis ära. Pärast oli ta insuldist haige ja siis pidi Saima teda põetama. See ei olnud muidugi kerge.

Saima oli üldiselt rõõmsameelne inimene. Armastas palju lugeda romaane – eluloolisi ja armastusest. Oli selline romantiline inimene. Väga seltsiv ja heatahtlik ka. Mõtles, kui kaua me koos töötasime ja kordagi ei kuulnud, et tal oleks kellegagi sõnavahetus olnud! Seal oli igasugust, ka vene rahvust, aga tema sai kõigiga hakkama. Töötegemisega oli mõnel kehvasti, mõni kippus viina võtma, aga rahvuse pärast küll kedagi ei halvustatud. Minu laste isa oli ka rahvuselt venelane, Eestis küll sündinud Maaritsas.

Käisime palju farmiinimestega koos ekskursioonidel. Majand tegi kõik välja, sanatooriumid ja puhkekodud ka. Siis sai kohe mitu nädalat olla mitmel pool Eestis sanatooriumis.

Surmatunnini käisime üksteisel külas, Jaan tuli meie poole autoga. Igal sünnipäeval olime külas, juubeleid pidasime aga majandi sööklas. Vanaisa Jaan mängis siis pilli ja laulsime. Nii ilusti laulsime! Kõik vanad eesti laulud olid selged. Saima ka laulis väga ilusti. Isegi tantsisime! Tänapäeval seda enam pole.

Igäüks rääkis oma lastest ka. Saima lapsed olid ja on kõik väga tublid. Lapselapsed samuti. Tarmo üle olid nad väga uhked.

Saima oli väga kena naine, suurt kasvu. Vaatasin just täna, et Maimo noorem tütar viskab väga vanaema moodi. Nii et midagi jääb ikka järele! Lea on ka veidi sedamoodi, aga Saima oli heledama peaga. Lea ja Uuno on isasse – tumedad.

Lõpus ta teadis, et süda on haige ja läheb operatsioonile. Ta kartis väga minna, aga kukkus õues maha ja siis ei jäänud enam midagi teha. Kui käisime teda vaatamas, siis ta rääkis, et väga tahaks näha, mis sellest Maimo väikesest tüdrukust saab. Ta on väga musikaalne laps, et ei tea, kas tuleb muusikainimene.

Saima oli ainus laps, neil oli olnud suur ja ilus kodu. Saima tahtis oma vanemate juurde Kambja surnuaeda saada maetud, Jaan enda omade juurde Otepäele ...

Selliseid inimesi on vähe! Eesti inimene on ju muidu üldjoones kade, aga nemad ei olnud üldse. Vastupidi, nad rõõmustasid, kui kellelgi oli midagi ja läks hästi: „Oi kui tore, et sul nii hästi on!“ See on austusväärne asi.

Ragna Eller

Küüditamise kohta ütles Saima ise: paljud läksid. Aga see oli siiski tema noorus. Muidugi on iseküsimus, kas see noorus siin oleks teistsugune olnud.

Saima oli selline, et ta ei kaevelnud, muresid võttis ikka nii: „On nagu on, eks ma pean oma elu elama nii hästi ja õigesti kui võimalik ja suudan.“ Nii ta ka elas. Kedagi ta ei halvustanud ega süüdistanud, vähemalt ma ei mäleta seda.

Ta ei olnud lohakas ega ükskõikne. Kunagi ei kurtnud, nagu mõni teine, kes iga pisiasja pärast hädaldas. Tema ei kurtnud ka tervise pärast, kuigi küllap oleks põhjust olnud. Mõnikord oli näost näha, et tal on mingi valu kuskil, aga ta ikka ei kurtnud. Ei raatsinud ka vabu päevi võtta, et oma loomi mitte ükski jätta. Temal pidi kõik olema väga korras. Kui pidi mõnikord ära olema, siis hommikul oli tal esimene käik sigade juurde – mitte söötma, vaid lihtsalt vaatama.

Saima 2006. aastal.

Töö hoidis teda elus, ka Siberis. Rääkis, et Siberis toitis sigu heina ja maltsaga, mida käis suvel ise katkumas. Ka ise oli ta seda söönud.

Töö oli siiski väga raske, eriti sõnniku tõmbamine ja käsitsi sööda panemine. Korraga tuli kuus 50-kilost kärutäit käsitsi sööta ära purustada, kaks korda päevas. Ämbriga võeti kärust toit ja valati künasse. Öhtul oli see lihtsam, et polnud enam sõnniku tõmbamist. Nüüd teeb kõike masin. Pörsaid kaaluti algul iga kuu lõpus, et vaadata, kuidas on kasvanud, ja selle järgi maksti ka palka. Hiljem alles pandi kuutasu. Isegi 25-kiloseid pörsaid tuli kaalumiseks tõsta. Nüüd on jäänud sinna ainult seitse töölist, aga kunagi oli 36.

Meil oli näidismajand, palju käis EPA tudengeid ja välismaalasi. Alati pidi kõik korras olema, asemed puhtad ja ämblikuvõrke ei tohtinud olla, isegi luuda ei tohtinud nurgas seista. Rüütel käis ka tihti ja andis ikka käe pihku.

Väga tähtis oli sotsvõistlus – kellel kõige suurem juurdekasv ja väiksem lõpmisprotsent. Saima oli vähem emiste peal. Algul küll oli, aga pärast peamiselt võõrde-pörsaste peal. Ta armastas loomi, muidu poleks ka saanud nii tubli olla. Nii tubli inimene, nagu ta oli, sai ta ka mingeid ordineid ja käis isegi Moskvast. See oli suur tunnustus väga suure töö eest.

Ta tahtis, et tema elus oleks kõik ilus ja hästi. Oli väga rahumeelne, ei näinud ega otsinud halba teistes ega maailma asjades. Kui keegi ka midagi kirus ja tema arvamust küsis, siis pani käed ainult süles kokku ja ütles „nojah“. Justkui tahtis kõik ära siluda või käega pehmelt silitada. Tavaliselt läksid naised ikka tülitsema, et miks sa

nii või naa ütlesid, aga tema mitte kunagi. Isegi oma mehega mitte, kuigi nad töötasid koos ja oleks võinud vahel ka pragada.

Sigala rahvaga peeti ikka sünnipäevi koos Vene ajal. Räägitakse küll, et see aeg oli halb, aga inimesed olid palju abivalmimad ja sõbralikumad, palju rohkem hoidsid kokku. Aidati üksteist niisama. Nüüd ei tehta ilma rahata ka kõige väiksemat asja.

Eks tol ajal oli ka igasuguseid inimesi, mõni armastas alkoholi ja kaks isegi suri viinasurma. Neile anti ka vähem vastutusrikkaid töid. Oli isegi nii, et üks vahetas oma põrsad salaja teisega ära, et saada paremaid tulemusi. Kui põrsas on päev-paar oma emaga olnud, siis ta otsib juba oma ema taga ja pole rahul, jookseb mööda sulgu ringi. Sellest on ju aru saada, et võõras põrsas. Või on äkki üks pesakonnas teistest väiksem. Või hakkavad omavahel kaklema. Siis on selge, et võõras pesas. Seda küll tuli harva ette ja mitte Saimaga, vaid paari venelannaga, kes meil lühemat aega olid.

Saima oli küll küüditatud, aga sellest ta ei rääkinud – nagu üldse oma asjadest. Ta ei suhtunud ka venelastesse kuidagi teisiti.

Ta armastas üldse loomi ja loodust. Maja ja aed oli tal igasuguseid lilli ja taimi täis, ehitasid lausa teisele korrusele toa või talveaia lilled jaoks. Kallad olid tal väga ilusad, käisin neid kogu aeg imetlemas. Kui ta töölt ära läks, tõi meile sigalasse aaloe ja ahvileivapuu. Need on siiani alles. Igaühele oli tal sünnipäevaks oma aiast või toast lilli võtta.

Lõpupoole ta enam lõunavaheajaks ei läinud koju, sõi sealsamas võileiba. Jalad olid juba viletsad. Tööle tuli minu arust jalgsi, tavaliselt juba kuue paiku, kuigi oleks võinud ka seitsmeks tulla. Kui juba vanem oled, võtab ju iga asi veidi kauem aega. Kõige kauem töötas ta koos Valvega, tema jäi alles kaks aastat tagasi pensionile, 79-aastasena. Saima oli ka kauem töööl kui pensionieani. Viimasel ajal andsid jalad tunda ja päris viimases otsas süda. Aga kui teised aina seletasid, et oi mul täna siit valutab, siis Saima nii ei rääkinud kunagi, lihtsalt vedas veidi jalga järgi ja oli vaiksem. Südamehäda kohta saingi nii teada, et käisime sünnipäeval ja ta ütles, et Heldur käis südamearsti juures ja nüüd saan mina ka. Enne oli ta ainult öelnud, et tunneb õhupuudust.

Oma lastest ta ka eriti ei rääkinud, et minu poiss ostis auto või ehitab maja või lõpetas kooli. Uuno oli ju väga tubli ja edukas. Kui küsisime, siis Saima ikka vastas, et ega ma täpselt ka ei tea, aga paistab, et läheb hästi. Oli tagasihoidlik nagu ikka. Aga muidugi ta vastas, kui küsisime.

Selliseid inimesi on Eestimaa peal vähe. Ma ei tea ka oma suguvõsast selliseid tagasihoidlikke ja nii vähe virisevaid. Muudkui käib hädaldamine. Saima ei olnud ka üldse kade. Nagu väike pehme pallike, muudkui veereb oma elus edasi, kedagi müksamata ja kopsamata. Nii peaks olema mõnus elada, kui ise ikka sedasi oskad.

От личной трагедии к глобальной надежде: книга о жизни, силе и любви

Вечером 9 февраля 1958 года Яан Лаузинг встретился со своей матерью. Они не виделись 14 лет, и женщина сначала не узнала своего сына – подумала, что это его брат Якоб. «Но мама, я же Яан!», - в сердцах крикнул вернувшийся из Сибири мужчина матери. Затем они обнялись и заплакали.

Двадцатиднолетнего Яана Лаузинга арестовали вместе с его отцом в 1944 году. «Изменник родины» выжил в нечеловеческих условиях в трудовом лагере в Норильске, сохранил рассудок, вернулся домой, женился на дочери такого же сосланного, построил дом, стал отцом, дедом, прадедом и героем этой книги. В 1990 году его полностью реабилитировали, признав, что никакой вины на нем тогда не было.

Тармо Лаузинг, внук Яана Лаузинга, записывал воспоминания дедушки на диктофон с 16 лет. Уже тогда он пообещал Яану, что напишет книгу. Дедушка являлся для него центральной фигурой детства и юности. Расспрашивая его о пережитых ужасах, Тармо пытался осмыслить бесчеловечность и легкость, с которой одни люди вершили судьбы других, прикрываясь лозунгами и находясь в постоянном страхе того, что завтра колокол прозвонит о них. Также Тармо подспудно наверняка искал ответ на другой важный для молодого человека вопрос: «Как жить и доверять миру, в котором жестокость и несправедливость могут достичь столь уродливых масштабов, подчинив себе человека?».

Книга о Яане Лаузинге автобиографична. Некоторые главы написаны Тармо со слов дедушки и являются реконструкцией определенных событий; немало времени внук Яана провел в архивах, изучая хроники тех лет, чтобы обогатить рукопись деталями.

Несмотря на описанный в книге тяжелый период жизни конкретных людей и, казалось бы, беспросветный исторический фон с миллионами невинных жертв того времени, книга все-таки обращена к будущему и является своеобразным вкладом в мирное и справедливое завтра. Преступления против человечности совершают не национальности, но люди. На мой взгляд, эта книга помогает читателю нащупать и/или укрепить внутренний стержень, среди хаоса и произвола найти опору в силе характера вкупе с волей к жизни.

Несмотря на полученную психологическую травму и подорванное здоровье, Яан Лаузинг стал отцом троих детей – Ууно, Леи и Маймо. В семьях Ууно и Маймо также по трое детей, трое детей растут и у соавтора этой книги Тармо Лаузинга. Никто не в силах компенсировать Яану и его матери Каролийне 14 лет разлуки и боль от того, что женщина вынуждена была не узнать родного сына. Но каждый, кому удалось в полной мере осмыслить горький опыт того

времени, сможет всем своим существом ежедневно утверждать торжество жизни, прервав порочную цепь страха, заискивания и мнимого превосходства одних людей над другими.

Книга наверняка будет интересна широкому кругу читателей и, я надеюсь, однажды послужит основой для полномасштабного художественного фильма.

Татьяна Лаврова

Организатор серии благотворительных акций в поддержку Таллинского общества участников второй мировой войны

“The Man Who Survived. Taadu”

“The Man Who Survived. Taadu” is the personal memoir of Jaan Lausing, as told to and transcribed by his grandson Tarmo Lausing. While its content is of immediate interest to the Lausing family, it also is of wider public interest as it provides a first-hand account of recent history of Estonia.

History in Estonia, especially the history of the past century, is often politicized or constructed to fit a certain narrative. Whether it be a Soviet history of the country, which placed the individual in relation to the establishment and maintenance of Soviet power, or a nationally-minded narrative, which places the individual in the context of retaining and supporting Estonian independence, the actual tales of the people who lived through this era are often lost amidst political posturing.

The account of Jaan Lausing, referred to as “Taadu” or “grandpa” throughout the book, is a great opportunity to get acquainted with the aforementioned history through the eyes of a participant. Jaan Lausing was born near Otepää, in southeast Estonia, in 1923. In addition to providing some recollections of the Lausing family’s more distant history in the 19th century and early 20th century, the account of Jaan Lausing’s childhood, in part aided by the memories of his younger sister Salme, stand in contrast to the trauma of the Second World War and the Stalinist period in Estonia. It is with some discomfort that we can look back at the peace of the prewar period, and stability of children’s lives, only to know, in retrospect, what happened next.

Much of the early part of the family narrative however covers agricultural life, touching on themes that are very familiar to Estonians, and embraced with great nostalgia. The accounts of running a country farm in the 1930s will undoubtedly bring back memories of country life that are enjoyed by most people with roots in

this region. Sadly, the accounts of family members who suffered, or were killed in connection with the Soviet occupation of and retreat from Estonia in 1940-1941 will also be familiar. In this book, one can get a personal look at some of the military officers and lawyers who disappeared or were executed by the Communists in 1941, members of the Lausing family. There is also an interesting interview with Jaan Lausing, where he highlights some of the reasons why the invading German army was able to take over the country so easily, citing its superior technology. These are the kinds of facts that are often left out of most historical narratives of the war period in the Baltic region. These detailed accounts only seem to surface in richly sourced, personal memoirs such as this book.

Probably of most interest to the general public is the account of Jaan Lausing's arrest by the NKVD, the precursor of the KGB and modern FSB, and his imprisonment following interrogation in November 1944. He was sent to Siberia, where he spent the next 9 years near Norilisk at Norillag, a gulag labor camp. The author, Tarmo Lausing, provides an excellent summary of the history of this infamous camp, located north of the Arctic Circle, along with photographs, culled from the family's personal archives, that help to illustrate what life was like for deported and repressed Estonians living in a Soviet prison camp in the far north. Today, Norilsk is a closed city, off-limits to all but Russians and Belarusians. Following Lausing's return from Siberia in 1958, there is also an overview of the family's life during the later Soviet period, especially discussing some of the material improvements in life that occurred during the 1960s and 1970s, a period that most modern day Soviet nostalgia tends to focus on. This nostalgia, though, makes sense when it is put into contrast with a harsh and often fatal immediate past.

All together, "The Man Who Survived. Taadu," provides a detailed and at times riveting account of more than a century of Estonian history, told from the perspective of a strong and resilient family.

Justin Petrone

writer

Ajalooramatutes on kirja pandud faktid, dokumendid ja arvud, elulooraamatutes aga ehtne elu, mistõttu tõeline Eesti ajalugu sünnibki alles selliste lugude koosmõjul. Need lood on väga vajalikud ja väga väärtuslikud.

HEINZ VALK

*

“Üht inimest teha nähtavaks ning anda paljudele päriks ei saa,” luuletas Doris Kareva. Sellest hoolimata on inimeste mälestus üksteisest iga kultuuri tähtsaim sideaine. Iga elulooraamat, olgu või kõige isiklikum, avaneb kultuuri ühismällu. Nähtavaks saab teha meie mälu.

LINNAR PRIIMÄGI

*

Raamat räägib üksikasjaliku loo elujõulisest eesti perekonnast läbi rohkem kui saja aasta, mille sisse mahuvad ka raudkülmad pildid arreteerimisest, ülekuulamistest NKVD kongides ning võitlusest surmaga stalinistlikus sunnitöölaagris Norilskis, kust eluga pääsesid vähesed.

JUSTIN PETRONE

